

Pali Text Society

TEXT SERIES No. 116

SAMMOHA-VINODANĪ
ABHIDHAMMA-PIṬAKE
VIBHANGATTHAKATHĀ

EDITED BY

A. P. BUDDHADATTA THERO

EDITOR OF "BUDDHADATTA'S MANUALS," "VISUDDHI-MAGGA" (CEYLON) ETC.

Published by

THE PALI TEXT SOCIETY, LONDON

Distributed by

ROUTLEDGE & KEGAN PAUL LTD.
LONDON, HENLEY & BOSTON

1980

First published 1923
Reprinted 1980
ISBN 0 7100 0648 9
© *Pali Text Society*

Printed in Great Britain by
Redwood Burn Limited
Trowbridge & Esher

FOREWORD

THE present volume is the Commentary on the Vibhanga, the second book of the Abidhamma Piṭaka. Some years ago Mrs. Rhys Davids sent me a transcript of this volume, made from the Pyi Gyi Burmese edition (Mundyne Piṭaka Press), asking me to collate it with some manuscripts of the same work in Ceylon and to be the editor of it.

This Commentary was published in Burma several times; but in Ceylon only a portion—about a half—of the book has been printed. It was published by Mr. Robert Batuwantudawe in 1910. The other part is not yet published by him or any other publisher. The printed part consists of 240 pages, Demy 8vo. On page 269 of the present volume is the place where this Sinhalese edition ends. On page 210 of this same edition some passages, amounting to about 20 lines, are missing. The same passages are missing in the Pyi Gyi Mundyne Press edition, published in 1902. I guess that the S. edition missed the same simply because it was reproduced from that Burmese edition.

I received two ola manuscripts for collating: one from the famous library of Sailabimbārāma, Dodanduwa, and the other from the library of Mahāmangala-Samudrārāma, Randobe, Ambalangoda, by the kind permission of the incumbent Mahatheras of the two Vihāras, namely: Ven. C. A. Sri Silaskandha, the Chief High Priest of the Kalyānivaṅṣa Sect—a division of the Burmese Sect in Ceylon—of which I am a member, and Ven. Sri Sudarsana, a High Priest of the Saddhammavaṅṣika Sect. These two MSS. seem to have been copied from one original MS., as they differ only in a few places.

I got also a Burmese edition, printed at the Hanthawaddy Press, Rangoon, from a thera of Sailabimbārāma. But I could collate with it only to the end of the Satipaṭṭhāna-Vibhanga, as the other portion of the transcript was not in my hand at that time. I intended to collate the other part when the proofs were read; but, unfortunately, I could not get back the same book, and, even so, I had then not enough time to spare for that purpose.

In which places the Visuddhimagga and this book comment on the same subjects, such places I collated with Visuddhimagga. The Vism. I referred to here is the Sinhalese edition of the text, edited by myself. When I did the work the P.T.S. edition of the Vism. was not published. Though it was published in 1920-21, I received a copy only a few months ago. However, as the P.T.S. edition was collated with my edition, there is no harm done in my reference.

The MSS. I used are thus indicated in footnotes:—

- S. Ola leaf MSS. from the library of Sailabimbārāma, Dodanduwa, near Galle.
- R. Ola leaf MSS. from Mahāmangala-Samudrārāma, Rاندوبه, near Ambalangoda.
- P. Printed part in Sinhalese characters; 240 pp., Demy 8vo. Lankābhīnava-Visruta Press, Colombo. To the end of Cittānupassanā, Satipaṭṭhāna Vi.
- H. Burmese Hanthawaddy edition.
- B. Burmese Mundyne edition, from which the transcript was made.
- Mṭ. Mūlaṭikā.

It was a difficult task for me to trace the origin of the Canonical passages quoted here, as I had no complete set of the Piṭakas. At first I traced some of them in ola manuscripts obtained from Sailabimbārāma; but when the proofs were read, I fortunately met with a complete Burmese edition of the Piṭakas at Gotamī Vihāra, Colombo, where I stayed for a long time. I have traced the origin of many quotations, though I could not trace that of some.

Mrs. Rhys Davids helped me in tracing many of the quota-

tions, revising the proofs and referring the book to the page numbers of the Vibhanga text. The index is entirely provided by her. So I am very grateful to her for the help given to me, and for the pains that she is taking for the Buddhist cause.

Here I express my deep regret for the loss of the world-honoured professor, Dr. T. W. Rhys Davids, the founder of the Pali Text Society, which has done so great a service for the literary and the religious world during the last forty years, and I wish that his learned wife and the other members of the society will continue the noble work he began.

A. P. BUDDHADATTA.

AGGĀRĀMA,

AMBALANGODA.

March 30, 1923.

CONTENTS

	PAGE
KHANDHAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	1
ĀYATANAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	45
DHĀTUVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	55
SACCAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	83
INDRIYAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	125
PACCAYĀKĀRAVIBHANGA VAṆṆANĀ (<i>sive</i> PAṬICCASAMUP- PĀDAVIBHANGA VAṆṆANĀ) - - - -	130
SATIPATṬHĀNAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	214
SAMMAPPADHĀNAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	289
IDDHIPĀDAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	303
BOJJHANGAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	310
MAGGAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	319
JHĀNAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	323
APPAMAÑṆAVIBHANGA VAṆṆANĀ (<i>sive</i> BRAHMAVIHĀRA- VIBHANGA VAṆṆANĀ) - - - -	377
SIKKHĀPADAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	381
PAṬISAMBHIDĀVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	386
ÑĀṆAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	396
KHUDDAKAVATTHUVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	465
DHAMMAHADAYAVIBHANGA VAṆṆANĀ - - - -	517
INDEX - - - -	525
CORRIGENDA - - - -	551

SAMMOHA-VINODANĪ VIBHANGAṬṬHAKATHĀ.

NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀSAMBUDHASSA.

1. Catusaccadaso nātho, catudhā Dhammasangaṇiṇ
pakāsayitvā Sambuddho, tass' eva samanantaraṇ
2. upeto Buddhadhammehi, aṭṭhārasahi nāyako
aṭṭhārasannaṇ khandhādi-vibhangānaṇ vasena yaṇ
3. Vibhangaṇ desayī Satthā, tassa saṇvaṇṇanākkamo
idāni yasmā sampatto, tasmā tass' atthavaṇṇanaṇ
4. karissāmi vigāhetvā¹ porāṇaṭṭhakathānayaṇ;
Saddhamme gāraṇaṇ katvā taṇ sunātha samāhitā ti.

[KHANDHAVIBHANGAVAṆṆANĀ

Suttantabhājanīya]

Pañcakkhandhā rūpakkhando . . . pe . . . viññānakkhandho ti idaṇ Vibhanga-pakaraṇassa ādibhūte Khandha-vibhange suttantabhājanīyaṇ nāma.

Tattha *pañcā* ti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā na uddhan ti dassito.

Khandhā ti paricchinnaḍhammanidassanaṇ. Tatrāyaṇ khandhasaddo sambahulesu ṭhānesu dissati:—rāsīmhi, guṇe, paṇṇattiyaṇ, rūlhiyaṇ ti. *Seyyathā pi, bhikkhave, mahāsamudde na sukaraṇ udakassa pamāṇaṇ gahetuṇ ettakāni udakāḷhakānīti vā, ettakāni udakāḷhakasatānīti vā, ettakāni udakāḷhakasahasānīti vā, ettakāni udakāḷhakasatasahasānīti vā, atha kho asankheyyo appameyyo mahā-udakakkhandho t' eva*

¹ R.S. °hitvā.

sankhaṇ gacchatī ti* ādisu hi *rāsito* khandho nāma. Na hi parittakaṇ¹ udakaṇ udakakkhandho ti vuccati, bahukam eva vuccati. Tathā na parittako rajo rajakkhandho, na appamattakā² gāvo gavakkhandho, na appamattakaṇ balaṇ balakkhandho, na appamattakaṇ puññaṇ puññakkhandho ti vuccati. Bahukam eva hi rajaṇ³ rajakkhandho, bahukā va⁴ gavādayo gavakkhandho, balakkhandho, puññakkhandho ti vuccanti.⁵

Silakkhandho samādhikkhandho ti ādisu pana *gūṇato* khandho nāma.

Addasa kho Bhagavā mahantaṇ dārukkhandhaṇ Gangāya nadiyā sotena vuyhamānaṇ tiṭ ettha *paññattito* khandho nāma.

Yaṇ cittaṇ mano mānasaṇ . . . pe . . . viññāṇaṇ viññāṇakkhandho tiṭ ādisu *rūlhitto* khandho nāma.

Svāyam idha *rāsito* adhippeto. Ayaṇ hi khandhattho⁶ nāma piṇḍattho⁶ pūgattho⁶ ghaṭattho⁶ rāsattho,⁶ tasmā *rāsīlakkhaṇā* khandhā ti veditabbā.⁷ Koṭṭhāsatttho⁶ ti pi vattuṇ vaṭṭati. Lokasmiṇ hi iṇaṇ gahetvā codiyamānā⁸ dvīhi khandhehi dassāma, tīhi khandhehi dassāmā ti vadanti. Iti koṭṭhāsālakkaṇā khandhā ti pi vattuṇ vaṭṭati. Evam ettha *rūpakkaṇḍho* ti rūparāsi rūpakotṭhāso. *Vedanākkhandho* ti vedanārāsi vedanākotṭhāso ti iminā nayena saññākkhandhādīnaṇ attho veditabbo.

Ettāvataṭ Sammāsambuddho yvāyaṇ *cattāro ca mahābhūtā catunnaṇ ca mahābhūtānaṇ upādāyarūpan* ti § atītānāgata-paccuppannādisu ekādasasu okāsesu vibhatto pañca-vīsati rūpakotṭhāsā ti ca channavuti rūpakotṭhāsā ti ca evaṇ pabhedo rūparāsi, taṇ sabbaṇ paripiṇḍetvā rūpakkaṇḍho nāmā ti dassesi.

Yo panāyaṇ⁹ *sukkhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukkhā vedanā* ti || tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catu-bhū-

* *Saṅgutta-N.* v, 400 (Sotāpatti-S.: Abhisanda 42); A. ii, 55.

† *S. S.* iv, 179 (Saḷāyatana-S.: Dārukkhandho, 200).

‡ *Dh. S.* § 63.

§ *Ibid.*, § 584.

|| *S. ii*, 53.

¹ S.R. parittaṇ.

² S.R. °mattikā.

³ P.R. rajo.

⁴ P. om.; S.R. ca.

⁵ P.S.R. vuccati.

⁶ S. °ttho.

⁷ R °tabbaṇ.

⁸ S.R. codaya°.

⁹ S.R. pana.

mikavedanārāsi,¹ taṇ sabbaṇ paripiṇḍetvā vedanākkhandho nāmāti dassesi.

Yo panāyaṇ² *cakkkhusamphassaṇṇā saññā . . . pe . . . mano-samphassaṇṇā saññā* ti* tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikasaññārāsi,³ taṇ sabbaṇ paripiṇḍetvā saññākkhandho nāmā ti dassesi.

Yo panāyaṇ² *cakkkhusamphassaṇṇā cetanā . . . pe . . . mano-samphassaṇṇā cetanā* ti† tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikace-tanārāsi,³ taṇ sabbaṇ paripiṇḍetvā sankhārakkhandho nāmā ti dassesi.

Yo panāyaṇ² *cakkkhuvīññāṇaṇ, sota⁴-ghāṇa⁴-jivhā⁴-kāya-vīññāṇaṇ, mano-dhātu, mano-vīññāṇadhātū* ti‡ tesu yeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmika⁵-cittarāsi, taṇ sabbaṇ paripiṇḍetvā vīññāṇakkhandho nāmāti dassesi.

Api c' ettha sabbam pi catusamuṭṭhānikaṇ rūpaṇ rūpak-khandho. Kāmāvacara-aṭṭha-kusalacittādīhi ekūnanavuticittehi⁶ saḥajātā vedanā vedanākkhandho. Saññā saññākkhandho. Phassaḍayo dhammā sankhārakkhandho. Ekūnanavuti cittāni vīññāṇakkhandho ti evam pi⁷ pañcasu khandhesu dhammaparicchedo veditabbo.

[Rūpakkkhandhaniddesa]

Idāni te rūpakkkhandhādayo vibhajitvā dassetuṇ *tattha katamo rūpakkkhandho* tiṣ ᾗdim āha. *Tattha tathā* ti tesu pañcasu khandhesu. *Katamo* ti kathetu-kamyatā pucchā. *Rūpakkkhandho* ti pucchitabba-dhamma-nidassanaṇ.

Idāni taṇ⁸ vibhajanto *yaṇ kiñci rūpan* ti ᾗdim āha. *Tattha yaṇ kiñci* ti anavasesa-pariyādānaṇ. *Rūpan* ti atippasanganīyamaṇaṇ. Evaṇ padadvāyenaṇ pi rūpassa anavasesapariggaḥo kato hoti.

Tattha ken' aṭṭhena rūpan ti? Ruppānaṭṭhena rūpaṇ⁷; vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā:—*kiñ ca bhikkhave rūpaṇ vadetha ?*||

* *Vbh.*, 28. † *Ibid.*, 40. ‡ *Ibid.*, 54. § *Ibid.*, 1. || *S.* iii, 86.

¹ P.S.R. °bhūmako°.

³ P.S.R. °bhūmako°.

⁵ P.S.R. °maka.

⁷ R. om.

² S.R. pāyaṇ.

⁴ P.S.R. *add* °vīññāṇaṇ.

⁶ S.R. °navutiyā°.

⁸ P.S.R. naṇ.

Ruppatīti kho bhikkhave, tasmā rūpan ti vuccati. Kena ruppati ? Sītena pi ruppati, unhena pi ruppati, jighacchāya pi ruppati pipāsāya pi ruppati, daṅsa-makasa-vātātapasiriṅsapa-samphassenā pi ruppati. Ruppatī ti kho bhikkhave tasmā rūpan ti vuccatī ti.

Tattha kin ti kāraṇapucchā. Kena kāraṇena rūpaṇ vadetha, kena kāraṇena taṇ rūpaṇ nāmā ti attho. *Ruppatī* ti ettha *itī* ti kāraṇuddeso. Yasmā ruppati, tasmā rūpan ti vuccatī ti¹ attho. *Ruppatī* ti kuppati ghaṭṭiyati pīliyati bhijjatīti attho. Evaṇ iminā ettakena thānena¹ ruppanaṭṭhena rūpaṇ vuttaṇ.

Ruppanalakkhaṇena rūpan ti pi vattuṇ vaṭṭati. Ruppanalakkhaṇaṇ h' etaṇ.²

Sītena pi ruppatī ti ādisu pana sītena tāva ruppanaṇ lokantarikaniraye pākaṭaṇ. Tiṇṇaṇ tiṇṇaṇ hi cakkavālānaṇ antare ekeko lokantarikanirayo nāma hoti, aṭṭha-yojana-sahassappamāṇo. Yassa n' eva heṭṭhā paṭhavī atthi, na upari candima-suriya³-dīpa-maṇi-āloko, niccandhakāro. Tattha nibbatta-sattānaṇ tigāvuto attabhāvo hoti. Te vagguliyo viya pabbatapāde dighaputhulehi nakhehi laggitvā avaṅsirā olambanti. Yadā saṅsappantā aññamaññassa hatthapāsa⁴-gatā honti, atha bhakkho no laddho ti maññamānā tattha vyāvaṭā⁵ viparivattitvā lokasandhārake⁶ udake patanti. Sītavāte paharante pi pakkamadhukaphalāni viya chijjitvā udake patanti, patitamattā va accantakhārena sītodakena chinna-camma-nhāru-maṅsa-aṭṭhīhi bhijjamānehi tattatele patitapiṭṭhapiṇḍi⁷ viya paṭapaṭāyamānā viliyanti. Evaṇ sītena ruppanaṇ lokantarikaniraye pākaṭaṇ. Mahiṅsakarāṭṭhādīsu pi himapātasītalesu padesesu etaṇ pākaṭam eva. Tattha hi⁸ sattā sītena bhinnachinna-sarīrā⁹ jīvitakkhayam pi pāpunanti.

Unhena ruppanaṇ avīcimahāniraye pākaṭaṇ. Tattha hi tattāya lohapaṭhavīyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanā-dikaraṇakāle¹⁰ sattā mahādukkhaṇ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanaṇ pettivisaye c' eva dubbhikkhakāle

¹ P. om.

² P.S.R. hi etaṇ.

³ B. °sūriya always.

⁴ P.S.R. °pāsāṇ.

⁵ B. vāvaṭā.

⁶ P.S.R. °raka.

⁷ P.S.R. °piṇḍaṇ.

⁸ H. adds nibbattā.

⁹ P. chinnabhinna°; S.R. bhinnasarīrā.

¹⁰ P. °vidha vadhaban°.

ca pākaṭaṅ. Pettivisayasmiṅ hi sattā dve tīni Buddhan-
tarāni kiñcid' eva āmisaṅ hatthena gahetvā mukhe-pakkhi-
pantā nāma na honti. Anto-udaraṅ āditta-susirarukkho viya
hoti.¹ Dubbhikkhe kañjikamattam pi alabhitvā maraṇap-
pattānaṅ pamāṇaṅ natthi.

Pipāsāya ruppanaṅ kālakañjikādisu² pākaṭaṅ. Tattha
hi sattā dve tīni Buddhan-
tarāni hadayatemanamattaṅ vā³
jivhā-temanamattaṅ vā udaka-binduṅ laddhuṅ na sakkonti;
pāniyaṅ pivissāmā ti nadigatānam pi³ nadī vālikātalaṅ
sampajjati. Mahāsamuddaṅ pakkhandānam⁴ pi mahā-
samuddo piṭṭhipāsāṇo hoti. Te sussantā balavadukkhapīlitā
vicaranti. Eko kira kālakañjika-asuro pipāsaṅ adhvāsetuṅ
asakkonto yojana-gambhīravithhāraṅ mahāgangaṅ otari.
Tassa gata-gataṭṭhāne udakaṅ chijjati, dhūmo uggacchati,
tatte piṭṭhipāsāṇe cankamanakālo viya hoti. Tassa uda-
kasaddaṅ sutvā ito c' ito ca vicarantass' eva ratti vibhāyi.⁵
Atha naṅ pāto va bhikkhācāraṅ gacchantā tiṅsamattā piṇḍa-
cārikabhikkhū⁶ disvā: Ko nāma tvaṅ sappurisā ti puc-
chiṅsu. Peto 'ham asmi' bhante ti. Kiṅ pariyesasī ti?
Pāniyaṅ bhante ti. Ayaṅ Gangā paripunnā, kiṅ tvaṅ
na passasī ti? Na upakappati bhante ti. Tena hi
Gangāpiṭṭhe⁸ nipajja, mukhe te pāniyaṅ asiñcissāmā ti.
So vālikāpuline uttāno nipajji. Bhikkhū tiṅsamatte patte
nīharitvā udakaṅ āharitvā tassa mukhe āsiñchiṅsu. Tesāṅ
tathā karontānaṅ yeva velā upakaṭṭhā jātā, tato bhikkhā-
cāra-kālo amhākaṅ sappurisa, kacci⁹ te assāsamattā laddhā¹⁰
ti āhaṅsu. Peto sace me bhante tiṅsamattānaṅ ayyānaṅ
tiṅsamattehi pattehi āsitta-udakato aḍḍhapasatamattam pi
paragalagataṅ, petattabhāvato¹¹ makkho mā hotū ti āha.
Evaṅ pipāsāya ruppanaṅ pettivisaye pākaṭaṅ.

Daṅsādīhi ruppanaṅ daṅsamakkhikādi-bahulesu¹² padasesu
pākaṭaṅ. Ettha ca *daṅsā* ti pingalamakkhikā.

Makasā ti makasā va.

Vātā ti kucchivāta-piṭṭhivātādi-vasena veditabbā. Sarī-

¹ B. ahosi. ² B. °kañcika° *always*; P.S.R. °kañja°. ³ S.R. *om.*

⁴ P.R. °dantānaṅ. ⁵ S.R. vihāyi. ⁶ P. °rikā°.

⁷ P.S.R. peto 'smi. ⁸ P.S.R. °piṭṭhiyaṅ. ⁹ P.S.R. kiñci.

¹⁰ P.S.R. aladdhā. ¹¹ P. petabhāvato. ¹² B. °sambahu°.

rasmīñ hi vātarogo uppajjitvā hatthapādapiṭṭhi-ādini bhindati, kāṇaṇ karoti, khujjaṇ karoti, piṭhasappaṇ karoti.

Ātāpo ti suriyātāpo. Tena ruppanaṇ marukantārādīsu pākataṇ. Ekā kira itthī marukantāre rattiṇ satthato ohinā divāsuriye uggacchante vālikāya tapamānāya¹ pāde ṭhapetuṇ asakkontī sisato pacchiṇ otāretvā akkami. Kamena pacchiyā uñhābhitattāya ṭhātuṇ asakkontī tassā upari sātakaṇ ṭhapetvā akkami. Tasmim pi santatte ankena gahitaṇ puttakaṇ adhomukhaṇ nipajjāpetvā kandantaṇ² akkamitvā saddhiṇ tena tasmiṇ yeva ṭhāne uñhābhitattā kālam akāsi.

*Siriṇsapā*³ ti ye keci dīghajātikā sarantā gacchanti. Tesañ samphassena ruppanaṇ āsivīsadaṭṭhādīnaṇ⁴ vasena vedittabaṇ.

Idāni yaṇ kiñci rūpaṇ ti padena sangahitaṇ pañca-vīsati-koṭṭhāsa-channavuti-koṭṭhāsappabhedañ sabbam pi rūpaṇ atītādi-koṭṭhāsesu pakkhipitvā dassetuṇ *atītānāgalapaccuppannaṇ* ti āha. Tato paraṇ tad'eva ajjhattadukādīsu catūsū dukesu pakkhipitvā dassetuṇ *ajjhattaṇ vā bahiddhā vā* ti ādi vuttuṇ.

Tato paraṇ sabbam p' etaṇ ekādasasu padesesu pariya-diyitvā dassitaṇ rūpaṇ ekato⁵ piṇḍañ katvā dassetuṇ *tadekajjhaṇ* ti ādi vuttaṇ. Tattha *tadekajjhaṇ* ti taṇ ekajjhaṇ. *Abhisāṇyūhītvā* ti abhisāṇharitvā. *Abhisankhipitvā* ti sankhepaṇ katvā. Idaṇ vuttaṇ hoti: sabbam p' etaṇ vuttappa kāraṇ rūpaṇ ruppanalakkhaṇasankhāte ekavidha-bhāve paññāya rāsīṇ katvā rūpakkhandho nāmā ti⁶ vuccatīti. Etena sabbam pi rūpaṇ ruppanalakkhaṇe rāsibhāvūpagamena⁷ rūpakkhandho ti dassitaṇ hoti. Na hi rūpato añño rūpakkhandho nāma atthi. Yathā ca rūpaṇ, evañ vedanādayo pi vedayita-lakkhaṇādīsu rāsibhāvūpagamanena. Na hi vedanādīhi aññe vedanākkhandhādayo nāma atthi.

Idāni eekasmaṇ okāse pakkhittaṇ⁸ rūpaṇ visuṇ visuṇ bhājetvā dassento *tattha katamaṇ rūpaṇ atītaṇ* ti ādim āha. Tattha *tatthā* ti ekādasasu okāsesu pakkhipitvā ṭhapitamātikāya bhummaṇ. Idaṇ vuttaṇ hoti: *Atītānāgata-*

¹ P.S.R. tappa°.

² P.R. kandantaṇ kandantaṇ.

³ B. sarisapā always.

⁴ P.S.R. °daṭṭhakādīnaṇ.

⁵ S. eka.

⁶ P.S.R. nāma.

⁷ P.S.R. °gamanena.

⁸ P.S.R. °khitta.

paccuppannaṃ ti ādinā nayena ṭhapitāya mātikāya yaṃ atītaṃ rūpaṃ ti vuttaṃ, taṃ katamaṃ ti iminā upāyena sabbapucchāsu attho veditaḃbo.

Atītaṃ niruddhaṃ ti ādini padāni nikkhepakaṇḍassa atī-tattika-bhājanīya¹-vaṇṇanāyaṃ vuttān' eva. *Cattāro ca mahābhūtā* ti idaṃ atītaṃ ti vutta-rūpassa sabhāvadassanaṃ.² Yathā c' ettha, evaṃ sabbattha attho³ veditaḃbo. Iminā idaṃ dasseti: atīta-rūpaṃ⁴ pi bhūtāni c' eva bhūtāni upādāya nibbattarūpaṃ ca. Anāgatam pi . . . pe . . . dura-santikam pi. Na hi bhūtehi c' eva bhūtāni upādāya pavattarūpato ca aññaṃ rūpaṃ nāma atthi ti. Aparo nayo, atītaṃ-sena sangahitaṃ ti atīta-koṭṭhāsen' eva sangahitaṃ, etth'⁵ eva gaṇanaṃ gataṃ. Kin ti? Cattāro ca mahābhūtā catunnaṃ ca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ ti. Evaṃ sabbattha attho veditaḃbo. Anāgatapaccuppanna-niddesapadāni pi heṭṭhā vuttatthān' eva.⁶

Idaṃ pana atītānāgatapaccuppannaṃ nāma Suttantapariyāyato Abhidhammaniddesato ti duvidhaṃ. Taṃ suttantapariyāye bhavena paricchinnaṃ. Paṭisandhito hi paṭṭhāya atīta-bhavesu nibbattaṃ⁶ rūpaṃ anantara-bhave vā nibbattaṃ⁷ hotu, kappakoṭṭisatasahassa-matthake vā, sabbaṃ atītam eva nāma. Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakarūpaṃ anantara-bhave vā nibbattaṃ hotu, kappakoṭṭisatasahassa-matthake vā,⁸ sabbaṃ anāgatam eva nāma. Cutipaṭisandhi-antare pavatta-rūpaṃ⁹ paccuppannaṃ nāma.

Abhidhamma-niddese pana khaṇena paricchinnaṃ. Tayo hi rūpassa khaṇā: uppādo, ṭhiti, bhango ti. Ime tayo khaṇe patvā niruddhaṃ rūpaṃ samanantarāniruddhaṃ vā hotu, atīte kappakoṭṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ atītam eva nāma. Tayo khaṇe asampattaṃ rūpaṃ eka-cittakkhaṇamatena vā asampattaṃ hotu, anāgate kappakoṭṭisatasahassa-matthake vā, sabbaṃ anāgatam eva nāma. Ime tayo khaṇe sampattaṃ¹⁰ rūpaṃ pana paccuppannaṃ nāma.

Tattha kiñcāpi idaṃ Suttanta-bhājanīyaṃ, evaṃ sante pi abhidhamma-niddesen' eva atītānāgatapaccuppannarūpaṃ

¹ S. °jana. ² P.S.R. °nidassanaṃ. ³ P.R. om. ⁴ S.R. atītaṃ °.

⁵ P.S.R. vuttān' eva. ⁶ P. °batta. ⁷ P.R.S. °tarūpaṃ.

⁸ S. pi. ⁹ P.S.R. yaṃ taṃ rūpaṃ. ¹⁰ S.R. °patta.

nidditthan ti veditabban. Aparo nayo: idaṇ hi rūpaṇ addhā¹-santati-samaya-khaṇa-vasena catudhā atītaṇ nāma hoti. Tathā anāgata-paccuppannaṇ.* Addhā¹-vasena tāva ekassa ekasmiṇ bhave paṭisandhito pubbe atītaṇ, cutito uddhaṇ anāgataṇ, ubhinnaṃ antare paccuppannaṇ.

Santati-vasena sabhāga-ekautu-samuṭṭhānaṇ ekāhārasa-muṭṭhānaṇ ca pubbāpariyavasena pavattamānaṃ² pi paccuppannaṇ; tato pubbe visabhāga-utu-āhārasamuṭṭhānaṇ atītaṇ, pacchā anāgataṇ. Cittajaṇ eka-vīthi-eka-javana-ekasamāpatti-samuṭṭhānaṇ paccuppannaṇ, tato pubbe atītaṇ, pacchā anāgataṇ. Kammasamuṭṭhānaṇassa pāṭiyekkaṇ santati-vasena atītādibhedo n' atthi. Tesāṇ eva pana utu-āhāra-citta-samuṭṭhānaṇ upatthambhaka-vasena tassa atītādibhāvo veditabbo.

Samaya-vasena ekamuhuttapubbaṇha-sāyaṇha-rattindivādisu³ samayesu santānavasena pavattamānaṇ taṇ taṇ samayaṇ paccuppannaṇ nāma; tato pubbe atītaṇ, pacchā anāgataṇ.

Khaṇa-vasena uppādādikhaṇattaya-pariyāpannaṇ paccuppannaṇ nāma,⁴ tato pubbe anāgataṇ,⁵ pacchā atītaṇ.⁶ Api ca atikkanta-hetupaccaya-kiccaṇ⁷ atītaṇ. Niṭṭhita-hetukiccaṇ⁸ aniṭṭhita-paccaya-kiccaṇ paccuppannaṇ. Ubhaya-kiccam asampattaṇ anāgataṇ. Sakiccakkaṇe vā paccuppannaṇ, tato pubbe atītaṇ, pacchā anāgataṇ.

Ettha ca khaṇādikathā va⁹ nipariyāyā, sesā sapariyāyā. Tāsu nipariyāyakathā idha adhippetā. Ajjhattadukassā pi niddesapadāni heṭṭhā ajjhattattika-niddese¹⁰ vuttatthān' eva. Olārikādīni Rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṇ¹¹ vuttatthān' eva.

Hinaduka-niddese¹² tesāṇ tesāṇ sattānaṇ ti bahūsu sattesu sāmi-vacanaṇ. Aparassāpi aparassāpīti hi vuccamāne divasam pi kappasatasahassam pi vadanto ettakam eva vadeyya. Iti Satthā dvīh' eva padehi anavasena satte pariyādiyanto tesāṇ tesāṇ sattānaṇ ti āha. Ettakena¹³ hi sabbam pi

* See Vism, p. 472.

¹ P. addhāna.

² P. vatta°.

³ P. °divāsu.

⁴ P.S.R. om.

⁵ P.S.R. atītaṇ.

⁶ P.S.R. anāgataṇ.

⁷ P. °kiccam.

⁸ S.R. °kiccam.

⁹ P. ca.

¹⁰ P. ajjhattika°.

¹¹ P. °ya.

¹² Text 2.

¹³ P. ettaken' eva.

apara-dīpanaṅ siddhaṅ hoti. *Uññātan* ti avamataṅ. *Avañ-
ñātan* ti vambhetvā ñātaṅ, rūpan ti pi na viditaṅ. *Hūḷitan*
ti agahetabbaṭṭhena khittaṅ chaḍḍitaṅ. Jigucchitan ti
pi vadanti. *Paribhūtan* ti kim etenā ti vācāya pari-
bhavitaṅ. *Acittikatan* ti na garukataṅ. *Hīnan* ti lāmakaṅ.
Hīnamatan ti hīnan ti mataṅ, lāmakaṅ katvā ñātaṅ. *Hīna-
sammatan* ti hīnan ti loka sammataṅ, hīnehi vā sammataṅ
gūtha-bhakkhehi gūtho viya. *Aniṭṭhan* ti appiyaṅ, paṭi-
lābhatthāya vā apariyesitaṅ. Sace pi naṅ koci pariyeseyya,
pariyesatu; etassa pana ārammanassa etad' eva nāmaṅ.
Akantan ti akāmiṅ,¹ nissirikaṅ vā. *Amanāpan* ti manas-
miṅ na appitaṅ.² Tādisaṅhi ārammaṅaṅ manasmiṅ na
appiyati. Athavā manaṅ appāyati vaddhetiti manāpaṅ.
Na manāpaṅ amanāpaṅ. Aparo nayo: aniṭṭhaṅ sampatti-
virahato. Taṅ ekantena kamma-samuṭṭhānesu akusala-
kamma-samuṭṭhānaṅ. Akantaṅ sukhassa ahetu-bhāvato.
Amanāpaṅ dukkhassa hetu-bhāvato. *Rūpā saddā* ti idam
assa sabhāva-dīpanaṅ. Imasmiṅ hi pade akusala-kammaja-
vasena aniṭṭhā pañca-kāmaguṇā vibhattā. Kusala-kamma-
jaṅ³ pana aniṭṭhaṅ⁴ nāma natthi, sabbaṅ iṭṭham⁵ eva.

Paṇita-padaniddeso vuttapaṭipakkhanayena⁶ veditabbo.
Imasmiṅ hi⁷ pana pade kusala-kammaja⁸-vasena iṭṭhā pañca-
kāmaguṇā vibhattā. Kusala-kammajaṅ hi aniṭṭhaṅ nāma
natthi, sabbaṅ iṭṭham eva. Yathā ca kammajesu, evaṅ
utu-samuṭṭhānādisu pi iṭṭhāniṭṭhatā atthi evāti⁹ imasmiṅ
duke iṭṭhāniṭṭhārammaṅaṅ paṭivibhattan ti veditabbaṅ.

Ayaṅ tāva ācariyaṅaṅ samānatthakathā.

Vitaṅḍa -vādī pan' āha: Iṭṭhāniṭṭhaṅ nāma paṭiyekkaṅ¹⁰
n' atthi, tesāṅ tesāṅ¹¹ ruci-vasena kathitaṅ. Yath' āha:
*Manāpapariyaṅtaṅ khvāhaṅ mahārāja pañcasu kāmaguṇesu
vadāmi. T'eva mahārāja rūpā ekaccassa manāpā honti, ekac-
cassa amanāpā honti. T'eva mahārāja saddā, gandhā, rasā,
phoṭṭhabbā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā honti*

¹ P.S. °mitaṅ.

² P.S. appiyaṅ.

³ P. akusala°.

⁴ P. iṭṭhaṅ.

⁵ P. aniṭṭham.

⁶ S. °yen' eva.

⁷ P.S.R. om.

⁸ S.R. °kamma.

⁹ P. yeva iti; S.R. eva iti.

¹⁰ P. adds paṭivibhattaṅ.

¹¹ S.R. parassa.

ti.* Evaṃ yasmā te yeva rūpādayo eko assādeti abhinandati, tattha lobhaṃ uppādeti; eko kujjhati paṭihaññati, tattha dosaṃ uppādeti. Ekaccassa¹ iṭṭhā honti kantā manāpā, ekaccassa¹ aniṭṭhā akantā amanāpā. Eko c' ete iṭṭhā kantā manāpā ti dakkhiṇato gaṇhāti, eko aniṭṭhā akantā amanāpā ti vāmato, tasmā iṭṭhāniṭṭhaṃ nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma² n' atthi. Paccanta-vāsīnaṃ hi gaṇḍuppādā pi iṭṭhā honti kantā manāpā, Majjhimadesavāsīnaṃ atijegucchā. Tesāṃ ca moramaṅsādīni iṭṭhāni honti. Itaresaṃ tāni atijegucchāni ti. So vattabbo: kiṃ pana tvaṃ iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma n' atthi ti vadesi ti? Āma, n' atthi ti vadāmi ti.³ Puna tath' eva⁴ yāvattatīyaṃ paṭiṭṭhāpetvā pañho pucchitabbo: nibbānaṃ nāma iṭṭhaṃ udāhu aniṭṭhaṃ ti? Jānamāno iṭṭhaṃ ti vakkhati. Sace pi na vadeyya, mā vadatu, nibbānaṃ pana ekanta-iṭṭham eva. Nanu eko nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhitvā tvaṃ nibbānassa vaṇṇaṃ kathesi, kiṃ tattha anna-pāna⁴-mālā-gandha-vilepana⁴-sayanacchādāna⁴-samiddhā pañcakāmaguṇā atthi ti vatvā n' atthi ti vutte alaṃ tava nibbānenā ti nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhitvā⁵ ubho kaṇṇe thaketī ti. Atth' etaṃ⁶; etassa pana vasena tava vāde nibbānaṃ aniṭṭhaṃ nāma hotu,⁷ na pan' etaṃ evaṃ gaḥetabbaṃ. Eso hi viparitasaññāya katheti. Saññā-vipallāseṇa ca tad' eva⁸ ārammaṇaṃ ekassa iṭṭhaṃ hoti, ekassa aniṭṭhaṃ. Iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pana pāṭiyekkaṃ vibhattaṃ⁹ atthi ti. Kassa vasena vibhattaṃ ti? Majjhimaka-sattassa. Idaṃ hi na ati-issarānaṃ Mahā-sammata-Mahāsudassana-Dhammāsokādīnaṃ vasena vibhattaṃ. Tesāṃ hi dibbakappam pi ārammaṇaṃ amanāpaṃ upaṭṭhāti. Na¹⁰ atiduggatānaṃ dulabhannapānānaṃ vasena¹¹ vibhattaṃ. Tesāṃ hi kanājaka-bhatta-siṭṭhāni pi pūtimaṃsaraso pi atimadhuro amata-sadiso ca hoti. Majjhimakānaṃ¹²

* S. i, 80, *slightly varied.*

¹ S.R. ekassa.

² *om. all MSS.*

³ S. tath' eva.

⁴ P. °naṃ.

⁵ S.R. *om.*

⁶ Bm. iṭṭh' etaṃ.

⁷ P. hoti.

⁸ P. °ev'.

⁹ P. paṭivi°.

¹⁰ P.S.R. *om.*

¹¹ P.S.R. *add na.*

¹² S.R. °mānaṃ.

pana gaṇaka-mahāmatta¹-setṭhi-kuṭumbika-vāṇijādīnaṃ kālena iṭṭhaṃ kālena anīṭṭhaṃ labhamāna²-vasena vibhattaṃ. Evarūpā hi iṭṭhānīṭṭhaṃ paricchinditūṃ sakkonti ti.

Tipiṭaka-Cūlābhayatthero³ pan' āha: iṭṭhānīṭṭhaṃ nāma vipākavasena' eva paricchimaṃ, na javana-vasena. Javanaṃ pana saññāvīpallāsa-vasena iṭṭhasmiṃ yeva rajjati, iṭṭhasmiṃ yeva dussasi. Anīṭṭhasmiṃ yeva rajjati, anīṭṭhasmiṃ yeva dussati ti. Vipāka-vasena' eva pan' etaṃ⁴ ekantato paricchijjati, na hi sakkā vipāka-cittaṃ vañcetuṃ. Sace āramaṇaṃ iṭṭhaṃ hoti, kusala-vipākaṃ uppajjati; sace anīṭṭhaṃ, akusala-vipākaṃ uppajjati ti. Kiñcā pi hi micchā-diṭṭhikā Buddhaṃ vā⁵ saṅghaṃ vā mahācetiyaḍḍini vā ulārāni⁶ āramaṇāni disvā akkhīni pidahanti, domanassaṃ āpajjanti, dhammasaddaṃ sutvā kaṇṇe thakenti. Cakkhuviññāna-sotaviññānāḍḍini⁷ pana nesaṃ kusala-vipākāna' eva honti. Kiñcā pi gūtha-sūkarādayo gūthagandhaṃ ghāyitvā khādītūṃ labhissāmā ti somanassajātā honti, gūthadassane pana tesāṃ⁸ cakkhuviññānaṃ, tassa gandha-ghāyane ghāṇaviññānaṃ, rasasāyane jivhā-viññānaṃ ca akusala-vipākama eva hoti. Bandhitvā varasayane sayāpita-sūkarō ca kiñcāpi viravati, saññā-vīpallāseṇa pan' assa javanasmiṃ yeva domanassaṃ uppajjati, kāya-viññānaṃ kusalavipākama eva. Kasmā? Ārammanassa iṭṭhatāya.

Api ca dvāra-vasena pi iṭṭhānīṭṭhatā veditabbā. Sukhasamphassaṃ hi gūtha-kalalaṃ cakkhudvāra-ghāṇadvāresu anīṭṭhaṃ, kāyadvāre iṭṭhaṃ hoti. Cakkavattino maṇiratanena pothiyamānassa suvaṇṇasūle uttāsītassa⁹ ca maṇiratana-suvaṇṇasūlāni cakkhudvāre iṭṭhāni honti, kāyadvāre anīṭṭhāni. Kasmā? mahādukkhassa uppādanato. Evaṃ iṭṭhānīṭṭhaṃ ekantato vipākena' eva paricchijjati ti veditabbaṃ.

Taṃ taṃ vā panā ti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Na hi Bhagavā sammuti-manāpaṃ bhindati, puggala-manāpaṃ pana¹⁰ bhindati; tasmā taṃ taṃ vā pana vasena' eva uppādāy' uppādāya hīnapanūtātā veditabbā. Nerayikānaṃ hi

¹ P. °macca.

² P.S.R. °mānānaṃ.

³ P. °Cūlanāgat°.

⁴ S.R. taṃ; om. pana.

⁵ P. adds dhammaṃ vā.

⁶ P. adds vā.

⁷ P.S.R. °ñāṇāni.

⁸ P.S. pan' esaṃ.

⁹ S.R. uttāpi°.

¹⁰ S.R. om.

rūpaṅ koṭippattaṅ hīnaṅ nāma. Taṅ upādāya tiracchānesu nāgasupannānaṅ paṇītaṅ nāma. Tesāṅ rūpaṅ hīnaṅ, taṅ upādāya petānaṅ rūpaṅ¹ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya jānapadānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya gāmahojakānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya janapadasāmikānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi rūpaṅ² hīnaṅ, taṅ upādāya padesarājūnaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya cakkavattirañño rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tassā pi hīnaṅ, taṅ upādāya bhummadevānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya cātummahārājikānaṅ³ devānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma. Tesam pi hīnaṅ, taṅ upādāya tāvatiṅsānaṅ devānaṅ rūpaṅ paṇītaṅ nāma . . . pe . . . akaniṭṭhadevānaṅ⁴ pana rūpaṅ matthakappattaṅ paṇītaṅ nāma.

Dūra-dukaniddese itthindriyādīni heṭṭhā vibhattān' eva. Imasmiṅ pana duke dupperiggahaṭṭhena lakkhaṇaduppaṭivijjhatāya sukhuma-rūpaṅ⁵ dūre ti kathitaṅ. Sukhapariggahaṭṭhena⁶ lakkhaṇasuppaṭivijjhatāya olārika-rūpaṅ *santike* ti. Kabalīnkārāhāra-pariyosāne ca niyyātanaṭṭhāne pi idaṅ vuccati rūpaṅ dūre ti na niyyātitaṅ. Kasmā? Duvidhañ hi dūre nāma lakkhaṇato okāsato cā⁷ ti. Tattha lakkhaṇato dūre ti na kathitaṅ, taṅ⁸ okāsato kathetabbaṅ, tasmā dūre ti akathitaṅ olārika-rūpaṅ okāsato dūre ti dassetuṅ aniyyātetvā va *yaṅ vā paṇ' aññam pi* ti ādim āha.

Santika-pada-niddese pi es' eva nayo. Tattha *anasānne* ti na āsanne. *Anupakatthe* ti nissaṭe. *Dūre* ti dūramhi. *A-santike* ti na santike. *Idaṅ vuccati rūpaṅ dūre* ti idaṅ paṅṅarasavidhaṅ sukhuma⁹-rūpaṅ lakkhaṇato dūre. Dasavidhaṅ pana olārika¹⁰-rūpaṅ yevāpanaka-vasena okāsato dūre ti vuccati.

Santika-padaniddeso¹¹ uttānattho yeva. *Idaṅ vuccati rūpaṅ santike* ti idaṅ dasavidhaṅ olārika¹⁰-rūpaṅ lakkhaṇato santike. Pañca-dasavidhaṅ pana sukhuma-rūpaṅ *yevāpanaka-vasena*¹² okāsato santike ti vuccati.

¹ S.R. om.

² P.S.R. om.

³ R. °jika.

⁴ S. °devatānaṅ.

⁵ P. sukhumaṅ°.

⁶ S.R. Suparig°.

⁷ S.R. om. cā.

⁸ P. om.; R.S. add na.

⁹ S.R. °maṅ.

¹⁰ S.R. °kaṅ.

¹¹ Text 3.

¹² Dhs. § 9.

Kittakato paṭṭhāya pana rūpaṅ okāsa-vasena santike nāma, kittakato paṭṭhāya dūre nāmā ti? Pakati-kathāya kathentānaṅ dvādasahattho savaṇūpacāro nāma hoti. Tassa orato rūpaṅ santike, parato dūre. Tattha sukhuma-rūpaṅ dūre hontaṅ lakkhaṇato pi okāsato pi dūre hoti. Santike hontaṅ pana okāsato va santike hoti, na lakkhaṇato. Olārika-rūpaṅ santike hontaṅ lakkhaṇato pi okāsato pi santike hoti. Dūre hontaṅ okāsato va dūre¹ hoti, na lakkhaṇato.

Taṅ taṅ vā panā ti ettha na¹ heṭṭhima-nayo² oloketabbo. Heṭṭhā hi bhindamāno gato. Idha pana na lakkhaṇato dūraṅ³ bhindati. Okāsato dūram eva bhindati. Upādāy⁴ upādāya dūrasantikaṅ⁴ hi⁵ ettha dassitaṅ. Attano hi rūpaṅ santike nāma. Anto-kucchigatassā pi parassa dūre. Anto-kucchigatassa santike. Bahi ṭhitassa dūre. Eka-mañce⁶ sayitassa⁷ santike. Bahi pamukhe⁸ ṭhitassa⁹ dūre. Anto-pariveṇe rūpaṅ santike. Bahi-pariveṇe dūre. Anto-saṅghārāme rūpaṅ santike. Bahi-saṅghārāme dūre. Anto-sīmāya rūpaṅ santike. Bahi-sīmāya dūre. Anto-gāmakhette¹⁰ rūpaṅ¹ santike. Bahi-gāmakhette¹⁰ dūre. Anto-janapade rūpaṅ santike. Bahi-janapade dūre. Anto-rajjasīmāya rūpaṅ santike. Bahi-rajjasīmāya dūre. Anto-samudde rūpaṅ santike. Bahi-samudde rūpaṅ dūre. Anto-cakkavāle rūpaṅ santike. Bahi-cakkavāle dūre ti.

Ayaṅ rūpakkhandhaniddeso.

[Vedanākkhandhaniddesa]

Vedanākkhandhaniddesadisū heṭṭhā vuttasadiṣaṅ paḥāya apubbam eva vaṇṇayissāma. Yā kāci vedanā ti catubhūmikavedanaṅ¹¹ pariyaḍiyati. Sukhā vedanā ti ādini atitādivasena niddiṭṭha-vedanaṅ sabhāvato dassetaṅ vuttāni. Tattha sukhā vedanā atthi kāyikā, atthi cetasikā. Tathā dukkhā vedanā. Adukkhamasukhā pana cakkhādayo pasādakāye sandhāya pariyaḍiyena atthi kāyikā, atthi cetasikā. Tattha sabbā pi kāyikā kāmāvacarā. Tathā cetasikā dukkhā

¹ S.R. om.

² S.R. add na.

³ P. dūre-rūpaṅ; S.R. rūpaṅ.

⁴ B.R. dūre°.

⁵ P. pi.

⁶ P.S.R. mañcake.

⁷ S.R. sayantassa.

⁸ S.R. sammukhe.

⁹ P. sayitassa.

¹⁰ P.S.R. °makk°.

¹¹ S.R. °bhūmaka°.

vedanā. Cetasikā sukhā¹ pana tebhūmikā. Adukkhamasukhā catubhūmikā.

Tassā sabbappakārāya pi santati-vasena khaṇādi-vasena ca atītādi bhāvo veditabbo. Tattha santati-vasena eka-vīthi-eka-javana-eka-samāpatti-pariyāpannā eka-vidhavisaya-samāyogappavattā² ca paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Khaṇādi-vasena khaṇattayapariyāpannā pubbantāparanta-majjhagatā sakiccaṇ ca kurumānā vedanā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Tattha khaṇādi bhāvena³ atītādi-bhāvaṇ sandhāya ayaṇ niddeso kato ti veditabbo.

Olārika-sukhuma-niddese akusalā vedanā ti ādini jātito olārika-sukhuma-bhāvaṇ dassetuṇ vuttāni. Dukkhave danā⁴ olārikā ti ādini sabhāvato. Asamāpannassa vedanā ti ādini puggalato. Sāsavā ti ādini lokiyalokuttarato olārikasukhuma-bhāvaṇ dassetuṇ vuttāni. Tattha akusalā tāva sadarathaṭṭhena dukkha-vipākaṭṭhena ca olārikā. Kusalā niddarathaṭṭhena sukhavipākaṭṭhena ca sukhumā. Abyākatā nirussā-haṭṭhena avipākaṭṭhena ca sukhumā. Kusalākusalā sannasāhaṭṭhena sa-vipākaṭṭhena ca olārikā. Avyākatā vuttanayen' eva sukhumā. Dukkha asātaṭṭhena dukkhaṭṭhena ca olārikā. Sukhā sātaṭṭhena sukhaṭṭhena ca sukhumā. Adukkhamasukhā sant-aṭṭhena paṇitaṭṭhena ca sukhumā. Sukhadukkhā khobhanaṭṭhena pharaṇaṭṭhena ca olārikā. Sukha⁵-vedanā pi hi khobheti pharati. Tathā⁶ dukkha⁷-vedanā pi. Sukhaṇ hi uppajjamānaṇ sakalasarīraṇ khobhentaṇ ālulentaṇ abhisandayamānaṇ madayamānaṇ chādayamānaṇ sītodakaghaṭṭhena āsiñcayamānaṇ⁸ viya uppajjati. Dukkhaṇ uppajjamānaṇ tatta-phālaṇ⁹ anto pavesantaṇ viya tiṇukkāya bahi jhāpayamānaṇ viya uppajjati. Adukkhamasukhā pana vutta-nayen' eva sukhumā.

Asamāpannassa vedanā nānārammaṇe vikkhittabhāvato olārikā. Samāpannassa vedanā ekatta-nimitte yeva caratī ti sukhumā. Sāsavā āsavuppatti-hetuto olārikā. Āsava-

¹ P. adds vedanā.

³ P.S.R. °vasena.

⁶ P.S.R. Sukhā.

⁸ S.R. °camānaṇ.

² P. °pattā.

⁴ P.S.R. Vbh. Dukkha°.

⁶ R.S. om.

⁷ P.S.R. dukkhā.

⁹ P. °thālaṇ; S. °kapālaṇ.

cāro nāma ekanta-olāriko. Anāsavā vuttavip-ariyāyena sukhumā.

Tattha eko n' eva kusalattike kovido hoti, na vedanattike. So kusalattikaṅ rakkhāmī ti vedanattikaṅ bhindati. Vedanāttikaṅ rakkhāmī ti kusalattikaṅ bhindati. Eko tikaṅ rakkhāmī ti bhūmantaraṅ bhindati, eko na bhindati. Kasmā ?

Sukha-dukkhā vedanā olārikā. Adukkhamasukhā vedanā sukhumā ti hi vedanāttike vuttaṅ. Taṅ eko paṭikkhipati, na sabbā adukkhāmasukhā sukhumā, sā hi kusalā pi atthi¹ akusalā pi avyākatā pi. Tattha kusalākusalā olārikā, avyākatā sukhumā. Kasmā ? Kusalattike pāliyaṅ āgatattā ti. Evaṅ kusalattiko rakkhito hoti, vedanāttiko pana bhinno.

Kusalākusalā vedanā olārikā, avyākatā vedanā sukhumā ti yaṅ¹ pana kusalattike vuttaṅ, taṅ eko paṭikkhipati, na sabbā abyākatā sukhumā, sā hi sukhā pi atthi dukkhā pi adukkhāmasukhā pi. Tattha sukhadukkhā olārikā; adukkhāmasukhā sukhumā. Kasmā ? Vedanattike pāliyaṅ āgatattā ti. Evaṅ vedanāttiko rakkhito hoti, kusulattiko bhinno.

Kusalattikassa pana āgatattāhāne vedanāttikaṅ anoloketvā vedanāttikassa āgatattāhāne kusalattikaṅ anoloketvā kusulādīnaṅ kusalattika-lakkhaṇena sukhādīnaṅ vedanāttika-lakkhaṇena olārika-sukhumataṅ kathento na bhindati nāma.

Yam pi kusalākusalā vedanā olārikā. Avyākatā vedanā sukhumā ti kusalattike vuttaṅ, tatth' eko² kusalā lokuttara-vedanā pi samānā olārikā nāma; vipākā antamaso dvi-paṅca-viññāṇasahajātā pi samānā sukhumā nāma hotī ti vadati. So evarūpaṅ santaṅ paṇītaṅ lokuttara-vedanaṅ olārikaṅ nāma karonto dve³-pañcaviññāṇa-sampayuttaṅ ahetukaṅ hīnaṅ jaḷaṅ vedanaṅ sukhumaṅ nāma karonto tikaṅ rakkhissāmī ti bhūmantaraṅ bhindati nāma. Tattha tattha bhūmiyaṅ kusalaṅ pana taṅ-taṅ-bhūmi-vipāken' eva sadधिṅ yojetvā kathento na bhindati nāma. Tatrāyaṅ nayo:—kāmāvacarakusalā hi olārikā. Kāmāvacara-vipākā su-

¹ S.R. om.

² P. tatr' eko.

³ P. dvi; S.R. om.

khumā. Rūpāvacarārūpāvacara¹-lokuttara-kusalā olārikā. Rūpāvacarārūpāvacara²-lokuttara-vipākā sukhumā ti iminā nihārena kathento na bhindati nāma.

Tipiṭaka-Cūlanāgaththero pan' āha: Akusale olārika-sukhumatā nāma na uddharitabbā. Taṅ hi ekantaṅ olārikam eva. Lokuttare pi olārika-sukhumatā na uddharitabbā. Taṅ hi ekantaṅ sukhuman ti. Imaṅ kathaṅ āharitvā Tipiṭaka-Cūlābhayattherassa kathayiṅsu, evaṅ therena kathitan ti. Tipiṭaka-Cūlābhayatthero āha: Sammāsambuddhena Abhidhammaṅ patvā ekapadassa pi dvinnam pi padānaṅ āgataṭṭhāne nayaṅ dātuṅ yuttaṭṭhāne nayo adinno nāma natthi, nayaṅ kātuṅ yuttaṭṭhāne nayo akato nāma natthi. Idha pan' ekacco ācariyo asmi³ ti vicaranto akusale olārika-sukhumataṅ uddharamāno kukkucāyati; Sammāsambuddhena pana lokuttare pi olārika-sukhumatā uddharitā ti. Evañ ca pana vatvā idaṅ suttaṅ āhari: tatra bhante yā 'yan paṭipadā dukkhā dandhābhiññā, ayaṅ bhante paṭipadā ubhayen' eva hinā akkhāyati dukkhattā ca dandhattā cā ti. Ettha hi catasso paṭipadā lokiya-lokuttara-missakā kathitā.

Taṅ taṅ vā panā ti⁴ ettha na heṭṭhima-nayo oloketabbo, taṅ taṅ vā pana vasen' eva kathetabbaṅ. Duvidhā hi akusalā lobhasahagatā dosasahagatā ca. Tattha dosasahagatā olārikā; lobhasahagatā sukhumā. Dosasahagatā pi duvidhā niyatā aniyatā ca. Tattha niyatā olārikā, aniyatā sukhumā. Niyatā pi kappatṭhitikā⁵ olārikā, no-kappatṭhitikā⁵ sukhumā. Kappatṭhitikā⁵ pi asankhārikā olārikā, sasankhārikā sukhumā. Lobhasahagatā pi dvidhā diṭṭhi-sampayuttā ca⁶ diṭṭhivippayuttā ca. Tattha diṭṭhi-sampayuttā olārikā, diṭṭhi-vippayuttā sukhumā. Diṭṭhi-sampayuttā pi niyatā olārikā, aniyatā sukhumā. Sā pi asankhārikā olārikā sasankhārikā sukhumā. Sankhepato akusalaṅ patvā yā vipākaṅ bahuṅ deti, sā olārikā, yā appaṅ sā sukhumā. Kusalaṅ patvā pana appa-vipākā olārikā, bahu-vipākā sukhumā. Catubbiddhe kusale kāmāvacara-kusalā olārikā, rūpāvacara-kusalā sukhumā. Sā pi olārikā, arūpāvacara-kusalā su-

¹ S.R. °cara-arūpā°.

² S.R. om.

³ S.R. 'smī.

⁴ Vibh. 3.

⁵ °ṭhikā all MSS.

⁶ P.S.R. om.

khumā. Sā pi olārikā, lokuttara-kusalā sukhumā. Ayaṅ tāva bhūmisu abhedato nayo.

Bhedato pana kāmāvacarā dāna-sīla-bhāvanāmaya-vasena tividhā. Tattha dānamayā olārikā. Sīlamayā sukhumā. Sā pi¹ olārikā, bhāvanāmaya sukhumā. Sā pi duhetukā tihetukā ti duvidhā. Tattha duhetukā olārikā, ti-hetukā sukhumā. Tihetukā pi sasankhārika-asankhārikabhedato² duvidhā. Tattha sasankhārikā olārikā, asankhārikā sukhumā. Rūpāvacare paṭhamajjhāna-kusala³-vedanā olārikā. Dutiyajjhāna . . . pe . . . catutthajjhāna - kusala - vedanā sukhumā. Sā pi olārikā, ākāsānañcāyatana-kusala-vedanā sukhumā. Ākāsānañcāyatana-kusalavedanā olārikā . . . pe . . . nevasaññānāsaññāyatana-kusalavedanā sukhumā. Sā pi olārikā, vipassanā-sahajātā sukhumā. Sā pi olārikā, sotāpattimagga-sahajātā sukhumā. Sā pi olārikā . . . pe . . . arahattamagga-sahajātā sukhumā.

Catubbidhe vipāke kāmāvacara-vipāka-vedanā olārikā. Rūpāvacara-vipāka-vedanā sukhumā. Sā pi olārikā . . . pe . . . lokuttaravipāka-vedanā sukhumā. Evaṅ tāva abhedato. Bhedato pana kāmāvacara-vipākā atthi ahetukā, atthi sahetukā. Sahetukā pi atthi duhetukā, atthi tihetukā. Tattha ahetukā olārikā, sahetukā sukhumā. Sā pi duhetukā olārikā, tihetukā sukhumā. Tatthā pi sasankhārikā olārikā, asankhārikā sukhumā. Paṭhamajjhāna-vipākā olārikā. Dutiya⁴ . . . pe . . . catutthajjhāna-vipākā sukhumā. Sā pi olārikā, ākāsānañcāyatana-vipākā sukhumā. Sā pi olārikā . . . pe . . . nevasaññānāsaññāyatana-vipākā sukhumā. Sā pi olārikā, sotāpattiphala-vedanā sukhumā. Sā pi olārikā, sakadāgāmi . . . pe . . . arahattaphalavedanā sukhumā.

Tīsu kiriyāsu⁵ kāmāvacarakiriya⁵-vedanā olārikā. Rūpāvacara-kiriya⁵-vedanā sukhumā. Sā pi olārikā, arūpāvacara-kiriya⁵-vedanā sukhumā. Evaṅ tāva abhedato. Bhedato pana ahetukādivasena bhinnāya kāmāvacara-kiriyaā ahe-

¹ S.R. sīlamayā.

² S.R. sankhārabhedato.

³ P. °lā.

⁴ P. °yajjhāna.

⁵ P. kiriya *always*.

tuka¹-kiriya-vedanā olārikā, sahetuka-kiriya² sukhumā. Sā pi duhetukā olārikā, tihetukā sukhumā. Tatthā pi sasan-khārikā olārikā, asankhārikā sukhumā. Paṭhamajjhāne kiriya-vedanā olārikā, dutiyajjhāne³ sukhumā. Sā pi⁴ olārikā, tatiye⁵ . . . pe . . . catutthe sukhumā. Sā pi olārikā, ākāsaṇaṇcāyatana-kiriya-vedanā sukhumā. Sā pi olārikā, viññāṇaṇcā⁶ . . . pe⁷ . . . nevasaññānāsaññāyatana-kiriya-vedanā sukhumā. Yā olārikā, sā hīnā. Yā sukhumā, sā paṇītā.

Dūra-duka-niddese akusala-vedanā visabhāgaṭṭhena visaṅsaṭṭhaṭṭhena⁸ ca kusalāvyākatahi dūre. Iminā nayena sabba-padesu dūratā veditabbā. Sace pi hi akusalādivedanā-samangino dukkhādivedanā-samangino ca tayo tayo⁷ janā eka-mañce nisinnā honti, tesam pi tā vedanā visabhāgaṭṭhena visaṅsaṭṭhaṭṭhena⁸ ca dūre yeva nāma. Samāpanna-vedanā-disamangīsu pi es' eva nayo. Akusalā pana akusalāya sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santike nāma. Iminā nayena sabba-padesu santikatā veditabbā. Sace pi hi akusalādivedanā-samangīsu tīsu janesu eko kāmabhava, eko rūpabhava, eko arūpabhava, tesam pi tā vedanā sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santike yeva nāma. Kusalādivedanā-samangīsu pi es' eva nayo.

Taṇ taṇ vā paṇā ti⁹ ettha heṭṭhima-nayaṇ anoloketvā taṇ taṇ vā pana vasen' eva kathetabbaṇ. Kathentena ca na¹⁰ dūrato santikaṇ uddharitabbaṇ, santikato pana dūraṇ uddharitabbaṇ. Duvidhā hi akusalā lobhasahagatā dosasahagatā ca. Tattha lobhasahagatā lobhasahagatāya santike nāma, dosasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatā dosasahagatāya santike nāma, lobhasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatā pi niyatā niyatāya santike nāma ti.¹¹ Evaṇ aniyatā.

Kappaṭṭhitika¹²-asankhārikasasankhārika-bhedanṇ lobhasahagatādisu ca diṭṭhisampayuttādibhedanṇ sabbaṇ olārikadukaniddese vitthārita-vasena anugantvā ekeka-koṭṭhāsa-

¹ S.R. °kā. ² P.S.R. sahetukā. ³ S.R. dutiye. ⁴ S.R. Dutīye.

⁵ S.R. add sukhurā. ⁶ P.S.R. °cāyatana-ākiñcaññāyatana.

⁷ P.S.R. om. ⁸ °saṭṭhena all MSS. ⁹ Vibh. 5.

¹⁰ P. om. ¹¹ S.R. nāma. ¹² P. adds nokappaṭṭhika.

vedanā taṇ taṇ koṭṭhāsa-vedanāya¹ eva santike, itarā itarāya dūre ti veditabbo ti.

Ayaṇ vedanākkhandha-niddeso.

[*Saññākkhandhaniddesa*]

Saññākkhandha-niddese *yā kāci saññā* ti² catubhūmika-saññaṇ³ pariyādiyati. *Cakkhusamphassajā saññā* ti ādīni atitādivasena niddiṭṭha-saññaṇ sabhāvato dassetuṇ vuttāni. Tattha cakkhusamphassato, cakkhusamphassasmiṇ vā jātā cakkhusamphassajā nāma. Sesusu pi es' eva nayo. Ettha ca purimā pañca cakkhuppasādādivatthukā va. Manosamphassajā hadaya-vatthukā pi avatthukā pi. Sabbā catubhūmika-saññā.⁴

Olārika-niddese *paṭighasamphassajā* ti sappatighe cakkhupasādādayo vatthuṇ katvā sappatighe rūpādayo ārabba uppanno phasso paṭighasamphasso nāma. Tato,⁵ tasmiṇ vā jātā paṭighasamphassajā nāma. *Cakkhusamphassajā saññā . . . pe . . . kāyasamphassajā saññā* ti pi tassā yeva vatthuto nāmaṇ. *Rūpasaññā . . . pe . . . phoṭṭhabbasaññā* ti pi⁶ tassā yeva ārammaṇato nāmaṇ. Idaṇ pana vatthārammaṇato nāmaṇ; Sappatighāni hi vatthūni nissāya sappatighāni ca ārammaṇāni ārabba uppattito esā paṭighasamphassajā saññā ti vuttā.

Manosamphassajā ti pi pariyāyena etissā nāmaṇ hoti yeva. Cakkhuvīññāṇaṇ hi mano nāma. Tena saha-jāto phasso manosamphasso nāma. Tasmiṇ manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātā ti manosamphassajā. Tathā sota-ghāṇa-jivhā-kāyaviññāṇaṇ mano nāma. Tena saha-jāto phasso manosamphasso nāma. Tasmiṇ manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātā ti manosamphassajā.

Adhivacana-samphassajā saññā ti⁷ pi pariyāyena etissā nāmaṇ hoti yeva. Tayo hi arūpino khandhā sayāṇ piṭṭhivaṭṭakā hutvā attanā saha-jātāya saññāya adhivacana-samphassajā saññā ti pi nāmaṇ karonti.

Nippariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma

¹ P. °nāy'.

² *Vibh.* 5.

³ S.R. °maka°.

⁴ S.R. °bhūmakā°; P. °bhūmaka°.

⁵ P. *adds* jātā.

⁶ R. *om.*

⁷ *Text* 6.

pañca-dvārikasaññā; adhivacana-samphassajā saññā nāma manodvārikasaññā.

Tattha pañcadvārika-saññā oloketvā pi jānituṃ sakkā ti olārikā. Rajjivā upanijjhāyantaṃ hi rajjivā upanijjhāyati ti, kujjhivā upanijjhāyantaṃ kujjhivā upanijjhāyati ti oloketvā va jānanti. Tatr' idaṃ vatthu:—dve kira itthiyo nisīditvā suttaṃ kantanti.¹ Dvīsu daharesugāme carantesu eko purato gacchanta ekaṃ itthiṃ olokesi. Itarā taṃ pucchī kasmā nu kho taṃ eso olokesi ti? Na eso bhikkhu maṃ visabhāgacittena olokesi, kaniṭṭha-bhagini-saññāya pana olokesi ti. Tesu pi gāme caritvā² āsanāsālāya nisīnesu itaro bhikkhu taṃ bhikkhuṃ pucchī tayā sā itthi olokita ti? Āma olokita ti. Kimatthāya ti? Mayhaṃ bhagini-sarikkhattā taṃ olokesin ti āha. Evaṃ pañcadvārikasaññā oloketvā pi jānituṃ sakkā ti veditabbā. Sā pan' eṣā pasāda-vatthukā eva. Keci pana javanappavattā ti dipenti.

Manodvārika-saññā pana ekamañce vā ekapīṭhe vā nisīditvā pi aññaṃ cintentaṃ vitakkentaṃ ca kiṃ cintesi, kiṃ vitakkesi ti pucchitvā tassa vacana-vasen' eva jānitabato sukhumā. Sesaṃ vedanākkhandhesadisam evāti.

Ayaṃ saññākkhandha-niddeso.

[*Sankhārakkhandhaniddesa*]

Sankhārakkhandhaniddese *ye keci sankhārā* ti³ catubhūmakasankhāre pariyaḍiyati. *Cakkhusamphassajā cetanā* ti ādini atitādivasena niddiṭṭha-sankhāre sabhāvato dassetuṃ vuttāni. *Cakkhusamphassajā* ti ādini vuttatthān' eva. *Cetanā* ti heṭṭhima-koṭṭiyā padhānasankhāra-vasena⁴ vuttaṃ. Heṭṭhima-koṭṭiyā hi antamaso cakkhuvīññāṇena saddhiṃ pāliyaṃ āgatā cattāro sankhārā uppajjanti. Tesu cetanā padhānā, āyūhanaṭṭhena pākaṭattā; tasmā ayam eva gahitā. Taṃ-sampayuttā sankhārā pana tāya gahitāya gahitā va honti. Idhā pi purimā pañca cakkhupasādādivatthukā va. Manosamphassajā hadayavatthukā pi avatthukā pi. Sabbā catubhūmikacetanā.⁵ Sesaṃ vedanākkhandha-sadisam evāti.

Ayaṃ sankhārakkhandha-niddeso.

¹ P. °tenti.

² P. *adds* āgantvā.

³ *Vibh.* 7.

⁴ B. paṭṭhāna° *always*.

⁵ S.R. °maka°.

[Viññāṇakkhandhaniddesa]

Viññāṇakkhandha-niddese yaṇ kiñci viññāṇan ti¹ catu-bhūmakaviññāṇaṇ pariyaḍiyati. Cakkhuvīññāṇan ti ādīni atitādivasena niddiṭṭha-viññāṇaṇ sabhāvato dassetuṇ vut-tāni. Tattha cakkhuvīññāṇādīni pañca cakkhupasādādi-vatthukān'eva. Manovīññāṇaṇ hadayaavatthukam pi avat-thukam pi. Sabbaṇ catubhūmaka-viññāṇaṇ. Sesaṇ veda-nākkhandha-sadisam evāti.

Ayaṇ viññāṇakkhandhaniddeso.

Idāni pañcasu pi khandhesu samuggamato, pubbāparato, addhāna-paricchedato, ekuppādanānānirodhato, nānuppāda-ekanirodhato, ekuppāda-ekanirodhato, nānuppāda-nānāni-rodhato, atītānāgatapaccuppannato, ajjhattika-bāhirato, oḷā-rikasukhumato, hīna-paṇītato, dūra-santikato, paccayato, samuṭṭhānato, parinipphannato, sankhatato ti solasaḥ'ākāre-hi pakīṇṇakaṇ veditabbaṇ.

Tattha duvidho samuggamo: gabbhaseyyaka-samuggamo, opapātika-samuggamo ti. Tattha gabbhaseyyaka-samuggamo evaṇ veditabbo. Gabbhaseyyakasattānaṇ hi paṭisandhik-khaṇe pañcakkhandhā apacchā apure ekato pātubhavanti. Tasmīṇ khaṇe pātubhūtā kalalasanikhātā rūpasantati parittā hoti, khuddaka-makkhikāya ekavāyāmena pātappa-mattā ti vatvā, puna: atibahuṇ etaṇ, saṇha-sūciyā tele pakkhipitvā ukkhittāya paggharivā agge ṭhitabindu-mattan ti vuttaṇ. Tam pi² paṭikkhipitvā ekakese telato uddharitvā gahite tassa paggharivā agge ṭhitabindumattan ti vuttaṇ.

Tam pi paṭikkhipitvā imasmīṇ janapade manussānaṇ kese aṭṭhadhā phālite tato ekakoṭṭhāsappamaṇo Uttarakurukānaṇ keso. Tassa pasanna-tilatelato uddhaṭassa agge ṭhitabindu-mattan ti.³

Tam pi paṭikkhipitvā etaṇ bahuṇ, jātiunnā nāma su-khumā, tassā ekaṇsuno pasanna-tilatele pakkhipitvā uddha-ṭassa paggharivā agge ṭhitabindu-mattan ti vuttaṇ. Taṇ pan' etaṇ acchaṇ hoti vippasannaṇ anāvilaṇ parisuddhaṇ

¹ Vibh. 9.

² R. om.

³ P. adds vuttaṇ.

pasanna - tilatelabindu - samāna - vaṇṇaṇ. Vuttam pi c'
etaṇ:—

*Tilatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo,
evaṇ vaṇṇapotiḥhāgaṇ kalalaṇ sampavuccatī¹ ti.**

Evaṇ parittāya rūpasantatiyā tīṇi santati-sīsāni honti: vatthudasakaṇ, kāyadasakaṇ, itthiyā itthindriya-vasena, purisassa purisindriya-vasena bhāvadasakan ti. Tattha vatthurūpaṇ, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, taṇ-nissitā vaṇṇagandharasoja, jīvitān ti idaṇ vatthudasakaṇ nāma. Kāyapasādo, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, taṇ-nissitā vaṇṇagandharasoja, jīvitān ti idaṇ kāyadasakaṇ nāma. Itthiyā itthihāvo, purisassa purisabhāvo, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, taṇnissitā vaṇṇagandharasoja, jīvitān ti idaṇ bhāvadasakaṇ nāma.

Evaṇ gabbhaseyyakānaṇ² paṭisandhiyaṇ ukkaṭṭhaparicchedena samatiṇsa kammajarūpāni rūpakkhando nāma hoti. Paṭisandhicittena pana saha-jātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, sankhārā sankhārakkhandho. Paṭisandhicitṭaṇ viññāṇakkhandho ti evaṇ gabbhaseyyakānaṇ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti.

Sace pana napuṇṣaka-paṭisandhi hoti, bhāvadasakaṇ hāyati. Dvinnāṇ dasakānaṇ vasena samavāsati kammajarūpāni rūpakkhando nāma hoti. Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evā³ ti. Evam pi gabbhaseyyakānaṇ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti.

Imasmiṇ ṭhāne tisamuṭṭhānikappaveṇi kathetabbā bhavye. Taṇ pana akathetvā opapātikasamuggamo nāma dassito. Opapātikānaṇ hi paripuṇṇāyatanānaṇ paṭisandhikkhaṇe heṭṭhā vuttāni tīṇi, cakkhu-sota-ghāna-jīvhā-dasakāni cāti satta rūpasantatisīsāni pātubhavanti. Tattha cakkhu-dasakādini kāya-dasaka-sadisān' eva. Napuṇṣakassa pana bhāvadasakaṇ natthi.

Evaṇ paripuṇṇāyatanānaṇ opapātikānaṇ sama-sattati

* *Sajjuttatṭhakkathā*, Yakkha S., Sutta 1. (S i, 206.)

¹ P.S.R. ti pavuccatī ti.

² P.S.R. °yaka.

³ P. yevā.

c' eva sama-satṭhi ca kammaja-rūpāni rūpakkhandho nāma. Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evā ti, evaṇ opapātikānaṇ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti. Ayaṇ opapātika-samuggamo nāma. Evaṇ tāva pañcakkhandhā samuggamato veditabbā.

Pubbāparato ti evaṇ pana gabbhaseyyakānaṇ apacchā apure uppannesu pañcasu khandhesu kiṇ rūpaṇ paṭhamaṇ rūpaṇ samuṭṭhāpeti, udāhu arūpan ti? Rūpaṇ rūpam' eva samuṭṭhāpeti, na arūpaṇ. Kasmā? Paṭisandhicittassa na-rūpajanakattā. Sabba-sattānaṇ hi paṭisandhicittaṇ, khīṇā-savassa cuticittaṇ, dvi-pañcaviññāṇāni, cattāri arūpa-vipākānīti solasa cittāni rūpaṇ na samuṭṭhāpeti.

Tattha paṭisandhicittaṇ tāva vatthuno dubbalatāya appatitṭhitatāya paccayavekallatāya āgantukatāya ca rūpaṇ na samuṭṭhāpeti. Tattha hi saha-jātaṇ vatthu¹ uppādakkhaṇe dubbalaṇ hoti ti vatthuno dubbalatāya na samuṭṭhāpeti. Yathā ca papāte patanto² puriso aññassa nissayo bhavituṇ na sakkoti, evaṇ etam pi kammavegakkhittattā³ papāte pata-mānaṇ viya appatitṭhitaṇ. Iti kammavegakkhittattā³ appatitṭhitatāya pi rūpaṇ na samuṭṭhāpeti. Paṭisandhicittaṇ ca vatthunā saddhiṇ apacchā apure uppannaṇ, Tassa vatthu purejātaṇ hutvā paccayo bhavituṇ na sakkoti. Sace sakkuṇeyya, rūpaṇ samuṭṭhāpeyya.

Yatrā pi vatthu purejātaṇ hutvā paccayo bhavituṇ sakkoti, paveni ghaṭiyati, tatrā pi cittaṇ angato aparihīnaṇ yeva rūpaṇ samuṭṭhāpeti. Yadi hi cittaṇ ṭhānakkhaṇe vā bhāgakkhaṇe vā rūpaṇ samuṭṭhāpeyya, paṭisandhicittam pi rūpaṇ⁴ samuṭṭhāpeyya. Na pana cittaṇ tasmiṇ khaṇadvaye rūpaṇ samuṭṭhāpeti. Yathā pana ahicchattakamakulaṇ⁵ paṭhavito utṭhahantaṇ paṇsucunṇaṇ gahetvā va utṭhahati, evaṇ cittaṇ purejātaṇ vatthuṇ nissāya uppādakkhaṇe atṭha rūpāni gahetvā va utṭhahati. Paṭisandhikkhaṇe ca vatthu purejātaṇ hutvā paccayo bhavituṇ na sakkoti ti paccaya-vekallatāya pi paṭisandhicittaṇ rūpaṇ na samuṭṭhāpeti.

Yathā ca āgantuka-puriso anāgatapubbaṇ⁶ padesaṇ gato

¹ P. vatthuṇ.

² P. papatanto.

³ R.S. om. vega.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. °tamakulaṇ.

⁶ P.S.R. agata°.

aññesaṃ etha bho! antogāme vo¹ anna-pāna-gandhamālādini dassāmi ti vattuṃ na sakkoti, attano avisayatāya appahutatāya,² evam eva paṭisandhicittaṃ āgantukan ti attano āgantukatāya pi rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Api ca samatiṅsa kammaja-rūpāni citta-samuṭṭhāna-rūpaṇaṃ ṭhānaṃ gahetvā thitānīti pi¹ paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Khīṇāsavassa pana cuticittaṃ vaṭṭa-mūlassa vūpasantattā na samuṭṭhāpeti. Tassa hi sabba-bhavesu vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ abhabbūpapattikaṃ,³ punabbhava-paveṇi nāma natthi. Sotāpannassa pana satta bhava ṭhapetvā aṭṭhame va⁴ vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ, tasmā tassa cuticittaṃ sattuṃ bhavesu rūpaṃ samuṭṭhāpeti, sakadāgāmino dvisu, anāgāmino ekasmiṃ. Khīṇāsavassa sabbabhavesu vaṭṭamūlassa vūpasantattā n' eva samuṭṭhāpeti.

Dvipaṇcaviññānesu pana jhānagaṇaṃ natthi, maggagaṇaṃ natthi, hetu natthi ti cittagaṇaṃ dubbalaṃ hoti ti cittangadubbalatāya tāni¹ rūpaṃ na samuṭṭhāpentī.

Cattāri arūpa-vipākāni⁵ tasmiṃ bhava rūpassa natthitāya rūpaṃ¹ na samuṭṭhāpentī. Na kevalaṃ ca tān' eva, yāni aññāni pi tasmiṃ bhava aṭṭha kāmāvacarakusalāni, dasa akusalāni, nava kiriya-cittāni, cattāri āruppakusalāni, cattāso āruppakiriyā, tiṇi maggacittāni, cattāri phalacittānīti dve-cattālīsa⁶ cittāni uppajjanti, tāni pi tattha rūpassa natthitāya eva rūpaṃ na samuṭṭhāpentī.

Evaṃ paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Utu pana paṭhamaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti, ko esautu nāmā ti? Paṭisandhikkhaṇe uppannānaṃ samatiṅsa-kammaja-rūpaṇaṃ abhantarā tejodhātu. Sā ṭhānaṃ patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Utu nāma c' esa dandha-nirodho. Cittaṃ khippanirodhaṃ. Tasmiṃ dharante yeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Tesu paṭisandhi-anantaraṃ paṭhama-bhavangacittaṃ⁷ uppādakkaṇe yeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Yadā pana saddassa uppattikālo bhavissati, tadā utu-cittāni saddanavakaṃ nāma samuṭṭhāpessanti. Kabalīkārāhāro⁸ pi ṭhānaṃ

¹ S.R. om.

² So all MSS.

³ B.P. °uppattikaṃ.

⁴ S. om. va.

⁵ S.R. arūpāvacara°.

⁶ S.R. dvā°.

⁷ S. paṭhamaṃ°.

⁸ B. kabalīkā° always.

patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Kuto pan' assa kabalīn-kārāhāro ti? Mātito. Vuttam pi c' etaṅ:—

*Yaṅ c' assa bhūñjati mātā, annaṅ pānañ ca bhojanaṅ,
Tena so tattha yāpeti, mātu-kucchigato naro ti.**

Evaṅ kucchigato dārako mātaraṅ ajjhohaṭa-annapāna-ojāya yāpeti. Sā va¹ ṭhānappattā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Nanu ca sā ojaṅ kharā, vatthu sukhumanṅ, kathaṅ tattha patiṭṭhāti ti? Paṭhamaṅ tāva na patiṭṭhāti, ekassa vā dvinnaṅ vā sattāhānaṅ gata-kāle patiṭṭhāti. Tato pana pure vā patiṭṭhātu, pacchā vā, yadā mātaraṅ ajjhohaṭa-annapānaojā dārakassa sarīre patiṭṭhāti, tadā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti.

Opapātikassa pi pakati-paṭiyattānaṅ khādanīya-bhojanīyānaṅ atthiṭṭhāne nibbattassa tāni gahetvā ajjho harato ṭhānappattā ojaṅ rūpaṅ samuṭṭhāpeti. Eko annapāna-rahite araññe nibbattati, mahāchātako² hoti, attano va jivhāya khelaṅ parivattetvā gilati, tatrā pi 'ssa ṭhānappattā ojaṅ rūpaṅ samuṭṭhāpeti.

Evaṅ pañca-vīsatiyā koṭṭhāsesu dve va rūpāni rūpaṅ samuṭṭhāpentī, tejodhātu ca kabalīkārāhāro ca. Arūpe pi dve yeva dhammā rūpaṅ samuṭṭhāpentī cittaṅ c' eva kamma-cetanā ca. Tattha rūpaṅ uppādakkhaṇe ca bhangakkhaṇe ca dubbalaṅ, ṭhānakkhaṇe balavaṅ ti ṭhānakkhaṇe rūpaṅ samuṭṭhāpeti. Cittaṅ ṭhānakkhaṇe ca bhangakkhaṇe ca dubbalaṅ, uppādakkhaṇe yeva³ balavaṅ ti uppādakkhaṇe yeva rūpaṅ samuṭṭhāpeti. Kamma-cetanā niruddhā va paccayo hoti. Atite kappakoṭī-satasahassa-matthake pi hi āyūhitaṅ kammaṅ etarahi paccayo hoti. Etarahi āyūhitaṅ anāgate kappakoṭī-satasahassa-pariyosāne pi paccayo hoti ti evaṅ pubbāparato veditabbā.

Addhānaparicchedato ti rūpaṅ kittakaṅ addhānaṅ tiṭṭhati, arūpaṅ kittakan ti? Rūpaṅ garupariṇāmaṅ dandhanirodhaṅ, arūpaṅ lahu-pariṇāmaṅ khippa-nirodhaṅ. Rūpe dharante yeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti.

* S.A. Yakkha S. Sutta 1.

¹ S.R. om. ra.

² P. mahācchā .

³ S.R. om.

Taṅ pana sattarasamena cittena saddhiṅ nirujjhati. Yathā hi puriso phalaṅ pātesāmi ti muggarena rukkhasākhaṅ pahareyya, phalāni ca pattāni ca ekakkhaṇe yeva vaṇtato mucceyyuṅ. Tattha phalāni attano bhārikatāya paṭhamatarāṅ paṭhaviyaṅ patanti; pattāni lahukatāya pacchā. Evam eva muggarappahārena pattānaṅ ca phalānaṅ ca ekakkhaṇe vaṇtato muttakālo viya paṭisandhikkhaṇe rūpārūpa-dhammānaṅ ekakkhaṇe¹ pātubhāvo. Phalānaṅ bhārikatāya paṭhamatarāṅ paṭhaviyaṅ patanaṅ viya rūpe dharante yeva solasannaṅ cittānaṅ uppajjitvā nirujjhanaṅ. Pattānaṅ lahukatāya pacchā paṭhaviyaṅ patanaṅ viya rūpassa sattarasamena cittena saha nirujjhanaṅ. Tattha kiñcāpi rūpaṅ dandhanirodhaṅ, garu-pariṇāmaṅ; cittaṅ khippa-nirodhaṅ, lahu-pariṇāmaṅ; rūpaṅ pana arūpaṅ, arūpaṅ vā rūpaṅ ohāya pavattituṅ na sakkonti. Dvinnam pi ekappamaṇā pavatti.

Tatrāyaṅ upamā:—eko puriso lakaṅṭakapādo, eko dīghapādo. Tesu ekato maggaṅ gacchantesu yāva dīghapādo ekapadavāraṅ akkamati, tāva itaro pade padaṅ akkamitvā solasa-padavārena² gacchati. Dīghapādo lakaṅṭakapādassa solasa-padavāre attano pādaṅ añchitvā ākaḍḍhitvā ekam' eva padavāraṅ karoti. Iti eko pi ekaṅ atikkamituṅ na sakkoti. Dvinnam pi gamanaṅ ekappamaṇam' eva hoti, evaṅ sampadam' idaṅ daṭṭhabbaṅ.³ Lakaṅṭaka-pāda-puriso viya hi arūpaṅ. Dīghapāda-puriso viya rūpaṅ. Dīghapādassa ekaṅ padavāraṅ akkamana-kāle itarassa solasa-padavāra-akkamanaṅ viya rūpe dharante yeva arūpadhammesu⁴ solasannaṅ cittānaṅ uppajjitvā nirujjhanaṅ. Dvinnāṅ purisānaṅ lakaṅṭaka-pāda-purisassa solasa-padavāre itarassa attano pādaṅ añchitvā ākaḍḍhitvā eka-padavāra-karaṇaṅ viya rūpassa sattarasamena cittena saddhiṅ nirujjhanaṅ. Dvinnāṅ purisānaṅ aññamaññaṅ anohāya ekappamaṇen' eva gamanaṅ viya arūpassa rūpaṅ rūpassa arūpaṅ anohāya ekappamaṇen' eva pavattanaṅ. Evaṅ addhāna-paricchedato veditabbā.⁵

Ekuppāda-nānānirodhato ti idaṅ pacchima-kammaṅ ṭhapetvā dīpetabbaṅ. Paṭhamaṅ hi paṭisandhicittaṅ,

¹ P. *adds* va.

² S.R. °vāre.

³ P. veditabbaṅ.

⁴ R. °dhamme.

⁵ S.R. °bbo.

dutiyaṅ bhavangaṅ, tatiyaṅ bhavangaṅ¹ . . . pe . . . soḷasamaṅ bhavangaṅ. Tesu ekekassa uppāda-ṭhiti-bhāṅgavasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittaṣṣa tīsu tīsu khaṇesu samatiṅsa samatiṅsa kammaja-rūpāni uppajjanti. Tesu patisandhicittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṅ kammaja-rūpaṅ sattarasamassa bhavāṅgacittassa uppādakkhaṇe yeva nirujjhati. Ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṅ ṭhitikkhaṇe yeva, bhāṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṅ bhāṅgakkhaṇe yeva nirujjhati. Evaṅ dutiya-bhāvāṅga-cittaṅ ādiṅ katvā attano attano sattarasamena cittaṅ saddhiṅ yojetvā nayo netabbo. Iti soḷasa tikā aṭṭhacattālīsa honti. Ayaṅ aṭṭhacattālīsa-kammajarūpapavenī nāma. Sā pan' esā rattiṅ ca divā ca khādantānam pi bhūñjantānam pi suttānam pi pamattānam pi naḍiso viya ekantaṅ pavattati yevāti. Evaṅ ekuppādānānānirodhatā veditabbā.

Nānuppād' ekanirodhatā pacchima-kammajena dīpetabbā. Tattha āyusankhāra-pariyosāne soḷasannaṅ cittaṅ vāre sati heṭṭhā soḷasakaṅ upari soḷasakaṅ ti dve ekato yojetabbāni. Heṭṭhā soḷasakaṣmiṅ hi paṭhama-cittaṣṣa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṅ samatiṅsa-kammajarūpaṅ upari soḷasakaṣmiṅ paṭhama-cittaṣṣa uppādakkhaṇe yeva nirujjhati. Ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṅ tassa ṭhitikkhaṇe yeva; bhāṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṅ tassa bhāṅgakkhaṇe yeva nirujjhati. Heṭṭhima-soḷasakaṣmiṅ pana dutiya-cittaṣṣa . . . pe . . . soḷasama-cittaṣṣa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṅ samatiṅsakkammajarūpaṅ cuticittaṣṣa uppādakkhaṇe yeva nirujjhati. Tassa ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṅ cuticittaṣṣa ṭhitikkhaṇe yeva; bhāṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṅ cuticittaṣṣa bhāṅgakkhaṇe yeva nirujjhati. Tato paṭṭhāya kammajarūpa-pavenī na pavattati.² Yadi pavatteyya, sattā akkhayā avayā³ aṅgā amarā⁴ nāma bhavēyyuṅ.

Ettha pana yad' etaṅ sattarasamassa bhāvāṅgacittaṣṣa uppādakkhaṇe yeva nirujjhati ti ādinā nayena ekassa cittaṣṣa uppādakkhaṇe uppannaṅ rūpaṅ aññassa uppādakkhaṇe⁵ nirujjhati ti aṭṭhakathāyaṅ āgatattā vuttaṅ, taṅ

¹ S.R. om.

² P. pavatti.

³ P. avayā.

⁴ R. aṅgāmarā.

⁵ P.S.R. add pi ṭhitikkhaṇe pi.

yassa kāyasankhāro nirujjhati, tassa cittasankhāro nirujjhati ti? *Āmantā** ti imāya pāliya virujjhati. Kathaṅ? Kāya-sankhāro hi citta-samuṭṭhāno assāsapassāsavāto. Citta-samuṭṭhāna-rūpaṅ ca cittassa uppādakkhaṇe uppajjitvā yāva aññāni solasa cittāni uppajjanti tāva tiṭṭhati. Tesañ solasanaṅ sabba-pacchimena saddhiṅ nirujjhati. Iti yena cittena saddhiṅ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṅ nirujjhati, na kassaci cittassa uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, nāpi ṭhikkhaṇe vā bhāngakkhaṇe vā uppajjati. Esā cittasamuṭṭhāna-rūpassa dhammatā ti niyamato citta-sankhārena saddhiṅ ekakkhaṇe nirujjhanato *āmantā* ti vuttaṅ. Yo cāyaṅ cittasamuṭṭhānassa khaṇa-niyamo vutto, kammādisamuṭṭhānassāpi ayam eva khaṇa-niyamo, tasmā paṭisandhicittena sahuppannaṅ kammajarūpaṅ tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṅ nirujjhati. Paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe uppannaṅ aṭṭhārasamassa uppādakkhaṇe nirujjhati. Paṭisandhicittassa bhāngakkhaṇe uppannaṅ aṭṭhārasamassa ṭhānakkhaṇe nirujjhati ti iminā nāyena' ettha yojanā kātābbā.

Tato paraṅ pana utu-samuṭṭhānikapavenī yeva tiṭṭhati, niharitvā jhāpethāti vattabbaṅ hoti. Evaṅ nānuppād' eka-nirodhatā veditābbā.

Ekuppādekanirodhatō¹ ti rūpaṅ pana rūpena saha ekuppādaṅ ekanirodhaṅ, arūpaṅ arūpena saha ekuppādaṅ ekanirodhaṅ. Evaṅ ekuppādekanirodhatā veditābbā.

Nānuppāda-nānānirodhatā pana catu-santatirūpena dīpetābbā: Imassa hi uddhaṅ pādatalā adho kesa-matthakā taca-pariyantassa sarīrassa tattha tattha catusantatirūpaṅ ghaṇa-puñjabhāvena vattati. Evaṅ vattamānassāpi 'ssa² na ekuppādādītā sallakkhetābbā. Yathā pana upacikārājī vā kipillika-rājī vā olokiyamānā ekābaddhā viya hoti, na pana ekābaddhā; aññissā hi sīasantike aññissā sīsam pi udaram pi pādā pi; aññissā udarasantike aññissā sīsam pi udaram pi pādā pi; aññissā pāda-santike aññissā sīsam pi udaram pi pādā pi honti, evam eva catu-santatirūpanam pi aññassa

* Yamaka i, 247.

¹ S.R. Ekuppāda-eka°.

² S.R. pi.

uppādakkhaṇe aññassa uppādo pi hoti,¹ ṭhiti pi, bhango pi. Aññassa ṭhitikkhaṇe aññassa uppādo pi hoti, ṭhiti pi, bhango pi. Aññassa bhangaikkhaṇe aññassa uppādo pi hoti, ṭhiti pi, bhango pi. Evam ettha nānuppāda-nānānirodhatā vedittabbā.

Atitādini pana dūra-duka-pariyosānāni pāliyaṇ āgatāṇ' eva. Paccaya-samuṭṭhānāni pi *kammajaṇ kamma-paccayaṇ kamma-paccaya*²-*utusamuṭṭhānan* ti* ādinā nayena heṭṭhā kathitāni yeva.

Pañcāpi pana khandhā parinipphannā va honti, no aparinipphannā. Sankhatā va, no asankhatā. Api ca nipphannā pi honti yeva. Sabhāvadhammesu hi nibbānam ev' ekaṇ aparinipphannaṇ anipphannaṇ ca. Nirodhasamāpatti pana nāmapaññatti ca kathan ti? Nirodhasamāpatti lokiya-lokuttarā ti vā sankhatā, sankhatā ti vā parinipphannā, parinipphannā ti vā na vattabbā. Nipphannā pana hoti, samāpajjantena samāpajjitabbato. Tathā nāmapaññatti. Sā pi hi lokiyādibhedāṇ na labhati. Nipphannā pana hoti, no anipphannā. Nāmagahaṇaṇ hi³ gaṇhanto va gaṇhāti ti. Evaṇ pakiṇṇakato khandhe viditvā puna etesu yeva,

Khandhesu nāṇa-bhedatthaṇ, kamato 'tha⁴ visesato,
anūnādhikato c' eva, upamāto tath' eva ca,
Daṭṭhabbato dvidhā evaṇ, passantass' attha-siddhito,
Vinicchaya-nayo sammā, viññātabbo vibhāvinā.†

Tattha kamato ti idha uppattikkamo, pahānakkamo, paṭipattikkamo, bhūmikkamo, desanākkamo ti bahuvidho kamo. Tattha *paṭhamāṇ kalalāṇ hoti, kalalā hoti abbudan* ti‡ evamādi uppattikkamo. *Dassanena pahātabbā dhammā, bhāvanāya pahātabbā dhammā*§ ti evam ādi pahānakkamo. *Sīla-visuddhi, citta-visuddhi*|| ti evamādi paṭipattikkamo.

* *Aṭṭhasālinī*, 342.

† See *Vism.* 476

‡ *S. i.*, 206 (*Yakkha S. Sutta* 1).

§ *Dhammasaṅgāṇī Mātīkā. Dhs.* 1.

|| Cf *M. i.*, 148.

¹ *S. om.*

² *B.P. om. kamma; R.S. om. kamma-paccaya.*

³ *S.R. pi.*

⁴ *S.R. °to ca.*

Kāmāvacarā rūpāvacarā ti evam ādi bhūmikkamo. *Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā* ti vā *dāna-kathaṃ sīla-kathan* ti vā¹ evamādi desanākkamo. Tesu idha uppattikkamo tāva na yujjati, kalalādīnaṃ viya khandhānaṃ pubbāpariya-vavatthānena annuppattito. Na pahānakkamo, kusalābyākatānaṃ appahātabbato. Na paṭipattikkamo, akusalānaṃ appaṭipajjanīyato. Na bhūmikkamo, vedanādīnaṃ catubhūmika-pariyāpannattā.

Desanākkamo pana yujjati. Abhedena hi yaṅ² pañcasu khandhesu attagāhapatitaṃ veneyya-janaṃ samūha-ghanavinibbhoga-dassanena attagāhato mocetukāmo Bhagavā hitakāmo tassa janassa sukhaḡahaṇatthaṃ cakkhuādīnam pi visayabhūtaṃ olārikaṃ paṭhamaṃ rūpakkhandhaṃ desesi.³ Tato itṭhāniṭṭha-rūpasayaṃveditaṃ⁴ vedanaṃ. Yaṅ vedayati,⁵ taṃ sañjānāti ti evaṃ vedanā-visayassa ākāragāhikaṃ saññaṃ. Sañña-vasena abhisankhārake sankhāre. Tesāṃ vedanādīnaṃ nissayaṃ adhipatibhūtaṃ ca⁶ viññāṇaṃ ti evaṃ tāva kamato vinicchayanayo viññātabbo.

Visesato ti khandhānaṃ ca upādānakkhandhānaṃ ca visesato. Ko pana tesāṃ viseso? Khandhā tāva avisesato vuttā, upādānakkhandhā sāsava-upādāniya-bhāvena vise-setvā. Yath' āha: *pañc' ime⁷ bhikkhave khandhe desessāmi pañcupādānakkhandhe,^{8*} taṃ suñātha. Katame ca bhikkhave pañcakkhandhā? Yaṅ kiñci bhikkhave rūpaṃ atūtānāgata-paccuppannaṃ . . . pe . . . santike vā, ayaṃ vuccati bhikkhave rūpakkhandho. Yā kāci vedanā . . . pe . . . yā kāci saññā . . . pe . . . ye keci sankhārā . . . pe . . . yaṅ kiñci viññāṇaṃ . . . pe . . . santike vā, ayaṃ vuccati bhikkhave viññānakkhandho. Ime vuccanti bhikkhave pañcakkhandhā. Katame ca bhikkhave pañcupādānakkhandhā? Yaṅ kiñci bhikkhave rūpaṃ . . . pe . . . santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ, ayaṃ vuccati rūpupādānakkhandho. Yā kāci vedanā . . . pe . . . yaṅ kiñci viññāṇaṃ . . . pe . . . santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ,*

* S. iii, 47 f.

¹ S.R. om.

² VM. om. yaṅ.

³ B. deseti.

⁴ VM. °vedanikaṃ.

⁵ S.R. vediyati.

⁶ VM. *adds* nesaṃ.

⁷ VM. pañca ca om. ime.

⁸ VM. pañca c' upā°.

ayaṃ vuccati viññānūpādānakkhandho. Ime vuccanti bhikkhave pañcupādānakkhandhā ti. Ettha ca yathā vedanādayo anāsavā pi¹ sāsavā pi atthi,² na evaṇ rūpaṇ. Yathā³ pañ' assa rāsaṭṭhena khandhabhāvo yujjati, tasmā khandhesu vuttaṇ. Yasmā rāsaṭṭhena⁴ sāsavaṭṭhena ca upādānakkhandhabhāvo yujjati, tasmā upādānakkhandhesu vuttaṇ. Vedanādayo pana anāsavā va khandhesu vuttā, sāsavā upādānakkhandhesu. Upādānakkhandhā ti ettha upādānagocarā khandhā upādārakkhandhā ti evam attho daṭṭhabbo. Idha pana sabbe p' etc⁵ ekajjhaṇ katvā khandhā ti adhippetā.

Anūnādhikato ti kasmā pana Bhagavatā pañc' eva khandhā vuttā anūnā anadhikā ti? Sabba-sankhata-sabhāgekasangahato, attattaniya-gāhavatthussa etaparamato,⁶ aññesaṇ ca tad avarodhato. Anekappabhedesu hi sankhata-dhammesu sabhāga-vasena sangayhamānesu rūpaṇ rūpasabhāga-sangaha-vasena⁷ eko khandho hoti. Vedanā vedanā-sabhāga-sangaha-vasena⁸ eko khandho hoti. Esa nayo saññādisu. Tasmā sabbasankhatasabhāga-sangahato⁹ pañc' eva vuttā. Etaparamaṇ c' etaṇ attattaniyagāhavatthu¹⁰ yad idaṇ rūpādayo pañca. Vuttaṇ h' etaṇ: *rūpe kho bhikkhave sati rūpaṇ upādāya rūpaṇ abhinivissa evaṇ ditṭhi uppajjati etaṇ mama, eso 'ham asmi, eso me attā ti. Vedanāya, saññāya, sankhāresu, viññāne sati viññānaṇ upādāya viññānaṇ abhinivissa evaṇ ditṭhi uppajjati etaṇ mama, eso ham asmi, eso me attā ti.** Tasmā attattaniya-gāhavatthussā etaparamato pi pañc' eva vuttā.

Ye pi c' aññe silādayo pañca dhammakhandhā vuttā, te pi sankhārakkhandha-pariyāpannattā etth' eva avarodhaṇ gacchanti; tasmā aññesaṇ tad avarodhato pi pañc' eva vuttā ti evaṇ anūnādhikato vinicchaya-nayo viññātabbo.

Upamāto ti ettha hi¹¹ gilāna-sālūpamo rūpupādānak-

* S. iii, 183 f.

¹ S.R. VM. *add* atthi.

² S.R. VM. *om.*

³ P.S. *yasmā.*

⁴ S.R. *add* ca.

⁵ VM. *pi te.*

⁶ B. *etappa°.*

⁷ S.R. VM. °sabhāgekasana°.

⁸ P. *om. vedanā.* S.R. VM. °sabhāgekasana°.

⁹ S.R. VM. °sabhāgeka°.

¹⁰ S.R. °nīyasangaha°.

¹¹ VM. *om. hi.*

khandho, gilānūpamassa viññāṇūpādānakkhandhaassa vatthu-dvārārammaṇa-vasena nivāsanaṭṭhānato. Gelaññūpamo vedanūpādānakkhandho, ābādhakattā. Gelaññasamuṭṭhānūpamo saññūpādānakkhandho, kāma-saññādi-vasena rāgādisampayutta-vedanā-sambhavā.¹ Asappāyasevanūpamo sankhārūpādānakkhandho, vedanāgelaññassa nidānattā. *Vedanāṇaṃ vedanattāya abhisankharonī ti** hi vuttaṇ. *Tathā akusalassa kammaṃsa katattā upacitattā vipākaṇ kāyaviññāṇaṇ uppannaṇ hoti dukkha-sahagataṇ ti.†* Gilānūpamo viññāṇūpādānakkhandho, vedanā-gelaññena aparimuttattā.

Api ca cārika-kāraṇa-aparādha-kāraṇakārika-aparādhikūpamā ete; bhājana-bhojana-vyañjana²-parivesaka-bhujjakūpamā cāti evaṇ upamāto vinicchayanayo viññātabbo.

Daṭṭhabbato dvidhā ti sankhepato vitthārato cāti evaṇ dvidhā daṭṭhabbato p' ettha vinicchayanayo viññātabbo. Sankhepato hi pañcupādānakkhandhā Āsivisūpame vutta-nayena ukkhittāsika-paccatthikato,‡ Bhārasutta-vasena bhārato,§ Khajjanīyapariyāya-vasena khādakato,§ Yamakasutta-vasena|| aniccadukkhānatta-sankhāta-vadhakato³ daṭṭhabbā.

Vitthārato pan' ettha pheṇapiṇḍo viya rūpaṇ daṭṭhabbaṇ. Udaka-bubbulo⁴ viya vedanā. Marīcikā viya saññā. Kadalikkhandho viya sankhārā. Māyā viya viññāṇaṇ. Vuttaṇ h' etaṇ:—

*Pheṇapiṇḍūpamaṇ rūpaṇ, vedanā bubbulūpamā,
Marīcikūpamā saññā, sankhārā kadalūpamā,
Māyūpamaṇ ca viññāṇaṇ, desitādiccabandhunā ti.¶*

Tattha rūpādānaṇ pheṇapiṇḍādīhi evaṇ sadisatā veditabbā: Yathā hi pheṇa-piṇḍo nissāro va, evaṇ rūpam pi nicasāradhuvasāra-attasāravirahena nissāram eva. Yathā ca⁵ so iminā pattaṇ vā thālakaṇ vā karissāmā ti gahetuṇ na sakkā, gahito pi tam atthaṇ na sādheti, bhijjat' eva⁶, evaṇ

* S. iii, 87.

† Dhs. § 556.

‡ S. iv, 174.

§ Ib. iii, 25; 87.

|| Ib. iii, 114.

¶ S. iii, 142.

¹ B. sabbhāvā always.

² S.R. bhujjana.

³ °sankhata° all MSS.

⁴ B. °pupphulo always.

⁵ S. hi; R. om.

⁶ S.R. bhijjati.

rūpam pi¹ niccan ti vā dhuvan ti vā ahan ti vā maman ti vā gahetuṅ na sakkā; gahitam pi na tathā tiṭṭhati, aniccaṅ dukkhaṅ anattā asubhaṅ yeva hoti ti evaṅ pheṇapiṇḍa-sadisam eva hoti.

Yathā vā pana pheṇapiṇḍo chiddāvachchiddo anekasandhi-ghaṭito bahūnaṅ² udakasappādīnaṅ pānānaṅ āvāso, evaṅ rūpam pi chiddāvachchiddaṅ anekasandhighaṭitaṅ. Kula-vasena c' ettha asīti-kimikulāni vasanti. Tad eva tesāṅ sūtigharam pi vaccakuṭi pi gilānasālā pi susānam pi. Na te aññattha gantvā gabbha-vuṭṭhānādīni karonti evam pi pheṇapiṇḍa-sadisaṅ.

Yathā ca pheṇapiṇḍo ādito va badarapakkamatto hutvā anupubbena pabbatakūṭamatto pi hoti, evaṅ rūpam pi ādito kalalamattaṅ hutvā anupubbena vyāmamattam pi, go-mahisa³-hatthi-ādīnaṅ vasena pabbatakūṭamattam⁴ pi hoti. Macchakacchapādīnaṅ vasena anekayojana-satappa-māṇam pi evam pi pheṇapiṇḍa-sadisaṅ.

Yathā ca pheṇapiṇḍo utṭhitamatto pi bhijjati, thokaṅ gantvā pi, samuddaṅ patvā pana avassam eva bhijjati, evam eva rūpam pi kalalabhāve pi⁵ bhijjati, abbudādibhāve pi. Antarā pana abhijjamānam⁶ pi vassasatāyukānaṅ vassasataṅ patvā avassam eva bhijjati, maraṇamukhe cunṇa-vicuṇṇaṅ hoti evam pi pheṇapiṇḍa-sadisaṅ.

Yathā pana bubbulo⁷ asāro,⁸ evaṅ vedanā pi. Yathā ca so⁹ aphalo¹⁰ agayhūpago, na sakkā taṅ gahetvā phalakaṅ vā āsanaṅ vā kātuṅ, gahitagahito pi bhijjati⁷ eva, evaṅ vedanā pi abalā¹¹ agayhūpagā, na sakkā niccā ti vā dhuvā ti vā gahetuṅ, gahitā pi na tathā tiṭṭhati; evaṅ agayhūpagatāya pi vedanā¹² bubbulasadisā. Yathā pana tasmiṅ tasmiṅ udakabindumhi bubbulo uppajjati c' eva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitiko hoti, evaṅ vedanā pi uppajjati c' eva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitikā hoti. Ekaccharakkhaṇe¹³ koṭisatasahasassa-sankhyā¹⁴ uppajjītvā nirujjhati. Yathā ca bubbulo udakataṅ, uda-

¹ R. om.

² P. bahunnaṅ.

³ B. °mahisṣa *always*.

⁴ S.R. °kūṭādi°.

⁵ P.S. om.

⁶ P. abhejja°.

⁷ B. pupphulo *always*.

⁸ B. assāro.

⁹ S.R. *add* bubbulo.

¹⁰ P. abalo; S.R. *add* abalo.

¹¹ B.R. aphalā.

¹² S.R. om.

¹³ P. °charāk°.

¹⁴ P.S.R. °sankhā.

kabinduṇ, udakajallakaṇ,¹ sankadḍhitvā puṭaṇ katvā ga-
haṇa-vātañ cāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati, evaṇ
vedanā pi vatthuṇ, ārammaṇaṇ, kilesajālaṇ,¹ phassasanghaṭ-
ṭanañ cāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati. Evam pi
vedanā bubbulasadisā.

Saññā pi asārakaṭṭhena² marīcisadisā.³ Tathā agayhū-
pagaṭṭhena. Na hi sakkā taṇ gahetvā pivituṇ vā nhāyituṇ⁴
vā bhājanaṇ vā pūretuṇ. Api ca yathā marīci vipphan-
dati, sañjātūmivego⁵ viya khāyati, evaṇ nila-saññādi-bhedā
saññā pi nilādi-anubhavanatthāya⁶ phandati, vipphan-
dati. Yathā ca marīci mahājanaṇ vippalambheti, paripuṇṇa-vāpī⁷
viya paripuṇṇanadi viya dissatīti vadāpeti, evaṇ saññā pi
vippalambheti, idaṇ nilakaṇ, subhaṇ, sukhaṇ, niccaṇ ti
vadāpeti. Pītakādisu pi es' eva nayo. Evaṇ vippalambha-
nenā pi marīcisadisā.

Sankhārā pi asārakaṭṭhena² kadalikkhandha-sadisā. Tathā
agayhūpagaṭṭhena. Yath' eva hi kadalikkhandhato kiñci
gahetvā na sakkā gopāṇasī-ādīnam atthāya upanetuṇ, upanī-
tam pi na tathā hoti, evaṇ sankhārā pi na sakkā niccādi-
vasena gahetuṇ, gahitā pi na tathā honti. Yathā ca kadalik-
khandho bahuvaṭṭi-samodhāno hoti, evaṇ sankhārakkhandho
pi bahudhamma-samodhāno. Yathā ca kadalikkhandho
nānalakkhaṇo, añño yeva hi bāhirāya pattavaṭṭiyā⁸ vaṇṇo,
añño tato abbhantarabbhantarānaṇ, evam eva sankhāra-
khandho pi; aññad eva phassassa lakkhaṇaṇ, aññaṇ cetanā-
dīnaṇ, samodhānetvā pana sankhārakkhandho tv' eva vuc-
catī ti evam pi sankhārakkhandho kadalikkhandha-sadisā...

Viññānam pi asārakaṭṭhena⁹ māyāsadisāṇ. Tathā agayhū-
pagaṭṭhena. Yathā ca māyā ittarā lahupaccupaṭṭhānā, evaṇ
viññānaṇ. Taṇ hi tato pi ittaratarañ c' eva lahupaccupaṭ-
ṭhānatarañ ca. Ten' eva hi cittena puriso āgato viya, gato
viya, ṭhito viya, nisinna viya hoti. Aññad' eva ca āgamana-
kāle¹⁰ cittaṇ, aññaṇ gammanakālādisu. Evam pi viññānaṇ
māyāsadisāṇ. Māyā ca mahājanaṇ vañceti; yaṇ kiñcid eva
idaṇ suvaṇṇaṇ rajataṇ muttā ti pi gāhāpeti. Viññāṇam

¹ S.R. °jallaṇ.

² B. assāra°.

³ P. marīcika°; S.R. marīcika°.

⁴ P.S.R. nahā°.

⁵ S.R. °vegā.

⁶ S.R. om. nilādi.

⁷ S.R. om. pari.

⁸ R. papaṭṭiyā.

⁹ B. assā°.

¹⁰ P. c' āgamana°.

pi mahājanaṅ vañceti, ten' eva cittena āgacchantaṅ viya, gacchantaṅ¹ viya, ṭhitaṅ viya, nisinnaṅ viya katvā gāhāpeti. Aññad eva ca āgamane cittaṅ, aññaṅ gamanādisu. Evam pi viññāṅaṅ māyāsadiṣaṅ.

Visesato ca subhārammaṇam pi olārikam pi² ajjhattikarūpaṅ asubhan ti daṭṭhabbaṅ. Vedanā tihi dukkhatāhi avinimuttato³ dukkhā ti. Saññā-sankārā avidheyyato anattā ti. Viññāṅaṅ udayabbaya-dhammato aniccaṅ ti daṭṭhabbaṅ. Evaṅ passantass' atthasiddhi hoti.⁴ Evañ ca sankhepavithāravasena dvidhā passato yā atthasiddhi hoti, tato pi vinicchayanayo viññātabbo. Seyyathidaṅ ?

Sankhepato tāva pañcupādānakkhandhesu ukkhittāsikapaccatthikādi-bhāvena passanto khandhehi na vihaññati. Vitthārato pana rūpādīni pheṇapiṇḍādi-sadisabhāvena passanto na asāresu⁵ sāradaṣṣī hoti. Visesato ca ajjhattikarūpaṅ asubhato passanto kabalikārāhāraṅ parijānāti, asubhe subhan ti vipallāsaṅ pajahati, kāmoghaṅ uttarati, kāmayogena viṣaṇyujjati, kāmāsavena anāsavo hoti, abhijjhākāyaganthaṅ bhindati, kāmupādānaṅ na upādiyati.

Vedanaṅ dukkhato passanto phassāhāraṅ parijānāti, dukkhe sukhan ti vipallāsaṅ pajahati, bhavoghaṅ uttarati, bhavayogena viṣaṇyujjati, bhavāsavena anāsavo hoti, byāpādakāyaganthaṅ bhindati, silabbatupādānaṅ na upādiyati.

Saññaṅ sankhāre ca anattato passanto manosañcetanāhāraṅ parijānāti, anattani attā ti vipallāsaṅ pajahati, diṭṭhoghaṅ uttarati, diṭṭhiyogena viṣaṇyujjati, diṭṭhāsavena anāsavo hoti, idaṅsaccābhinivesakāyaganthaṅ bhindati, attavādupādānaṅ na upādiyati.

Viññāṅaṅ aniccato passanto viññāṅāhāraṅ parijānāti, anicce niccaṅ ti vipallāsaṅ jahati,⁶ avijjoghaṅ uttarati, avijjāyogena viṣaṇyujjati, avijjāsavena anāsavo hoti, silabbataparāmāsakāyaganthaṅ bhindati, diṭṭhupādānaṅ na upādiyati.

Evaṅ mahānisaṅsaṅ, vadhakādivasena dassanaṅ yasmā, Tasmā khandhe dhiro, vadhakādivasena passeyyā ti.

Suttanta-bhājanīya-vannaṅā.

¹ B. gamaṅaṅ.

² S.R. om.

³ P. avinimmut°.

⁴ P.S.R. °siddhito ti.

⁵ B. assā° always.

⁶ P.S.R. pajahati.

[Abhidhammabhājanīya]

Idāni Abhidhamma-bhājanīyaṃ hoti. Tattha rūpakkhandaṇḍeso heṭṭhā Rūpakaṇḍe vitthārita-nāyena' eva veditaḅbo.¹ Vedanākkhandhaṇḍese ekavidheṇā ti¹ ekakoṭṭhāseṇa.

Phassasampayutto ti² phasseṇa sampayutto. Sabbā pi catubhūmika-vedanā. Saḅetuka-duke saḅetukā catubhūmika-vedanā. Aḅetukā kāmāvacarā va. Iminā upāyena kusala-padādihi vuttā³ vedanā jānitaḅbā.⁴

Api cāyaṃ vedanākkhandho ekavidheṇa phassasampayuttato dassito. Duvidheṇa saḅetukāḅetukato. Tividheṇa jātito. Catubbidheṇa bhūmantaḅrato.⁵ Pañcavidheṇa indriyato. Tattha sukhindriya-dukkhindriyāṇi kāyappasāḅa-vaṭṭhukāṇi kāmāvacarāṇ' eva. Somaṇassaṇḅriyaṃ chaṭṭhavaṭṭhukaṃ vā avatṭhukaṃ vā, tebhūmakaṃ. Domaṇassaṇḅriyaṃ chaṭṭhavaṭṭhukaṃ kāmāvacaraṃ. Upekkhindriyaṃ cakkhādi-catuppasāḅa-vaṭṭhukaṃ chaṭṭhavaṭṭhukaṃ⁶ avatṭhukaṇ ca, catubhūmakaṃ.

Chabbidheṇa vaṭṭhuto dassito. Tattha purimā pañca vedanā pañcappasāḅa-vaṭṭhukā kāmāvacarā va. Chaṭṭhā avatṭhukā vā savatṭhukā⁷ vā catubhūmikā.⁸ Sattavidheṇa, tattha maṇosaṃphassaajāḅhedato⁹ dassito. Aṭṭhavidheṇa, tattha kāyaṃsaṃphassaajāḅhedato. Navavidheṇa, sattavidhaḅbheḅe maṇoviññāṇadhāṭusaṃphassaajāḅhedato. Dasavidheṇa, aṭṭhavidhaḅbheḅe maṇoviññāṇadhāṭusaṃphassaajāḅhedato.

Eṭeṣu hi sattavidhaḅbheḅe maṇosaṃphassaajā maṇodhāṭusaṃphassaajā, maṇoviññāṇadhāṭusaṃphassaajā ti dvidhā bhinnā. Aṭṭhavidhaḅbheḅe tāya saddhiṃ kāyaṃsaṃphassaajā pi sukḅhā dukkhā ti¹⁰ dvidhā bhinnā. Navavidhaḅbheḅe sattavidhe vuttā maṇoviññāṇadhāṭusaṃphassaajā kusalādivaseṇa tidhā bhinnā. Dasavidhaḅbheḅe aṭṭhavidhe vuttā maṇoviññāṇadhāṭusaṃphassaajā kusalādivaseṇ' eva tidhā bhinnā. Kusallatṭiko c' ettha kevalaṃ pūraṇatṭhaṃ eva vutto. Sattavidha-aṭṭhavidhaṃ-navavidhaḅbheḅeṣu paṇaṇa nayaṃ dāṭuṃ yuttaṭ-

¹ Above, p. 3 f.² Vbh. 12.³ S.R. vutta.⁴ S.R. vibhajitaḅbā.⁵ P. bhuttaṃ.⁶ S.R. add ca.⁷ S.R. savatṭhukā avatṭhukā.⁸ P.S.R. °bhūma°.⁹ S. maṇoviññāṇajā°.¹⁰ P.R. add pi.

ṭhāne nayo dinno. Abhidhammaṅ hi patvā Tathāgatena nayaṅ dātuṅ yuttaṭṭhāne nayo adinno nāma n' atthi. Ayaṅ tāva dukamūlake eko vāro.

Sattā hi imasmiṅ Abhidhammabhājanīye vedanākkhandhaṅ bhājento tike gaṅetvā dukesu pakkhipi. Duke gaṅetvā tikesu pakkhipi. Tike ca duke ca ubhato vaḅḅhaka¹-nīhārena āhari. Sattavidhena catuvisatividhena tiṅsavidhena bahuvīdhenā ti sabbathā pi bahuvīdhena vedanākkhandhaṅ dassesi.² Kasmā ? Puggalajjhāsayena c' eva desanāvīlāsena ca. Dhammaṅ sotuṅ nisinna-devaparisāya hi ye devaputtā tike āḅāya dukesu pakkhipitvā kathīyamānaṅ paṭivijjhītuṅ sakkonti, tesāṅ sappāya-vasena tathā katvā desesi. Ye itarehi ākārehi kathīyamānaṅ paṭivijjhītuṅ sakkonti, tesāṅ te' ākārehi desesi ti, ayam ettha puggalajjhāsayo.

Sammāsambuddho pana attano mahāvisayatāya tike vā dukesu pakkhipitvā duke vā tikesu,³ ubhato vaḅḅhanena vā sattavidhādinayena vā yathā yathā icchati, tathā tathā desetuṅ sakkoti; tasmā pi imeh' ākārehi desesi ti ayam assa desanāvīlāso.

Tattha tike āḅāya dukesu pakkhipitvā desitavāro dukamūlako nāma. Duke āḅāya tikesu pakkhipitvā desitavāro tikamūlako nāma. Tike ca duke ca ubhato vaḅḅhetvā desitavāro ubhato vaḅḅhitakavāro⁴ nāma. Avasāne sattavidhēnā ti ādivāro bahuvīdhavāro nāmā ti ime tāva cattāro mahāvārā.

Tattha dukamūlake⁵ dukesu⁶ labbhamānena ekekena dukena saddhiṅ tikesu alabbhamāne vedanāttika-pīttikasanīdassanattike apanetvā sese labbhamānake ekūnavīsati tike yojetvā dutiyaduka-paṭhamatikayojanavārādīni navavārasatāni paṅṅāsaṅ ca vārā honti. Te sabbe pi pāliyaṅ sankhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṅ dassetvā vuttā. Asammuyhantena pana vitthārato veditabbā.

Tikamūlake pi tikesu labbhamānena ekekena tikena saddhiṅ dukesu alabbhamāne paṭhamadukādayo duke apanetvā sese labbhamānake sahetuka-dukādayo paṅṅāsa duke yojetvā paṭhamatika-dutiyadukayojanavārādīni navavārasatāni

¹ P. °ḅhana.

² B.R.S. dasseti.

³ S.R. add pakkhipitvā.

⁴ P.S.R. vaḅḅhitako.

⁵ S.R. °kesu.

⁶ S.R. om.

paññāsañ ca vārā honti. Te pi sabbe pāliyaṃ sankhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṃ dassetvā vuttā. Asam-muyhantena pana vitthārato veditabbā.

Ubhato vaḍḍhitake¹ duvidhabhede dutiyadukaṃ tividhabhede ca paṭhama-tikaṃ ādiṃ katvā labbhamānehi ekūnavīsatiyā dukehi labbhamāne ekūnavīsati tike yojetvā, dutiya-duka-paṭhama-tika-yojanavārādayo ekūnavīsati vārā vuttā. Esa duka-tikānaṃ² vasena ubhato vaḍḍhitattā ubhato vaḍḍhitako nāma tatiyo mahāvāro.

Bahuvidhavārassa sattavidha-niddese ādito paṭṭhāya labbhamānesu ekūnavīsatiyā tikesu ekekena saddhiṃ catasso bhūmiyo yojetvā ekūnavīsati sattavidhavārā vuttā. Catuvisatividhaniddese pi tesāṃ³ yeva tikānaṃ vasena ekūnavīsativārā vuttā. Tathā bahuvidhavāre cāti.⁴ Tiṇṣavidhavāro eko yevāti sabbe pi aṭṭhapaññāsa vāra honti. Ayaṃ tāv' ettha vāra-paricchedavasena pālivaṇṇanā.

Idāni atthavaṇṇanā hoti. Tattha sattavidhaniddeso tāva uttānattho yeva. Catuvisatividhaniddese *cakkhusamphassa-paccayā vedanākkhandho atthi kusalo* ti⁵ kāmāvacara-aṭṭhakusala-cittavasena veditabbo. *Atthi akusalo* ti dvādasa-akusala-citta-vasena veditabbo. *Atthi avyākato* ti tisso manodhātuyo, tisso ahetuka⁶-manoviññānadhātuyo, aṭṭha mahāvipākā, dasa kāmāvacarakiriyā ti catuvisatiyā cittānaṃ vasena veditabbo.

Tattha aṭṭha kusalāni dvādasa akusalāni javana-vasena labbhanti. Kiriyā-manodhātu āvajjana-vasena labbhati. Dve vipākamanodhātuyo sampaṭicchana-vasena. Tisso vipākamanoviññānadhātuyo santīraṇa-tadārammaṇa-vasena. Kiriyāhetuka-manoviññānadhātu votthapana⁷-vasena. Aṭṭha mahāvipākacittāni tadārammaṇa-vasena. Nava kiriyācittāni⁸ javanā-vasena labbhanti.

Sota-ghāṇa-jivhā-kāya-dvāresu pi es' eva nayo. Manodvāre pana *atthi kusalo* ti catubhūmaka-kusalavasena kaṭṭhitaṃ. *Atthi akusalo* ti dvādasa-akusala-vasena. *Atthi avyākato* ti ekādasannaṃ kāmāvacara-vipākānaṃ, dasannaṃ

¹ Vbh. 31 ff.

² P. tikadukānaṃ.

³ R. etesaṃ.

⁴ R. pi; S. ti.

⁵ Vbh. 61.

⁶ S.R. om.

⁷ B. votṭhabbana *always*.

kiriyaṇaṅ,¹ navannaṅ rūpāvacaṛārūpāvacaṛakiriyaṇaṅ, catunnaṅ sāmāññaphalānaṅ ti catuttiṅsa-cittuppāda-vasena kaṭṭhitaṅ. Tattha catubhūmaka-kusalaṅ c' eva akusalaṅ ca javana-vasena labbhanti. Kiriyaṇaṅ ahetuka-manoviññāṇadhātu āvajjana-vasena. Ekādasa vipāka-cittāni tadārammaṇa-vasena. Tebhūmika²-kiriyaṇaṅ c' eva sāmāññaphalāni ca javana-vasena³ eva labbhanti. Tāni sattavidhādisu yattha kaṭṭhaci ṭhatvā kaṭṭhetuṅ vaṭṭanti. Tiṅsavidhe pana³ ṭhatvā dīpayamānāni⁴ sukhadīpanāni honti ti tiṅsavidhasmiṅ yeva ṭhatvā dīpayiṅsu.

Etāni hi sabbāni pi cittāni cakkhuvāre upanissaya-koṭiyā, samatikkama-vasena, bhāvanā-vasenā ti tih' ākārehi labbhanti. Tathā sotadvāra-manodvāresu.⁵ Ghāna-jivhā-kāyadvāresu pana samatikkama-vasena, bhāvanā-vasenā ti dvih' ākārehi⁶ labbhanti ti vedittāni. Kathaṅ? Idha bhikkhu vihāracārikaṅ caramāno kaṣiṇamaṇḍalaṅ disvā kiṅ nām' etan ti pucchitvā kaṣiṇamaṇḍalan ti vutte puna kiṅ iminā karonti ti pucchati. Ath' assa ācikkhanti: evaṅ⁷ bhāvetvā jhānāni uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṅ vipassanaṅ vaḍḍhetvā arahattaṅ pāpuṇanti ti. Ajjhāsayasampanno kulaputto bhāriyaṅ etan ti asallakkhetvā mayā pi esa guṇo nibbattetuṅ vaṭṭati ti, na kho pana sakkā esa nipajjītvā niddāyantaṅ nibbattetuṅ, ādito va vīriyaṅ kātuṅ silaṅ sodhetuṅ vaṭṭati ti cintetvā silaṅ sodheti. Tato sīle patiṭṭhāya dasa palibodhe⁸ upacchinditvā ticivara-paramena santosena santuṭṭho ācariyupajjhāyānaṅ vatta-paṭivattaṅ katvā kammaṭṭhānaṅ uggaṇhitvā kaṣiṇaparikkamaṅ katvā samāpattiyo uppādetvā samāpatti-padaṭṭhānaṅ vipassanaṅ vaḍḍhetvā arahattaṅ pāpuṇāti. Tattha sabbā pi parikkama-vedanā kāmāvacaṛā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacaṛārūpāvacaṛā. Maggaphala-vedanā lokuttarā ti evaṅ cakkhuvīññāṇaṅ catubhūmika-vedanā nibbattiyaṅ balavappaccayo hoti ti catubhūmika-vedanā cakkhusamphassapaccayaṅ nāma jātaṅ. Evaṅ tāva upanissaya vasena labbhanti.

¹ P.S.R. kiri° always.

³ S.R. °vidhena, om. pana.

⁶ P. dvih' ev' ākārehi.

⁴ B.P. dīpiya°.

⁷ H. etaṅ.

² P. Tebhūmaka.

⁵ P. adds pi.

⁸ Vism. 90 f.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate iṭṭhe me¹ ārammaṇe rāgo uppanno, anīṭṭhe paṭigho, asamapekkhanāya moho. Vinibandhassa pana me māno uppanno, parāmaṭṭhassa diṭṭhi, vikkhepagatassa uddhaccaṇ, asanniṭṭhāgatassa vicikicchā, thāmagatassa anusayo uppanno ti pariggahe ṭhito kulaputto attano kilesupattin ṇatvā ime me kilesā vaḍḍhamānā anayavyasanāya saṇvattissanti, handa ne² niggaṇhāmī ti cintetvā na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyantena kilese niggaṇhituṇ, ādito va vīriyaṇ kātuṇ vaṭṭati, silaṇ sodhetuṇ ti heṭṭhā vuttanayen' eva paṭipajjitvā arahattaṇ pāpuṇāti. Tattha sabbā pi parikamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacarārūpāvacarā. Magga-phalavedanā lokuttarā ti, evaṇ rūpārammaṇe uppannaṇ kilesaṇ samatikkamitvā gatā ti catubhūmika³-vedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ samatikkama-vasena labbhanti.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate eko evaṇ pariggahaṇ paṭṭhapeti:—idaṇ rūpaṇ kiṇ nissitan ti. Tato naṇ bhūtanissitan ti ṇatvā cattāri mahābhūtāni upādārūpaṇ ca rūpan ti pariggaṇhāti; tadārammaṇe dhamme arūpan ti pariggaṇhāti; tato sappaccayaṇ nāma-rūpaṇ pariggaṇhitvā tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā sankhāre sammasitvā arahattaṇ pāpuṇāti. Tattha sabbā pi parikamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacarārūpāvacarā. Magga-phalavedanā lokuttarā ti evaṇ rūpārammaṇaṇ sammasitvā nibbattitā ti ayaṇ vedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ bhāvanā vasena labbhanti.

Aparo bhikkhu suṇāti:—kaṣiṇaparikammaṇ kira katvā samāpattiyo uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṇ vipassanaṇ vaḍḍhetvā arāhattaṇ pāpuṇantī ti; ajjhāsaya-sampanno kulaputto bhāriyaṇ etan ti asallakkhetvā mayā pi esa guṇo nibbattetuṇ vaṭṭatī ti purimanayen' eva paṭipajjitvā arahattaṇ pāpuṇāti. Tattha sabbā pi parikamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacarārūpāvacarā. Maggaphala-vedanā lokuttarā ti evaṇ sotaviññāṇaṇ

¹ S.R. om.

² P. te.

³ S. °bhūmaka.

catubhūmika-vedanānibbattiyā balava-paccayo hotī ti catubhūmika-vedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ tāva upanissaya-vasena labbhanti.

Sotadāvre pana sadde āpāthagate ti sabbaṇ cakkhudvāre vutta-nayen'eva veditabbaṇ. Evaṇ saddārammaṇe uppannaṇ kilesaṇ samatikkamitvā gatā ti catubhūmika-vedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ samatikkama-vasena labbhanti.

Sotadvāre pana sadde āpāthagate eko evaṇ pariggahaṇ paṭṭhapeti: ayaṇ saddo kiṇ nissito ti sabbaṇ cakkhudvāre vuttanayen'eva veditabbaṇ. Evaṇ saddārammaṇaṇ sammasitvā nibbattitā ti ayaṇ vedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ bhāvanā-vasena labbhanti.

Ghāṇa-jivhā-kāyadvāresu pana gandhārammaṇādisu āpāthagatesu iṭṭhe me ārammaṇe rāgo uppanno ti sabbaṇ cakkhudvāre vuttanayen'eva veditabbaṇ. Evaṇ gandhārammaṇādisu uppannaṇ kilesaṇ samatikkamitvā gatā ti catubhūmika-vedanā ghāṇa-jivhā-kāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ tīsu dvāresu samatikkamana-vasena labbhanti.

Ghāṇadvārādisu pana gandhādisu āpāthagatesu eko evaṇ pariggahaṇ paṭṭhapeti: ayaṇ gandho, ayaṇ raso, idaṇ phoṭṭhabbaṇ kiṇ nissitan ti, sabbaṇ cakkhudvāre vuttanayen'eva veditabbaṇ. Evaṇ gandhārammaṇādisu sammasitvā nibbattitā ti ayaṇ vedanā ghāṇa-jivhā-kāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṇ bhāvanā-vasena labbhanti.

Manodvāre pana tīhi pi ākārehi labbhanti. Ekacco hi jātiṇ bhayato passati, jaraṇ vyādhiṇ, maraṇaṇ, bhayato passati. Bhayato disvā jāti-jarā-vyādhi-maraṇehi muccituṇ¹ vaṭṭati, na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyantena jātiādīhi muccituṇ,² ādito va viriyaṇ kātuṇ, silaṇ sodhetuṇ vaṭṭati ti cintetvā cakkhudvāre vuttanayen'eva paṭipajjitvā arahattaṇ pāpunāti. Tattha sabbā pi parikamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacarārūpāvacarā. Magga-phala-vedanā lokuttarā ti evaṇ jāti-jarā-vyādhimaraṇaṇ catubhūmika-vedanā-nibbattiyā balavapaccayo

¹ P.S. muñcituṇ.

² S. muñcituṇ.

hoti ti catubhūmika-vedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva upanissaya-vasena labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagate ti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayen' eva veditabbaṃ. Evaṃ dhammārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatā ti catubhūmika-vedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ samatikkama-vasena labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti: etaṃ dhammārammaṇaṃ kiṃ-nissitan ti? Vatthu-nissitan¹ ti. Vatthu¹ kiṃ-nissitan ti? Mahābhūtanissitan² ti. So cattāri mahābhūtāni upādārūpaṇi ca rūpaṇi ti pariggaṇhāti, tadārammaṇe dhamme arūpaṇi ti pariggaṇhāti; tato sappaccayaṃ nāma-rūpaṃ pariggaṇhitvā tīni lakkaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā sankhāre sammāsītva arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbā pi parikkamma-vedanā kāmāvacarā. Aṭṭha-samāpatti-vedanā rūpāvacarā-rūpāvacarā. Magga-phala-vedanā lokuttarā ti; evaṃ dhammārammaṇaṃ sammāsītva nibbattitā ti ayaṃ vedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ bhāvanā-vasena labbhanti.

Yā paṇ' etā sabbesaṃ pi catuvīsatividhādīnaṃ vārānaṃ pariyośānesu *cakkhusamphassajā vedanā . . . pe . . . manosamphassajā vedanā* ti³ cha cha vedanā vuttā, tā sampayuttapaccaya-vasena vuttā ti.

Ayaṃ vedanākkhandhaniddeso.

Saññākkhandhādayo pi iminā upāyena veditabbā. Kevaḷaṃ hi saññākkhandha-niddese tikesu vedanāttika-pīṭṭikā pi labbhanti. Dukesu ca sukhasahagata⁴-dukādayo pi.

Sankhārakkhandha-niddese phassasā pi sankhārakkhandha-pariyāpannattā phassasampayutto ti avatvā *cittasampayutto* ti vuttaṃ.⁵ Dukesu c' ettha hetudukādayo pi labbhanti. Tikā saññākkhandha-sadisā eva.

Viññāṇakkhandha-niddese cakkhusamphassajādibhāvaṃ avatvā *cakkhuvīññāṇaṃ* ti ādi vuttaṃ.⁶ Na hi sakkā viññāṇaṃ manosamphassajaṃ ti niddisitvaṃ. Sesam ettha saññākkhandhe vutta-sadisam eva. Imesaṃ pana tiṇṇaṃ pi khandhānaṃ

¹ B. Vatthuṃ°.

² B. °bhūtāni nis°.

³ Vbh. 26.

⁴ P. °gatā.

⁵ Vbh. 40.

⁶ Vbh. 54.

niddese yeva vedanākkhandha-niddesato atireka-tika-dukā-laddhā. Tesaṇ vasena vārappabhedo veditabbo ti.

Abhidhammabhājanīyaṇ.

[Pañhapucchaka]

Idāni pañhapucchakaṇ¹ hoti. Tattha pañhapucchane pañcannaṇ khandhānaṇ kati kusalā? Kati akusalā? kati avyākata? ti ādinā nayena yaṇ labbhati, yañ ca na labbhati, taṇ sabbaṇ pucchitvā vissajjane rūpakhandho avyākato ti ādinā nayena yaṇ labbhati tad eva uddhaṭan ti veditabbaṇ. Yattha yattha ca eko khandho ti vā dve khandhā ti vā paricchedaṇ akatvā siyā uppannā, siyā anuppannā ti ādinā nayena tanti ṭhapitā, tattha tattha pañcannam pi khandhānaṇ gahaṇaṇ veditabbaṇ. Seso tesaṇ tesaṇ dhammānaṇ² kusalādivibhāgo heṭṭhā Dhammasangahaṭṭhakathāyaṇ vutto yeva.

Ārammaṇattikesu pana³ cattāro khandhā pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṇvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇā honti. Sattavīsati⁴ rūpārūpāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṇvarantassa pariggahaṇ paṭṭhapentassa mahaggaṭārammaṇā. Magga-phala-nibbāṇāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Paññattiṇ⁵ paccavekkhanakāle na-vattabbārammaṇā ti. Te yeva sekhāsekhānaṇ maggapaccavekkhanakāle maggārammaṇā honti. Maggākāle sahaṇātahetunā maggaḥetukā. Maggaṇ garuṇ katvā paccavekkhanakāle ārammaṇādhipatinā maggādhipatino. Viriya-jeṭṭhakaṇ vā vīmaṇsā-jeṭṭhakaṇ⁶ vā maggaṇ bhāventassa sahaṇātādhipatinā maggādhipatino. Chandaḥjeṭṭhakaṇ pana cittaḥjeṭṭhakaṇ vā bhāventassa na-vattabbārammaṇā⁷ nāma honti.

Atītāni pana khandha-dhātu-āyatanāni ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṇvarantassa pariggahaṇ paṭṭhapentassa atītārammaṇā honti. Anāgatāni ārabba

¹ Vbh. 61.

³ S.R. om.

⁶ B.P. vīmaṇsa°.

⁴ S.R. °vīsa.

² S.R. khandhānaṇ.

⁵ S.R. °ñatti.

⁷ S.R. navattabbā.

anāgatārammaṇā honti. Paccuppannāni ārabha paccuppannārammaṇā honti. Paññattiṃ vā nibbāṇaṃ vā paccavekkhantassa na-vattabbārammaṇā honti. Tathā attano khandha-dhātu-āyatanāni ārabha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa ajjhātārammaṇā honti. Pasaṃ khandha-dhātu-āyatanāni¹ ārabha evaṃ pavattentassa² bahiddhārammaṇā. Paṇatti-nibbāṇa-paccavekkhanakāle pi bahiddhārammaṇā yeva. Kālena ajjhantaṃ, kālena bahiddhā dhammesu evaṃ pavattentassa² ajjhanta-bahiddhārammaṇā. Ākiñcaññāyatana-kāle na-vattabbārammaṇā ti veditabbā.

Iti Bhagavā imaṃ Khandhavibhangaṃ Suttanta-bhājanīyādivasena tayo parivaṭṭe nīharitvā bhājento dassesi. Tisu pi hi¹ parivaṭṭesu eko va paricchedo. Rūpakkhando hi sabbattha kāmāvacaro yeva. Cattāro khandhā catubhūmikā lokiya-lokuttaramissakā kathitā ti.

Sammohavinodanīyā Vibhangaṭṭhakathāya Khandhavibhanga-niddeso paṭhamo.

¹ S.R. om.

² S.R. °tantassa.

[ĀYATANA VIBHANGA

Suttantabhājanīya]

Idāni tad anantare Āyatana-niddese¹ Suttanta-bhājanīyaṃ tāva dassento: *dvādasāyatanaṃ cakkhāyatanaṃ rūpāyatanaṃ* ti² ādim āha.

Tattha pālimuttakena tāva nayena:—

Attha-lakkhaṇa-tāvatva-kamasankhepa-vitthārā,
tathā daṭṭhabbato c'eva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha visesato tāva cakkhatīti cakkhu.² Rūpaṃ assādeti, vibhāveti cāti *attho*. Rūpayatīti rūpaṃ. Vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayangatabhāvaṃ pakāsetīti *attho*. Sunātīti sotaṃ. Sappatīti saddo, udāhariyatīti *attho*. Ghāyatīti ghāṇaṃ. Gandhayatīti³ gandho, attano vatthuṃ sūcayātīti *attho*. Jīvitāṃ⁴ avhāyatīti jīvhā. Rasanti taṃ sattā ti raso, assādentī ti *attho*. Kucchitānaṃ sāsava-dhammānaṃ āyo ti kāyo. Āyo ti uppattideso. Phusiyatīti phoṭṭhabbaṃ. Manayatīti⁵ mano. Attano lakkhaṇaṃ dhārayantīti dhammā.

Avisesato pana āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato, *āyatanaṃ* ti⁶ veditabbaṃ. Cakkhurūpādisu hi taṃ taṃ dvārārammaṇā citta-cetasikā dhammā sena sena anubhavanādīnā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭenti vāyamaṇtī ti vuttaṃ hoti. Te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārentīti vuttaṃ hoti. Idaṃ ca⁷ anamatagge saṅsāre pavattaṃ atīta-āyataṃ⁸ saṅsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayant'eva, pavattayantī ti vuttaṃ hoti. Iti sabbe p' ime dhammā āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatanaṃ, āyatanaṃ ti vuccanti.

Api ca nivāsaṭṭhānaṭṭhena,⁹ ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭ-

¹ P.S.R. āyatanavibhanga°. ² *Vbh.* 70.

⁴ S.R. °tam.

⁵ S.R. Munaya°.

⁷ S.R. *add* pana.

⁸ S.R. *atīva*°.

³ S.R. gandhetīti.

⁶ *Vism.* 481.

⁹ P.B. nivāsanaṭ°.

ṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhena ca āyatanaṅ veditabbaṅ. Tathā hi loke issarāyatanaṅ, Vāsudevāyatanaṅ ti¹ ādisu nivāsaṭṭhānaṅ² āyatanaṅ ti vuccati. Suvannaṅyatanaṅ, rajatāyatanaṅ³ ti ādisu ākaro. Sāsane pana *manorame āyatane sevanti naṅ vihangamā* ti* ādisu samosaraṇaṭṭhānaṅ. Dakkhināpatho gunnaṅ āyatanaṅ ti ādisu sañjātideso. *Tatra tatr' eva sakkhīhhabbatāṅ pāpuṇāti, sati sati āyatane*† ti ādisu kāraṇaṅ. Cakkhu-ādisu cāpi te te cittacetasiḱā dhammā nivasanti tad-āyatta-vuttitāyā ti cakkhādayo nesaṅ nivāsaṭṭhānaṅ.² Cakkhādisu ca te ākiṇṇā taṅ-nissitattā tad ārammaṇattā cāti cakkhādayo nesaṅ ākaro. Cakkhādayo ca nesaṅ samosaraṇaṭṭhānaṅ, tattha tattha vatthudvārārammaṇa-vasena samosaraṇato. Cakkhādayo ca nesaṅ sañjātideso, taṅ-nissayārammaṇabhāvena tatth' eva uppattito. Cakkhādayo ca nesaṅ kāraṇaṅ, tesāṅ abhāve abhāvato ti. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena² ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ti imehi kāraṇehi ete dhammā āyatanaṅ⁴ āyatanaṅ ti vuccanti. Tasmā yathā-vutten' atthena cakkhu ca taṅ āyatanaṅ cāti *cakkhāyatanaṅ . . . pe . . . dhammā* ca te āyatanaṅ cāti *dhammāyatanaṅ* ti evaṅ tāv' ettha *atthato* viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇato ti cakkhādīnaṅ lakkhaṇato p' ettha viññātabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṅ lakkhaṇāni heṭṭhā rūpakaṇḍa⁵-niddese vuttanaṅ' eva veditabbāni.

Tāvavato ti tāvabhāvato. Idaṅ vuttaṅ hoti, cakkhādayo pi hi dhammā eva, evaṅ sati dhammāyatanaṅ icc' eva avatvā kasmā dvādasāyatanaṅ vuttānīti ce? Cha-viññānakāyupattidvārārammaṇa-vavatthānato. Idha hi⁶ channaṅ viññānakāyānaṅ dvārābhāvena ārammaṇabhāvena ca⁷ vavatthānato ayam eva tesāṅ bhedo hoti ti dvādasā vuttāni. Cakkhuvīññāṇa-vīthi-pariyāpannassa hi viññānakāyassa cakkhāyatanaṅ' eva uppattidvāraṅ. Rūpāyatanaṅ' eva c' āram-

* A. iii, 43.

† Ib. 17.

¹ So Asl. 141.² B. nivāsaṇaṅ; not traced.³ P. ratanāya°.⁴ S.R. om.⁵ P. rūpakhaṇḍa°.⁶ P.R. pana.⁷ R. om. bhāvena ca.

maṇaṅ. Tathā itarāni itaresaṅ. Chaṭṭhassa pana bhava-
ngamana-sankhāto manāyatane-kadeso va uppattidvāraṅ.
Asādhāraṇaṅ ca dhammāyatanaṅ ārammaṇaṅ ti. Iti channaṅ
viññānakāyānaṅ uppattidvārārammaṇa-vavatthānato dvā-
dasa vuttānīti evam ettha tāvatvato viññātabbo vinicchayo.

Kamato ti idhāpi¹ pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desa-
nākkamo va yujjati. Ajjhattikesu hi āyatanesu sanidassana-
sappaṭigha-visayattā cakkhāyatanaṅ pākāṭaṅ ti paṭhamaṅ
desitaṅ. Tato anidassana-sappaṭigha-visayāni sotāyatanādīni.
Atha vā dassanānuttariya-savanānuttariya-hetubhāvena ba-
hūpakārattā² ajjhattikesu cakkhāyatana-sotāyatanāni paṭha-
maṅ desitāni. Tato ghāṇāyatanādīni tīni. Pañcannam pi
gocara-visayattā ante manāyatanaṅ. Cakkhādīnaṅ pana
gocarattā tassa tassa anantarāni bāhiresu rūpāyatanādīni.
Api ca viññānuppattikāraṇa-vavatthānato pi ayam eva
tesaṅ kamo veditabbo. Vuttaṅ h' etaṅ *calikkhuṅ ca paṭicca
rūpe ca uppajjati cakkhuvīññānaṅ . . . pe . . . maṇaṅ ca
paṭicca dhamme ca uppajjati manovīññānaṅ* ti. Evaṅ kamato
p' ettha viññātabbo vinicchayo.

Sankhepa-vitthārā ti sankhepato hi manāyatana-sassa c' eva
dhammāyatane-kadesassa ca nāmena, tad avasesānaṅ ca āya-
tanānaṅ rūpena sangahitattā dvādasā pi āyatanāni nāma-
rūpamattam eva hontī. Vitthārato pana ajjhattikesu tāva
cakkhāyatanaṅ jātivaseṇa cakkhuppasādamattam eva. Pac-
caya-gati-nikāya-puggalabhedato pana anantappabhedāṅ.
Tathā sotāyatanādīni cattāri. Manāyatanaṅ tebhūmaka-
kusalākusala-vipākakiriya-viññānabhedena ekāsītippabhe-
daṅ. Vatthu-paṭipadā-bhedato pana anantappabhedāṅ. Rū-
pagandharasāyatanāni samuṭṭhāna-bhedato catuppabhedāni.
Saddāyatanaṅ dvippabhedāṅ. Sabhāga-visabhāgabhedato
pana sabbāni pi anantappabhedāni. Phoṭṭhabbāyatanaṅ
paṭhavīdhātu-tejodhātu-vāyodhātu-vasena tippabhedāṅ, sam-
uṭṭhānato catuppabhedāṅ, sabhāga-visabhāgato anekka-
pabhedāṅ. Dhammāyatanaṅ tebhūmakadhammārammaṇa-
vasena anekappabhedan ti evaṅ sankhepa-vitthārā viññā-
tabbo vinicchayo.

¹ S. etthāpi.

² S.R. °kārā.

Vibhavagatikato¹ pubbāpara-vasena² bhavasankantigamanato pakatibhāva-vijahanato ca vipariṇāmadhammaṇ. Iday anic-cavevacanam' eva. *Rūpā aniccā* ti ādisu pi es' eva nayo.

Api c' ettha ṭhapetvā cakkhuṇ tebhūmaka-dhammā aniccā, no cakkhu; cakkhu pana cakkhu c' eva aniccañ ca. Tathā sesadhammā dukkhā, no³ cakkhu. Cakkhu pana cakkhu c' eva dukkhañ ca. Sesadhammā anattā, no cakkhu. Cakkhu pana cakkhu c' eva anattā cāti. Rūpādisu pi es' eva nayo.

Imasmiṇ pana Suttantabhājanīye Tathāgatena kiṇ dassitan ti? Dvādasannaṇ āyatanānaṇ anattalakkhaṇaṇ. Sammā-sambuddho hi anattalakkhaṇaṇ dassento aniccena vā dasseti, dukkhena vā, aniccadukkhehi vā. Tattha *cakkhuṇ bhikkhave attā ti yo vadeyya, taṇ na uppajjati. Cakkhussa uppādo pi vayo pi paññāyati. Yassa kho pana uppādo pi vayo pi paññāyati, attā me uppajjati ca⁴ veti⁴ cāti icc' assa evaṃ āgataṇ hoti, tasmā taṇ na uppajjati. Iti cakkhu anattā* ti* imasmiṇ sutte aniccena anattalakkhaṇaṇ dassesi. *Rūpaṇ bhikkhave anattā, rūpañ ca h' iday bhikkhave attā abhavissa, na-y-iday rūpaṇ ābādāyā saṇvatteyya; labbhettha ca rūpe 'evaṇ me rūpaṇ hotu, evaṇ me rūpaṇ mā ahoṣi ti. Yasmā ca kho bhikkhave rūpaṇ anattā, tasmā rūpaṇ ābādāyā saṇvattati, na ca labbhati rūpe evaṇ me rūpaṇ hotu, evaṇ me rūpaṇ mā ahoṣi* ti† imasmiṇ sutte dukkhena anattalakkhaṇaṇ dassesi. *Rūpaṇ bhikkhave aniccaṇ. Yad aniccaṇ taṇ dukkhaṇ. Yaṇ dukkhaṇ tad anattā. Yad anattā taṇ n' etaṇ mama, n' eso ham asmi, na m' eso attā* ti‡ ādisu anicca-dukkehi anattalakkhaṇaṇ dassesi. ⁵ *Kasmā? Anicca-dukkhānaṇ pākaṭattā; hatthato hi taṭṭake vā sarake vā kismiñcid eva vā patitvā bhinne aho aniccan ti vadanti. Evaṇ aniccaṇ pākaṭaṇ nāma. Attabhāvasmiṇ pana gaṇḍapilakadisū vā uṭṭhitāsu khāṇukaṇṭakādīhi vā viddhāsu⁶ aho dukkhaṇ ti vadanti. Evaṇ dukkhaṇ pākaṭaṇ nāma. Anattalakkhaṇaṇ apākaṭaṇ andhakāraṇ avibhūtaṇ duppaṭivijjaṇ duddīpanaṇ duppañ-*

* M. iii, 282.

† S. iii, 66.

‡ Ibid. 44.

¹ S.R. °gatito.

² S.R. °pariya°.

³ P. adds ca.

⁴ P. cavati; om. ca.

⁵ R. °esi.

⁶ S.R. viddhesu.

ñāpanaṅ. Anicca-dukkhalakkhaṇāni uppādā vā Tathāga-
tānaṅ anuppādā vā paññāyanti. Anattalakkhaṇaṅ vinā
Buddhuppādā na paññāyati, Buddhuppāde yeva paññāyati.
Mahiddhikā hi mahānubhāvā tāpasaparibbājakā Sarabhanga-
satthārādayo¹ pi aniccaṅ dukkhaṅ ti vattuṅ sakkonti,
anattā ti vattuṅ na sakkonti. Sace hi te sampattapari-
sāya anattā ti vattuṅ sakkhuṇeyyūṅ, sampattaparisāya
magga-phala-paṭivedho bhavēyya. Anattalakkhaṇa-paññā-
panaṅ hi aññassa kassaci avisayo, Sabbaññu-Buddhānam
eva visayo. Evam etaṅ anattalakkhaṇaṅ apākaṭaṅ. Tasmā
Satthā anattalakkhaṇaṅ dassento aniccena vā dassesi,
dukkhena vā, anicca-dukkhehi vā. Idha pana taṅ anicca-
dukkhehi dassesi ti veditabbaṅ.

Imāni pana lakkhaṇāni kissa amanasikārā appaṭivedhā,
kena paṭicchannattā na upaṭṭhahanti? Aniccalakkhaṇaṅ
tāva udayabbayānaṅ amanasikārā appaṭivedhā, santatiyā
paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Dukkhalakkhaṇaṅ abhinha-
sampaṭipīlanassa amanasikārā appaṭivedhā, iriyāpathehi
paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Anattalakkhaṇaṅ nānādhātu-
vinibbhogassa amanasikārā appaṭivedhā, ghanena² paṭic-
channattā na upaṭṭhāti. Udayabbayaṅ pana pariggahetvā
santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṅ yathāvasarasato³ upaṭ-
ṭhāti. Abhinhasampaṭipīlanaṅ manasikatvā iriyāpathe ug-
ghāṭite dukkhalakkhaṇaṅ yathāvasarasato upaṭṭhāti. Nā-
nādhātuyo vinibbhujitvā ghanavinibbhoge kate anattalak-
khaṇaṅ yathāvasarasato upaṭṭhāti.

Ettha ca aniccaṅ, aniccalakkhaṇaṅ; dukkhaṅ, dukkhalak-
khaṇaṅ; anattā, anattalakkhaṇaṅ ti ayaṅ vibhāgo veditabbo.
Tattha *aniccaṅ* ti khandhapañcakaṅ. Kasmā? Uppāda-
vayaññathattabhāvā, hutvā abhāvato vā. Uppādavayañ-
ñathattaṅ aniccalakkhaṇaṅ, hutvā abhāva-sankhāto ākāra-
vikāro vā. *Yad aniccaṅ taṅ dukkhaṅ* ti* vacanato pana tad
eva khandhapañcakaṅ dukkhaṅ. Kasmā? Abhinhasam-
paṭipīlanato. Abhinhasampaṭipīlanākāro dukkhalakkhaṇaṅ.

* S. iii, 22 *passim*.

¹ S. Sarabhanga-Sunettādayo; R. °satthādayo.

² S.R. santatighanena.

³ P. yāthā° *always*.

Yaṅ dukkhaṅ tad anattā* ti pana vacanato tad eva khandha-
pañcaṅ anattā. Kasmā? Avasavattanato. Avasavat-
tanākāraṅ anattalakkaṅ. Iti aññad eva aniccaṅ dukkhaṅ
anattā. Aññāni anicca-dukkhānattalakkaṅ. Pañcak-
khandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasadhātuyo ti idaṅ hi sab-
bam pi aniccaṅ dukkaṅ anattā nāma. Vuttappakārākāra-
vikārā anicca-dukkhānattalakkaṅnīti Suttantabhājani-
yaṅ.¹

Sankhepato pan' ettha dasāyatanāni kāmāvacarāni. Dve
tebhūmakāni. Sabbesu pi sammasanavāro² kathito ti
veditabbo.

[Abhidhammabhājanīya]

Abhidhammabhājanīye yathā heṭṭhā vipassakānaṅ upa-
kāratthāya cakkhāyatanāṅ rūpāyatanan ti yugalato āya-
tanāni vuttāni, tathā avatvā ajjhattika-bāhirānaṅ ab-
bokārato³ sabhāva-dassanattaṅ cakkhāyatanāṅ sotāya-
tanan ti evaṅ ajjhattikabāhiravavatthāna-nayena⁴ vuttāni.
Tesaṅ niddesavāre *tattha katamaṅ cakkhāyatanan* ti⁵ ādini
heṭṭhā⁶ vuttanayen' eva veditabbāni. Yaṅ pan' etaṅ dham-
māyatana-niddese *tattha katamā asankhatadhātu?*⁷ *Rāgakkhayo,*
dosakkhayo, mohakkhayo ti vuttaṅ,⁸ tatrāyam attho: asan-
khatadhātūti asankhatasabhāvaṅ nibbānaṅ. Yasmā pan'
etaṅ āgamma rāgādayo khīyanti, tasmā rāgakkhayo, do-
sakkhayo, mohakkhayo ti vuttaṅ. Ayam ettha ācariyā-
naṅ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī pan' āha: pāṭiyekkaṅ
nibbānaṅ nāma n' atthi, kilesakkhayo va nibbānan ti.
Suttaṅ āharā ti ca vutte *Nibbānaṅ nibbānan ti āvuso*
Sāriputta vuccati, katamaṅ nu kho āvuso nibbānan ti? Yo
kho āvuso rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo, idaṅ vuccati
nibbānan ti etaṅ Jambukhādaka-suttaṅ † āharitvā iminā
Suttena veditabbaṅ pāṭiyekkaṅ nibbānaṅ nāma n' atthi,
kilesakkhayo va nibbānan ti āha. So vattabbo kiṅ pana
yathā c' etaṅ suttaṅ, tathā attho ti? Addhā vakkhati

* *Ibid.*

† *S. iv, 251.*

¹ S.R. *add nāma.* ² B.H. °cāro. ³ B.P.S.R. *abbho°.* ⁴ S.R. *ajjhattike°.*

⁵ *Text 70.*

⁶ *S. om.*

⁷ P. °khatā°.

⁸ *Vbh. 72.*

āma, n' atthi suttato muñcitvā attho ti. Tato vattabbo: idaṅ tāva te suttaṅ ābhataṅ, anantarasuttaṅ āharā ti. Anantarasuttaṅ nāma *Arahattaṅ arahattan ti āvuso Sāriputta vuccati, katamaṅ nu kho āvuso arahattan ti?* Yo kho āvuso rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo, idaṅ vuccati arahattan ti.¹ Idaṅ tass' evānantaraṅ ābhata²-suttaṅ. Imasmiṅ pana naṅ³ ābhate āhaṅsu: nibbānaṅ nāma dhammāyatana-pariyāpanno dhammo. Arahattaṅ cattāro khandhā. Nibbānaṅ sacchikatvā viharanto Dhammasenāpati nibbānaṅ pucchito pi arahattaṅ pucchito pi kilesakkhayaṃ eva āha. Kiṅ pana nibbānañ ca arahattañ ca ekaṅ udāhu nānaṅ ti? Ekaṅ vā hotu, nānaṅ vā; ko ettha tayā atibahuṅ cuṅṅikaraṅaṅ karontena attho, na tvaṅ ekaṅ nānaṅ jānāsī ti. Nanu ñāte sādhu hoti ti, evaṅ punappunaṅ pucchito vañcetuṅ asakkonto āha: rāgādīnaṅ khīṇante⁴ uppannattā arahattaṅ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuccati ti. Tato naṅ āhaṅsu: mahākammaṅ te kataṅ, lañchaṅ datvā pi taṅ vadāpento etad eva vadāpeyya. Yath' eva ca te etaṅ vibhajitvā kathitaṅ evaṅ idāṃ pi sallakkhehi: nibbānaṅ hi āgamma rāgādayo khīṇā ti nibbānaṅ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuttaṅ; tiṇi pi hi etāni nibbānass' eva adhiyacānāni ti.

Sace evaṅ vutte saññattiṅ⁵ gaçchati, icc' etaṅ kusalaṅ. No ce, bahunibbānatāya kāretabbo. Kathaṅ? Idaṅ⁶ tāva pucchitabbo: Rāgakkhayo nāma rāgass' eva khayō, udāhu dosa-mohānaṃ pi; dosakkhayo nāma dosass' eva khayō, udāhu rāga-mohānaṃ pi; mohakkhayo nāma mohass' eva khayō, udāhu rāga-dosānaṃ pi ti? Addhā vakkhati: Rāgakkhayo nāma rāgass' eva khayō; dosakkhayo nāma dosass' eva khayō; mohakkhayo nāma mohass' eva khayō ti. Tato vattabbo: Tava vāde rāgakkhayo ekaṅ nibbānaṅ hoti; dosakkhayo ekaṅ; mohakkhayo ekaṅ; tiṇṇaṅ akusalamūlānaṅ khayē tiṇi nibbānāni honti. Catunnaṅ upādānaṅ khayē cattāri; pañcannaṅ nīvaraṇānaṅ khayē pañca; channaṅ taṇhākāyānaṅ khayē cha; sattannaṅ anusayānaṅ khayē satta; aṭṭhannaṅ micchattānaṅ khayē aṭṭha; navannaṅ taṇhāmūlaka-

¹ *Ibid.*² S.R. āgataṅ.³ *So all MSS.*⁴ P. khīṇatte.⁵ B.H. pañ°.⁶ P.S. evaṅ.

dhammānaṃ khaye nava; dasannaṃ saṃyojanānaṃ khaye dasa; diyaddha-kilesa-sahassassa khaye pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nibbānaṃ ti bahūni nibbānāni honti. Natthi pana te nibbānānaṃ pamānaṃ ti. Evaṃ pana agahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇā ti ekam eva nibbānaṃ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuccati. .Tiṇi pi h' etāni nibbānass' eva adhivacanānīti gaṇha.

Sace pana evaṃ vutte pi na sallakkheti, olārikatāya kāretabbo. Kathaṃ? Andhabālā hi accha-dīpi-miga-makkaṭṭādayo pi kilesapariyuṭṭhitā vatthuṃ paṭisevanti; atha nesaṃ paṭisevana-pariyante kilesa vūpasammati. Tava vāde accha-dīpi-miga-makkaṭṭādayo nibbānappattā nāma honti. Olārikaṃ vata te nibbānaṃ, thūlaṃ, kaṇṇehi¹ piḷandhituṃ na sakkoti.² Evaṃ pana agahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇā ti ekam eva nibbānaṃ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuccati. Tiṇi pi h' etāni nibbānass' eva adhivacanānīti gaṇha.

Sace pana evaṃ vutte pi na sallakkheti, gotrabhunā pi³ kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo: tvaṃ gotrabhū nāma atthī ti vadesī ti? Āma vadāmi ti. Gotrabhukkhāṇe kilesā khīṇā, khīyanti, khīyissantī ti? Na khīṇā, na khīyanti, api ca kho khīyissantī ti. Gotrabhū pana kiṃ ārammaṇaṃ karotī ti? Nibbānaṃ. Tava gotrabhukkhāṇe kilesā na khīṇā, na khīyanti, atha kho khīyissantī; tvaṃ akhīṇesu yeva kilesesu kilesakkhayaṃ nibbānaṃ paññāpesi,⁴ appahīnesu anusayesu anusayappahānaṃ nibbānaṃ paññāpesi. Taṃ te na sameti. Evaṃ pana agahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇā ti ekam eva nibbānaṃ rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo ti vuccati. Tiṇi pi h' etāni nibbānass' eva adhivacanānīti gaṇha.

Sace pana evaṃ vutte pi na sallakkheti, maggena kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo: tvaṃ maggaṃ nāma vadesī ti? Āma vademi ti.⁵ Maggakkhāṇe kilesā khīṇā, khīyanti, khīyissantī ti? Jānamāno vakkhati: khīṇā ti vā khīyissantī ti vā vattuṃ na vaṭṭati, khīyantī ti

¹ R. kaṇṇe pi.

² S.R. sakkā ti.

³ P. om.

⁴ P. paññā^o.

⁵ vadāmīti(?).

vuttuṇ vaṭṭatī ti. Yadi evaṇ, maggassa kilesakkhayaṇ nibbānaṇ katamaṇ? Maggena khiyanaka-kilesā katame? Maggo katamaṇ kilesakkhayaṇ nibbānaṇ ārammaṇaṇ katvā katame kilese khepeti? Tasmā mā evaṇ gaṇha, nibbānaṇ pana āgamma rāgādayo khīṇā ti ekam eva nibbānaṇ rāga-khaya, dosakkhaya, mohakkhaya ti vuccati. Tīṇi pi h' etāni nibbānass' eva adhivacanānīti.

Evaṇ vutte evam āha: tvaṇ āgamma āgammā ti vadesi, āgamma nāmāti idaṇ te kuto laddhan ti? Suttato laddhan ti. Āhara suttan ti. *Evaṇ avijjā ca taṇhā ca taṇ āgamma tamhi khīṇaṇ, tamhi bhaggaṇ, na ca kiñci kadācī* ti. Evaṇ vutte paravādī tuṇhībhaṇaṇ āpanno ti.

Abhidhamabhājanīyaṇ.

[*Pañhapucchaka*]

Idhāpi dasāyatanāni kāmāvacarāni. Dve pana catubhūmakāni lokiya-lokuttara-missakāni veditabbānīti.¹

Idhā pi pañhapucchake yaṇ labbhati, yaṇ ca na labbhati, taṇ sabbaṇ pucchitvā labbhamānavasen' eva vissajjanaṇ vuttaṇ. Na kevalaṇ ca idha, sabbesu pi pañhapucchakesu es' eva nayo. Idha pana dasannaṇ āyatanānaṇ rūpabhāvena avyākatatā veditabbā. Dvinnāṇ āyatanānaṇ khandhavi-bhange catunnaṇ khandhānaṇ viya kusalādibhāvo veditabbo. Kevalaṇ hi *cattāro khandhā sappaccayā va sankhatā va, dhammāyatanānaṇ pana siyā appaccayaṇ siyā asankhataṇ* ti² āgataṇ. Ārammaṇattikesu ca anārammaṇaṇ sukhumarūpasankhātaṇ dhammāyatanāṇ na-vattabba-koṭṭhāsaṇ bhajati. Taṇ ca kho anārammaṇattā, na parittādibhāvena na-vattabhadhammārammaṇattā ti. Ayam ettha viseso. Sesāṇ tādīsam³ eva. Idhā pi hi cattāro khandhā viya dvādasāyatanā⁴ pañcapaṇṇāsa-kāmāvacaradhamme ārabba rajjantassa dussantassa muyhantassa saṇvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇā ti sabbaṇ khandhesu vutta-sadisam evāti.

Āyatanavibhanga-niddeso dutiyo.

¹ *Vbh.* 75.

³ S.R. sadisam.

² P.S.R. om. ti.

⁴ S.R. °yatanāni.

[DHĀTUVIBHANGA

Suttantabhājanīya]

Idāni tad' anantare Dhātu-vibhange sabbā¹ dhātuyo chahi chahi dhātūhi sankhipitvā tihi chakkehi suttantabhājanīyaṃ dassento *cha dhātuyo* ti² ādim āha. Tattha *chāti* gaṇanaparicchedo. *Dhātuyo* ti paricchinnadhammanidassanaṃ. *Paṭhavīdhātūti* ādisu dhātvaṭṭho³ nāma sabhāvaṭṭho,⁴ sabhāvaṭṭho⁴ nāma suññataṭṭho,⁴ suññataṭṭho⁴ nāma nissattaṭṭho⁴ ti evaṃ sabhāva-suññata-nissattaṭṭhena paṭhavī yeva dhātu paṭhavīdhātu. Āpodhātu-ādisu pi es' eva nayo.

Evam ettha padasamāsaṃ viditvā evam attho veditabbo: *Paṭhavīdhātūti* patiṭṭhānadhātu. *Āpodhātūti* ābandhanadhātu. *Tejodhātūti* paripācanadhātu. *Vāyodhātūti* vitthambhanadhātu. *Ākāśadhātūti* asamphuṭṭhadhātu. *Vīññānadhātūti* vijānanadhātu.

Paṭhavīdhātudvayaṃ ti paṭhavīdhātu dve ayaṃ; ayaṃ paṭhavīdhātu nāma na ekā eva,⁵ ajjhattika-bāhira-bhedena pana dve dhātuyo evā ti attho. Ten' ev' āha: *atthi ajjhattikā, atthi bāhirā* ti. Tattha *ajjhattikā* ti⁶ sattasantāna-pariyāpannā niyakajjhattā.⁷ *Bāhirā* ti sankhārasantāna-pariyāpannā anindriyabaddhā. *Ajjhattaṃ paccattaṃ* ti ubhayam p' etaṃ niyakajjhattādhivacanam⁷ eva. Idāni taṃ sabhāvākārato dassetuṃ *kakkhaḷaṃ* ti ādi vuttaṃ. Tattha *kakkhaḷaṃ* ti thaddhaṃ. *Kharigataṃ* ti pharusaṃ. *Kakkhaḷassa bhāvo kakkhaḷattaṃ*. *Kakkhaḷabhāvo* ti kakkhaḷasabhāvo.

Ajjhattaṃ upādinnaṃ ti niyakajjhattasankhātaṃ⁷ upādinnaṃ. Upādinnaṃ nāma sarīraṭṭhakaṃ. Sarīraṭṭhakaṃ hi kamma-samuṭṭhānaṃ vā hotu mā vā, taṃ sandhāya upādinnaṃ pi atthi anupādinnaṃ pi. Ādinna-gahita-parāmaṭṭhavasena

¹ R. sabba.

² Vbh. 82.

³ P.S.R. °attho.

⁴ S.R. °attho.

⁵ P. va.

⁶ S. om. ti.

⁷ P. niyataj°.

pana sabbam etaṅ¹ upādinnam evāti dassetuṅ ajjhattaṅ upādinnan ti āha.

Idāni tam eva paṭhavīdhātuṅ vatthu-vasena dassetuṅ *seyyathīdan kesā lomā* ti ādi vuttaṅ. Tattha *seyyathīdan* ti nipāto. Tass' attho: yā sā ajjhattikā paṭhavīdhātu, sā katamā? yaṅ vā ajjhattaṅ paccattaṅ kakkhaḷaṅ nāma taṅ kataman ti? *Kesā lomā* ti ādi tassā ajjhattikāya paṭhavīdhātuyā vatthu-vasena pabheda-dassanaṅ. Idaṅ vuttaṅ hoti: kesā nāma ajjhattā upādinnā sariraṭṭhakā kakkhalattalakhaṇā; imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso, lomā nāma . . . pe . . . karisaṅ nāma. Idha pana avuttam pi Paṭisambhidāmagge pāli-ārūḷhaṅ matthalungaṅ āharitvā matthalungaṅ nāma ajjhattaṅ upādinnaṅ sariraṭṭhakaṅ kakkhalattalakhaṇaṅ, imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso. Parato āpodhātu-ādīnaṅ niddese pittādisu pi es' eva nayo.

Iminā kiṅ dassitaṅ hoti? Dhātu-manasikāro. Imasmiṅ pana dhātumanasikāre kammaṅ katvā vipassanaṅ paṭṭhapetvā uttamattaṅ arahattaṅ pāpunitukāmena kiṅ kattabbaṅ? Catupārisuddhisīlaṅ sodhetabbaṅ. Sīlavato hi kammatṭhāna-bhāvanā ijjhati. Tassa sodhana-vidhānaṅ Visuddhimagge vuttanayen' eva veditabbaṅ. Visuddhasīlena pana sīle patiṭṭhāya dasa pubbapalibodhā² chinditabbā. Tesam pi³ chindana-vidhānaṅ Visuddhimagge vuttanayen' eva veditabbaṅ. Chinnapalibodhena² dhātumanasikāra-kammatṭhānaṅ uggaṅhitabbaṅ. Ācariyenāpi kammatṭhānaṅ uggaṅhāpentena sattavidhaṅ uggaḥkosallaṅ dasavidhaṅ ca mana sikāraḥkosallaṅ ācikkhitabbaṅ. Antevāsikenāpi ācariyassa santike bahu-vāre sajjhāyaṅ katvā nijjaṅ paguṅaṅ kammatṭhānaṅ kātabbaṅ.⁴ Vuttaṅ h' etaṅ Aṭṭhakathāyaṅ: Adikammikena bhikkhunā jarāmarāṇā muccitukāmena⁵ sattaḥ' ākārehi uggaḥkosallaṅ icchitabbaṅ, dasaḥ' ākārehi manasikāra-kosallaṅ icchitabban ti.⁶

Tattha vacasā, manasā, vaṇṇato, saṅṭhānato, disato, okāsato, paricchedato ti imehi sattaḥ' ākārehi imasmiṅ dhātumanasikāra-kammatṭhāne uggaḥkosallaṅ icchitabbaṅ. Anupubbato, nātisīghato, nātisanikato, vikkhepapaṭibāha-

¹ S.R. p' etaṅ.

² P. °paḷi°; H. °dasapaḷi°.

³ S.R. om. pi.

⁴ S.R. kattabbaṅ.

⁵ P. muccitu°.

⁶ R. om. ti.

nato, paṇṇattisamatikkamato, anupubbamuñcanato, lakhanato, tayo ca suttantā ti imehi dasah' ākārehi manasikāraḥkosallaṅ icchitabbaṅ. Tad ubhayam pi¹ parato Satipaṭṭhānavibhange āvibhavissati. Evaṅ uggahitakammaṭṭhānena pana Visuddhimagge vutte² aṭṭhārasa senāsanadose vajjetvā pañcangasamannāgate senāsane vasantena attanā pi pañcahi padhāniyangehi samannāgatena pacchābhattaṅ piṇḍapātaṭṭhānena vivittokāsagatena kammaṭṭhānaṅ manasikātabbaṅ. Manasikarontena ca vaṇṇa-saṅṭhāna-disokāsapariccheda-vasena³ kesādisu ekekakoṭṭhāsaṅ manasikarivtvā avasāne evaṅ manasikāro pavattetabbo: ime kesā nāma sīsakaṭṭhāpaliveṭṭhāna-camme jātā. Tattha yathā vammikamatthake jātesu kuṇṭhatinesu⁴ na vammikamatthako jānāti mayi kuṇṭhatināni⁴ jātāni ti. Nāpi⁵ kuṇṭhatināni⁴ jānanti mayaṅ vammikamatthake jātāni ti. Evam eva⁶ na sīsakaṭṭhāpaliveṭṭhāna-cammaṅ jānāti mayi kesā jātā ti. Nāpi⁵ kesā jānanti mayaṅ sīsakaṭṭhāpaliveṭṭhāna-camme jātā ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Lomā sarīraveṭṭhanacamme jātā. Tattha yathā suññagāmaṭṭhāne jātesu dabbatīnesu na suññagāmaṭṭhānaṅ jānāti mayi dabbatīnāni jātāni ti. Nāpi dabbatīnāni jānanti mayaṅ suññagāmaṭṭhāne jātāni ti, evam eva na sarīraveṭṭhāna cammaṅ jānāti mayi lomā jātā ti. Nāpi lomā jānanti mayaṅ sarīraveṭṭhanacamme jātā ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti lomā nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Nakhā angulīnaṅ aggesu jātā. Tattha yathā kumārakesu daṇḍakehi madhukaṭṭhike vijjhivtvā kilantesu na daṇḍakā jānanti amhesu madhukaṭṭhikā ṭhapitā⁷ ti. Nāpi madhukaṭṭhikā jānanti mayaṅ daṇḍakesu ṭhapitā ti, evam eva na anguliyo jānanti amhākaṅ aggesu nakhā jātā ti. Nāpi nakhā jānanti mayaṅ angulīnaṅ aggesu jātā ti. Añña-

¹ S.R. hi. ² *Vism.* 118. ³ R. *adds ca.* ⁴ P.S.R. kuntha^o.

⁵ S.R. na *pi* *ahways*. Cf. *Vism.* 353. ⁶ S.R. evaṅ. ⁷ P. pātā.

maññaṇaṇ ābhogapaccavekkhanarahita ete dhammā. Iti nakhā nāma imasmiṇ sarire pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Dantā hanukaṭṭhikesu jātā. Tattha yathā vaḍḍhakīhi pāsāṇa-udukkhalesu kenacid eva silesajātena bandhitvā ṭhapitatthamabhesu na udukkhalāni jānanti amhesu thambhā ṭhitā ti; nāpi thambhā jānanti mayaṇ udukkhalesu ṭhitā ti, evam eva na hanukaṭṭhikā jānanti amhesu dantā jātā ti; nāpi dantā jānanti mayaṇ hanukaṭṭhikesu jātā ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti dantā nāma imasmiṇ sarire pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Taco sakalasarīraṇ pariyanandhitvā ṭhito. Tattha yathā alla-gocamma-pariyanaddhāya mahāvīṇāya na mahāvīṇā jānāti ahaṇ allagocammena pariyanaddhā ti; nāpi allagocammaṇ jānāti mayā mahāvīṇā pariyanaddhā ti; evam eva na sarīraṇ jānāti ahaṇ tacena pariyanaddhan ti; nāpi taco jānāti mayā sarīraṇ pariyanaddhan ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti taco nāma imasmiṇ sarire pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Maṇsaṇ aṭṭhisanghāṇaṇ anulimpetvā ṭhitaṇ. Tattha yathā mahāmattikāya littāya bhittiyaṇ na bhitti jānāti ahaṇ mahāmattikāya littā ti; nāpi mahāmattikā jānāti mayā mahābhitti littā ti, evam eva na aṭṭhisanghāṇo jānāti ahaṇ navamaṇsapesisatappabhedena maṇsena litto ti; nāpi maṇsaṇ jānāti mayā aṭṭhisanghāṇo litto ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti maṇsaṇ nāma imasmiṇ sarire pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

*Nahāru*¹ sarīrabhantare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitā. Tattha yathā vallīhi vinaddhesu kuḍḍadārūsu na kuḍḍadārūni jānanti mayaṇ vallīhi vinaddhā ti; nāpi valliyo jānanti amhehi kuḍḍadārūni vinaddhāni ti; evam eva na aṭṭhīni jānanti mayaṇ nhārūhi ābandhāni² ti; nāpi nhārū jānanti amhehi aṭṭhīni ābandhāni² ti. Aññamaññaṇ

¹ Bm. Nhāru *always*.

² P.S.R. ābad°.

ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti nahāru nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Atthīsu paṇhikaṭṭhi goppakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Goppakaṭṭhi jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Jaṅghaṭṭhi ūrutṭhiṃ¹ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Ūrutṭhi¹ kaṭiṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Kaṭiṭṭhi piṭṭhikaṇṭakaṃ ukkipitvā ṭhitaṃ. Piṭṭhikaṇṭako gīvaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhito. Gīvaṭṭhi sīsaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Sīsaṭṭhi gīvaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Gīvaṭṭhi piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitaṃ. Piṭṭhikaṇṭako kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito. Kaṭiṭṭhi ūrutṭhike¹ patiṭṭhitaṃ. Ūrutṭhi¹ jaṅghaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Jaṅghaṭṭhi goppakaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Goppakaṭṭhi paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Tattha yathā² iṭṭhaka-dāru-gomayādisu³ sañcayesu na heṭṭhimā heṭṭhimā jānanti mayaṃ uparime uparime ukkhipitvā ṭhitā ti; nāpi uparimā uparimā jānanti mayaṃ heṭṭhimesu heṭṭhimesu patiṭṭhitā ti; evam eva⁴ na paṇhikaṭṭhi jānāti ahaṃ goppakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ ti. Na goppakaṭṭhi jānāti ahaṃ jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ ti. Na jaṅghaṭṭhi jānāti ahaṃ ūrutṭhiṃ¹ ukkhipitvā ṭhitaṃ ti. Na ūrutṭhi¹ jānāti ahaṃ kaṭiṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ ti. Na kaṭiṭṭhi jānāti ahaṃ piṭṭhikaṇṭakaṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ ti. Na piṭṭhikaṇṭako jānāti ahaṃ gīvaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhito ti. Na gīvaṭṭhi jānāti ahaṃ sīsaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ ti. Na sīsaṭṭhi jānāti ahaṃ gīvaṭṭhimhi patiṭṭhitaṃ ti. Na gīvaṭṭhi jānāti ahaṃ piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitaṃ ti. Na piṭṭhikaṇṭako jānāti ahaṃ kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito ti. Na kaṭiṭṭhi jānāti ahaṃ ūrutṭhimhi¹ patiṭṭhitaṃ ti. Na ūrutṭhi jānāti ahaṃ jaṅghaṭṭhimhi patiṭṭhitaṃ ti. Na jaṅghaṭṭhi jānāti ahaṃ goppakaṭṭhimhi patiṭṭhitaṃ ti. Na goppakaṭṭhi jānāti ahaṃ paṇhikaṭṭhimhi patiṭṭhitaṃ ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhi nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Atthimiṃjaṃ tesaṃ tesaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā velupabbādīnaṃ anto pakkhittesu sinnavettag-

¹ P. ūraṭṭho.

² B. tā.

³ P. iṭṭhakāho.

⁴ S.R. evaṃ.

gādisu¹ na velupabbādīni jānanti amhesu vettaggādīni pakkhittāni ti; nāpi vettaggādīni jānanti mayaṅ velupabbādīsu t̥hitāni ti;² evam eva³ na aṭṭhīni jānanti amhākaṅ anto miṅjaṅ t̥hitan ti; nāpi miṅjaṅ jānāti ahaṅ aṭṭhīnaṅ anto t̥hitan ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekhanarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhimiṅjaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nisatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Vakkaṅ galavātakato nikkhantena ekamūlena thokaṅ gantvā dvidhā bhinnena thūlanahārunā⁴ vinibaddhaṅ hutvā hadayamaṅsaṅ parikkhipitvā t̥hitaṅ. Tattha yathā vaṅṭūpanibandhe ambaphaladvaye na vaṅṭaṅ jānāti mayā ambaphaladvayaṅ upanibandhan⁵ ti; nāpi ambaphaladvayaṅ jānāti ahaṅ vaṅṭena upanibandhan⁵ ti, evam eva na thūlanahāru⁴ jānāti mayā vakkaṅ upanibandhan⁵ ti; nāpi vakkaṅ jānāti ahaṅ thūlanahārunā⁴ upanibandhan⁵ ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkanarahitā ete dhammā. Iti vakkaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Hadayaṅ sarīrabbhantare uraṭṭhipañjaramajjhaṅ nissāya t̥hitaṅ. Tattha yathā jīṇasandamānikapañjaraṅ⁶ nissāya t̥hapitāya maṅsapesiyā na sandamākikapañjarabbhantaṅ jānāti maṅ nissāya maṅsapesi t̥hapitā ti; nāpi maṅsapesi jānāti ahaṅ jīṇasandamānikapañjarabbhantaṅ nissāya t̥hitā ti, evam eva⁷ na uraṭṭhipañjarabbhantaṅ jānāti maṅ nissāya hadayaṅ t̥hitan ti; nāpi hadayaṅ jānāti ahaṅ uraṭṭhipañjarabbhantaṅ nissāya t̥hitan ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti hadayaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Yakanaṅ anto-sarīre dvinnaṅ thanānaṅ abbhantare dakkhiṇapassaṅ nissāya t̥hitaṅ. Tattha yathā ukkhalikapālapassamhi lagge yamakamaṅsapinḍe na ukkhalikapālapassaṅ⁸ jānāti mayi yamakamaṅsapinḍo laggo ti; nāpi yama-

¹ S.R. chinna°. ² P. khittānīti.

⁵ P.S.R. °baddhan.

⁷ S.R. evaṅ *always*.

³ R. evaṅ. ⁴ P.S.R. °nahā°.

⁶ P.S.R. °pañjarabbhantaṅ.

⁸ S.R. °kapālaṅ.

kamaṅsapinḍo jānāti ahaṅ ukkhalikapālapasse laggo ti, evam eva na thanānaṅ abbhantare dakkhiṇapassaṅ jānāti maṅ nissāya yakaṇaṅ ʔhitan ti; nāpi yakaṇaṅ jānāti ahaṅ thanānaṅ abbhantare dakkhiṇapassaṅ nissāya ʔhitan ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti yakaṇaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Kilomakesu paṭicchannakilomakaṅ hadayañ ca vakkañ ca parivāretvā ʔhitaṅ. Apaṭicchannakilomakaṅ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṅsaṅ pariyaṇandhitvā ʔhitaṅ. Tattha yathā pilotikapaliveṭṭhite maṅse na maṅsaṅ jānāti ahaṅ pilotikāya paliveṭṭhitan ti; nāpi pilotikā jānāti mayā maṅsaṅ paliveṭṭhitan ti, evam eva na vakka-hadayāni sakalasarīre maṅsañ ca jānāti ahaṅ kilomakena paṭicchannaṅ ti; nāpi kilomakaṅ jānāti mayā vakka-hadayāni sakalasarīre maṅsañ ca paṭicchannaṅ ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti kilomakaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Pihakaṅ hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṅ nissāya ʔhitaṅ. Tattha yathā koṭṭhakamatthakapassaṅ nissāya ʔhitāya gomayapiṇḍiyā na koṭṭakamatthakapassaṅ jānāti gomayapiṇḍi maṅ nissāya ʔhitā ti; nāpi gomayapiṇḍi jānāti ahaṅ koṭṭakamatthakapassaṅ nissāya ʔhitā ti, evam eva na udarapaṭalassa matthakapassaṅ jānāti pihakaṅ maṅ nissāya ʔhitan ti; nāpi pihakaṅ jānāti ahaṅ udarapaṭalassa matthakapassaṅ nissāya ʔhitan ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti pihakaṅ nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Papphāsaṅ sarīrabbhantare dvinnaṅ thanānaṅ abbhantare hadayañ ca yakanañ ca paṭicchādetvā olambantaṅ ʔhitaṅ. Tattha yathā jīṇṇakoṭṭhabbhantare olambamāne sakuna-kulāvake na jīṇṇa¹-koṭṭhabbhantaraṅ² jānāti mayi sakuna-kulāvako olambamāno ʔhito ti; nāpi sakuna-kulāvako jānāti ahaṅ jīṇṇakoṭṭhabbhantare³ olambamāno ʔhito

¹ B. jīṇṇaṅ.

² P.S.R. °taro.

³ P. °taraṅ.

ti, evam eva na sarīrabbhantaraṇ jānāti mayi papphāsaṇ olambamānaṇ ṭhitan ti; nāpi papphāsaṇ jānāti ahaṇ evarūpe sarīrabbhantare olambamānaṇ ṭhitan ti. Añña-maññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti papphāsaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Antaṇ galavāṭakato karīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitaṇ. Tattha yathā lohitadoṇikāya¹ obhujītvā ṭhapite chinnaśīsadhamaṇikaḷevare² na lohitadoṇi jānāti mayi dhamanikaḷevaraṇ³ ṭhitan ti; nāpi dhamanikaḷevaraṇ³ jānāti ahaṇ lohitadoṇikāya ṭhitan ti evam eva na sarīrabbhantaraṇ jānāti mayi antaṇ ṭhitan ti; nāpi antaṇ jānāti ahaṇ sarīrabbhantare ṭhitan ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti antaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Antaḡuṇaṇ antantare ekavīsati-antabhoge bandhitvā ṭhitaṇ. Tattha yathā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṇ sibbetvā ṭhitesu⁴ rajjukesu na pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṇ jānāti rajjukā maṇ sibbetvā⁵ ṭhitā ti; nāpi rajjukā jānanti mayāṇ pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṇ sibbetvā⁵ ṭhitā ti. Evam eva na antaṇ jānāti antaḡuṇaṇ maṇ ābandhitvā ṭhitan ti; nāpi antaḡuṇaṇ jānāti ahaṇ antaṇ bandhitvā⁶ ṭhitan ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti antaḡuṇaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

Udariyaṇ udare ṭhitaṇ asita-pīta-khāyita-sāyitaṇ. Tattha yathā suvānadoṇiyaṇ⁷ ṭhite suvānavamathumhi⁷ na suvānadoṇi⁷ jānāti mayi suvānavamathu⁷ ṭhito ti; nāpi suvānavamathu⁷ jānāti ahaṇ suvānadoṇiyaṇ⁷ ṭhito ti, evam eva na udaraṇ jānāti mayi udariyaṇ ṭhitan ti; nāpi udariyaṇ jānāti ahaṇ udare ṭhitan ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti udariyaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

¹ S.R. °doṇiyā.

² P.S.R. °bare.

³ P.S.R. °baraṇ.

⁴ S. ṭhapita.

⁵ S. sibbitvā.

⁶ H. āban°.

⁷ S.R. supānā°.

Karisaṇ pakkāsaya-sankhāte aṭṭhangulavelupabbasadise antapariyosāne ṭhitaṇ. Tattha yathā velupabbe omadditvā pakkhittāya saṅhapaṇḍumattikāya na velupabbaṇ jānāti mayi paṇḍumattikā ṭhitā ti; nāpi paṇḍumattikā jānāti ahaṇ velupabbe ṭhitā ti, evam eva na pakkāsayo jānāti mayi karisaṇ ṭhitaṇ ti; nāpi karisaṇ jānāti ahaṇ pakkāsaye ṭhitaṇ ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti karisaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto thaddho paṭhavīdhātūti.

*Matthalungaṇ*¹ sisakaṭāhabbhantare ṭhitaṇ. Tattha yathā purāṇalābukaṭāhe pakkhittāya piṭṭhapiṇḍiyā na lābukaṭāhaṇ jānāti mayi piṭṭhapiṇḍi ṭhitā ti; nāpi piṭṭhapiṇḍi jānāti ahaṇ lābukaṭāhe ṭhitā ti, evam eva na sisakaṭāhabbhantaraṇ jānāti mayi matthalungaṇ ṭhitaṇ ti; nāpi matthalungaṇ jānāti ahaṇ sisakaṭāhabbhantare ṭhitaṇ ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti matthalungaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño missato thaddho paṭhavīdhātūti.

Yaṇ vā pan' aññaṇ pīti iminā āpokoṭṭhāsādisu tīsu anugataṇ paṭhavīdhātuṇ lakkhaṇavasena yevāpanakaṇ paṭhaviṇ katvā dassesi.²

Bāhirapaṭhavīdhātuniddese *ayo* ti kālaloṇaṇ.

Lohan ti jātiloṇaṇ, vijātiloṇaṇ, kittimaloṇaṇ, pisācaloṇaṇ³ ti catubbidhaṇ. Tattha ayo, sajjhaṇ,⁴ suvaṇṇaṇ, tipu, sīsaṇ, tambaloṇaṇ, vekantakaloṇaṇ ti imāni satta jātilohāni nāma. Nāganāsikalohaṇ⁵ vijātiloṇaṇ nāma. Kaṇsa-loṇaṇ, vaṭṭaloṇaṇ, ārakūṭaṇ ti tīni kittimalohāni nāma. Morakkhakaṇ, puthukaṇ, malinakaṇ, capalakaṇ,⁶ selakaṇ, āṭakaṇ, bhalla-kaṇ,⁷ dūsiloṇaṇ ti aṭṭha pisācalohāni nāma. Tesu pañca jātilohāni pāliyaṇ visuṇ vuttān' eva. Tambaloṇaṇ vekanta-kaṇ ti imehi pana dvīhi jātilohehi saddhiṇ sesaṇ sabbam pi idha lohaṇ ti veditabbaṇ.

Tipū ti setatipu.

Sīsan ti kālātipu.

¹ Omitted in text.

² S.R. dasseti.

³ R. vipāsada°.

⁴ S.R. sajjhu.

⁵ S.R. °nāsikā°.

⁶ S.R. pacala°.

⁷ S.R. salla°.

*Sajjhan*¹ ti rajataṇ.

Muttā ti sāmuddikamuttā.

Manīti t̥hapetvā pāli-āgate² veḷuriyādayo seso jotirasā-dibhedo sabbo pi mani.

Veḷuriyo ti vaṇsavaṇṇamaṇi.

Sankho ti sāmuddikasankho.

Silā ti kālasilā, paṇḍusilā, setasilā ti ādibhedā sabbā pi silā.

*Pavāḷaṇ*³ pavālam eva.

Rajatan ti kahāpaṇo.

Jātarūpan ti suvaṇṇaṇ.

Lohitanko ti rattamaṇi.

Masāragallan ti kabaramaṇi.

Tiṇādisu bahisārā antamaso nālikerādayo pi *tiṇaṇ* nāma. Antosāraṇ antamaso dārukhaṇḍam pi kaṭṭhaṇ nāma.

Sakkharā ti muggamattato yāva mutṭhippamāṇā marumbā⁴ sakkharā nāma. Muggamattato pana heṭṭhā vālikā ti vuccati.

Kathalan ti yaṇ kiñci kapālaṇ.

Bhūmī ti paṭhavī.

Pāsāṇo ti antomutṭhiyaṇ asaṇṭhahanato⁵ paṭṭhāya hatthippamāṇaṇ asampatto pāsāṇo nāma. Hatthippamāṇato⁶ paṭṭhāya⁷ upari pabbato nāma.

Yaṇ vā panāti iminā tālaṭṭhi-nālikeraphalādi-bhedaṇ sesapaṭhaviṇ⁸ gaṇhāti.

Yā ca ajjhattikā paṭhavīdhātu yā ca bāhirā ti iminā dve pi paṭhavīdhātuyo kakkhalaṭṭhena lakkhaṇato ekā⁹ paṭhavīdhātu evāti dasseti.

Āpodhātuniddesādisu heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbaṇ. *Āpo āpogatan* ti¹⁰ ādisu ābandhanavasena āpo. Tad eva āposabhāvaṇ gatattā āpogataṇ nāma.

Snehavasena¹¹ *sneho*. So yeva snehabhāvaṇ gatattā *snehagataṇ* nāma.

Bandhanattaṇ rūpassā ti avinibbhogarūpassa bandhanabhāvo.

Pittāṇ semhan ti ādīni pi vaṇṇa-saṇṭhāna-disokāsa-paricche-

¹ S.R. Sajjhun.

² R. °gata.

³ P. *adds* ti.

⁴ B.H. marumpā.

⁵ H. °napāsāṇato.

⁶ H. *adds* pana.

⁷ S. *adds* pana.

⁸ H. paṭhavīdhātuṇ.

⁹ S.R. *om*.

¹⁰ Vbh. 83.

¹¹ P.S. Snehana°.

davasena pariggahetvā dhātu-vasen' eva¹ manasikātabbāni. Tatrāyaṇ nayo, pittesu hi abaddhapittaṇ jīvitindriyapaṭibaddhaṇ sakalasarīraṇ vyāpetvā ṭhitaṇ. Baddhapittaṇ pitta-kosake ṭhitaṇ.² Tattha yathā pūvaṇ vyāpetvā³ ṭhite tele na pūvaṇ jānāti telaṇ maṇ vyāpetvā ṭhitaṇ ti, nāpi⁴ telaṇ jānāti ahaṇ pūvaṇ vyāpetvā ṭhitaṇ ti, evam eva na sarīraṇ jānāti abaddhapittaṇ maṇ vyāpetvā ṭhitaṇ ti, nāpi abaddhapittaṇ jānāti ahaṇ sarīraṇ vyāpetvā ṭhitaṇ ti. Yathā ca vassodakena punṇe kosātakīkosake na kosātakīkosako jānāti mayi vassodakaṇ ṭhitaṇ ti, nāpi vassodakaṇ jānāti ahaṇ kosātakīkosake ṭhitaṇ ti, evam eva⁵ na pittakosako jānāti mayi baddhapittaṇ ṭhitaṇ ti, nāpi baddhapittaṇ jānāti ahaṇ pittakosake ṭhitaṇ ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti pittaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.⁶

Semhaṇ ekapatthapūrappamāṇaṇ⁷ udarapaṭale ṭhitaṇ. Tattha yathā upari sañjātapheṇapaṭalāya candanikāya na candanikā jānāti mayi pheṇapaṭalaṇ ṭhitaṇ ti, nāpi pheṇapaṭalaṇ jānāti ahaṇ candanikāya ṭhitaṇ ti, evam eva na udarapaṭalaṇ jānāti mayi semhaṇ ṭhitaṇ ti, nāpi semhaṇ jānāti ahaṇ udarapaṭale ṭhitaṇ ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti semhaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Pubbo anibaddhokāso yattha yatth' eva khāṇu-kaṇṭakappaharaṇa-aggijālādīhi abhigate⁸ sarīrappadesa lohitaṇ saṅṭha-hitvā paccati, gaṇḍapilakādayo vā uppajjanti, tattha tattha tiṭṭhati. Tattha yathā pharasuppahārādivasena paggharitaniiyyāse rukkhe na rukkhassa pharasuppahārādippadesā⁹ jānantī amhesu niyyāso ṭhito ti, nāpi niyyāso jānāti ahaṇ rukkhassa pharasuppahārādippadesesu⁹ ṭhito ti, evam eva na sarīrassa khāṇu-kaṇṭakādīhi abhihatappadesā¹⁰

¹ R. °visesen' eva.

² S.R. om.

³ P. byā°.

⁴ S.R. na pi *always*.

⁵ P.S.R. evaṇ.

⁶ S.R. *add* evaṇ manasikaroti.

⁷ S. °patta°.

⁸ P.B. °haṭe.

⁹ S.R. om. pharasup.

¹⁰ B.P. °haṭap°.

jānanti amhesu pubbo t̥hito ti, nāpi pubbo jānāti ahaṇ tesu¹ padesesu t̥hito ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti pubbo nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lohitaṇ saṅsaraṇalohitaṇ abaddhapittaṇ viya sakalasarīraṇ vyāpetvā t̥hitaṇ. Sannicalohitaṇ yakanat̥thānassa heṭṭhābhāgaṇ pūretvā ekapatthapūraṇappamānaṇ² vakka-hadaya-yakana-papphāsāni tementaṇ t̥hitaṇ. Tattha saṅsaraṇalohite abaddhapittasadiṣo va vinicchayo. Itaraṇ pana yathā jajjarakapālaṭṭhe udake heṭṭhā leḍḍukhaṇḍāni temayamāne³ na leḍḍukhaṇḍāni jānanti mayaṇ udakena temiyamānā t̥hitā ti,⁴ nāpi udakaṇ jānāti ahaṇ leḍḍukhaṇḍāni tememī ti, evam eva na yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānaṇ vakkādīni vā jānanti mayi lohitaṇ t̥hitaṇ, amhe vā⁵ temayamānaṇ t̥hitaṇ ti, nāpi lohitaṇ jānāti ahaṇ yakanassa heṭṭhābhāgaṇ pūretvā vakkādīni temayamānaṇ t̥hitaṇ ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti lohitaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano dvyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Sedo aggisantāpādikālesu kesa-lomakūpavivarāni pūretvā tiṭṭhati c' eva paggharati ca. Tattha yathā udakā abbūhāmattesu bhisa-mulāla-kumudanālakalāpesu na bhisādi-kalāpavivarāni jānanti amhehi⁶ udakaṇ paggharati ti, nāpi bhisādi-kalāpavivarehi⁷ paggharantaṇ udakaṇ jānāti ahaṇ bhisādi-kalāpavivarehi paggharāmī ti, evam eva na kesa-lomakūpavivarāni jānanti amhehi sedo paggharati ti, nāpi sedo jānāti ahaṇ kesa-lomakūpavivarehi paggharāmī ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti sedo nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Medo thūlassa sakalasarīraṇ pharivā⁸ kisassa janghamaṇ-

¹ S.R. khāṇu-kaṇṭakādīhi abhīhatesu.

² S. °patta; S.R. °pūramattaṇ.

³ (S.R. temi°).

⁴ B. tema°; S.R. temiyāmāti.

⁵ B.H. va.

⁶ S.R. amhesu.

⁷ S.R. °kalāpehi.

⁸ S.R. add t̥hitaṇ.

sādini nissāya t̥hito patthinnasneho.¹ Tattha yathā haliddipilotikapaticchanne maṅsapuñje na maṅsapuñjo² jānāti maṅ nissāya haliddipilotikā t̥hitā ti, nāpi haliddipilotikā jānāti ahaṅ maṅsapuñjaṅ nissāya t̥hitā ti, evam eva na sakalasarīre janghādisu vā maṅsaṅ jānāti maṅ nissāya medo t̥hito ti, nāpi medo jānāti ahaṅ sakalasarīre janghādisu vā maṅsaṅ nissāya t̥hito ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti medo nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto patthinnasneho³ patthinnayūsabhūto⁴ ābandhanākāro āpodhātūti.

Assu yadā sañjāyati, tadā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā udakapunn̄esu taruṇatālaṭṭhikūpakesu na taruṇatālaṭṭhikūpakā jānanti amhesu udakaṅ t̥hitan ti, nāpi udakaṅ jānāti ahaṅ taruṇatālaṭṭhikūpakesu t̥hitan ti, evam eva na akkhikūpakā jānanti amhesu assu t̥hitan ti, nāpi assu jānāti ahaṅ akkhikūpakesu t̥hitan ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti assu nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Vasā aggisantāpādikāle hatthatala-hatthapiṭṭhi-pādatala-pādapiṭṭhi-nāsāpuṭa-nalāṭa-aṅsakūṭesu t̥hita-vilīnasneho. Tattha yathā pakkhittatele ācāme na ācāmo jānāti maṅ telaṅ ajjhottharivā t̥hitan ti, nāpi telaṅ jānāti ahaṅ ācāmaṅ ajjhottharivā t̥hitan ti, evam eva na hatthatalādippadeso jānāti maṅ vasā ajjhottharivā t̥hitā ti, nāpi vasā jānāti ahaṅ hatthatalādippadeso ajjhottharivā t̥hitā ti. Aññamaññaṅ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti vasā nāma imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Kheḷo tathārūpe kheḷuppatti-paccaye sati ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhāya tiṭṭhati. Tattha yathā abbochinna-udakanissande nadītīrakūpake na kūpatalaṅ jānāti mayi udakaṅ santiṭṭhatī ti, nāpi udakaṅ jānāti ahaṅ kūpatala

¹ P.S.R. patṭiṇṇa°.

² R. °jaṅ.

³ P. patṭiṇṇa°; S.R. om.

⁴ P. patṭiṇṇa°; S.R. om. patṭhinna.

santiṭṭhāmī ti, evam eva na jivhātaḷaṇ jānāti mayi ubhoḷi kapolapassehi orohitvā khelo ṭhito ti, nāpi khelo jānāti ahaṇ ubhoḷi kapolapassehi orohitvā jivhātale ṭhito ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti khelo nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Singhāṇikā yadā sañjāyati tadā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā pūtidadhibharitāya sippikāya na sippikā jānāti mayi pūtidadhi ṭhitan ti, nāpi pūtidadhi jānāti ahaṇ sippikāya ṭhitan ti, evam eva na nāsāpuṭā jānanti amhesu singhāṇikā ṭhitā ti, nāpi singhāṇikā jānāti ahaṇ nāsāpuṭesu ṭhitā ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti singhāṇikā nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lasikā aṭṭhikasandhīnaṇ abbhañjanakiccaṇ sādhayamānā asītisatasandhīsu ṭhitā. Tattha yathā telabbhañjīte akkhe na akkho jānāti maṇ telaṇ abbhañjītvā ṭhitan ti, nāpi telaṇ jānāti ahaṇ akkhaṇ abbhañjītvā ṭhitan ti, evam eva na asītisatasandhayo jānanti lasikā amhe abbhañjītvā ṭhitā ti, nāpi lasikā jānāti ahaṇ asītisatasandhayo abbhañjītvā ṭhitā ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti lasikā nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Muttaṇ vatthissa abbhantare ṭhitaṇ. Tattha yathā candanikāya pakkhitte adhomukhe ravaṇaghaṭe¹ na ravaṇaghaṭo jānāti mayi candanikāraso ṭhito ti, nāpi candanikāraso jānāti ahaṇ ravaṇaghaṭe ṭhito ti, evam eva na vatthi jānāti mayi muttaṇ ṭhitan ti, nāpi muttaṇ jānāti ahaṇ vatthimhi ṭhitan ti. Aññamaññaṇ ābhogapaccavekkhanarahitā ete dhammā. Iti muttaṇ nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Yaṇ vā paṇāti avasesesu tīsu koṭṭhāsesu² āpodhātuṇ³ san-

¹ yavanaghaṭe (?).

² H. adds anugataṇ.

³ Vbh. 83.

dhāya vuttaṅ. Bāhira-āpodhātu-niddese mūlaṅ paṭicca nibbatto raso mūlaraso nāma. Khandharasādisu pi es' eva nayo. Khīrādīni pākātān' eva.

Yathā pana bhesajjasikkhāpade, evam idha niyamo natthi; yaṅ kiñci khīraṅ¹ khīram eva. Seseṣu pi es' eva nayo.

Bhummānīti āvāṭādisu ṭhitaudakāni.

Antalikkhānīti paṭhavi-appattāni vassodakāni.

Yaṅ vā panāti himodaka-kappavināsaka-udaka-paṭhavi-sandhāraka-udakādīni idha yevāpanakāṭṭhānaṅ pavīṭṭhāni.

Tejodhātu-niddese tejanavasena *tejo*.

Tejo va tejobhāvaṅ gatattā *tejogataṅ*.

Usmā ti uṅhākāro. *Usmā* va usmābhāvaṅ gatattā *usmāgataṅ*.

Usuman ti caṇḍa-usumaṅ.

Tad eva usumabhāvaṅ gatattā *usumagataṅ*.

Yena cāti yena tejogatenā kupitena.²

Santappatīti ayaṅ kāyo santappati. Ekāhikajarādi-bhāvena usumajāto hoti.

*Yena ca jīriyatīti*³ yena ayaṅ kāyo jīriyati.³ Indriyavekallataṅ balaparikkhayaṅ valipalitādi bhāvaṅ ca pāpunāti.

Yena ca pariḍayhatīti yena kupitena² ayaṅ kāyo ḍayhati. So ca puggalo ḍayhāmi ḍayhāmi ti kandanto satadhota-sappi-gosita-candanādilepanā⁴ c' eva tālavaṅṭavātaṅ ca paccāsiṅsati.

Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṅ sammā pariṇāmaṅ gacchatīti yen' etaṅ asitaṅ vā odanādi, pītaṅ vā pānakādi, khāyitaṅ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṅ vā ambapakkamadhuphānitādi sammā paripākaṅ gacchati; rasādibhāvena vivekaṅ gacchati attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātū catusamuṭṭhānā. Pacchimo kamma-samuṭṭhāno va. Ayaṅ tāv' ettha padasaṅvaṅṅanā.

Idaṅ pana manasikāra vidhānaṅ: idha bhikkhu yena santappati, ayaṅ imasmiṅ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātūti manasikaroti. Yena jīriyati,⁵ yena pariḍayhati, yena asita-pīta-khāyitasāyitaṅ sammā pariṇāmaṅ gacchati, ayaṅ imasmiṅ sarīre

¹ B. om.

² B.H. kuppi°.

³ B.H. jira°; Vbh. jirate.

⁴ B.H. °gosita°; P. °lepañi.

⁵ B.H. jira°.

pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto pari-
pācanākāro tejodhātūti manasikaroti.

Yaṇ vā panāti imasmiṇ sarīre pākatiko eko¹ utu atthi,
so yevāpanakaṭṭhānaṇ pavitṭho.

Bāhiratejodhātu-niddese kaṭṭhaṇ paṭicca pajjalito kaṭṭhu-
pādāno aggi *kaṭṭhaggi* nāma.

Sakalikaggi-ādisu pi es' eva nayo.

Sankāraggī ti kacavaraṇ sankaddhitvā jālāpito kacavaraggi.

Indaggīti asani-aggi.

Aggisantāpo ti jālāya vā vītaccikangārānaṇ² vā santāpo.

*Suriya-santāpo*³ ti ātaṇṇo.

Kaṭṭhasannicaya-santāpo ti kaṭṭharāsītṭhāne santāpo. Se-
sesu pi es' eva nayo.

Yaṇ vā panāti petaggi-kappavināsaggi-nirayaggi-ādayo
idha yevāpanakaṭṭhānaṇ pavitṭhā.

Vāyodhātu-niddese vāyanavasena *vāyo*.⁴

Vāyo va vāyobhāvaṇ gatattā *vāyogataṇ*.

Thambhitattaṇ rūpassā ti avinibbhoga-rūpassa thambhi-
tabhāvo.

Uddhaṅgamā vātā ti uggāra-hikkārādi-pavattakā⁵ uddhaṇ
ārohanavātā.

Adhogamā vātā ti uccāra-passāvādi-nīharaṇakā adho oro-
hanavātā.

Kucchisayā vātā ti antānaṇ bahi vātā.

Koṭṭhasayā vātā ti antānaṇ⁶ anto vātā.

Anṅamaṅgānusārino vātā ti dhamanijālānusārena⁷ saka-
lasarīre angamaṅgāni anusaṭṭā^{8*} sammiṇjana-pasāraṇādi-nib-
battakā⁹ vātā.

Satthakavātā ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā
viya pavattavātā.

Khurakavātā ti khurena viya hadayaṇ phālanavātā.

Uppalakavātā ti hadayamaṅsam eva uppāṇanakavātā.

* Imamahā ṭhānā yāva vāyodhātuniddesapariyosānā S.R. pottha-
kesu ūnaṇ.

¹ P. om. ² B.H. °tangā°. ³ B.H. Sūriya° always.

⁴ Vbh. 84. ⁵ P.S.R. °hikkādi°. ⁶ B. om. ⁷ P.S.R. dhamani°.

⁸ S.R. anusaraṇavātā. ⁹ B. samañchana° always; H. samiṇjana.

Assāso ti anto pavisananāsikāvāto.

Passāso ti bahi nikkhamananāsikāvāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānā va. Ayam ettha padavaṇṇanā.

Idaṇ pana manasikāravīdhānaṇ: idha bhikkhu uddhanga-mādibhede vāte uddhangamādivasena pariggahetvā uddhanga-mā vātā nāma imasmiṇ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano avyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātūti manasikaroti.

Sesesu pi es' eva nayo.

Yaṇ vā panāti sese vāyokoṭṭhāse anugatā vātā idha yevāpanakaṭṭhānaṇ pavīṭṭhā.

Bāhiravāyodhātu-niddese *puratthimā vātā* ti puratthimadisato āgatā vātā. Pacchimuttaradakkhiṇesu pi es' eva nayo.

Saha rajena *sarajā*.

Rajavirahitā suddhā *arajā* nāma.

Sūtā ti sītautu-samuṭṭhānā, sītavalāhakantare samuṭṭhitā.

Uṇhā ti uṇhautu-samuṭṭhānā, uṇhavalāhakantare samuṭṭhitā.

Parittā ti mandā tanukavātā.

Adhimattā ti balavavātā.

Kālā ti kālavalāhakantare samuṭṭhitā. Yehi abbhāhato chavivaṇṇo kālako hoti, tesāṇ etaṇ adhivacanan ti pi eke.

*Verambhavātā*¹ ti yojanato upari-vāyana-vātā.

Pakkhavātā ti antamaso makkhikāya pi pakkhāyūhanasamuṭṭhitā vātā.

Supaṇṇavātā ti garuḷavātā. Kāmaṇ ca ime pi pakkhavātā va, ussadvasena pana visuṇ gahitā.

Tālavantaṇṇavātā ti tālapaṇṇehi vā aññena vā kenaci maṇḍalasaṇṭhānena samuṭṭhāpitā vātā.

Vidhūpanavātā ti vījanapattakena² samuṭṭhāpitā vātā. Imāni ca tālavaṇṭa-vidhūpanāni anuppannam pi vātaṇ upādenti, uppannam pi parivattenti.

Yaṇ vā panāti idha pāli-āgate ṭhapetvā sesavātā yevāpanakaṭṭhānaṇ pavīṭṭhā.

¹ P. Verambā°.

² B.P. bīja°.

Ākāsadhātuniddese appaṭighattanaṭṭhena na kassatīti akāso,¹ so² va² ākāso.³

Ākāso⁴ va⁴ ākāsabhāvaṇ gatattā ākāśagataṇ.

Aghaṭṭanīyatāya aghaṇ.

Agham eva aghabhāvaṇ gatattā aghagataṇ.

Vivaro ti antaraṇ.

Tad eva⁵ vivarabhāvaṇ gatattā vivaragataṇ.

Asamphuṭṭhaṇ maṇsalohitehīti maṇsalohitehi nissaṭaṇ.

Kaṇṇacchiddan ti ādi pana tass' eva pabheda-dassanaṇ.

Tattha kaṇṇacchiddan ti kaṇṇasmiṇ⁶ chiddaṇ⁶ vivaraṇ⁷ maṇsalohitehi asamphuṭṭhokāso. Sesesu pi es' eva nayo.

Yenāti yena vivarena etaṇ asitādibhedaṇ ajjhoharaṇiyaṇ,⁸ ajjhoharati anto paveseti.

Yatthā ti yasmiṇ antoudarapaṭalasanghāte okāse etad eva catubbidhaṇ ajjhoharaṇiyaṇ tiṭṭhati.

Yenāti yena vivarena sabbam p' etaṇ vipakkaṇ kasaṭa-bhāvaṇ āpannaṇ nikkhamati, taṇ udarapaṭalato yāva karīsamaggā vidatthi-caturangulamattaṇ chiddaṇ maṇsalohitehi asamphuṭṭhaṇ nissaṭaṇ ākāsadhātūti veditabbaṇ.

Yaṇ vā paṇāti ettha cammantaraṇ maṇsantaraṇ nhārun-taraṇ⁸ aṭṭhantaraṇ⁹ lomantaraṇ ti idaṇ sabbaṇ yevāpana-kaṭṭhānaṇ pavīṭṭhaṇ.

Bāhiraka-ākāsadhātuniddese asamphuṭṭhaṇ catūhi mahābhūtehīti catūhi mahābhūtehi nissaṭaṇ bhitticchidda-kavāṭac-chiddādikaṇ veditabbaṇ. Iminā yasmiṇ ākāse parikkammaṇ karontassa catukka-pañcakaṇṇāni uppajjanti, taṇ kathitaṇ.

Viññāṇadhātuniddese¹⁰ cakkhuviññāṇasanghātādhātu cak-khuviññāṇadhātu. Sesāsu pi es' eva nayo. Iti imāsu chasu dhātūsu pariggahitāsu aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitā va honti. Kathaṇ? Paṭhavi-tejo-vāyodhātuggahaṇena tāva phoṭṭhabbhadhātu gahitā va hoti. Āpodhātuākāsadhātuggahaṇena dhammadhātu. Viññāṇadhātuggahaṇena tassā pure-cārika-pacchācārikattā manodhātu gahitā va hoti. Cakkhu-viññāṇadhātu-ādayo sutte āgatā eva. Sesā nava āharitvā

¹ B.R.H. ākāso. ² B.R.S.H. om. ³ B.S.R.H. om. ⁴ P. om.

⁵ S. om.; R. vivaram eva. ⁶ S.R. omī. ⁷ S.R. kaṇṇavivaraṇ.

⁸ P.S.R. nahā°. ⁹ B.S.R.H. aṭṭhin°. ¹⁰ Vbh. 85.

dassetabbā. Cakkhuviññānadhātuggahaṇena hi tassā nissaya bhūtā cakkhudhātu, ārammaṇabhūtā rūpadhātu ca gahitā va honti. Evaṃ sotaviññānadhātu-ādiggahaṇena sotadhātu-ādayo ti¹ aṭṭhārasā pi gahitā va honti.

Tāsu dasahi dhātūhi rūpariaggaho² hoti. Sattahi arūpariaggaho. Dhammadhātuyā³ siyā rūpariaggaho, siyā arūpariaggaho. Iti aḍḍhekādasahi dhātūhi rūpariaggaho; aḍḍhaṭṭha-dhātūhi⁴ arūpariaggaho ti rūpārūpariaggaho kathito hoti. Rūpārūpaṃ pañcakkhandhā; taṃ hoti dukkhasaccaṃ. Taṃ samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Taṃ pajānāno maggo maggasaccanti idaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ aṭṭhārasadhātuvasena abhinivīṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā matthakaṃ pāpetvā nigamaṇaṃ kathitaṃ ti veditaṃ.

Idāni dutiyachakkaṃ dassento *aparā pi cha dhātuyo* ti ādim āha. Tattha *sukhadhātu dukkhadhātūti* kāyappasāda-vatthukāni sukhadukkhaṇi sappatipakkhavasena⁵ yugaḷakato dassitāni. Sukhaṃ hi dukkhassa paṭipakkho; dukkhaṃ sukhasassa. Yattakaṃ sukkena pharitaṭṭhānaṃ, tattakaṃ dukkhaṃ pharati. Yattakaṃ dukkhena pharitaṭṭhānaṃ, tattakaṃ sukhaṃ pharati.

Somanassadhātu, domanassadhātūti idam pi tath' eva yugalakaṃ kataṃ. Somanassaṃ hi domanassassa paṭipakkho; Domanassaṃ somanassassa. Yattakaṃ somanassena pharitaṭṭhānaṃ, tattakaṃ domanassaṃ pharati. Yattakaṃ domanassena pharitaṭṭhānaṃ, tattakaṃ somanassaṃ pharati.

Upekkhādhātu avijjādhātūti idaṃ pana⁶ dvayaṃ sarikkhakavasena yugalakaṃ kataṃ. Ubhayam pi h' etaṃ avibhūtattā sarikkhakaṃ hoti.

Tattha sukhadukkhadhātuggahaṇena taṃ-sampayuttā kāyaviññānadhātu, vatthubhūtā kāyadhātu, ārammaṇabhūtā phoṭṭhabbadhātu ca gahitā honti. Somanassa-domanassadhātuggahaṇena taṃ-sampayuttā manoviññānadhātu gahitā hoti. Avijjādhātuggahaṇena dhammadhātu gahitā. Upekkhādhātuggahaṇena cakkhu-sota-ghaṇa-jivhāviññānadhātu⁷-

¹ S.R. om. ti.

² P.S.R. *add* kathito.

³ S.R. Aṭṭhadhātuyā.

⁴ S.R. °ṭṭhamāhi; om. dhātūhi.

⁵ S.R. om. sappatī.

⁶ S.R. pada.

⁷ (P. °jivhā-kāya°).

manodhātuyo, tāsañ yeva vatth' ārammaṇabhūtā cakkhu-dhātu-rūpadhātu-ādayo ca gahitā ti evañ aṭṭhārasa pi dhātuyo gahitā va honti.

Idāni tāsū dasahi dhātūhi rūpapariggaho ti ādi sabbaṇ heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbaṇ. Evam pi ekassa bhikkhuno yāva arahattā matthakaṇ pāpetvā nigamanaṇ kathi-taṇ hotiti veditabbaṇ. *Tattha katamā sukkhadhātu? yaṇ kāyikaṇ sātān* ti ādīni heṭṭhā vuttanayān' eva.

Tatiya-chakke *kāmo*¹ ti dve kāmā vatthukāmo ca kilesa-kāmo ca.

Tattha kilesakāmaṇ sandhāya kāmapaṭisaṇyuttā dhātu *kāmadhātu*; kāmavitakkass' etaṇ nāmaṇ. Vatthukāmaṇ sandhāya kāmo yeva dhātu *kāmadhātu*; kāmāvacaradhammanam etaṇ nāmaṇ.

Vyāpādaṭisaṇyuttā dhātu *vyāpādadhātu*. Vyāpādivitakkass' etaṇ nāmaṇ. Vyāpādo va dhātu *vyāpādadhātu*. Dasa-āghātavattukassa paṭighass' etaṇ nāmaṇ.

Vihīṇsāpaṭisaṇyuttā dhātu *vihīṇsādhātu*. Vihīṇsāvitakkass' etaṇ nāmaṇ. Vihīṇsā yeva dhātu *vihīṇsādhātu*. Parasatta-vihesanass' etaṇ² nāmaṇ. Ayaṇ pana heṭṭhā anāgatattā evañ atthādivibhāgato veditabbo: vihiṇsanti etāya satte,³ vihiṇsanaṇ vā etaṇ sattānan ti vihiṇsā. Sā viheṭṭhanalakkhaṇā, karuṇā-paṭipakkhalakkhaṇā vā; parasantāne ubbegajananarasā, sakasantāne karuṇāviddhaṇsanarasā vā; dukkhāyatana-paccupaṭṭhānā; paṭighapadaṭṭhānā ti veditabbā.

Nekkhammaṇ vuccati lobhā nikkhantattā alohho. Nīvaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānaṇ. Sabbākusalehi nikkhantattā sabbakusalaṇ.⁴

Nekkhammapaṭisaṇyuttā dhātu *nekkhammadhātu*; nekkhamavitakkass' etaṇ nāmaṇ. Nekkhammam eva dhātu *nekkhammadhātu*; sabbassā pi kusalass' etaṇ nāmaṇ.

Avyāpādaṭisaṇyuttā dhātu *avyāpādadhātu*; avyāpādivitakkass' etaṇ nāmaṇ. Avyāpādo va dhātu *avyāpādadhātu*; mettāy' etaṇ nāmaṇ.

Avihīṇsāpaṭisaṇyuttā dhātu *avihīṇsādhātu*; avihīṇsāvitak-

¹ S.R. kāmā; *Vbh.* 86.

² R. °viheṭṭha°.

³ S.R. parasatte.

⁴ S. sabbaṇ°.

kass' etaṇ nāmaṇ. Avihīṇsā va dhātu *avihīṇsādhātu* ; karuṇāy' etaṇ nāmaṇ.

Idāni tam ev' atthaṇ dassetuṇ *tattha katamā kāmādhātū* ti padabhājanaṇ āradhāṇ. Tattha *paṭisaṇyutto* ti sampayogavasena paṭisaṇyutto. *Takko vitakko* ti ādīni vutt' atthān' eva.

Vihethetīti bādheti dukkhāpeti.

Heṭhanā ti pāṇippahārādīhi bādhanā dukkhuppādanā. Balavaheṭhanā *vihethanā*.

Hīṇsanti etāyāti *hīṇsanā*. Balavahiṇsanā *vihīṇsanā*.

Rosanā ti ghaṭṭanā.

Virosanā ti balavaghaṭṭanā. Sabbattha vā upasaggena padaṇ vaḍḍhitaṇ.

Upahananti etenāti *upaghāto*.

Paresaṇ upaghāto *parūpaghāto*.

Mettāyanti etāyā ti *metti*.

Mettāyanākāro *mettāyanā*.

Mettāya ayitassa mettā-samangino¹ bhāvo *mettāyitattaṇ*.

Vyāpādena vimuttassa cetaso vimutti *cetovimutti*. Ettha ca purimehi tīhi upacārappattā pi appaṇāppattā pi mettā kathitā. Pacchimena appaṇāppattā va.

Karuṇāyanti etāyā ti *karuṇā*.

Karuṇāyanākāro *karuṇāyanā*.

Karuṇāya ayitassa karuṇā-samangino bhāvo *karuṇāyitattaṇ*.

Vihīṇsāya vimuttassa cetaso vimutti *cetovimutti*. Idhā pi purimanayen' eva upacārappaṇā-bhedo veditabbo. Ubhayatthā pi ca pariyoṣānapade mettā karuṇā ti cetovimutti-visesanatthaṇ vuttaṇ.

Ettha ca kāmavitakko sattesu pi uppajjati sankhāresu pi. Ubhayattha uppanno pi kammaopathabhedo va. Vyāpādo pana sattesu uppanno yeva kammapathaṇ bhindati, na itaro. Vihīṇsāya pi es' eva nayo. Ettha ca duvidhā kathā sabba-saṅgāhikā c' eva asaṃbhinnā ca. Kāmādhātuggahaṇena hi vyāpāda-vihīṇsādhātuyo pi gahitā. Kāmādhātuyā yeva pana nīharitvā nīharitvā dve pi etā dassitā ti. Ayaṇ tāv' ettha

¹ R. mettāya°.

sabbasangāhikakathā. Ṭhapetvā pana vyāpāda-vihiṅsādhātuyo sesā sabbā pi kāmādhātu evāti ayaṅ asambhinnakathā nāma.¹ Nekkhammadhātuggahaṇenā pi avyāpāda-avihiṅsādhātuyo gahitā yeva. Nekkhammadhātuto pana nīharitvā nīharitvā tad' ubhayam pi dassitan ti ayam etthāpi sabbasangāhikakathā.² Ṭhapetvā avyāpāda-avihiṅsādhātuyo avasesā nekkhammadhātūti ayaṅ asambhinnakathā nāma. Imāhi ca¹ chahi dhātūhi pariggahitāhi aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitā va honti. Sabbā pi hi tā kāmādhātuto va nīharitvā nīharitvā labbhāpetabbā³ aṭṭhārasadhātuyo va hontīti, tiṅṅaṅ chakkānaṅ vasena aṭṭhārasa honti. Evaṅ pana agahetvā ekekaṃṣiṅ chakke vuttanayena aṭṭhārasa aṭṭhārasa katvā sabbāni tāni aṭṭhārasakāni ekajjhaṅ abhisankhipitvā⁴ aṭṭhāras' eva hontīti veditabbā.

Iti imasmiṅ Suttantabhājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā; dve tebhūmakā ti evam ettha sammasanacāro⁵ va kathito ti veditabbo.

Suttantabhājanīyaṅ.

[Abhidhammabhājanīya]

Abhidhammabhājanīye sarūpen' eva sabbā pi dhātuyo dassento aṭṭhārasa dhātuyo, cakkhudhātu, rūpadhātu ti⁶ ādim āha.

Tattha uddesavāre tāva:

Atthato lakkhaṇādito, kama-tāvatva-sankhyato.⁷

Paccayā atha aṭṭhabbā, veditabbo vinicchayo.

Tattha atthato ti cakkhatīti cakkhu. Rūpayatīti rūpaṅ. Cakkhussa viññānaṅ cakkhuvīññānaṅ ti evam ādinā tāva nayena cakkhādīnaṅ visatthato veditabbo vinicchayo. Avisesena pana vidahatī, dhīyate, vidhānaṅ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātu. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavattitā hutvā suvaṇṇarajatādīdhātuyo viya suvaṇṇarajatādīṅ anekappakāraṅ⁸ saṅsāradukkhaṅ vīda-

¹ S.R. om.

² S.R. add nāma.

³ P.S. bhāvetabbā; R. labhā.

⁴ S. om. abhi.

⁵ P. °vāro.

⁶ Vbh. 87.

⁷ P.S.R. sankhato.

⁸ S. °pakāra.

hanti. Bhārahārehi¹ ca² bhāro³viya sattehi dhīyante dhāriyantīti⁴ attho. Dukkhaividhānamattam eva c' etā avasavat-tanato. Etāhi ca karaṇabhūtāhi saṅsāradukkhāṅ⁵ sattehi anuvidhīyati; tathā vihitañ c' etaṅ saṅsāradukkhāṅ⁶ etāsv' eva dhīyati ṭhapīyatīti attho. Iti cakkhādisu ekeko dhammo yathā-sambhavaṅ vidahati dhīyate ti ādi-attha-vasena dhātūti vuccati. Api ca yathā titthiyānaṅ attā nāma sabhāvato n' atthi, na evam etā; etā pana attano sabhāvaṅ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamano silā-vayavā dhātuyo ti vuccanti, evam etā pi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā h' ete⁷ nāṇaṅeyyāvayavā ti. Yathā vā sarī-rasankhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādisu aññamaññaṅ visabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātu-samaññā, evam etesu pi pañcakkhandhasankhātassa attabhāvassa avayavesu dhātu-samaññā veditabbā. Aññamaññaṅvisabhāgalakkhaṇaparicchinā h' ete cakkhādayo ti. Api ca *dhātū* ti nijjīvamattass' etaṅ adhivacanaṅ. Tathā hi Bhagavā *chadhātuko*⁸ *ayaṅ bhikkhu puriso* ti* ādisu jīvasaññāsamūhananattaṅ dhātu-desanaṅ akāsīti. Tasmā yathāvutten' atthena cakkhu ca taṅ dhātu cāti⁹ cakkhudhātu . . . pe . . . manoviññānaṅ ca taṅ dhātu cāti⁹ manoviññānadhātūti evaṅ tāv' ettha¹⁰ atthato viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇādīto ti cakkhādīnaṅ lakkhaṇādīto p' ettha veditabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṅ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbāni.

Kamato ti idhā pi pubbe vuttesu uppattikkamādisu desanākkamo va yujjati. So pan' āyaṅ hetu-phalānupubbavattānavasena vutto. Cakkhudhātu rūpadhātūti idaṅ hi dvayaṅ hetu. Cakkhuviññānadhātūti phalaṅ. Evaṅ sabbattha kamato veditabbo vinicchayo.

Tāvavato ti tāvabhāvato. Idaṅ vuttaṅ hoti, tesu tesu hi suttābhiddhammapadesesu ābhādhātu, subhādhātu, ākāsaṅcāyatanadhātu, viññāṇaṅcāyatanadhātu, ākiñcaññāya-

* M. iii. 239.

¹ S.R. Āhārehi.

² P. om.

³ S.R. kāyo.

⁴ P.S.R. °yante ti.

⁵ P.S.R. *add* vidahati.

⁶ B.H. om.

⁷ P. h' etā.

⁸ B.S.R. °turo.

⁹ S.R. ca.

¹⁰ S. evam ettha.

tanadhātu, nevasaññānāsaññāyatanadhātu, saññāvedayita-
nirodhadhātu, kāmadhātu, vyāpādadhātu, vihiṅśadhātu,
nekkhammadhātu, avyāpādadhātu, avihiṅśadhātu, sukha-
dhātu, dukkhadhātu, somanassadhātu, domanassadhātu,
upekkhādhātu, avijjādhātu, ārambhadhātu, nikkamadhātu,¹
parakkamadhātu, hīnadhātu,² majjhimadhātu,³ paṇitadhātu,⁴
paṭhavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu,
viññānadhātu, sankhatadhātu, asankhatadhātu, anekadhātu-
nānādhātuloko ti evam ādayo aññā pi dhātuyo dissanti.

Evaṅ sati sabbāsaṅ vasena paricchedaṅ akatvā kasmā
aṭṭhārasā ti ayam eva paricchedo kato ti ce? Sabhā-
vato vijjānānaṅ sabbadhātūnaṅ tad antogadhattā.
Rūpadhātu yeva hi ābhādhātu. Subhadhātu pana rūpādi-
paṭibaddhā. Kasmā? Subhanimittattā. Subhanimittaṅ
hi subhadhātu. Tañ ca rūpādivinimuttaṅ na vijjati. Kusa-
lavipākārammaṇā vā rūpādayo eva subhadhātūti rūpādi-
mattam ev' esā. Ākāsānañcāyatanadhātu-ādisu cittaṅ ma-
noviññānadhātu. Sesā dhammā dhammadhātu.

Saññāvedayitanirodhadhātu pana sabhāvato n' atthi. Dhā-
tudvayanirodhamattam eva hi sā; kāmādhātu-dhammadhātu-
mattaṅ vā hoti. Yath' āha: *Tattha katamā kāmādhātu? Kā-
mapaṭisaṅgyutto takko⁵ . . . pe . . . micchāsankappo ti.** Aṭ-
ṭhārasa pi dhātuyo vā, yathāha: *hetthato avicīnirayaṅ pari-
yantaṅ katvā uparito parānimmitavasavattideve anto karitvā
yaṅ etasmīṅ antare etthāvacarā ettha pariyaṅpannā khandhā⁶
dhātu-āyatanā rūpā vedanā saññā sankhārā viññānaṅ, ayaṅ
vuccati kāmādhātū ti.†*

Nekkhammadhātu dhammadhātu eva. *Sabbe pi kusalā
dhammā nekkhammadhātū ti vā vacanato manoviññānadhātu
pi hoti yeva.* Vyāpāda-vihiṅśā-avyāpāda-avihiṅśā-sukha-
dukkha - somanassa - domanassupekkhā-avijjā-ārambha-nik-
kama-parakkamadhātuyo dhammadhātu yeva.

Hīnamajjhimapaṇitadhātuyo aṭṭhārasa-dhātumattam eva.
Hīnā hi cakkhādayo hīnadhātu. Majjhimapaṇitā cakkhā-
dayo majjhimā ceva paṇitā ca dhātū. Nippariyāyena pana

* *Vbh.* 363.† *Ibid.* 86; cf. *Dhs.* § 1280; *Pfs.* 83.¹ P. nikkhama°.² S.R. hīnā°.³ S.R. majjhimā°.⁴ S.R. paṇitā°.⁵ S.R. *add* vitakko.⁶ S.R. °dha.

akusalā dhammadhātu-manoviññāᅇadhātuyo hīᅇadhātu.¹ Lokiyā kusalāvvyākatā ubho pi cakkhudhātu-ādayo ca majjhima-dhātu.² Lokuttarā pana dhammadhātu-manoviññāᅇadhātuyo paᅇitadhātu.³

Paᅇhāvī-tejo-vāyodhātū⁴ phoᅇᅇhabbadhātu yeva. Āpodhātu ākāsadhātu⁵ ca dhammadhātu yeva. Viññāᅇadhātu cakkuviññāᅇādi-satta-viññāᅇadhātu-sankhepo yeva. Sattarasa dhātuyo dhammadhātu-ekadeso ca sankhatadhātu. Asankhatadhātu pana⁶ dhammadhātu-ekadeso va. Anekadhātunā-nādhātuloko pana aᅇᅇhārasa-dhātuppabhedamattam evāti. Iti sabhāvato vijjāᅇāᅇāᅇaᅇ sabbadhātūᅇaᅇ tad' antoga-dhattā aᅇᅇhāras' eva vuttā ti.

Api ca vijāᅇanasabhāve viññāᅇe jīvasaᅇᅇiᅇaᅇ saᅇᅇā-samūhananattam pi aᅇᅇhāras' eva vuttā. Santi hi sattā vijāᅇanasabhāve viññāᅇe jīvasaᅇᅇiᅇo. Tesāᅇ cakkhu-sota-ghāᅇa-jīvhā-kāyaviññāᅇa⁷-manoviññāᅇadhātu-bhedena tassā anekattaᅇ, cakkhu-rūpādipaccayāyattavuttitāya aniccatāᅇ ca pakāsetvā dīgharattāᅇusayitaᅇ jīvasaᅇᅇiᅇaᅇ samūhanitukāᅇena Bhagavatā aᅇᅇhārasa dhātuyo pakāsitā. Kiᅇca bhīyyo, tathā veneyyājjhāsaya-vasena.⁸ Ye ca imāya nāti-sankhepavittāᅇāya desāᅇāya veneyyā sattā, tad' ajjhāsaya-vasena ca aᅇᅇhāras' eva pakāsitā.

Sankhepa-vitthāᅇāᅇaᅇyena tathā tathā hi dhammaᅇ pakāsayati esa yathā yathā 'ssa saddhammatejavihataᅇ vilayaᅇ khaᅇeᅇa veneyya-sattahadāyesu tamo payāᅇiᅇi.

Evam ettha tāvatvato veditabbo vinicchayo.

*Sankhyato*⁹ ti cakkhudhātu tāva jāᅇiᅇo eko dhammo tveva sankhaᅇ¹⁰ gacchati cakkhuppasāᅇavasena. Tathā sota-ghāᅇa jīvhā-kāya-rūpa-sadda-gandha-rasadhātuyo sotappasāᅇāᅇi-vasena. Phoᅇᅇhabbadhātu paᅇa paᅇhāvī-tejo-vāyo-vasena tayo dhammā ti sankhaᅇ¹⁰ gacchati. Cakkuviññāᅇadhātu kusalākusalavipākavasena dve dhammā ti sankhaᅇ¹⁰ gacchati.

¹ P.R. hīᅇā°.

² S.R. majjhimā°.

³ R. paᅇitā°.

⁴ S. °dhātuyo.

⁵ S. (*adds* ādayo).

⁶ S.R. om.

⁷ S. om. viññāᅇa ; S.R. *add* manodhātu.

⁸ S.R.H. *add* ca.

⁹ P.R. sankhāto.

¹⁰ B. sankhyaᅇ *always*.

Tathā sota-ghāṇa-jivhā-kāyaviññāṇadhātuyo. Manodhātu pana pañcadvārāvajjana-kusalākusalavipāka-sampaticchāṇa-vasena tayo dhammā ti sankhaṇ¹ gacchati. Dhammadhātu tinnaṇ arūpakkhandhāṇaṇ solasannaṇ sukhumarūpāṇaṇ asaṇ-khatāya ca dhātuyā vasena vīsati dhammā ti sankhaṇ gacchati. Manoviññāṇadhātu² sesakusalākusalāvvyākataviññāṇa-vasena chasattati-dhammā ti sankhaṇ gacchatīti, evam ettha sankhyato veditabbo vinicchayo.

Paccayā ti cakkhudhātu-ādīnaṇ cakkhuviññāṇadhātu-ādisu paccayato³ veditabbo vinicchayo. So pan' etesaṇ paccaya-bhāvo niddesavāre āvibhavissati.

Daṭṭhabbā ti daṭṭhabbato p' ettha vinicchayo veditabbo ti attho. Sabbā eva hi sankhatā dhātuyo pubbantāparantavivittato dhuva-subha-sukattabhāva-suññato paccayāyattavuttito ca daṭṭhabbā. Visesato pan' ettha bheritalaṇ viya cakkhudhātu daṭṭhabbā; daṇḍo viya rūpadhātu; saddo viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā ādāsatalaṇ viya cakkhudhātu; mukhaṇ viya rūpadhātu; mukhanimittaṇ viya cakkhuviññāṇadhātu. Atha vā ucchu-tilāni viya cakkhudhātu; yantacakkayaṭṭhi viya rūpadhātu; ucchurasatelāni viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā adharāraṇi viya cakkhudhātu; attarāraṇi viya rūpadhātu; aggi viya cakkhuviññāṇadhātu. Esa nayo sotadhātu-ādisu.

Manodhātu pana³ yathāsambhavato cakkhuviññāṇadhātu-ādīnaṇ⁴ purecarānuarā viya daṭṭhabbā. Dhammadhātuyā vedanākkhandho sallam iva sūlam iva ca daṭṭhabbo. Saññā-sankhārakkhandhā vedanā-sallasūlayogā āturā⁵ viya. Puthujjanānaṇ vā saññā āsādukkhajananato rittamuṭṭhi viya. Ayathābhuccanimittaggāhakato vanamigo viya. Sankhārā paṭisandhiyaṇ pakkhipanato angārakāsuyaṇ khipanapuriso viya. Jātidukkhānubandhato rājapurisānubandha-corā⁶ viya. Sabbānatthāvahassa khandhasantānassa hetuto visarukkhabijāni viya. Rūpaṇ nānāvīdh' upaddavanimittato khuracakkaṇ viya daṭṭhabbaṇ. Asankhatā pana dhātu amatato santato khemato ca daṭṭhabbā. Kasmā? Sabbānattha-paṭipakkhabhūtattā. Manoviññāṇadhātu gahitāram-

¹ B. sankhyaṇ *always*. ² S.R. *add* pana. ³ H. paccayabhāvato.

⁴ S.R. °viññāṇādīnaṇ. ⁵ P. °yogāturā. ⁶ °baddha° (?).

maṇaṇ muñcitvā pi aññaṇ gahetvā va pavattanato vanamak-kaṭo¹ viya duddamanato² assakhaḷunko viya yatthakāmani-pātito vehāsaṇ khittadaṇḍo viya lobhadosādi-nānappakā-rakilesa-yogato ranaṇaṇo viya daṭṭhabbā ti.

Niddesavāre cakkhuñ ca paṭicca rūpe cāti³ idaṇ ca dvayaṇ paṭicca aññaṇ ca kiriya-manodhātuñ c' eva sampayutta-khandhattayaṇ cāti attho. Cakkhuviññāṇadhātuyā hi cakkhu nissayapaccayo hoti; rūpaṇ ārammaṇapaccayo; kiriya-manodhātu vigatapaccayo; tayo arūpakkhandhā saha-jā-tapaccayo. Tasmā esā cakkhuviññāṇadhātu ime cattāro paṭicca uppajjati nāma.

Sotañ ca paṭiccāti ādisu pi es' eva nayo.

Niruddhasamanantarā ti niruddhāya samanantarā.

Tajjā manodhātū ti tasmaṇ ārammaṇe jātā kusalākusalavi-pākato duvidhā manodhātu, sampatiṇṇanakkicā.

Sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro ti etesu cak-khuviññāṇādisu sabbadhammesu uppajjamānesu paṭhamasamannāhāro. Cakkhuviññāṇadhātu-ādinaṇ vā ārammaṇa-sankhātesu sabbadhammesu paṭhamasamannāhāro ti ayam ettha attho veditabbo.⁴ Etena pañcadvārāvajjanakiccā kiriya-manodhātu gahitā ti veditabbā.

Manodhātuyā pi uppajjivā niruddhasamanantarā ti ettha pi-kāro sampiṇḍanattho, tasmā manodhātuyā pi manoviññāṇadhātuyā pīti ayam ettha attho veditabbo. Tena yā ca vipākamanodhātuyā uppajjivā niruddhāya samanantarā uppajjati santiraṇakiccā vipākamanoviññāṇadhātu, yā ca tassā uppajjivā niruddhāya samanantarā uppajjati votthapanakiccā⁵ kiriya-manoviññāṇadhātu, yā ca tassā uppajjivā niruddhāya samanantarā uppajjati javanakiccā manoviññāṇadhātu, sā sabbā pi kathitā hotīti veditabbā.

Manaṇ ca paṭiccā ti bhavangamaṇaṇ.

Dhamme cāti catubbhūmikadhammārammaṇaṇ.⁶

Uppajjati manoviññāṇaṇ ti saha-vajjanaṇaṇ javanaṇ nibbattati. Imasmiṇ pana ṭhāne hatthe gahitapañhaṇ nāma gaṇhiṇsu. Mahā-Dhammarakkhitatthero kira nāma Digha-bhāṇakābhayaṭṭheraṇ hatthe gahetvā āha paṭiccāti nāma

¹ S.R. mahāvana°.

² P. °damato.

³ Vbh. 87.

⁴ S.R. om.

⁵ B.H. votthabbana° always.

⁶ S.R. °bhūma°.

āgataṭṭhāne āvajjanaṃ visuṃ na kātabbaṃ, bhavanganissitam eva kātabban ti. Tasmā idha mano ti sahāvajjanaṃ bhavangaṃ. Manoviññānaṃ ti javanamanoviññānaṃ.

Imasmiṃ pana Abhidhammahājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā; dve catubhūmikā lokiya-lokuttara-missakā kathitā ti.

Abhidhammahājanīyaṃ.

[Pañhapucchaka]

Pañhapucchake¹ aṭṭhārasannaṃ² dhātūnaṃ heṭṭhā vuttanayānusāren' eva kusalādibhāvo veditabbo.

Ārammaṇattikesu pana *cha dhātuyo parittārammanā* ti³ idaṃ pana pañcannaṃ cakkhuviññānādīnaṃ manodhātuyā ca ekantena pañcasu rūpārammaṇādisu pavattiṃ sandhāya vuttaṃ.

Dve dhātuyo ti vuttānaṃ pana dhammadhātu-manoviññānadhātūnaṃ manāyatana-dhammāyatanesu vuttanāyena' eva parittārammaṇāditā veditabbā.

Iti imasmim pi Pañhapucchake soḷasa dhātuyo kāmāvacarā; dve catubhūmikā⁴ lokiya-lokuttara-missakā kathitā.

Evam ayaṃ Dhātuvibhango pi teparivaṭṭaṃ niharitvā va bhājetvā desito⁵ ti.

Dhātuvibhanganiddeso.

¹ B. Pañhā° *always*.

² S.R. *add* pi.

³ *Vbh.* 90

⁴ S. °bhūmakā.

⁵ S.R. *dassito*.

[SACCAVIBHANGA

Suttantabhājanīya]

Idāni tad anantare Saccavibhange *cattāri* ti¹ gaṇanaparicchedo.

Ariyasaccāni ti paricchinnadhammanidassanaṃ.

Dukkhaṃ ariyasaccan ti ādimhi pana uddesavāre,

Vibhāgato nibbacana-lakkhaṇādippabhedato,
atth' atthuddhārato c' eva, anūnādhikato tathā,
kamato ariyasaccesu, yaṃ nānaṃ tassa² kiccato,
antogadhānaṃ pabhedā, upamāto catukkato,
suññatekavidhādīhi, sabhāga-visabhāgato,
vinicchayo veditabbo, viññunā sāsana-kkame.

Tattha *vibhāgato* ti dukkhādīnaṃ hi cattāro cattāro atthā vibhattā tathā avitathā anaññathā, ye dukkhādīni abhisametehi abhisametabbā. Yath' āha: *Dukkhaṃ pīlanattho, sankhataṭṭho, santāpattho, vipariṇāmattho*; ime cattāro dukkhassa dukkhatthā tathā avitathā anaññathā. *Samudayassa āyūhanattho, nidānattho, saṃyogattho, palibodhattho . . . pe . . . nirodhassa nissaranattho, vivekattho, asankhatattho, amatattho . . . pe . . . maggassa niyyānattho, hetvattho,³ dassanattho, adhipateyyattho*; ime cattāro maggassa maggatthā tathā avitathā anaññathā* ti. Tathā *dukkhaṃ pīlanattho, sankhataṭṭho, santāpattho, vipariṇāmattho abhisamayattho*† ti evam ādi. Iti evaṃ vibhattānaṃ catunnaṃ catunnaṃ atthānaṃ vasena dukkhādīni veditabbānīti. Ayaṃ tāv' ettha vibhāgato vinicchayo veditabbo.⁴

* *Pṭs.* II, p. 104.

† *Ibid.* p. 107.

¹ *Vbh.* 99.

² Vm. jāti-ādīnaṃ nicchayaṃ nāṇa.

³ P.S.R. hetattho; H. Vm. hetuttho.

⁴ S.R. Vm. om.

Nibbanalakkhanādiṭṭhāro ti ettha pana nibbanato tāva idha du iti ayaṅ saddo kucchite dissati. Kucchitaṅ hi puttaṅ duputto ti vadanti. Khaṅ-saddo pana tucche. Tucchaṅ hi ākāsaṅ khaṅ ti vuccati. Idañ ca paṭhāmasaccaṅ kucchitaṅ anekaupaddavādhiṭṭhānato; tucchaṅ bālajanaparikkappa - dhuva - subha - sukhattabhāva - virahitāto; tasmā kucchitattā tucchattā ca *dukkhaṅ* ti vuccati. Saṅ iti ca¹ ayaṅ saddo samāgamo, sametan ti ādisu saṅyogaṅ dīpeti. U iti ayaṅ saddo uppannaṅ, uditaṅ ti ādisu uppattiṅ. Aya-saddo pana² kāraṇaṅ dīpeti. Idañ cāpi dutiyasaccaṅ avasesa-paccaya-samāyoge sati dukkhassuppattikāraṇaṅ. Iti dukkhassa saṅyoge uppattikāraṇattā *dukkhasamudayaṅ* ti vuccati. Tatiyasaccaṅ pana yasmā ni-saddo abhavaṅ, rodha-saddo ca cāraṇaṅ dīpeti, tasmā abhāvo ettha saṅsāracārasankhātassa dukkharodhassa sabagati-suññattā, samadhigate vā tasmīṅ saṅsāracārasankhātassa dukkharodhassa abhāvo hoti tappatipakkhattā ti pi *dukkhanirodhaṅ* ti vuccati. Dukkhaṅ vā anuppādanirodha-paccayattā dukkhanirodhaṅ ti.³ Catutthasaccaṅ pana yasmā etaṅ⁴ dukkhanirodhaṅ gacchati, ārammaṇavasena tad abhimukhabhūtaṅ⁵; paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā⁶; tasmā *dukkhanirodhagāminī paṭipadā* ti vuccati.

Yasmā pan' etāni Buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccāni ti vuccanti. Yath' āha: *Cattār' imāni bhikkhave ariyasaccāni. Katamāni . . . pe . . . Imāni kho bhikkhave cattārī ariyasaccāni? Ariyā imāni paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccāni ti vuccanti* ti.* Api ca ariyassa saccāni ti pi ariyasaccāni. Yath' āha, *sadevake bhikkhave loke . . . pe . . . manussāya Tathāgato ariyo, tasmā ariyasaccāni ti vuccanti* ti.† Atha vā etesaṅ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhito pi ariyasaccāni. Yath' āha *Imesaṅ kho bhikkhave catunnaṅ ariyasaccānaṅ yathābhūtaṅ abhisambuddhattā Tathāgato arahāṅ sammāsambuddho ariyo ti vuccati* ti.* Api ca kho pana ari-

* S. v, 433, but not the last sentence.

† Ibid. 435.

¹ S.R.H. om.

² Vm. om.

³ S.R. add vuccati.

⁴ S.R. evaṅ.

⁵ P.S.R. °mukhī°.

⁶ S. °nirodhup°.

yāni saccāni ti pi ariyasaccāni. Ariyāni ti tathāni¹ avi-tathāni avisaṅvādakāni ti attho. Yath' āha *Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyasaccāni ti vuccanti* ti* evam ettha nibbācanato vinicchayo veditabbo.

Kathaṅ *lakkhanādippabhedato*? Ettha hi bādhanalak-
khaṇaṅ dukkhasaccaṅ, santāpana-rasaṅ, pavatti-paccupaṭ-
ṭhānaṅ. Pabhavalakkhaṇaṅ samudayasaccaṅ, anupaccheda-
karana-rasaṅ, palibodhapaccupaṭṭhānaṅ. Santi-lakkhaṇaṅ
nirodhasaccaṅ, accutirasaṅ, animittapaccupaṭṭhānaṅ. Niyyā-
nalakkhaṇaṅ maggasaccaṅ, kilesappahānakaṇarasaṅ, vuṭ-
ṭhānapaccupaṭṭhānaṅ. Api ca pavatti-pavattaka²-nivatti-
nivattaka²-lakkhaṇāni paṭipāṭiyā. Tathā sankhata-taṇhā-
asankhata-dassana-lakkhaṇāni cāti evam ettha lakkhaṇā-
dippabhedato vinicchayo veditabbo.

Atthathuddhārato c' evā ti ettha pana atthato tāva ko
saccaṭṭho ti ce? Yo paññācakkhunā upaparikkhamānaṅ
māyā va viparīto, marīcī va visaṅvādako, titthiyānaṅ attā
va anupalabbhasabhāvo ca na hoti; atha kho bādhana-pabha-
va-santi-niyyānappakārena³ tacchāvīparītabhūtabhāvena ari-
yāñānassa gocaro hoti yeva; esa aggilakkhaṇaṅ viya loka-
pakati viya ca tacchāvīparītabhūtabhāvo saccaṭṭho ti vedi-
tabbo. Yath' āha: *idaṅ dukkhaṅ ti bhikkhave tatham etaṅ
avitatham etaṅ anaññatham etaṅ* ti* vitthāro. Api ca:

Nābādhakaṅ yato dukkhaṅ, dukkhā aññaṅ na bādhaṅ,
bādhakattaniyāmena, tato saccam idaṅ mataṅ.
taṅ vinā nāññato dukkhaṅ, na hoti na ca taṅ tato,
dukkhahetu-niyāmena iti saccaṅ visattikā.
nāññā nibbānato santi, santaṅ na ca na taṅ yato,
santabhāvanīyāmena, tato saccam idaṅ mataṅ.
maggā aññaṅ na niyyānaṅ, aniyyāno⁴ na cāpi so,
tacchaniyyānabhāvattā,⁴ iti so saccasammato.
iti tacchāvīpallāsa-bhūtabhāvaṅ catūso⁵ pi,
dukkhādisv⁷ avisesena saccaṭṭhaṅ āhu paṇḍitā ti.

* S. v, 431.

¹ S.R. om.

² Vm. °tana.

³ P.S.R. °niyyānap°.

⁴ Vm. °niyā°.

⁵ S.R. Vm. catus-v' api.

Evay *atthato* vinicchayo veditabbo.

Kathaṃ *atthuddhārato*? Idhāyaṃ saccasaddo anekesu atthesu dissati; seyyathīdaṃ? *Saccaṃ bhāne na kujjheyyā* ti ādisu vācāsacce. *Sacce thitā samanabrāhmaṇā* ti¹ ādisu viratisacce. *Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalā vadānā* ti ādisu ditṭhisacce. *Ekay² hi saccaṃ na dutyam atthi³* ti ādisu paramatthasacce, nibbāne c' eva magge ca. *Catunnaṃ saccānaṃ kati kusalā⁴* ti ādisu ariyasacce. Svāyam idhā pi ariyasacce vattatīti evam ettha atthuddhārato pi vinicchayo veditabbo.

Anūnādhikato ti kasmā pana cattār' eva ariyasaccāni vuttāni anūnāni anadhikāni ti ce? Aññassāsambhavato, aññatarassa ca anapaneyyabhāvato.⁵ Na hi etehi aññaṃ adhikaṃ vā, etesaṃ vā ekam pi apanetabbaṃ sambhoti. Ya-th' āha: *Idha bhikkhave āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā n' etaṃ⁶ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, yaṃ samaṇena Gotamena desitaṃ⁷; aham etaṃ⁸ dukkhaṃ ariyasaccaṃ thapetvā aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ paññāpessāmī ti n' etaṃ thānaṃ vijjati* ti* ādi. Yathā c' āha: *Yo hi koci bhikkhave samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya n' etaṃ⁶ dukkhaṃ paṭhamāṃ ariyasaccaṃ yaṃ samaṇena Gotamena desitaṃ, aham etaṃ dukkhaṃ paṭhamāṃ ariyasaccaṃ paccakkhāya aññaṃ dukkhaṃ paṭhamāṃ ariyasaccaṃ paññāpessāmī ti n' etaṃ thānaṃ vijjati* ti* ādi.

Api ca pavattim ācikkhanto Bhagavā sahetukaṃ ācikkhi, nivattiṃ ca sa-upāyaṃ. Iti pavatti-nivatti-tad' ubhayahetūnaṃ etaparamato⁹ cattār' eva vuttāni. Tathā pariññeyya-pahātabba - sacchikātabba - bhāvetabbānaṃ; tanhāvatthu-tañhā-tañhānirodha-tañhānirodhupāyānaṃ; ālayālayarāmatā-ālaya-samugghāta-ālayasamugghātupāyānaṃ ca vasenāpi cattār' eva vuttāni ti evam ettha anūnādhikato vinicchayo veditabbo.

Kamato ti ayam pi desanākkamo va. Ettha ca olārikattā sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyan ti dukkhasaccaṃ

* S. v, 428 (bhikkhu for bhikkhave).

¹ S.R. Vm. cāti.

² P. Ekam.

³ Vm. om. atthi.

⁴ S.R. add Kati akusalā?

⁵ Vm. apaneyyābhāvato.

⁶ S.R. n' edaṃ.

⁷ Vm. om.

⁸ S.R. idaṃ. ⁹ B.H. etapa^o.

paṭhamañ vuttan. Tass' eva hetudassanattan tad anantarañ samudayasaccañ. Hetunirodhā phalanirodho ti nāpanatthan tato nirodhasaccañ. Tad adhigamupāyadassanattan ante maggasaccañ. Bhavasukhassādagadhitanāñ¹ vā sattānañ sañvegajananatthan paṭhamañ dukkham āha. Tan n' eva akatañ āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito pana hotīti nāpanatthan tad anantarañ samudayañ. Tato² sahetukena dukkhena abhibhūtattā sañviggamānasānañ³ dukkhanissarana-gavesīnañ nissarana-dassanena assāsajananatthan⁴ nirodhañ. Tato nirodhādhigamatthan nirodhasampāpakañ maggan ti evam ettha kamato⁵ vinicchayo veditabbo.

*Ariyasaccesu yañ nānañ tassa kiccato ti saccañānakiccato*⁶ pi⁷ vinicchayo veditabbo ti attho. Duvidhañ hi saccañānañ anubodhañānañ ca⁸ paṭivedhañānañ ca. Tattha anubodhañānañ lokiyañ, anussavādi-vasena nirodhe magge ca pavattati. Paṭivedhañānañ lokuttarañ, nirodham ārammañañ katvā kiccato cattāri pi saccāni paṭivijjhati. Yath' āha: *yo bhikkhave dukkhañ passati, dukkhasamudayaṃ pi so passati, dukkhanirodham pi passati, dukkhanirodhaḡāminī-paṭipadam pi passati* ti* sabbañ vattabbañ.⁹ Yañ pan' etañ lokiyañ, tattha dukkhañānañ pariyaṭṭhānābhivhava-vasena¹⁰ pavattamānañ sakkāyaditṭhiñ nivatteti; samudayañānañ ucchedaditṭhiñ; nirodhañānañ sassataditṭhiñ; maggañānañ akiriya-ditṭhiñ. Dukkhañānañ vā dhuva-subha-sukhattabhāvarahitesu khandesu dhuva-subha-sukhattabhāvasaññā-sankhātañ¹¹ phale vipaṭipattin; samudayañānañ issara-padhāna-¹² kāla-sabhāvādīhi¹³ loko pavattatīti akāraṇe kāraṇābhimānapavattañ hetumhi vipaṭipattin; nirodhañānañ arūpaloka-¹⁴ lokathūpikādisu¹⁵ apavaggagāhabhūtañ¹⁶ nirodhe vipaṭipattin; maggañānañ kāmasukhallika-attakilamathānuyogappa-

* S. v, 437.

1 P.S.R. °gathi°; H. °gedhikānañ.

2 S.R. *add* sattānañ.

3 S.R. assāda°.

4 R. tathā.

5 S.R.H. *add* pi.

6 S.R.H. °ñānaṣsa°.

7 P. *om*.

8 Vm. *om*. ca.

9 P.S.R. vitthāretabbañ.

10 S.R. °bhavana°.

11 Vm. *om*. saññā.

12 B.H. °paṭṭhāna.

13 S. kāla-bhāvādīhi.

14 P. °loke.

15 B. °thūvikā°.

16 P. gāhahetubhūtañ.

bhede avisuddhimagge visuddhimaggagāhasena pavattaṅ upāye vippaṭṭipattiṅ nivatteti. Ten' etaṅ vuccati:

Loke lokappabhāve lokatthagame sive ca tad' upāye,
sammuyhati tāva naro, na vijānāti yāva saccāni ti.

Evam ettha nānakiccato pi¹ vinicchayo vedītabbo.

Antogadhānaṅ pabhedā ti dukkhasaccasmiṅ hi² ṭhapetvā taṅhaṅ c' eva anāsavadhamme ca sesā sabbadhammā autogadhā.³ Samudayasacce chattiṅsa taṅhāvicarītāni. Nirodhasaccaṅ asammissaṅ. Maggasacce sammādiṭṭhi-mukhena vīmaṅsiddhipāda-paññīndriya-paññābala-dhammavīcayasambojjhangāni; sammāsankappāpadesena tayo nekkhamavītakkādayo; sammāvācāpadesena cattāri vacīsucarītāni; sammākammantāpadesena tīni kāyasucarītāni, sammā-ājīvamukhena⁴ appicchataṅ santuṭṭhitā ca; sabbesaṅ yeva vā etesaṅ sammāvācā-kammantājīvaṅ ariyakantasīlattaṅ sīlassa⁵ ca saddhā-hatthena paṭiggahetabbāttā tesāṅ atthitāya ca⁶ atthibhāvato saddhindriya-saddhābala-chandiddhipādā; sammāvāyāmāpadesena catubbidhasammappadhāna - viriyindriya-viriyabala-viriyasambojjhangāni⁷; sammāsati-apadesena catubbidhasatipaṭṭhāna - satindriya - satibala - satisambojjhangāni⁸; sammāsamādhī-apadesena savitakkasavicārādayo tayo tayo⁹ samādhī cittasamādhī-samādhindriya-samādhībala-pītipassaddhi-samādhī-upekkhāsambojjhangāni antogadhānīti¹⁰ evam ettha antogadhānaṅ¹⁰ pabhedā pi vinicchayo vedītabbo.

Upamāto ti bhāro viya hi dukkhasaccaṅ daṭṭhabbaṅ. Bhārādānam iva samudayasaccaṅ. Bhāranikkhepanam iva nirodhasaccaṅ. Bhāranikkhepanupāyo viya maggasaccaṅ. Rogo viya ca dukkhasaccaṅ. Roganidānam iva samudayasaccaṅ. Rogūpasamo¹¹ viya nirodhasaccaṅ. Bhesajjam iva maggasaccaṅ. Dubbhikkham iva vā dukkhasaccaṅ. Dubbutṭhi viya samudayasaccaṅ. Subhikkham iva nirodhasac-

¹ S.R. om. ² P. °saccamhi.

³ S.R. °gatā; Vm. °gadhā va.

⁴ S.R. Vm. sammājīva°.

⁵ Vm. ariyakantasīlassa.

⁶ S.R. Vm. H. om.

⁷ B.H. viriya° always.

⁸ H. °dhassatipaṭṭhānassatindriyassatibalassatisam°.

⁹ R. Vm. om.

¹⁰ S.R. °gatā°.

¹¹ H. Vm. Rogavupa°.

caṅ. Suvuṭṭhi viya maggasaccaṅ. Api ca¹ verī-veramūla-verasamugghāta - verasamugghātūpāyehi²; visarukkha - ruk-khamūla-mūlupaccheda-tadupacchedupāyehi³; bhaya-bhaya-mūla-nibbhaya-tad' adhigamupāyehi; orimatīra-mahogha-pārimatīra - taṅsampāpakavāyāmehi ca yojetvā p' etāni upamāto veditabbānīti evam ettha upamāto vinicchayo veditabbo.

Catukkato ti atthi c' ettha dukkhaṅ na ariyasaccaṅ; atthi ariyasaccaṅ na dukkhaṅ; atthi dukkhañ c' eva ariyasaccañ ca; atthi n' eva dukkhaṅ na ariyasaccaṅ. Esa nayo samudayādisu. Tattha maggasampayuttā dhammā sāmaññaphalāni ca *yad aniccaṅ taṅ dukkhaṅ* ti vacanato sankhāra-dukkhatāya dukkhaṅ, na ariyasaccaṅ. Nirodho ariyasaccaṅ, na dukkhaṅ. Itaraṅ pana ariyasaccadvayaṅ siyā dukkhaṅ aniccato, na pana yassa pariññāya Bhagavati brahmacariyaṅ vussati, tathatthena.⁴ Sabbākārena pana upādānakkhandhapañcakaṅ⁵ dukkhañ c' eva ariyasaccañ ca, aññatra taṅhāya. Maggasampayuttā dhammā sāmaññaphalāni ca yassa pariññatthaṅ Bhagavati brahmacariyaṅ vussati tathatthena⁶ n' eva dukkhaṅ na ariyasaccaṅ. Evaṅsamudayādisu pi yathāyogaṅ yojetvā *catukkato* p' ettha vinicchayo veditabbo.

Suññatekavidhādīhī ti ettha suññato tāva paramatthena hi sabbān' eva saccāni vedaka-kāraka-nibbuta-gamakābhāvato suññānīti veditabbāmi. Ten' etaṅ vuccati:

Dukkham eva hi na koci dukkhito.
kārako⁷ na kiriyā va⁸ vijjati.
atthi nibbuti, na nibbuto pumā.
maggam atthi, gamako na vijjatīti.

Atha vā:

Dhuva-subha-sukhatta-suññāṅ
purimadvayam; attasuññam amatapadaṅ;
dhuva-sukha-atta-virahito⁹
maggo iti suññatā tesu.

¹ H. *adds* loke.

² S.R. *om. from* verī-.

³ H. °chedanupā°.

⁴ S.R. tathatthena; Vm. tathatthena.

⁵ S.R. upādinna°.

⁶ P.S.R. tathatthena; Vm. tathatthena.

⁷ S.R. *add* ca.

⁸ P. Vm. ca.

⁹ P °attarahito.

Nirodhasuññāni vā tiṇi. Nirodho ca sesattaya-suñño, phalasuñño vā. Ettha hetu-samudaye dukkhassābhāvato¹, magge ca nirodhassa, na phalena sagabbho pakati-vādīnaṃ pakati viya. Hetu-suññāṇi ca phalaṃ dukkha-samudayānaṃ nirodha-maggānaṃ ca asamavāyā. Na hetusamavetaṃ hetu-phalaṃ hetu-phalasangavāyādīnaṃ² dvi-aṇukādīni viya. Ten' etaṃ vuccati:

Tayam idha nirodhasuññaṃ; tayena tenāpi nibbuti suññā.

suñño phalena hetu; phalam pi taṃ hetunā suññaṃ ti.

Evaṃ tāva suññato vinicchayo veditabbo.

Ekavidhādīhī ti sabbam eva c' ettha dukkhaṃ ekavidhaṃ pavattibhāvato; duvidhaṃ nāma-rūpato; tividhaṃ kāmā-rūpārūpūpapattibhavabhedato; catubbidhaṃ catu-āhārabhedato, pañcavidhaṃ pañcupādānakkhandhabhedato. Samudayo pi ekavidho pavattakabhāvato; duvidho ditṭhi-sampayuttāsampayuttato; tividho kāma-bhava-vibhava-taṇhā-bhedato; catubbidho catumaggappaheyyato; pañcavidho rūpābhinandanādibhedato; chabbidho chaṭaṇhākāya-bhedato. Nirodho pi ekavidho asankhatadhātubhāvato. Pariyāyena pana duvidho saupādisesa-anupādisesato³; tividho bhavattaya-vūpasamato; catubbidho catumaggādhiḡamanīyato⁴; pañcavidho pañcābhinandanavūpasamato; chabbidho chaṭaṇhākāyakkhaya-bhedato. Maggo pi ekavidho bhāvetabato; duvidho samatha-vipassanā-bhedato, dassana-bhāvanā-bhedato vā; tividho khandhattayabhedato.

Ayaṃ hi sappadesattā nagaraṃ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi sangahito. Yath' āha: *Na kho āvuso Visākha ariyena atthangikena maggena tayo khandhā sangahitā; tīhi ca kho āvuso Visākha khandhehi ariyo atthangiko maggo sangahito. Yā c' āvuso Visākha sammā-vācā, yo ca sammā-kammanto, yo ca sammā-ājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe sangahitā. Yo ca sammā-vāyāmo, yā ca sammā-sati, yo ca sammā-samādhi, ime dhammā samādhikkhandhe sangahitā. Yā ca sammā-ditṭhi, yo ca sammā-sankappo, ime dhammā*

¹ P. °sa abhā°.

³ Vm. °sesabhedato.

² Vm. °samayādīnaṃ.

⁴ H. °gādigama°.

*paññākhandhe sangahitā** ti. Ettha hi sammā-vācādayo tayo sīlam eva, tasmā te sajjātito¹ sīlakkhandhena sangahitā. Kiñcāpi hi pāliyaṅ sīlakkhandhe ti bhummena niddeso kato, attho pana karanavasen' eva veditabbo. Sammā-vāyāmādisu pana² tisu² samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṅ na sakkoti, viriye³ pana paggahakiccaṅ sādheṇte⁴ satiyā ca apilāpanakiccaṅ sādheṇtiyā laddhupakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyaṅ upamā: yathā hi nakkhattaṅ kilissāmā ti uyyānaṅ pavīṭṭhesu tisu saḥāyesu eko supupphitaṅ campakarukkaṅ disvā hatthaṅ ukkhipitvā pi gahetuṅ na sakkuneyya; ath' assa dutiyo oṇamitvā piṭṭhiṅ dadeyya, so tassa, piṭṭhiyaṅ ṭhatvā pi kampamāno gahetuṅ na sakkuneyya, ath' assa itaro aṅsakūṭaṅ upaṇāmeyya; so ekassa piṭṭhiyaṅ ṭhatvā ekassa aṅsakūṭaṅ olubbha yathā-ruci⁵ pupphāni ocinitvā pilandhitvā nakkhattaṅ kilēyya; evaṅ sampadam idaṅ daṭṭhabbaṅ. Ekato uyyānaṅ pavīṭṭhā tayo saḥāyā viya hi ekato jātā sammāvāyāmādayo tayo dhammā. Supupphitacampakarukko⁶ viya ārammaṇaṅ. Hatthaṅ ukkhipitvā pi gahetuṅ asakkonto viya attano dhammatāya ārammaṇe ekkaggabhāvena appetuṅ asakkonto samādhi. Piṭṭhiṅ datvā onatasahāyo viya vāyāmo. Aṅsakūṭaṅ datvā ṭhitasahāyo viya sati. Yathā tesu ekassa piṭṭhiyaṅ ṭhatvā ekassa aṅsakūṭaṅ olubbha itaro yathā-ruci pupphaṅ gahetuṅ sakkoti, evam eva⁷ viriye⁸ paggahakiccaṅ sādheṇte satiyā ca apilāpanakiccaṅ sādheṇtiyā laddhupakāro⁹ samādhi sakkoti ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṅ; tasmā samādhi yev' ettha sajjātito samādhikkhandhena sangahito; vāyāmasatiyo pana kiriyato sangahitā honti.

Sammāditṭhi-sammāsankappesu pi paññā attano dhammatāya aniccaṅ dukkaṅ anattā ti ārammaṇaṅ nicchetuṅ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṅ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṅ hatthe ṭhapetvā

* M. i., 301

¹ P.S.R. sañjātito.

² S.R. om.

³ P. viriyena.

⁴ B.P. °tena.

⁵ S.R. Vm. °ruciṅ.

⁶ S.R. Vm. °campako.

⁷ S.R. evaṅ.

⁸ P.S.R. viri° always.

⁹ H. adds hutvā.

sabbabhāgesu oloketukāmo samāno na cakkhu talen' eva parivattetuṅ sakkoti, angulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito c' ito ca oloketuṅ sakkoti, evam eva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṅ nicchetuṅ sakkoti, abhiniropana-lakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāya ādāya¹ dinnam eva nicchetuṅ sakkoti; tasmā idhā pi² sammādiṭṭhi yeva sajjātito paññākkhandhena sangahitā, sammā-sankappo pana kiriyato sangahito³ hoti.

Iti imehi tīhi khandhehi maggo sangahaṅ gacchati; tena vuttaṅ tividho khandhattaya-bhedato ti.

Catubbidho sotāpatti-maggādivasena.⁴

Api ca sabbān' eva saccāni ekavidhāni avitathattā, abhiññeyyattā vā. Duvidhāni lokiya-lokuttarato; sankhatā-sankhatato ca.⁵ Tividhāni dassanabhāvanāhi pahātābato, appahātābato, neva pahātābba-nāpahātābato⁶ ca. Catubbidhāni pariññeyyādi-bhedato ti evam ettha ekavidhādīhi vinicchayo veditabbo.

Sabhāgavisabhāgato ti sabbān' eva ca³ saccāni aññamaññaṅ⁷ sabhāgāni, avitathato attasuññato dukkarapaṭivedhato ca. Yath' āha: *Taṅ kiṅ maññasi Ānanda? Katamaṅ nu kho dukkaratarāṅ vā durabhisambhavatarāṅ vā, yo vā dūrato va sukhumena tālacchiggaḷena asanaṅ atipāteyya ponkhānuponkhaṅ avirādhitāṅ, yo vā satadhā⁸ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṅ paṭivijjheyā ti? Etad eva bhante dukkaratarāṅ c' eva durabhisambhavatarāṅ ca, yo satadhā⁸ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṅ paṭivijjheyāti. Tato kho te Ānanda duppaṭivijjhataraṅ paṭivijjhanti, ye idaṅ dukkhan ti yathābhūtaṅ paṭivijjhanti . . . pe . . . ayaṅ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti yathābhūtaṅ paṭivijjhanti ti.* Visabhāgāni salakkhaṇavavattānato. Purimāni ca dve sabhāgāni duravagāhāttena⁹ gambhīrattā lokiyattā sāsavattā ca; visabhāgāni*

* S. v, 454.

¹ S. om.; Vm. H. ādāyādāya. ² S.R. idha; om. pi. ³ S.R. om.

⁴ R. sotāpattādimaggavasena; S.H. sotāpannādimaggavasena.

⁵ Vm. vā.

⁶ Vm. om.

⁷ S.R. Vm. °mañña.

⁸ S.R. sattadhā.

⁹ B.P.S.R. °hatthena.

phalabetu-bhedato, pariññeyya-pahātābato ca. Pacchimāni pi dve sabhāgāni gambhīrattena¹ duravagāhattā lokuttarattā anāsavattā ca. Visabhāgāni visaya-visayibhedato sacchikātabba-bhāvetābato ca. Paṭhama-tatiyāni cāpi sabhāgāni phalāpadesato, visabhāgāni sankhatāsankhatato. Dutiya-catutthāni cāpi sabhāgāni hetu-apadesato; visabhāgāni ekantakusalākusalato. Paṭhama-catutthāni cāpi sabhāgāni sankhatato; visabhāgāni lokiyalokuttarato. Dutiya-tatiyāni cāpi sabhāgāni neva-sekkha-nāsekkhabhāvato;² visabhāgāni sārammaṇānārammaṇato.

Iti evaṇ pakārehi, nāyehi ca vicakkhaṇo
vijaññā ariyasaccānaṇ, sabhāgavisabhāgatan ti.

Idāni sankhepato uddiṭṭhāni dukkhādīni vibhajitvā dasetuṇ ayaṇ *Tattha katamaṇ dukkhaṇ ariyasaccaṇ? Jāti pi dukkhā ti*³ niddesavāro āradhho. Tattha jāti veditabbā; jatiyā dukkhaṭṭho veditabbo. Jarāmarāṇaṇ, soko, paridevo, dukkhaṇ domanassaṇ, upāyāso, appiya-sampayogo, piya-vippayogo veditabbo. Piyavippayogassa dukkhaṭṭho veditabbo. Icchā veditabbā; icchāya dukkhaṭṭho veditabbo. Khandhā veditabbā; khandhānaṇ dukkhaṭṭho veditabbo.

Tattha dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya ayaṇ mātikā: idaṇ hi dukkhaṇ nāma anekaṇ nānappakāraṇ. Seyyathidaṇ? Dukkhadukkhaṇ, vipariṇāmadukkhaṇ, sankhāradukkhaṇ, paṭicchannadukkhaṇ, appaṭicchannadukkhaṇ, pariyaṇadukkhaṇ, nippariyāyadukkhaṇ ti.

Tattha kāyikacetāsikā⁴ dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā dukkhadukkhaṇ nāma.⁵ Sukhavedanā⁶ vipariṇāmena dukkhuppatti-hetuto vipariṇāmadukkhaṇ nāma.⁷ Upekkhā-vedanā c' eva avasesā ca tebhūmakā sankhārā udayabbaya-pīlittā sankhāradukkhaṇ nāma.⁷ Tathā pīlanaṇ pana maggaphalānam pi atthi, tasmā ete dhammā dukkhasaccapariyāpannatthena⁸ sankhāradukkhaṇ nāmāti veditabbā. Kaṇṇasūla-dantasūla-rāgajaparilāha-dosajaparilāhādi kāyika-cetasiko. ābādho pucchitvā

¹ S.R. °ratthena.

² B.P. nevasekkhā°.

³ Vbh. 99.

⁴ B.P.H. °sika.

⁵ Vm. ti vuccati.

⁶ Vm. sukhā°.

⁷ Vm. om.

⁸ P.H. °pannattena; S.R. °pannatthena

jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato paṭicchanna-
dukkhaṇ nāma; apākaṭadukkhaṇ ti pi vuccati. Dvattiṇ-
sa-kammakāraṇādi-samuṭṭhāno ābādho apucchitvā¹ jānitab-
bato upakkamassa ca pākaṭabhāvato apaṭicchannaduk-
khaṇ² nāma; pākaṭadukkhaṇ ti pi vuccati. Thapetvā
dukkhadukkhaṇ sesaṇ dukkhasaccavibhange āgataṇ jāti-ādi
sabbam pi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato pariyāya-
dukkhaṇ nāma. Dukkhadukkhaṇ nipariyāyadukkhaṇ
nāma.

Tattha pariyāyadukkhaṇ, nipariyāyadukkhaṇ ti imas-
miṇ padadvaye ṭhatvā dukkhaṇ ariyasaccaṇ kathetabbaṇ.
Ariyasaccaṇ ca nām' etaṇ³ pāliyaṇ sankhepato pi āgacchati
vitthārato pi. Sankhepato āgataṭṭhāne sankhepena pi vit-
thārena pi kathetuṇ vaṭṭati. Vitthārato āgataṭṭhāne pana
vitthāren' eva kathetuṇ vaṭṭati, na sankhepena. Taṇ idaṇ
imasmiṇ ṭhāne vitthārena⁴ āgatan ti vitthāren' eva kathetab-
baṇ. Tasmā yaṇ taṇ niddesavāre⁵ *Tattha katamaṇ dukkhaṇ
ariyasaccaṇ? Jāti pi dukkhā* ti ādini padāni⁶ gahetvā jāti
veditabbā, jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo ti ādi vuttaṇ.

Tattha jāti-ādini tāva *Tattha katamā jāti?* *Yā tesāṇ tesāṇ
sattānaṇ tamhi tamhi sattanikāye jāti sañjāti* ti imassa pana
padabhājanīyassa vasena veditabbāni. Tatrāyaṇ atthavaṇ-
ṇanā: *tesāṇ tesāṇ sattānan* ti ayaṇ sankhepato anekesaṇ
sattānaṇ sādharmaṇaniddeso. Yā Devadattassa jāti, yā
Somadattassa jāti⁷ ti evaṇ hi divasam pi kathiyamāne
n' eva sattā pariyādānaṇ gacchanti, na sabbaṇ aparatthadī-
panaṇ sijjhati; imehi pana dvihi padehi na koci satto apari-
yādinno hoti, na kiñci aparatthadīpanaṇ na sijjhati. Tena
vuttaṇ *yā tesāṇ tesāṇ sattānan* ti. *Tamhi tamhi* ti ayaṇ gati-
jāti-vasena⁷ anekesaṇ sattanikāyānaṇ sādharmaṇaniddeso.
Sattanikāye ti sattānaṇ nikāye, satta-ghaṭāyaṇ satta-samūhe
ti attho. *Jāti* ti ayaṇ jāti-saddo anekattho; tathā h' esa
*ekam pi jātiṇ dve pi jāti yo** ti ettha bhava āgato. *Atthi Vi-*

* D. i, 81, etc., etc.

¹ Vm. adds va.

³ S.R. nāma; om. etaṇ.

⁵ S.R. ud°.

⁶ S.R. om.

² P.B.H. appaṭic°.

⁴ S.R. °ren' eva.

⁷ S.R. om. jāti.

sākhe nigāṇṭhā nāma samaṇajāṭi ti* ettha nikāye. *Tiri*¹ *nāma tinajāti nābhīyā uggantvā nabhaṇ āhacca thitā ahoṣi* ti† ettha paññattiyaṇ. *Jāti dvīhi khandhehi sangahitā* ti ettha sankhatalakkhaṇe. *Yaṇ mātu-kucchimhi*² *paṭhamaṇ cittaṇ uppannaṇ, paṭhamaṇ viññānaṇ pātubhūtaṇ, tad upādāya sā v' assa jāṭi* ti ettha paṭisandhiyaṇ. *Sampatijāto Ānanda Bodhisatto* ti ettha pasūtiyaṇ. *Anupakuttho jātivādenā* ti‡ ettha kule. *Yato 'haṇ bhagini ariyāya jāṭiyā jāto*³ ti ettha ariya-sīle. Idha panāyaṇ savikāresu⁴ paṭhamābhiniḥḥattakkhandhesu⁵ vattati. Tasmā jāyamānakavasena⁶ *jāti* ti idam ettha sa-bhāvapaccattaṇ. Sañjāyana-vasena *sañjāti* ti upasaggena padaṇ vaḍḍhitaṇ. Okkamanavasena *okkanti*. Jāyanaṭṭhena vā jāti; sā aparipunṇāyatanavasena vuttā.⁷ Sañjāyanaṭṭhena sañjāti; sā paripunṇāyatanavasena vuttā.⁷ Okkamaṇṭṭhena okkanti; sā aṇḍaja-jalābujavasena vuttā.⁷ Te hi aṇḍakosaṇ ca vatthikosaṇ ca okkamanti; okkamantā pi⁸ pavisantā viya paṭisandhiṇ gaṇhanti. Abhinibbattaṇṭṭhena *abhinibbatti*. Sā saṇsedaja-opapātikavasena vuttā.⁸ Te hi pākāṭā eva hutvā nibbattanti. Ayaṇ tāva sammuti-kathā.

Idāni paramatthakathā hoti. Khandhā eva⁹ hi paramatthato pātubhavanti, na sattā.¹⁰ Tattha ca *khandhānaṇ* ti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṇ, pañcavokārabhave pañcannaṇ¹¹ gahaṇaṇ veditabbaṇ. *Pātubhāvo* ti uppatti. *Āyatanānaṇ* ti ettha³ tatra tatra uppajjamānāyatanavasena sangaho veditabbo. *Paṭilābho* ti santatiyaṇ pātubhāvo yeva. Pātubhavantān' eva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. *Ayaṇ vuccati jāṭi* ti ayaṇ jāti nāma kathiyati.

Sā pan' eṣā tattha tattha bhava paṭhamābhiniḥḥattak-khaṇā, niyyātanarasā, atītabhavato idha ummujjanapaccupaṭṭhānā,¹² phalavasena dukkhaviccittatā-paccupaṭṭhānā vā.

Idāni jāṭiyā dukkhaṭṭho veditabbo ti: ayaṇ hi jāti sayāṇ na dukkhā, dukkhuppattiyā pana vatthu-bhāvena

* A. i, 206.

† A. iii, 240 (tiriyā).

‡ *Ibid.* 152.

1 S.R. Tiriyā; H. Tiriyaṇ.

2 R. °chismiṇ.

3 S.R. om.

4 S.R. saha vikārikesu.

5 S.R. paṭhamanib°.

6 S.R. jāyanaka°.

7 B.H. yuttā.

8 B.P. yuttā.

9 P. yeva.

10 S.R. satto.

11 S.R. add pi.

12 P. uppajana°; S.R. uppajjana°.

dukkhā ti vuttā. Kataradukkhassa panāyaṇ vatthūti? Yaṇ taṇ Bālapaṇḍitasuttādisu* Bhagavatā pi upamāvasena pakāsitaṇ āpāyikadukkhāṇ,¹ yañ ca sugatiyaṇ manussaḷoke gabbhokkanti-mūlakādi-bhedaṇ dukkhāṇ uppajjati, tassa sabbassā pi esā vatthu.

Tatr' idaṇ gabbhokkanti-mūlakādi-bhedaṇ dukkhāṇ: ayaṇ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppala-paduma-puṇḍarīkādisu nibbattati; atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa, udarapaṭala-piṭṭhikaṇṭakānaṇ vemajjhe, paramasambādhe, tibbandhakāre, nānākunaṇapagandha-paribhāvite, asuciparamaduggandha-pavana-vicarite,² adhimattajecuche kucchippadese pūtimaccha-pūtikummāsa-candanikādisu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasamāse mātukucchisambhavena usmanā³ puṭapākaṇ viya paccamāno, piṭṭha-piṇḍi⁴ viya sediyamāno, sammiñjana⁵-pasāraṇādirahito adhimattaṇ⁶ dukkhāṇ paccanubhotīti idaṇ tāva gabbhokkanti-mūlakaṇ dukkhāṇ.

Yaṇ pana so⁷ mātu sahasā upakkhalana⁸-gamana-nisīdana vuṭṭhāna⁹-parivattanādisu surādhutta-hatthagato eḷako viya ahitunḍika-hatthagato¹⁰ sappapotako viya ca ākaḍḍhana-parikaḍḍhana-odhunana-niddhunanādinā upakkamena adhimattaṇ dukkham anubhavati, yañ ca mātu sītūdakaṇānā-kāle sītanarakūpapanno viya, uṇha-yāgubhattādi¹¹-ajjhoharaṇakāle angāravuṭṭhi-samparikiṇṇo viya, loṇambilādi-ajjhoharaṇakāle khārāpaticchakādi¹²-kammakaraṇappatto¹³ viya tibbaṇ dukkham anubhoti, idaṇ gabbha-pariharaṇamūlakaṇ dukkhāṇ.

Yaṇ pan' assa mūlhagabbhāya mātuyā mittāmacca-suhajjādihi pi adassanārahe dukkhuppattiṭṭhāne chedanaphālanādihi dukkhāṇ uppajjati, idaṇ gabbhavipatti-mūlakaṇ dukkhāṇ.

Yaṇ¹⁴vi jāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakapātaṇ viya atibhayānakaṇ yonimaggaṇ paṭipātiya-

* M. iii, 163; S. ii, 23.

¹ S.R. āpāyikaṇ°.

² S.R. *cm.* asuci.

³ B.H. usmānā.

⁴ S.R. °piṇḍaṇ.

⁵ B. samañchana *always*.

⁶ S.R. °matta.

⁷ H. pan' eso.

⁸ S.R. pak°.

⁹ P. uṭṭhāna.

¹⁰ P.S.R. °guṇṭhika°.

¹¹ P. dīni.

¹² S.R. Vm. khārāpatacchikādi.

¹³ B.H. °kāraṇap°.

¹⁴ R. *om.*

mānassa,¹ paramasambādheṇa yonimukheṇa tālacchiggaḷeṇa viya nikkadḍhiyamānassa mahānāgassa,² narakasattassa viya ca sanghāṭapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhaṃ uppajjati, idaṃ vijāyanamūlakaṃ dukkhaṃ.

Yaṃ pana jātassa taruṇa-vaṇa-sadisassa sukumārasarīrassa hatthagahaṇa-nahāpana³ - dhovana - colaparimajjanādi - kāle⁴ sūcimukha-khuradhārā-vijjhana-phālana-sadisaṃ⁵ dukkhaṃ uppajjati, idaṃ mātukucchito bahi nikkhamanamūlakaṃ⁶ dukkhaṃ.

Yaṃ tato paraṃ pavattiyaṃ attanā va attānaṃ vadhentassa,⁷ acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogam anuyuttassa, kodhavasena abhuñjantassa ubbandhantassa⁸ ca dukkhaṃ hoti, idaṃ attūpakkamamūlakaṃ dukkhaṃ.

Yaṃ pana parato vadhabandhanādiṇi anubhavantassa uppajjati, idaṃ parūpakkamamūlakaṃ dukkhaṃ ti. Iti imassa sabbaṃ pi dukkhassa ayaṃ jāti vatthum eva hotitī.⁹ Ten' etaṃ vuccati:—

Jāyetha no ce narakesu satto,
tath' aggidāhādikaṃ appasayaṃ,
labhetha dukkhaṃ nu kuhiṃ patiṭṭhaṃ,
icc' āha dukkhā ti munidha jātiṃ.¹⁰

Dukkhaṃ tiracchesu kasā-patoda-
daṇḍābhigghātādi-bhavaṃ¹¹ anekaṃ,
yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhaveyya jātiṃ,
vinā tahiṃ jāti tato pi dukkhā.

Petesu dukkhaṃ pana khuppipāsā
vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ,
yasmā ajātassa na tattha atthi,
tasmā pi dukkhaṃ muni jātim āha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ,
na taṃ bhava tattha na cassa jāti,
yato ayaṃ jāti tato pi dukkhā.

¹ S.R. Vm. paṭipādiya°.

² S.R. mahānāgassa nikkadḍhiyamānassa.

³ B. nhā°.

⁴ B. majjānā°.

⁵ S.R. °dhārāhi viya vij°; H. Vm. °dhārāhi°.

⁶ S.R. °mamūlakaṃ.

⁷ B.H. vadhan°.

⁸ S.R. om.

⁹ S.R. Vm. hoti.

¹⁰ S.R. jāti.

¹¹ P. bhavaṃ.

Yaṇ cāpi gūthanarake viya mātu-gabbhe,
satto vasaṇ ciram, ato bahi nikkhamañ¹ ca,
pappoti dukkham atighoram, idam pi natthi
jātiṇ vinā; iti pi jāti-r-ayaṇ² hi dukkhā.

Kiṇ bhāsitena bahunā? nanu yaṇ kukiñci,
atthī 'dha kiñcid api³ dukkham idaṇ kadāci
n' ev' atthi jāti-virahe yad ato Mahesī
dukkhā ti sabbapaṭhamaṇ imam āha jātin ti.

Jarānidese jarā ti sabhāvapaccattaṇ.

Jiraṇatā ti ākāraniddeso.

Khaṇḍiccan ti ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayaṇ hi jarā ti iminā padena sabhāvato dīpitā. Ten' assā idaṇ sabhāvapaccattaṇ.

Jiraṇatā ti iminā ākārato. Ten' assāyaṇ ākāraniddeso.

Khaṇḍiccan ti iminā kālātikkame danta-nakhāṇaṇ khaṇḍi-tabhāvakarāṇakiccato.⁴

Pāliccan ti iminā kesalomānaṇ palitabhāvakarāṇakiccato.

Valittacatā ti iminā maṇsaṇ milāpetvā tace valittabhāvakarāṇakiccato⁵ dīpitā. Ten' assā ime khaṇḍiccan ti ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Te hi imesaṇ vikārānaṇ dassanavasena pākāṭībhūtā ti pākāṭajarā dassitā. Yath' eva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tinarukkhādīnaṇ⁶ saṇbhaggapalibhaggaṭṭāya⁷ vā jhāmatāya vā gatamaggo pākāṭo hoti. Na ca so gatamaggo, tān' eva udakādīni. Eṃam eva jarāya dantādisu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākāṭo; cakkhuṇ ummīletvā pi gayhati. Na ca khaṇḍiccādīn' eva jarā; na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṇhāni, indriyānaṇ paripāko ti imehi pana padehi kālātikkame yeva abhivyattāya⁸ āyukkhaya-cakkhādi-indriyaparipāka-sankhātāya pakatiyā⁹ dīpitā (?) Ten' ass' ime pacchimā dve pakatiniddesā ti veditabbā. Tattha yasmā jaraṇ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā āyuno saṇhānīti phalūpacārena vuttā. Yasmā¹⁰ daharakāle suppasannāni sukhumam

¹ B. nikkhamaṇaṇ. ² S.R.H.Vm. jāti ayaṇ. ³ B.H. kiñci-r-api.

⁴ P. °karaṇā°. ⁵ S.H. valibhāva°.

⁶ S.R. tinakāṭṭhādīnaṇ.

⁷ (P. saṇsag°.)

⁸ P. anibbattāya; B. atib°. ⁹ S.R. pavattiyā. ¹⁰ S.R. add ca.

pi attano visayaṇ sukhen' eva gaṇhana-samatthāni cakkhā-dīni indriyāni jaraṇ pattassa paripakkāni ālulitāni avisadāni olārikam pi attano visayaṇ gaḥetuṇ asamatthāni honti, tasmā indriyānaṇ paripāko ti phalūpacāren' eva¹ vuttā.

Sā pan' esā evaṇ nidditthā sabbā pi jarā pākāṭa paṭicchannā ti duvidhā hoti. Tattha dantādisu khaṇḍādibhāva-dassanato² rūpadhammesu jarā pākāṭa-jarā nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato paṭicchannajarā³ nāma. Tattha yvāyaṇ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṇ dantādīnaṇ suviññeyyattā⁴ vaṇṇo yeva. Taṇ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā ime dantā⁵ jarāya pahaṭā ti jaraṇ jānāti; udakattthāne baddhāni gosingādīni oloketvā hetthā udakassa atthi-bhāvaṇ⁶ jānanaṇ viya.

Puna avīci-savīcīti evam pi ayaṇ jarā⁷ duvidhā hoti. Tattha maṇi-kanaka-rajata-pavāla-canda-suriyādīnaṇ⁸ mandadasa-kādisu pāṇīnaṇ viya ca⁹ pupphaphalapallavādisu apāṇīnaṇ viya ca antarantarā vaṇṇavisesādīnaṇ dubbīññeyyattā¹⁰ jarā avīci-jarā nāma; nirantarajarā ti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṇ suviññeyyattā jarā savīci-jarā nāma. Tattha savīci-jarā upādinnānupādin-naka-vasena¹¹ evaṇ dipetabbā:¹² daharakumārakānaṇ hi paṭhamam eva khīradantā nāma utthahanti, na te thirā. Tesu pana patitesu puna dantā utthahanti; te paṭhamam eva setā honti, jarāvātena pana pahaṭakāle kālakā honti. Kesā pana⁹ paṭhamam eva tambā pi honti kālakā pi setā pi. Chavi pana salohitikā¹³ hoti, vaḍḍhantānaṇ vaḍḍhantānaṇ¹⁴ odātānaṇ odātābhāvo kālakānaṇ kālākabhāvo paññāyati; jarāvātena pana pahaṭakāle valiṇ gaṇhāti. Sabbam pi sassaṇ vāpitakāle setaṇ hoti, pacchā nīlaṇ; jarāvātena pana pahaṭakāle paṇḍukaṇ hoti. Ambankurenāpi dipetuṇ vaṭṭati eva.

Ayaṇ vuccati jarā ti ayaṇ jarā nāma kathiyati. Sā pan'

¹ S.R. °rena; om. eva.

² B.H. khandhādi°.

³ S.R. °channā; om. jarā.

⁴ S.R. dubbīñ°.

⁵ S.R. khandhā.

⁶ P. °bhāva.

⁷ *Vism.* 449.

⁸ H. *adds* viya.

⁹ S.R. om.

¹⁰ S.R. duviñ°.

¹¹ S.R. upādinnakavasena; H. °nakānupādin°.

¹² S.R. veditabbā.

¹³ P.S.R. °hitakā; H.-maṇsā lohitikā.

¹⁴ R. om.

esā khandhaparipākalkkhaṇā, maraṇūpanayanarasā,¹ yobbanavināsapaccupaṭṭhānā.

Jarāya dukkhatṭho veditabbo ti ettha pana ayam pi² sayañ na dukkhā; dukkhassa pana vatthu-bhāvena dukkhā ti vuttā. Katarassa dukkhassa? Kāyadukkhassa c' eva domanassadukkhassa ca. Jiṇṇassa hi attabhāvo jarasakaṭaṇ viya dubbalo hoti, ṭhātuṇ vā gantuṇ vā nisīdituṇ vā vāyamaṇṭassa balavaṇ³ kāyadukkhā⁴ uppajjati. Puttadāre yathāpure asallakkhente domanassañ uppajjati. Iti imesaṇ dvinnam pi⁵ dukkhānaṇ vatthu-bhāvena dukkhā ti veditabbā. Api ca:

Angānaṇ sithil-bhāvā, indriyānaṇ vikārato,
yobbanassa vināsenā, balassa upaghātato,
vippavāsā satādināṇ, puttadārehi attano
appasādanīyato⁶ ca,⁷ bhiyyo bālattapattiyā,

pappoti dukkhaṇ yaṇ macco, kāyikaṇ mānaṇ tathā,
sabbam etaṇ jarā-hetu, yasmā, tasmā jarā dukhā⁸ ti.

Maraṇaniddese cavanakavasena⁹ cuti. Eka-catu-pañcak-khandhāya cutiyā sāmāññavacanānaṇ etaṇ.

Cavanatā ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṇ.

Bhedo ti cuti-khandhānaṇ banguppattiparidīpanaṇ.¹⁰

Antaradhānaṇ ti ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṇ cuti-khandhānaṇ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṇ.

Maccu maraṇaṇ ti maccu-sankhātaṇ maraṇaṇ.

Kālo nāma antako, tassa kriyā¹¹ kālakriyā.¹² Ettāvataṇ sammutiyā maraṇaṇ dipitaṇ hoti.

Idāni paramatthena dipetuṇ khandhānaṇ bhedo ti ādim āha. Paramatthena hi khandhā yeva bhijjanti; na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati; bhinnesu mato ti vohāro hoti. Ettha ca catupañcavokāravasena khandhānaṇ bhedo. Ekavokāravasena kalebarassa¹³ nikkhepo. Catuvokāravasena vā khandhānaṇ bhedo. Sesa-

¹ S.R. maraṇopa°.

² S.R. add jarā.

³ S.R. balava.

⁴ S. kāyika°.

⁵ S.R. om.

⁶ S.R. Vm. °niyato.

⁷ S.R. Vm. o' eva.

⁸ B.S.R.H. dukkhā.

⁹ P.S.R. cavanavasena.

¹⁰ S.R. angup°.

¹¹ R. adds ti.

¹² H. kālan°.

¹³ B.H. kalevara° always.

dvayavasena kalebarassa¹ nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvaye pi rūpakāya-sankhātassa kalebarassa¹ sambhavato.² Yasmā vā Cātummahārājikādisu khandhā bhijjant'eva, na kiñci nikkhipati, tasmā tesañ vasena khandhānañ bhedo. Manussādisu kalebarassa¹ nikkhepo.

Ettha ca kalebarassa nikkhepakaranato maraṇaṇ *kalebarassa nikkhepo* ti vuttaṇ.

Jīvitindriyassa upacchedo ti iminā indriyabaddhass'eva maraṇaṇ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṇ nāma n'atthī ti dasseti. Sassaṇ mataṇ, rukkho mato ti idaṇ pana vohāramattam eva. Atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṇ khayavayabhāvam eva dīpenti.

Idaṇ vuccati maraṇan ti idaṇ sabbam pi maraṇaṇ nāma kathiyati.

Api c' ettha khaṇikamaraṇaṇ, sammutimaraṇaṇ, samucchadamaraṇan ti ayam pi bhedo veditabbo. Tattha khaṇikamaraṇaṇ nāma pavatte rūpārūpadhamānaṇ bhedo. Tisso mato, Phasso mato ti idaṇ sammuti-maraṇaṇ nāma. *Khīṇāsavassa appaṭṭisandhikā kālakiriyā samucchadamaraṇaṇ nāma*. Imasmiṇ pan'atthe³ sammuti-maraṇaṇ adhippetañ. *Jātikhayamaraṇaṇ, upakkamamaraṇaṇ, sarasamaraṇaṇ āyukhayamaraṇaṇ, puññakkhayamaraṇan* ti pi tass'eva nāmaṇ. Tay'idaṇ cuti-lakkhaṇaṇ, viyoga-rasaṇ, vippavāsa-paccupaṭṭhānaṇ.

Maraṇassa dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha pana idam pi sayañ na dukkhaṇ; dukkhassa pana vatthubhāvena dukkhan ti vuttaṇ. *Māraṇantikā hi⁴ sārīrikā vedanā paṭivāte gahitā āditta-tiṇukkā viya sarīraṇ nidahanti.⁵ Narahani-mittādīnaṇ upaṭṭhahanakāle⁶ balavadomanassaṇ uppajjati. Iti imesaṇ dvinnam pi⁷ dukkhānaṇ vatthu bhāvena dukkhan ti veditabbaṇ. Api ca:*

Pāpassa pāpakammādi-nimittam anupassato,
bhaddassāpasahantassa,⁸ viyogaṇ piyavatthukaṇ⁹

¹ B.H. kalevara° *always*.

² B.H. sabbhāvato.

³ B.S.R. pan'ettha.

⁴ B.P. Maraṇan ti kāyikā.

⁵ niḍḍa° (?).

⁶ P. upaṭṭhāna°.

⁷ S.R. *om. pi*.

⁸ B.P.H. °sopa°; S.R. bhaddassa-m-asahantassa.

⁹ Vm. °vatthuto.

mīyamānassa yaṇ dukkhaṇ, mānasaṇ¹ avisesato;
sabbesaṇ cā pi yaṇ sandhi-bandhanacchedanādikaṇ

vitujjamāna-mammānaṇ,² hotidukkhaṇ sarīrajaṇ,
asayham appaṭikāraṇ,³ dukkhass' etass' idaṇ yato,
maraṇaṇ vatthu, ten' etaṇ dukkham icc' eva bhāsitan ti.

Api ca imāni jāti-jarā-maraṇāni nāma imesaṇ sattānaṇ vadha-
kapaccāmittā⁴ viya otāraṇ gavesantāni vicaranti. Yathā hi
purisassa tīsu paccāmittesu otārāpekkhesu vicarantesu eko
vadeyya: Ahaṇ asuka-arañṇassa nāma vaṇṇaṇ kathetvā etaṇ
ādāya tattha gamissāmi, ettha mayhaṇ dukkaraṇ n' atthī
ti; dutiyo vadeyya: Ahaṇ tava etaṇ gahetvā gatakāle pothe-
tvā dubbalaṇ karissāmi, ettha mayhaṇ dukkaraṇ n' atthī
ti; tatiyo vadeyya: Tayā etasmiṇ pothetvā dubbale kate
tiṇhena asinā sīsacchedanaṇ nāma mayhaṇ bhāro hotū ti—
te evaṇ⁵ vatvā⁶ tathā kareyyuṇ. Tattha paṭhamapaccāmit-
tassa arañṇassa⁷ vaṇṇaṇ kathetvā taṇ ādāya tattha gatakālo
viya suhajja ñāti-maṇḍalato nikkadḍhitvā yattha kathaci
nibbattāpanaṇ nāma jātiyā kiccaṇ; dutiyassa pothetvā dub-
balakaraṇaṇ viya nibbattakkhandhesu nipatitvā parādhīna-
mañcaparāyanabhāvakaraṇaṇ jarāya kiccaṇ; tatiyassa tiṇ-
hena asinā sīsacchedanaṇ viya jīvitakkhaya-pāpanaṇ mara-
ṇassa kiccaṇ ti veditabbaṇ.

Api c' ettha jātidukkhaṇ sādīnava-mahākantārappaveso
viya daṭṭhabbaṇ. Jarādukkhaṇ tattha annapānarahitassa
dubbalaṇ viya daṭṭhabbaṇ. Maraṇadukkhaṇ dubbalassa iriyā-
pathavattane⁸ vihataparakkamassa vālādīhi anayavyasanā-
pādanaṇ⁹ viya daṭṭhabban ti.¹⁰

Sokaniddese vyasatīti¹¹ vyasanaṇ¹²; hitasukhaṇ khipati vid-
dhaṇsetīti attho.

Ñātīnaṇ vyasanaṇ¹² ñāti-vyasanaṇ. Cora-roga-bhayādīhi
ñātikkhayo ñātivināso ti attho. Tena ñāti-vyasanaena.

¹ S.R. mānusaṇ.

² °dhammānaṇ *all MSS.*

³ S.R. °appaṭikāraṇ.

⁴ S. °mittāni.

⁵ S.R. ekato.

⁶ S.R. hutvā.

⁷ S.R.H. arañṇa.

⁸ H. °pathappavat°.

⁹ S.R. °sanapāpanaṇ.

¹⁰ P. *om. ti.*

¹¹ S.R. viyassatīti; H. viyasa°.

¹² B.P.H. bya° *always.*

Phuṭṭhassāti ajjhotthaṭṭassa abhibhūtaṭṭassa samannāgatassāti attho.

Sesesu pi es' eva nayo.

Ayaṅ pana viseso: bhogaṇaṅ vyasaṇaṅ¹ *bhogavyasaṇaṅ*; rājacorādi-vasena bhogakkhayo bhogavināso ti attho. Rogo yeva vyasaṇaṅ *rogavyasaṇaṅ*. Rogo hi ārogyaṅ vyasati² vināsetīti vyasaṇaṅ. Sīlassa vyasaṇaṅ *sīlavysaṇaṅ*. Dusīlyass' etaṅ nāmaṅ. Sammādiṭṭhiṅ vināsayamānā³ uppannā diṭṭhi eva vyasaṇaṅ *diṭṭhi-vyasaṇaṅ*. Ettha ca purimāni dve anipphannani. Pacchimāni tiṇi nipphannāni tilakkhaṇabbhāhatāni. Purimāni⁴ ca tiṇi neva kusalāni, na akusalāni. Sīladiṭṭhi-vyasaṇadvayaṅ akusalaṅ.

Aññataraññatarenā ti⁴ gahitesu vā yena kenaci, agahitesu vā mittāmaccavyasaṇādisu yena kenaci.

Samannāgatassāti samanubandhanassa⁵ aparimuccamānassa.

Aññataraññatarena dukkhadhammenā ti yena kenaci soka-dukkhassa uppattihetunā.

Soko ti socanakavasena soko. Idaṅ tehi⁶ kāraṇehi uppajjanakasokassa sabhāvapaccattaṅ.

Socanā ti socanākāro.

Socitattan ti socitabhāvo.

Anto soko ti abbhantare⁷ soko. Dutiyaṭṭapaṇaṅ upasagga-vasena⁸ vadḍhitaṅ. So hi abbhantare⁹ sukkhāpento viya parisukkhāpento upajjatīti 'anto soko, anto parisoko' ti vuccati.

Cetaso pariṅghāyanā ti cittassa jhāyanākāro.¹⁰ Soko hi uppajjamāno aggi viya cittaṅ jhāpeti paridahati,¹¹ cittaṅ me jhāmaṅ, na me kiñci paṭibhātī ti vadāpeti. Dukkhitō mano dummano. Tassa bhāvo *domanassaṅ*.¹²

Anupaviṭṭhaṭṭhena soko va sallaṅ ti *sokasallaṅ*.

Ayaṅ vuccati soko ti ayaṅ soko nāma kathīyati.

So paṇāyaṅ kiñcāpi atthato domanassavedanā va hoti;

¹ B.P.H. bya *always*.

² S.R. viyassati; H. viyasati.

³ S.R. viddhaṅsaya°.

⁴ *Vbh.* 100.

⁵ S.R. °bandhassa; H. °bandhantassa.

⁶ S.R.H. etehi.

⁷ S.R. °tara.

⁸ S.R. °saggena.

⁹ S.R.H. °taraṅ.

¹⁰ P. jhānā°.

¹¹ S.R. dahati, pariḍahati (?).

¹² *Text* 100.

evaṅ sante pi anto nijjhānalakkhaṇo, cetaso parinijjhāyana-
 naraso, anusocanapaccupaṭṭhāno.¹ Sokassa dukkhaṭṭho ve-
 ditabbo ti ettha pana ayaṅ sabhāvadukkhattā ceva dukkhassa
 ca vatthu-bhāvena dukkho ti vutto. Kataradukkhassāti ?²
 Kāyikadukkhassa³ ceva javanakkhaṇe ca domanassa-duk-
 khassa. Sokavegena hi hadaye mahāgaṇḍo⁴ utṭhahitvā
 paripaccitvā bhijjati, mukhato vā kālalohitaṅ nikkhamati,
 balavaṅ⁵ kāyadukkhaṅ uppajjati; ettakā me nātayo khayaṅ
 gatā, ettakā me bhogā ti cintentassa ca balavaṅ domanassaṅ
 uppajjati. Iti imesaṅ dvinnaṅ dukkhānaṅ vatthu-bhāvena
 p' esa dukkho ti veditabbo. Api ca:

Sattānaṅ hadayaṅ soko, sallaṅ viya vittujjati;
 aggitatto va nārāco, bhusaṅ ca dahate⁶ puna.
 samāvahati ca vyādhijarāmarañabhedanaṅ,
 dukkham pi vividhaṅ yasmā, tasmā dukkho⁷ ti

vuccatīti.

Paridevaniddese mayhaṅ dhītā, mayhaṅ putto ti evaṅ
 ādissa ādissa⁸ devanti rodanti etenāti ādevo. Taṅ taṅ vaṇṇaṅ
 parikittetvā parikittetvā devanti etenāti paridevo. Tato
 parāni dve dve padāni purimadvayass' eva ākārabhāvanid-
 desavasena vuttāni.

Vācā ti vacanaṅ.

Palāpo ti tucchaṅ niratthakavacanaṅ.

Upaḍḍhabhaṇita-aññabhaṇitādivasena virūpo palāpo⁹ vip-
 palāpo.

Lālappo ti punappunaṅ lapanāṅ.

Lālappanākāro lālappanā.

Lālappitassa bhāvo lālappitattaṅ.

Ayaṅ vuccati paridevo ti ayaṅ paridevo nāma kathiyati.
 So lālappanalakkhaṇo, gaṇadosaparikkittanaraso, sambhama-
 paccupaṭṭhāno. Paridevassa dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha
 pana ayam pi sayāṅ na dukkho; kāyadukkha-domanassaduk-
 khānaṅ pana vatthu-bhāvena dukkho ti vutto. Paridevanto
 hi attano khandhaṅ muṭṭhīhi potheti, ubho hi hatṭhehi uraṅ

¹ S.R. socana°.

² R.S. om. ti.

³ S.R. kāyaduk°.

⁴ S.R. add vā.

⁵ S. balava.

⁶ P. dahate.

⁷ H. dukkhan.

⁸ S.R. om.

⁹ S.R. add ti.

paharati piṅsati,¹ sīsenā bhittiyā saddhiṃ yujjhati, ten' assa balavaṇ kāyadukkhāṇ uppajjati. Ettakā me nātayo khayaṇ vayaṇ abbatthāṇ gatā ti ādini cinteti,² ten' assa balavaṇ domanassaṇ uppajjati. Iti imesaṇ dvinnam pi dukkhānaṇ vatthu-bhāvena dukkho ti veditabbo. Api ca:

Yaṇ sokasallavihato paridevamāno
kaṇṭhoṭṭha-tālu-tala³-sosajam appasayaṇ,
bhiyyo 'dhimattam adhigacchati yeva dukkhāṇ,
dukkho ti tena Bhagavā paridevam āhā ti.

Dukkha-domanassaniddesā heṭṭhā Dhammasangahaṭṭha-kathāyaṇ vaṇṇitattā pākātā eva.⁴ Lakkhaṇādini pana tesāṇ tattha⁵ vuttān' eva. Dukkhasa dukkaṭṭho veditabbo, domanassassa dukkaṭṭho veditabbo ti ettha pana ubhayam p' etaṇ sayaṇ ca dukkhattā kāyikacetasikadukkhānaṇ ca vatthu-bhāvena dukkhan ti vuttaṇ. Hatthapādānaṇ hi kaṇṇanāsikānaṇ ca chedanadukkhena dukkhitassa, anāthasā-lāyaṇ ucchiṭṭha-kapālaṇ purato katvā nipannassa, vaṇamu-khehi puḷavakesu⁶ nikkhamantesu balavaṇ kāyadukkhāṇ uppajjati. Nānārangaṇ vatta⁷-manuññālankāraṇ nak-khattaṇ kīlantaṇ mahājanaṇ disvā balavadomanassaṇ uppaj-jati. Evaṇ tāva dukkhasa dvinnam pi dukkhānaṇ vatthu-bhāvo veditabbo. Api ca:

Pīleti kāyikam idaṇ, dukkhāṇ dukkhaṇ ca mānasaṇ bhiyyo janayati yasmā tasmā, dukkhan ti visesato vuttaṇ ti.

Ceto-dukkhasamappitā pana kese pakiriya urāni patipiṇ-senti,⁸ āvaṭṭanti vivaṭṭanti, chinnapapātaṇ papatanti, sattaṇ āharanti, visaṇ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggiṇ pavisanti, taṇ taṇ viparītaṇ vatthuṇ tathā tathā vippaṭisārino⁹ pariḍayhamānacittā cintenti. Evaṇ domanassassa ubhin-nam pi dukkhānaṇ vatthu-bhāvo veditabbo. Api ca:

Pīleti yato cittaṇ, kāyassa ca pīlanaṇ samāvahati,
dukkhan ti domanassaṇ, vidomanassa¹⁰ tato āhūti.¹¹

¹ B.H. pisati.

² B.H. °tesi.

³ S.R. Vm. °gala.

⁴ *Asl.* 41, 256.

⁵ S.R. om.

⁶ S. puḷavesu.

⁷ S.R. nānārāgavatta.

⁸ B.H. °pīsenti; R. °piṅsanti.

⁹ H. °ṭṭissārino.

¹⁰ H. pi domanassaṇ.

¹¹ B.H. ahūti.

Upāyāsaniddese āyāsanatṭhena āyāso. Saṅsīdana-visīdanākārappavattassa cittakilamathass' etaṅ nāmaṅ.

Balavaṅ¹ āyāso upāyāso.

Āyāsītabhāvo² āyāsīattaṅ.

Upāyāsītabhāvo³ upāyāsīattaṅ.

Ayaṅ vuccati upāyāso ti ayaṅ upāyāso nāma kathīyati. So pan' esa vyāsattīlakkaṇo, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno. Upāyāsassa dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha pana ayam pi sayāṅ na dukkho; ubhinnam pi⁴ dukkhānaṅ⁵ vatthu-bhāvena dukkho ti vutto. Kupitena hi raññā issariyaṅ acchinditvā hataputta-bhātīkānaṅ ānattavadhānaṅ⁶ bhayena aṭaviṅ pavisitvā nilīnānaṅ mahāvisādappattānaṅ dukkhaṭṭhānena dukkhaseyyāya dukkhanisajjāya balavaṅ kāyadukkhaṅ uppajjati. Ettakā no nātakā, ettakā bhogā naṭṭhā ti cintētānaṅ balavadomanassaṅ uppajjati. Iti imesaṅ dvinnam pi dukkhānaṅ vatthu-bhāvena dukkho ti veditabbo ti. Api ca:

Cittassa⁷ paridahanā,⁸ kāyassa visādanā ca adhimattaṅ, yaṅ dukkham upāyāso, janeti dukkho tato vutto.

Ettha ca mandagginā anto bhājane yeva telādīnaṅ pāko viya soko. Tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahi nikkhamaṅ viya paridevo. Bahi nikkhantāvasesassa nikkhamitum pi appahontassa anto bhājane yeva yāva parikkhayā pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Appiyasampayoganiddese yassā ti ye assa.

Aniṭṭhā ti apariyesitā. Pariyesitā vā honu, apariyesitā vā, nāmam' ev' etaṅ amanāpārammaṇānaṅ.

Manasmiṅ na kamanti na pavisantīti akantā. Manasmiṅ na appiyanti, na vā manaṅ vaḍḍhentīti amanāpā.

Rūpā ti ādi tesāṅ sabhāvanidassanaṅ.

Anatthaṅ kāmenti icchantīti anattakāmā.

Ahitaṅ kāmenti icchantīti ahitakāmā.

Aphāsukaṅ⁹ dukkhavihāraṅ kāmenti icchantīti aphāsukakāmā.¹⁰

¹ S.R. balava.

² S.R. Āyāsītassa bhāvo.

³ S.R. °sitassa bhāvo.

⁴ S.R.H. add pana.

⁵ S.R. om.

⁶ H. ānattī°.

⁷ H. Vm. add ca.

⁸ S.R. ḍayhanā.

⁹ S.R. Aphāsu.

¹⁰ S.R. aphāsukāmā.

Catūhi yogehi khemaṇ nibbhayaṇ vivaṭṭaṇ na icchanti, sabhayaṇ vaṭṭam eva nesaṇ kāmenti icchantiti *ayogakkhemakāmā*.

Api ca saddhādīnaṇ vuḍḍhi-sankhātassa atthassa akāmanato, tesañ yeva hāni sankhātassa anatthassa ca kāmanato *anathakāmā*.

Saddhādīnaṇ yeva upāyabhūtassa hitassa akāmanato sadhā-hāni-ādīnaṇ upāyabhūtassa ahitassa ca kāmanato *ahitakāmā*.

Phāsukavihārassa¹ akāmanato, aphāsukavihārassa² ca kāmanato *aphāsukakāmā*.³

Yassa kassaci nibbhayassa akāmanato, bhayassa ca kāmanato *ayogakkhemakāmā* ti evam p' ettha⁴ attho daṭṭhabbo. *Sanḡatī* ti gaṇtvā saṇyogo.

Samāgamo ti āgatehi saṇyogo.

Samodhānan ti ṭhānanisajjādisu sahabhāvo.

Missībhāvo ti sabbakiccānaṇ sahakaraṇaṇ. Ayaṇ satta-vasena yojanā. Sankhāravasena pana yaṇ labbhati, taṇ gahetabbaṇ.

Ayaṇ vuccatī ti ayaṇ appiyasampayogo nāma kathiyati. So anīṭṭhasamodhānalakkhaṇo, cittavighātakaraṇaraso, anathabhāvapaccupaṭṭhāno. So atthato eko dhammo nāma natthi. Kevalaṇ appiyasampayuttānaṇ duvidhassāpi dukkhassa-vatthu-bhāvato dukkho ti vutto. Anīṭṭhāni hi vatthūni samodhānagatāni vijjhana-chedana-phālanādīhi kāyikaṃ pi⁵ dukkhaṇ uppādentī; ubbegajananato⁶ mānasam pi. Ten' etaṇ vuccatī:

Disvā va appiye dukkhaṇ, paṭhamaṇ hoti cetasi,
tadupakkama sambhūtam atha kāye yato idha,
tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so Mahesinā
dukkho vutto⁷ ti viññeyyo, appiyehi samāgamo ti.

Piyavippayoganiddeso vutta-paṭipakkhanayena veditabbo. *Mātā vā* ti ādi pan' ettha atthakāme sarūpena dassetuṇ vuttaṇ. Tattha mamāyatīti *mātā*.

¹ S.R. Phāsuvi°.

² S.R. aphāsuvi°.

³ S.R. aphāsukāmā.

⁴ P.S.R. evam ettha.

⁵ S.R. om. pi.

⁶ B.H. °janayato; P. °gaṇ janayato; S.R. ubbejanīyato

⁷ B. vatto.

Piyāyatiti *pitā*.

Bhajatīti *bhātā*. Tathā *bhaginī*.

Mettāyantīti *mittā*. Minantīti vā *mittā*¹; sabbaguyhesu anto pakkhipantīti² attho.

Kiccakarāṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hontīti *amaccā*.

Ayaṇ amhākaṇ ajjhattiko ti evaṇ jānanti, ñāyantīti vā *nāṭi*.

Lohitena sambandhā ti *sālohitā*. Evam etāni padāni atthato veditabbāni.

Ayaṇ vuccatīti ayaṇ piyehi vippayogo nāma kathiyati. So iṭṭhavatthuviyogalakkhaṇo, sokuppādanaraso, vyasana-paccupaṭṭhāno. So atthato eko dhammo nāma n' atthi. Kevalaṇ piyavippayuttānaṇ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkho ti vutto. Iṭṭhāni hi vatthūni viyujjamānāni sarīrassa sosana-milāpanādi-bhāvena kāyikan pi dukkhaṇ uppādentī; yam pi no ahosi, tam pi no n' atthī ti anu-socāpanato mānasam pi. Ten' etaṇ vuccati:

Ñāti-dhanādi-viyogā, sokasarasamappitā vitujjanti
bālā yato tato 'yaṇ, dukkho ti mato piyaviyogo³ ti.

Ichhānidese⁴ *jātidhammānaṇ* ti jāti-sabhāvānaṇ jāti-pakatikānaṇ.

Ichhā uppajjatīti taṇhā uppajjati.

Aho vatā ti patthanā.

Na kho paṇ' etaṇ icchāya pattabban ti yaṇ etaṇ aho vata mayaṇ na jāti-dhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā ti evaṇ pahīnasamudayesu sādhusu vijjamānaṇ ajātidhammattaṇ, parinibbutesu ca vijjamānaṇ jātiyā anāgamaṇaṇ icchitaṇ, taṇ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā apattabato anicchanta⁵ ca bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabban nāma hoti.

Idam pī ti etam pi. Parisesāni⁶ upādāya pi-kāro.

Yaṇ p' icchan ti yena pi dhammena alabbhaneyyaṇ vatthuṇ icchanto na labhati, taṇ alabbhaneyya-vatthu⁷-icchanāṇ dukkhan ti veditabbaṇ.

¹ S.R. om. ti vā mittā.

³ Vm. °vippayogo.

⁶ P.B.H. Upari sesāni.

² B.P.H. °pentitī.

⁴ Vbh. 101.

⁵ S.R. °tassāpi.

⁷ H.S.R. °vatthumhi.

Jarā-dhammānan ti ādisu pi¹ es' eva nayo. Evam ettha alabbhaneyya-vatthūsu icchā va yaṇ p' icchaṇ na labbhati, tam pi dukkhaṇ ti vuttā. Sā alabbhaneyya-vatthu-icchanalakkhanā, tappariyesanarasā, tesañ appattipaccupaṭṭhānā.² Dvinnāṇ pana dukkhānaṇ vatthu-bhāvato dukkhā ti vuttā.

Ekacco hi rājā bhavissati ti sambhāvito hoti; so chinna-bhinnagaṇena parivārito pabbatavisamaṇ vā vanagahanaṇ vā pavisati. Atha rājā taṇ pavattiṇ ṇātvā balakāyaṇ peseti.³ So rājapurisehi nihataparivāro sayam pi laddhappahāro palāyamāno rukkhantaraṇ vā pāsānantaraṇ vā pavisati. Tasmiṇ samaye mahāmegho uṭṭhahati; tibbandhakārā kālavadalikā hoti. Atha naṇ samantato kālakupillikādayo pāṇā parivāretvā gaṇhanti; ten' assa balavakāyadukkhāṇ uppajjati. Man ekaṇ⁴ nissāya ettakā ṇāti ca⁵ bhogā ca vinaṭṭhā ti cintentassa balavadomanassaṇ uppajjati. Iti ayaṇ icchā imesaṇ dvinnam pi dukkhānaṇ vatthubhāvena dukkhā ti veditabbā. Api ca:

Taṇ taṇ paṭṭhayamānaṇ, tassa tassa alābhato yaṇ vighātamayaṇ dukkhāṇ, sattānaṇ idha jāyati, alabbhaneyya-vatthūnaṇ, patthanā tassa kāraṇaṇ yasmā tasmā Jino dukkhāṇ, icchitālābham abravī⁶ ti.

Upādānakkhandhaniddese *sankhittēnā* ti desanaṇ sandhāya vuttaṇ. Dukkhaṇ hi ettakāni dukkhasatāni ti vā ettakāni dukkhasahassāni ti vā ettakāni dukkhasatasahassāni ti vā sankhipituṇ na sakkā, desanā⁷ pana sakkā; tasmā dukkhāṇ nāma aññaṇ kiñci n' atthi,⁸ *sankhittēna pañcupādānakkhandhā dukkhā* ti desanaṇ sankhipanto⁹ evam āha.

Seyyathīdan ti nipāto. Tassa te katame ti ce ti¹⁰ attho.

Rūpupādānakkhandho ti ādīnaṇ attho khandhavibhange vaṇṇito yeva. Khandhānaṇ dukkhaṭṭho veditabbo ti ettha pana:

¹ S.R. om. pi.

² H. apatti°.

³ B.H.S.R. pesesi.

⁴ S.R. ekakaṇ.

⁵ S. om.

⁶ P. abruvī.

⁷ S.R. desanaṇ.

⁸ S.R. na aññaṇ kiñci; om. natthi.

⁹ B.P.H. °pento.

¹⁰ P. om. ce ti; S.R. iti ce ti.

Jātippabhutikaṅ dukkhaṅ, yaṅ vuttaṅ idha Tādinā,
avuttaṅ yañ ca taṅ sabbaṅ, vinā ete na vijjati
yasmā tasmā upādānakkhandhā sankhepato ime,¹
dukkhā ti vuttā dukkhanta-desakena Mahesinā.

Tathā hi indhanam² iva pāvako, lakkham iva paharaṇāni,
gorūpam iva ḍaṅsa-makasādayo, khetam iva lāyakā, gāmaṅ
viya gāmaghātakā, upādānakkhandhapañcakam eva jāti-
ādayo nānappakārehi bādhayamānā³ tīnalatādīni viya bhū-
miyaṅ, puppha-phala-pallavādīni⁴ viya rukkhesu, upādānak-
khandhesu yeva nibbattanti. Upādānakkhandhānaṅ ca ādi-
dukkhaṅ jāti. Majjhe-dukkhaṅ jarā. Pariyosāna-dukkhaṅ
maraṇaṅ. Māraṇantikadukkhābhīghātena⁵ paridayhamā-
nadukkhāṅ⁶ soko. Tad asahanato lālappanadukkhāṅ⁷ pa-
ridevo. Tato dhātukkubhasankhāta-anitṭhaphoṭṭhabba⁸-
samāyogato kāyassa ābādhanadukkhāṅ dukkhaṅ. Tena
bādhiyamānānaṅ⁹ puthujjanānaṅ tattha paṭighuppattito
ceto-bādhanadukkhāṅ¹⁰ domanassaṅ. Sokādi-vuḍḍhiyā ja-
nitavisādānaṅ anutthunanadukkhāṅ upāyāso. Manoratha-
vighātappattānaṅ icchā-vighātadukkhāṅ icchitālābho ti evaṅ
nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhā va
dukkhā ti. Yad etaṅ ekam ekaṅ dassetvā vuccamānaṅ¹¹
anekehi kappehi na sakkā asesato vattuṅ, taṅ sabbam pi
dukkhaṅ ekajalabindumhi sakalāsamuddajalarasaṅ viya yesu
kesuci pañcasu upādānakkhandhesu sankhipitvā dassetuṅ
sankhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā ti Bhagavā avocāti.

*Dukkhasaccaniddesakathā nitṭhitā.*¹²

[*Samudayasaccaniddesa*]

Samudayasaccaniddese yā 'yaṅ taṅhā' ti¹³ yā ayaṅ taṅhā.

Ponobbhavikā¹⁴ ti punabbhavakaraṇaṅ punobbhavo¹⁵;
Punobbhavo¹⁵ silam assāti ponobbhavikā.¹⁴ Api ca punab-

¹ P. idha.

² B.S. indanam.

³ S.R. bādhayanti nāma.

⁴ S.R. °vāni.

⁵ H. *adds* bādhayamānānaṅ.

⁶ P. °ḍayha° S.R. °ḍayhanaduk°.

⁷ H. °kho.

⁸ P. °poṭṭhabba.

⁹ R. bādha°; H. bādhiya°.

¹⁰ S.R. *om.* ceto.

¹¹ P. ucca°.

¹² P.S.R. *om.* nitṭhitā.

¹³ *Text* 101.

¹⁴ P.S.R. Ponobha°.

¹⁵ S.R. punobhavo.

bhavaṇ¹ deṭṭi, punabbhavāya¹ saṅvattati, punappunaṇ bhave nibbattetiti ponobbhavika.² Sā pan' esā punabbhavassa¹ dāyikā pi atthi, adāyikā pi. Punabbhavāya¹ saṅvattanikā pi atthi³ asaṅvattanikā pi; dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakka-mattā⁴ pi. Sā punabbhavaṇ¹ dadamānā pi adadamānā pi⁵ Punabbhavāya¹ saṅvattamānā pi asaṅvattanikā⁶ pi dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattā⁴ pi ponobbhavikā evāti nāmaṇ labhati.

Abhinandanasankhātena nandirāgena sahaḡatā ti *nandirāgasahaḡatā*. Nandirāgena saddhiṇ atthato ekattam eva ḡatā ti vuttaṇ hoti.

Tatra tatrābhinandinī ti yatra yatra attabhāvo⁷ tatra tatrābhinandinī. Rūpādisu vā ārammaṇesu tatra tatrābhinandinī. Rūpābhinandinī, sadda - ḡandha-rasa - phoṭṭhabba-dhammābhinandinī ti attho.

Seyyathādan ti nipāto. Tassa sā katamā ti ce ti attho.

Kāmatanḡhā ti kāme taṇḡhā kāmatanḡhā. Pañcakāmaguṇi-karāḡass' etaṇ adhivacanaṇ.⁸

Bhave taṇḡhā *bhavatanḡhā*. Bhavapatthanā-vasena uppanassa⁹ sassatadiṭṭhi-sahaḡatassa rūpārūpabhavarāḡassa ca jhānanikantiyā c' etaṇ adhivacanaṇ.

Vibhave taṇḡhā *vibhavatanḡhā*. Uccchedadiṭṭhi-sahaḡatassa rāḡass' etaṇ adhivacanaṇ.

Idāni tassā taṇḡhāya vatthuṇ vitthārato dassetuṇ sā *kho pan' esā* ti ādim āha.

Tattha *uppajjati* ti jāyati.

Nivisaṭi ti punappunaṇ¹⁰ pavatti-vasena patiṭṭhahati.

Yaṇ loke piyarūpaṇ satarūpan ti yaṇ lokasmiṇ piyasabhāvaṇ c' eva madhurasabhāvaṇ ca.

*Cakkhuṇ*¹¹ *loke* ti ādisu lokasmiṇ hi cakkhādisu mamattena abhiniviṭṭhā sattā sampattiyaṇ patiṭṭhitā attano cakkhuṇ ādāsādisu nimittaggaḡaṇānusārena vippasanna-pañcapasādan¹² suvaṇṇavimāne ugghāṭita-maṇi-sihapaṇḡaraṇ viya maṇḡanti. Sotaṇ rajatapanālikaṇ viya pāmangasuttakaṇ viya

¹ B.H. punob°.

² P.S.R. ponobha°.

³ R. om.

⁴ S.R. °vepakka°.

⁵ S.R. om.

⁶ P.S.R. °tamānā.

⁷ H. °bhāve.

⁸ P.S.R. nāmaṇ.

⁹ H. adds rāḡassa.

¹⁰ S.R. °puna.

¹¹ H. °khu.

¹² H. °sannaḡ°.

ca maññanti. Tunganāsā ti laddhavohāraṇ ghāṇaṇ vaṭṭetvā ṭhapita-haritalavattiṇ viya maññanti. Jivhaṇ-rattakamabalapaṭalaṇ viya mudu-siniddha-madhura-rasadaṇ maññanti. Kāyaṇ sālalaṭṭhi viya suvaṇṇatoranaṇ viya ca maññanti. Manaṇ aññesaṇ manena asadisaṇ ulāraṇ maññanti. Rūpaṇ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇaṇ viya. Saddaṇ mattakaravika-kokila-mandadhamita-maṇivaṇsa-nighosaṇ¹ viya. Attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānika-gandhārammaṇādini kassa aññassa evarūpāni atthi ti maññanti. Tesāṇ evaṇ maññamānānaṇ tāni cakkhādini piyarūpāni ceva honti² sātārūpāni ca.³ Atha nesaṇ tattha anuppannā ceva tanhā uppajjati, uppannā ca punappunaṇ pavattivasena⁴ nivasiṭi, tasmā Bhagavā cakkhuṇ⁵ loke piyarūpaṇ sātārūpaṇ etth' esā tanhā uppajjamānā uppajjati ti ādim āha.

Tattha uppajjamānā ti yadi⁶ uppajjati, tadā 'ettha uppajjati' attho. Esa nayo sabbatthāpīti.⁷

*Samudayasaccaniddesakathā.*⁸

[Nirodhasaccaniddesa]

Nirodhasaccaniddese yo tassā yeva tanhāyā ti⁹ ettha yo tass' eva dukkhassā ti vattabbe yasmā samudayanirodhen' eva¹⁰ dukkhaṇ nirujjhati, no aññathā, yath' āha:

*Yathā pi¹¹ mūle anupaddave dalhe,¹²
chinno pi rukkho puna-d eva¹³ rūhati,
evam pi tanhānusaye anūhate,
nibbattate¹⁴ dukkham idaṇ punappunan ti.**

Tasmā taṇ dukkhanirodhaṇ dassento samudayanirodhena dassetuṇ evam āha. Sihasamānavuttino hi Tathāgatā. Te dukkhaṇ nirodhentā¹⁵ dukkhanirodhaṇ ca dassentā¹⁵ hetumhi paṭipajjanti, na¹⁶ phale. Suvānavuttino pana aññatitthiyā. Te dukkhaṇ nirodhentā¹⁵ dukkhanirodhaṇ ca dassentā¹⁵ attā-

* Dhṃ. 338.

¹ P. °maṇivaṇṇasaṇig°.

² R. om.

³ R. adds honti.

⁴ B. pavatta°.

⁵ H. °khu.

⁶ S.R.H. yadā.

⁷ S.R. °thāti.

⁸ H. adds niṭṭhitā.

⁹ Vbh. 103.

¹⁰ S.R. °dhena; om. eva.

¹¹ S.R. hi.

¹² B. daḷe; H. dale.

¹³ P.S.R. puna-r' eva.

¹⁴ P.S.R. Vm. °tati.

¹⁵ H. °ento.

¹⁶ S.R. no.

kilamathānuyogena ceva tass' eva ca desanāya phale paṭipajjanti, na hetumbhīti sīhasamānavuttitāya Satthā hetumbhi paṭipajjanto yo tassā yevā ti ādim āha.

Tattha *tassā yevā* ti yā sā uppatti-nivesa-vasena heṭṭhā pakāsitā, tassā yeva.

*Asesavirāganirodho*¹ ti ādīni sabbāni nibbāna-vevacanān' eva. Nibbānaṅ hi āgamma taṇhā asesā virajjati² nirujjhati, tasmā taṅ tassā yeva taṇhāya asesavirāganirodho ti vuccati. Nibbānaṅ ca āgamma taṇhā caḷiyati, paṭinissajjīyati, muccati, na alliyati; tasmā nibbānaṅ cāgo, paṭinissaggo, mutti, anālayo ti vuccati.

Ekam eva hi nibbānaṅ. Nāmāni pan' assa sabbasankhātānaṅ nāma-paṭipakkhavasena anekāni³ nibbāna-vevacanān' eva honti. Seyyathīdaṅ? *Asesavirāganirodho*, cāgo, paṭinissaggo, mutti, anālayo, rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo, taṇhākkhayo, anuppādo, appavattaṅ, animittaṅ, appanīhitaṅ, anāyūhanaṅ, appaṭisandhi,⁴ anupavatti,⁵ agati, ajātaṅ, ajaraṅ, avyādhi, amataṅ, asokaṅ, aparidevaṅ, anupāyasaṅ, asankiliṭṭhan ti ādīni.

Idāni maggena chinnāya, nibbānaṅ āgamma appavattipattāya pi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tath' eva abhāvaṅ dassetuṅ *sā kho pan' esā* ti ādim āha.

Tattha yathā puriso khetto jātaṅ titta⁶-alābuvallīṅ disvā aggato paṭṭhāya mūlaṅ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā appavattiṅ⁷ gaccheyya; tato tasmiṅ khetto titta-alābu niruddhā pahīnā ti vucceyya. Evam eva khetto titta-alābu viya⁸ cakkhādisu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinā nibbānaṅ āgamma appavattiṅ gaccheyya.⁹ Evaṅ gatā pana tesu vatthūsu khetto⁴ titta-alābu viya na paññāyati. Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyuṅ, tato aṭaviyaṅ corā matā ti vā mārītā ti vā vucceyyuṅ; evam eva¹⁰ aṭaviyaṅ corā viya yā cakkhādisu taṇhā, sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṅ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṅ niruddhā pana tesu vatthūsu aṭa-

¹ B. °nīrodhā.

² S. virajjhati.

³ H. *adds* sabbāni.

⁴ S.R. *om*.

⁵ S.R. appavatti; H. anupapatti.

⁶ P. tittaka.

⁷ S.R.H. apaññattiṅ.

⁸ H. *adds* yā.

⁹ H. gacchati.

¹⁰ S.R. evaṅ.

viyaṅ corā viya na paññāyati. Ten' assā tath' eva nirodhaṅ¹ dassento cakkhuṅ² loke piyarūpaṅ satarūpaṅ, etth' esā taṅhā pahīyamānā pahīyati, nirujjhamānā nirujjhatī ti ādim āha.

Sesam ettha uttānattham evāti.

Nirodhasaccaniddesakathā.

[*Maggasaccaniddesa*]

Maggasaccaniddese *ayam evā* ti³ aññamagga-paṭikkhepanatthaṅ niyamaṅ. *Ariyo* ti taṅ-taṅ-maggavajjhehi kilesehi ārakattā, ariyabhāvakarattā, ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭha angāni⁴ assā ti *aṭṭhaṅgiko*. Svāyaṅ caturangikā viya senā, pañcangikaṅ viya turiyaṅ angamattam eva hoti, angavinimutto⁵ natthi.

Nibbānatthikehi maggiyati, nibbānaṅ vā maggati, kilese vā mārento gacchatīti *maggo*.

Seyyathīdan ti so katamo ti ce ?⁶

Idāni angamattam eva maggo hoti, angavinimutto⁵ natthīti dassento *sammādiṭṭhi* . . . pe . . . *sammāsamādhi* ti āha.

Tattha sammādassanalakkhaṅā *sammādiṭṭhi*.

Sammā abhiniropanalakkhaṅo *sammāsankappo*.

Sammāpariggahalakkhaṅā *sammāvācā*.

Sammāsamuṭṭhāpana-lakkhaṅo *sammākammanto*.

Sammāvodāpana-lakkhaṅo⁷ *sammā-ājīvo*.

Sammā paggahalakkhaṅo *sammāvāyāmo*.

Sammā upaṭṭhānalakkhaṅā *sammāsati*.

Sammā samādhānalakkhaṅo *sammāsamādhi*.

Tesu ca⁸ ekekassa tīṇi tīṇi kiccāni honti. Seyyathīdaṅ ? *Sammādiṭṭhi* tāva aññehi pi⁹ attano paccanikakilesehi sad-dhiṅ micchādiṭṭhiṅ pajahati, nirodhaṅ āramaṅaṅ karoti, sampayuttadhamme ca⁸ passati, tappaticchādaka-mohavidhamanavasena asammoḥato. *Sammāsankappādayo* pi tath' eva micchāsankappādīni ca⁸ pajahanti, nirodhaṅ ca āramaṅaṅ karonti. *Visesato* pan' ettha *sammāsankappo* saha jā-

¹ B.P.H. niruddhaṅ.

⁴ B.P.H. aṭṭh' angāni.

⁶ S.R. *add* ti attho.

⁸ S.R. *om. ca*.

² H. °khu.

⁵ B. °vinimutto; S.R. *add* maggo.

⁷ P. °vodānalak°.

⁹ S.R. *om*.

³ *Vbh.* 104.

tadhamme abhiniropeti. Sammāvācā sammā pariggaṇhāti. Sammākammanto sammāsamuttāpeti. Sammā-ājīvo sammā vodāpeti. Sammāvāyāmo sammā paggaṇhāti. Sammāsati sammā upaṭṭhāti.¹ Sammāsamādhi sammā padahati.²

Api c' esā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā; kiccato pana dukkhe nāṇan ti ādini cattāri nāmāni labhati. Sammāsankappādayo pi pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā honti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Tesu sammāsankappo kiccato nekkhammasankappo ti ādini tīṇi nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo³ pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā viratiyo pi honti cetanāyo pi, maggakhaṇe pana viratiyo va. Sammāvāyāmo sammāsati ti idam pi dvayaṇ kiccato sammappadhāna-satipaṭṭhāna-vasena cattāri nāmāni labhati. Sammāsamādhi pana pubbabhāge pi maggakhaṇe pi sammāsamādhi yeva.

Iti imesu aṭṭhasu dhammesu Bhagavatā nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamaṇ sammādiṭṭhi desitā. Ayaṇ hi⁴ paññā-pajjoto, paññā-satthan ti ca vuttā, tasmā⁵ etāya pubbabhāge vipassanā-nāṇasankhātāya sammādiṭṭhiyā avijjandhakāraṇ viddhaṇsetvā⁶ kilesacore ghātento khemena yogāvacarō nibbānaṇ pāpunāti. Tena vuttaṇ nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamaṇ sammādiṭṭhi desitā ti. Sammāsankappo pana tassā⁷ bahūpakāro, tasmā tad anantaraṇ vutto. Yathā hi heraṇṇiko hatthena parivattetvā parivattetvā³ cakkhunā kahāpanaṇ olokento ayaṇ kūṭo, ayaṇ cheko ti jānāti, evaṇ yogāvacarō⁸ pubbabhāge vitakkena vitakketvā vitakketvā vipassanā-paññāya olokayamāno ime dhammā kāmāvacarā, ime dhammā rūpāvacarādayo ti jānāti. Yathā vā³ pana purisena koṭiyaṇ gahetvā parivattetvā parivattetvā³ dinnaṇ mahārukkaṇ tacchako vāsiyā tacchetvā kamme upaneti, evaṇ vitakkena vitakketvā vitakketvā dinna-dhamme yogāvacarō paññāya ime dhammā kāmāvacarā, ime dhammā rūpāvacarā ti ādinā nayena paricchinditvā kamme upaneti.

¹ S.R. upaṭṭhāpeti.

² P.S.H. samādahati; R. sammādahati.

³ S.R. om.

⁴ P. Ayam pi.

⁵ S.R. kasmā.

⁶ vidhametvā.

⁷ S.R. tassa.

⁸ S.R. add pi.

Tena vuttaṅ: sammāsankappo pana tassā¹ bahūpakāro, tasmā tadanantaraṅ vutto ti. Svāyaṅ yathā sammā-ditṭhiyā, evaṅ sammāvācāya pi upakārako. Yath' āha: *Pubbe kho gahapati vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṅ bhinda-tī* ti.* Tasmā tad anantaraṅ sammāvācā vuttā. Yasmā pana idaṅ c' idaṅ ca karissāmā ti paṭhamaṅ vācāya saṅvidahitvā loke kammante payojenti, tasmā vācā² kāyakammasa upakārikā ti sammāvācāya anantaraṅ sammākammanto vutto. Catubbidhaṅ pana vacīduccaritaṅ tividhaṅ kāyaduc-caritaṅ pahāya ubhayaṅ³ sucaritaṅ pūrentass' eva yasmā ājivaṭṭhamakasīlaṅ pūراتi, na itarassa; tasmā tad ubhaya-nantaraṅ sammā-ājīvo vutto. Evaṅ suddhājīvena parisuddho me ājīvo ti ettāvataṅ paritosaṅ akatvā suttapamattena viharitvaṅ na yuttaṅ, atha kho sabba-iriyāpathesu idaṅ viriyam ārabhitabban ti dassetuṅ tad anantaraṅ sammāvāyāmo vutto. Tato āradhāviriyaṅnāpi kāyādisu catūsu vatthūsu sati suppatiṭṭhitā⁴ kātabbā ti dassanatthaṅ tadanantaraṅ sammāsati desitā. Yasmā pana evaṅ suppatiṭṭhitā sati samādhissa upakārānupakārānaṅ dhammānaṅ gatiyo samanvesitvā pahoti ekattārammaṇe cittaṅ samādhātuṅ,⁵ tasmā sammāsati-anantaraṅ sammāsamādhī desito ti veditabbo.

Sammāditṭhiniddese *dukkhe nānan* ti⁶ ādinā catusaccakammaṭṭhānaṅ dassitaṅ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṅ. Pacchimāni vivaṭṭaṅ. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi² dve saccāni pañcakkhandhā dukkhaṅ, taṅhā samudayo ti evaṅ sankhepena ca katame pañcakkhandhā⁷ ti ādinā nayena vitthārena ca ācariyassa santike uggaṅhitvā vācāya punapunaṅ parivattento yogāvacarō kammaṅ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu nirodhasaccaṅ iṭṭhaṅ kantaṅ manāpaṅ, maggasaccaṅ iṭṭhaṅ kantaṅ manāpan ti evaṅ savanen' eva kammaṅ karoti. So evaṅ kammaṅ karonto cattāri saccāni ekena paṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti.

* S. iv, 293; cf. M. i, 301.

¹ S.R. tassa.

² S.R. om.

³ S.R. ubhaya.

⁴ S.R. sūpaṭṭhitā.

⁵ B.H. sammā°.

⁶ Vbh. 104.

⁷ S.R. add rūpakkhandho.

Dukkhaṃ pariññā-paṭivedhena paṭivijjhati.¹ Samudayaṃ paḥānapaṭivedhena²; nirodhaṃ sacchikiriya-paṭivedhena; maggaṃ bhāvanā-paṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhīsamayena . . . pe . . . maggaṃ bhāvanābhīsamayena abhisameti. Evam assa pubbabhāge dvīsu saccesu uggha-pari-pucchā-savaṇa-dhāraṇa-sammasana-paṭivedho hoti. Dvīsu savanapaṭivedho yeva.

Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho¹ hoti. Nirodhe āramanapaṭivedho. Tattha sabbam pi paṭivedhaññaṃ lokutaraṃ. Savaṇa-dhāraṇa-sammasanaññaṃ lokiyaṃ kāmāvacaraṃ. Paccavekkhanā pana pattasaccassa hoti, ayañ ca ādikammiko, tasmā sā idha na vuttā. Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato dukkhaṃ pariñāmi, samudayaṃ pajāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī ti ābhoga-samannāhāra-manasikāra-paccavekkhanā natthi; pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātam eva hoti . . . pe . . . maggo³ bhāvito va hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni. Dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccaṃ hi uppattito pākaṇaṃ, khāṇu-kaṇṭakappahārādisu aho dukkhaṃ ti vattabbatam pi āpajjati. Samudayaṃ pi khāditukāmatā-bhuñjitukāmatādi-vasena uppattito pākaṇaṃ. Lakkhanapaṭivedhato pana ubhayaṃ pi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ pana dvinnāṃ dassanattāya payogo bhavaggagahaṇatthaṃ hatthappasāraṇaṃ viya, avīci-phanatthaṃ pādappasāraṇaṃ viya, satadhā bhinnavālassa koṭiyā koṭiṃ⁴ paṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu⁵ saccesu ugghādi-vasena pubbabhāgaññāuppattiṃ sandhāya idaṃ *dukkhe ñānaṃ* ti ādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekam eva ñānaṃ hoti.

Sammāsankappaniddese kāmato nissaṭo ti *nekkhamma-sankappo*.

Vyāpādato nissaṭo ti *avyāpādasankappo*.

Vihīṅṣāya⁶ nissaṭo ti *avihīṅṣā-sankappo*. Tattha nekkhammavitakko kāmavitakkassa padaḡhātaṃ padaochedaṃ

¹ S.R. om.

² H. °nappaṭi°.

³ P. om.

⁴ S.R. koṭi.

⁵ P. catu.

⁶ S R. Vihīṅṣato.

karonto uppajjati. Avyāpādavitaṅko vyāpādavitaṅkassa; avihīṅsā-vitaṅko vihiṅsā-vitaṅkassa. Nekkhammavitaṅko ca kāmavitaṅkassa paccanīko hutvā uppajjati; avyāpāda-avihiṅsā-vitaṅkā vyāpāda-vihīṅsā-vitaṅkānaṃ. Tattha yogāvacaro kāmavitaṅkassa padaghātanatthaṃ kāmavitaṅkaṃ vā sammāsati, aññaṃ vā¹ kiñci sankhāraṃ. Ath' assa vipassanākkhāṇe vipassanā-sampayutto sankappo tadangavasena kāmavitaṅkassa padaghātaṃ² padacchedaṃ karonto uppajjati. Vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpeti. Ath' assa maggakkhāṇe maggasampayutto³ sankappo samucchadavasena kāmavitaṅkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati. Vyāpādavitaṅkassāpi padaghātanatthaṃ vyāpādavitaṅkaṃ vā aññaṃ vā sankhāraṃ⁴; vihiṅsā-vitaṅkassa padaghātanatthaṃ vihiṅsā-vitaṅkaṃ vā aññaṃ vā sankhāraṃ sammāsati. Ath' assa vipassanākkhāṇe ti sabbaṃ purimanāyena' eva yojetabbaṃ.

Kāmavitaṅkādināṃ pana tiṇṇaṃ⁵ pāliyaṃ vibhatesu aṭṭhātiṅsārammaṇesu ekakammaṭṭhānam pi apaccanīkaṃ nāmanatthi. Ekantato pana kāmavitaṅkassa tāva asubhesu paṭhamajjhānam eva paccanīkaṃ; vyāpādavitaṅkassa mettāya tikacatukkajjhānāni; vihiṅsā-vitaṅkassa karuṇāya tikacatukkajjhānāni. Tasmā asubhe⁶ parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpannassa samāpattikkhāṇe jhānasampayutto sankappo vikkhambhanavasena kāmavitaṅkassa paccanīko hutvā uppajjati. Jhānapādaṃ⁷ katvā vipassanaṃ paṭṭhapentassa⁸ vipassanākkhāṇe vipassanā-sampayutto sankappo tadangavasena kāmavitaṅkassa paccanīko hutvā uppajjati. Vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpentassa maggakkhāṇe maggasampayutto sankappo samucchadavasena kāmavitaṅkassa paccanīko hutvā uppajjati. Evaṃ uppanno nekkhammasankappo ti vuccatīti veditabbe. Mettāya pana parikammaṃ katvā, karuṇāya parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpajjatīti sabbaṃ purimanāyena' eva yojetabbaṃ. Evaṃ uppanno avyāpādasankappo ti vuccati, avihīṅsā-sankappo ti vuc-

¹ P. *adds* pana.

² P. °samuppayutto.

³ P.S.R. tinnam pi.

⁴ H. Jhānaṃ°.

⁵ P.S.R. °ghātanāṃ.

⁶ P.S.R. *add* sammāsati.

⁷ S.R. asubha; H. °bhesu.

⁸ H. pattha°.

catiti veditabbo. Evam ete nekkhammasankappādayo vipassanā-jhānavasena uppattinaṃ nānattā pubbhāge nānā. Maggakkhaṇe¹ pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusala-sankappassa padacchedato anuppatti-sādhānavasena magganṅaṃ pūrayamāno eko va kusalasankappo uppajjati. Ayaṃ sammāsankappo nāma.

Sammāvācāniddeṣe pi² yasmā aññeṇ' eva cittaṇa musāvādā viramati, aññeṇa³ piṣuṇāvācādīhi; tasmā catasso p' etā veramaṇiyo pubbhāge nānā. Maggakkhaṇe pana micchāvācā-sankhātāya catubbidhāya akusala-dussilyacetanāya padacchedato anuppatti-sādhānavasena magganṅaṃ pūrayamānā ekā va sammāvācāsankhātā kusalaveramaṇi uppajjati, ayaṃ sammāvācā nāma.

Sammākammantaniddeṣe pi yasmā aññeṇ' eva cittaṇa pānātipātā viramati, aññeṇa adinnādānā, aññeṇa micchācārā, tasmā tisso p' etā veramaṇiyo pubbhāge nānā. Maggakkhaṇe pana⁴ micchā-kammantasankhātāya⁵ tividhāya akusaladussilyacetanāya padacchedato anuppatti-sādhānavasena magganṅaṃ pūrayamānā ekā va sammā-kammantasankhātā kusalaveramaṇi uppajjati, ayaṃ sammākammanto nāma.

Sammā-ājīvaniddeṣe *idhā* ti imasmiṃ sāsane.

Ariyasāvako ti ariyassa Buddhassa sāvako.

Micchā-ājīvaṇṅaṃ pahāyā ti pāpakaṇṅo⁶ ājīvaṇṅaṃ pajahitvā.

Sammā-ājīvenā ti Buddhapasatthena kusala-ājīvena.

Jivitaṇṅo⁷ kappeti ti jivitappavattiṃ pavatteti. *Idhā* pi yasmā aññeṇ' eva cittaṇa kāyadvāravītikkamā viramati, aññeṇa vacīdvāravītikkamā, tasmā pubbhāge nānakkhaṇesu⁸ uppajjati. Maggakkhaṇe pana dvisu dvāresu sattanaṃ kammaṇṅaṃ vasena uppannāya micchā-ājīvadussilyacetanāya padacchedato anuppatti-sādhānavasena magganṅaṃ pūrayamānā ekā va sammā-ājīvasankhātā kusalaveramaṇi uppajjati; ayaṃ sammā-ājīvo nāma.

Sammāvāyāmaniddeṣo Sammappadhānavibhange anupadavannāvasena āvibhavissati. Ayaṃ⁹ pana pubbhāge nānā-cittesu labbhati. Aññeṇ' eva hi cittaṇa anuppannānaṃ

¹ R. °nesu.

² Vbh. 105.

³ S.R. aññeṇ' aññeṇa.

⁴ S.R. om.

⁵ P. °sankhāya.

⁶ S.R. micchā.

⁷ P. Jivitaṇṅaṃ.

⁸ P.S.R.H. nānāk°.

⁹ S.R. add pi.

pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya vāyāmaṃ karoti, aññena uppannānaṃ pahānāya; aññen'eva ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya, aññena uppannānaṃ t̥hitiyā. Maggakkhaṇe pana eka-citte yeva labbhati. Ekam eva hi maggasampayuttaṃ viriyaṃ catukicca-sādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labhati.

Sammāsatiniddeso pi Satipaṭṭhānavibhange anupadavaṇṇanāvasena āvibhavissati. Ayam pi ca pubbhāge nānā-cittesu labbhati. Aññen'eva hi cittena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññena aññena¹ vedanādini. Maggakkhaṇe² eka-citte yeva labbhati. Ekā yeva hi maggasampayuttā sati catu-kicca-sādhanaṭṭhena³ cattāri nāmāni labhati.

Sammāsamādhiniddese cattāri jhānāni pubbhāge pi nānā, maggakkhaṇe pi. Pubbhāgesamāpatti-vasena nānā, maggakkhaṇe nānamaggavasena. Ekassa hi paṭhama-maggo paṭhamajjhāniko hoti. Dutiyamaggādayo pi paṭhamajjhānikā,⁴ dutiyādisu aññatarajjhānikā vā. Ekassa paṭhama-maggo dutiyādinaṃ aññatarajjhāniko hoti. Dutiyādayo pi dutiyādinaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāro pi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti. Ayaṃ pan'assa viseso pādakajjhānaniyāmena hoti. Pādakajjhānaniyāmena tāva paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti. Magganga-bojjhāngāni pan'ettha paripunnān'eva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya⁵ vipassantassa uppanno dutiyajjhāniko hoti. Maggāngāni pan'ettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya⁵ vipassantassa uppanno tatiyajjhāniko. Maggāngāni pan'ettha satta, bojjhāngāni cha honti.

Esā⁶ nayo catutthajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatana. Āruppe catukkapañcākajjhānaṃ uppajjati, Tañ ca kho lokuttaraṃ, no lokiyanti vuttaṃ. Ettha kathaṃ ti? Etthāpi paṭhamajjhānādisu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggāṃ paṭilabhitvā arūpasamāpatinṃ bhāvetvā so āruppe uppanno, taṃ-jhānikā va tassa tatha tayo maggā uppajjanti.

¹ S.R.H. om.

² P. adds pana.

³ P. sādhaṭṭhena.

⁴ S.R. add vā.

⁵ P. uṭṭhāya.

⁶ S. Es'eva.

Evaṅ pāḍakajjhānam eva niyameti.¹ Keci pana Therā: vi-passanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamentī ti¹ vadanti. Keci: puggalajjhāsayo niyameti ti¹ vadanti. Keci: vut-thānagāminī vipassanā niyameti ti¹ vadanti. Yesaṅ vā-davinicchayo heṭṭhā Cittuppāḍakaṇḍe lokuttarapadabhāja-niya-vaṇṇanāyaṅ vutta-nayen' eva veditaḅbo.

Ayaṅ vuccati sammāsamaḍhī ti yā imesu catusu jhānesu ekag-gatā, ayaṅ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammā-samāḍhi nāma vuccatīti. Evaṅ lokiyalokuttaravasena Bha-gavā maggasaccaṅ desesi.² Tattha lokiyamagge sabbān' eva maggaṅāni yathānurūpaṅ chasu ārammaṇesu aññatarā-rammaṇāni honti. Lokuttaramagge pana catusaccapaṭive-dhāya pavattassa ariyassa³ nibbānārammaṇaṅ avijjānusaya-samugghātaṅ⁴ paññā-cakkhu sammādiṭṭhi. Tathā sampan-nadiṭṭhissa⁵ taṅ-sampayuttaṅ tividha-micchāsankappasamug-ghātaṅ⁴ cetaso nibbānapadābhiniropanaṅ sammāsankappo. Tathā passantassa vitakkentassa ca taṅ-sampayuttā va catubbidha-vacīduccarita-samugghātikā⁶ micchāvācāya virati sammāvācā. Tathā viramantassa taṅ-sampayuttā va micchā-kammanta-samucchedikā tividha-kāyaduccaritavirati sam-mākammanto. Tesāṅ yev' assa vācā-kammantānaṅ vodāna-bhūtā taṅ-sampayuttā va kuhanādi-samucchedikā micchā-ājivavirati sammā-ājivo. Imissā sammāvācā-kammantājiva-sankhātāya silabhūmiyaṅ⁷ paṭiṭṭhamānassa tad anurūpo taṅ-sampayutto va kosajjasamucchedako anuppannānaṅ uppan-nānaṅ⁸ akusala-kusalānaṅ⁹ anuppāda-pahānuppādaṭṭhiti-sā-dhako ca¹⁰ viriyārambho sammāvāyāmo. Evaṅ vāyamantassa taṅ-sampayutto va micchā-sativiniddhunako kāyādisu kā-yānupassanādi-sādhako ca cetaso asammoso sati. Iti anut-tarāya satiyā suvihita-cittārakkhassa¹¹ taṅ-sampayuttā va micchā-samāḍhi-samugghātikā cittekaggatā sammāsamaḍhī ti.

¹ B.P.H. niyā°. *Asl.* 230. ² S. dassesi. ³ S.R.H. ariyasāvakaṣṣa.

⁴ B. °ṭakaṅ.

⁵ B.P. °diṭṭhassa.

⁶ S.R. °ghātakā; B. °ghāṭikā.

⁷ S.R. °yā.

⁸ P.S.R.H. anuppannuppannānaṅ.

⁹ P.S.R.H. kusalākusalānaṅ.

¹⁰ S.R. om.

¹¹ S.R. suvihitārak°.

Esā lokuttaro ariyo aṭṭhangiko maggo, yo saha lokiyena maggena dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti sankhaṇ¹ gato. So kho paṇ' esa maggo sammādiṭṭhi-sankappānaṇ² vijjāya, sesadhamānaṇ caraṇena sangahitattā vijjā ceva caraṇaṇ ca. Tathā tesāṇ dvinnaṇ vipassanāyānena, itaresāṇ samathayānena sangahitattā samatho ceva vipassanā ca. Tesāṇ vā dvinnaṇ paññākkhandhena, tadanantarānaṇ tiṇṇaṇ sīlakhandhena, avasesānaṇ samādhikkhandhena; adhipaññā-adhisīla-adhicittasikkhāhi ca sangahittattā khandhattayaṇ ceva sikkhāttayaṇ³ ca hoti. Yena samannāgato ariyasāvako dassanasamatthehi cakkhūhi gamanasamatthehi ca pādehi samannāgato addhiko viya vijjācaraṇasampanno hutvā vipassanāyānena kāmasukhallikānuyogaṇ, samathayānena attakilamathānuyogaṇ ti antadvayaṇ parivajjetvā majjhimapaṭipadaṇ paṭipanno paññākkhandhena mohakkhandhaṇ, sīlakhandhena dosakkhandhaṇ, samādhikkhandhena ca lobhakkhandhaṇ padāleno adhipaññāsikkhāya paññāsampadaṇ, adhisīlasikkhāya sīlasampadaṇ, adhicittasikkhāya samāhisampadan ti tisso sampattiyo patvā amataṇ nibbānaṇ sacchikaroti. Ādi-majjha-pariyosāna-kalyāṇaṇ sattatiṇsa-bodhipakkhiyadhammaratana - vicittaṇ sammattaniyāmasankhātaṇ⁴ ariyabhūmiṇ ca okkanto hotīti.

Suttantabhājanīyaṇṇā.

[Abhidhammabhājanīya]

Idāni Abhidhammabhājanīyaṇ hoti. Tattha ariyasaccānī ti avatvā nippadesato paccayasankhātaṇ samudayaṇ dassetuṇ cattāri saccānī ti vuttaṇ. Ariyasaccānī ti⁵ hi⁶ vutte avasesā ca kilesā, avasesā ca akusalā dhammā, tiṇi ca kusalamūlāni sāsavāni, avasesā ca sāsavā kusaladhammā na sangayhanti. Na ca kevalaṇ taṇhā va dukkhaṇ samudāneti, ime pi avasesā ca kilesādayo paccayā samudānenti yeva. Iti ime pi paccayā dukkhaṇ samudānenti yevāti nippadesato paccayasankhātaṇ samudayaṇ dassetuṇ ariyasaccānī ti avatvā cattāri saccānī ti vuttaṇ.

¹ B.H. sankhyaṇ.

² P. °sammāsan°.

³ B.P.H. sikkhat°.

⁴ B.P. sampatta°.

⁵ Vbh. 106

⁶ P. om.

Niddesavāre ca nesaṇ paṭhamaṇ dukkhaṇ aniddisitvā tass' eva dukkhassa sukhaniddesathaṇ dukkhasamudayo niddiṭṭho. Tasmiṇ hi niddiṭṭhe avasesā ca kilesā ti ādinā nayena dukkhasaccaṇ sukhaniddesaṇ hoti. Nirodhasaccam p' ettha taṇhāya pahānaṇ, taṇhāya ca avasesānaṇ ca kilesānaṇ pahānaṇ ti evaṇ yathā-vuttassa samudayassa pahānavasena pañcaḥ' ākārehi niddiṭṭhaṇ. Maggasaccaṇ pan' ettha paṭhamajjhānika - sotāpattimaggavasena Dhammasaṅganiyaṇ vibhattassa desanā-nayassa mukhamattam eva dessentena niddiṭṭhaṇ. Tattha nayabhedo veditabbo; taṇ upari pakāsayissāma. Yasmā pana na kevalaṇ aṭṭhangiko maggo va paṭipadā, *Pubbe va kho pan' assa kāyakaṃmaṇ vacīkaṃmaṇ ājīvo suparisuddho hoti* ti* vacanato pana puggalajjhāsaya-vasena pañcangiko pi maggo paṭipadā evāti desito, tasmā taṇ nayaṇ dassetuṇ pañcangikavāro pi niddiṭṭho. Yasmā ca na kevalaṇ aṭṭhangika-pañcangikamaggā va paṭipadā, sampayuttakā pana atirekapaññāsa-dhammā pi paṭipadā eva, tasmā taṇ nayaṇ dassetuṇ tatiyo sabbasangāhikavāro pi niddiṭṭho. Tattha avasesā¹ dhammā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya sampayuttā ti idaṇ parihāyati. Sesaṇ sabbattha sadisam eva.

Tattha aṭṭhangikavārassa *taṇhāya*² ca avasesānaṇ ca kilesānaṇ pahānaṇ ti ādisu pañcasu koṭṭhāsesu paṭhamakoṭṭhāse tāva sotāpattimagge jhānābhinivese: suddhika-paṭipadā, suddhikasūñātā, sūñātapaṭipadā, suddhika-appaṇihitaṇ,³ appaṇihitapaṭipadā ti imesu pañcasu vāresu⁴ dvinnaṇ catukka-pañcakanayānaṇ vasena dasa nayā honti. Evaṇ sesesu pi ti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni. Tāni catūhi adhipatīhi catugunitāni aṭṭha-satāni.⁵ Iti suddhikāni dve, sādhipatī aṭṭhā ti sabbam pi nayasahassaṇ hoti. Yathā ca sotāpattimagge, evaṇ sesamaggesu pi ti cattāri nayasahassāni honti. Yathā ca paṭhamakoṭṭhāse cattāri, evaṇ sesesu pi ti aṭṭhangikavāre pañcasu koṭṭhāsesu vīsati-nayasahassāni honti. Tathā pañcangikavāre sabbasangāhikavāre cāti sabbāni pi

* Cf. A. iii, 124 f.

¹ S.R. avasesa.

² S.R.H. *add* pahānaṇ, taṇhāya.

³ H. °hitā.

⁴ S.R. ṭhānesu. Cf. *Asl.* 221.

⁵ B.H. *om.* satāni.

saṭṭhi-nayasahassāni Satthārā vibhattāni. Pāli pana sankhepena āgatā. Evam idaṃ tividhamahāvāraṃ pañcadasakoṭṭhāsaṃ saṭṭhi-nayasahassa-patimaṇḍitaṃ¹ abhidhammahājanīyaṃ nāma niddiṭṭhan ti veditabbaṃ.

Abhidhāmmahājanīyavaṇṇanā.

[Pañhapucchaka]

Pañhāpucchake² catunnam pi saccānaṃ Khandhavibhange vuttanayānusāren' eva kusalādi-bhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana samudayasaccaṃ kāmāvacaradhamme assādentassa parittārammaṇaṃ hoti; mahaggatadhamme assādentassa mahaggatārammaṇaṃ; paññattiṃ assādentassa na-vattabbārammaṇaṃ. Dukkhasaccaṃ kāmāvacara-dhamme ārabba uppannaṃ parittārammaṇaṃ; rūpārūpāvacara-dhamme ārabbh' uppattikāle mahaggatārammaṇaṃ. Nava lokuttaradhamme paccavekkhanakāle appamāṇārammaṇaṃ; paṇṇattiṃ³ paccavekkhanakāle navattabbārammaṇaṃ. Maggasaccaṃ saha-jātahetuvasena sabbadā pi magga-hetukaṃ; viriyaṃ vā vīmaṇsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanā-kāle maggādhipati; chandacittesu aññatarādhipatikāle navattabbaṃ nāma hoti. Dukkhasaccaṃ ariyānaṃ maggapaccavekkhanakāle maggārammaṇaṃ; tesāṃ yeva maggaṃ⁴ gaṇaṃ katvā paccavekkhanakāle maggādhipati; sesadhamma-paccavekkhanakāle navattabbaṃ hoti. *Dve saccānī* ti⁵ dukkhasamudayasaccāni. Etāni hi atitādibhede dhamme ārabbh' uppattikāle atitādi-ārammaṇāni honti. Samudayasaccaṃ ajjhattādi-bhede dhamme assādentassa ajjhattādi-ārammaṇaṃ hoti. Dukkhasaccaṃ ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇam pi ti veditabbaṃ. Iti imasmiṃ pañhāpucchake⁶ dve saccāni lokiyāni honti, dve lokuttarāni. Yathā ca imasmiṃ, evaṃ purimesu pi dvīsu. Sammāsambuddhena hi tīsu pi suttantabhājanīyādisu lokiyalokuttarān' eva saccāni kathitāni. Evam ayaṃ Saccavibhango pi te-parivaṭṭaṃ⁷ nīharitvā va bhājetvā dassito ti.

Saccavibhanganiddeso.

¹ B.H. °paṭi°.

³ P. Paññattiṃ; S.R. °ñatti.

⁵ *Vbh.* 112.

⁶ P.S.R. pañha°.

² P.S.R. Pañha°.

⁴ P. dhammaṃ.

⁷ P. tipari°.

INDRIYA-VIBHANGA-NIDDESΟ

[*Abhidhammabhājanīya*]

Idāni tad anantare Indriyavibhange *bāvīsati*¹ gaṇanapa-ricchedo. *Indriyānīti* paricchinna-dhammanidassanaṃ.

Idāni tāni sarūpato dassento cakkhundriyan ti ādim āha. Tattha cakkhudvāre indaṭṭhaṃ kāretīti² *cakkhundriyaṃ*. Sota-ghāṇa-jivhā-kāyadvāre indaṭṭhaṃ kāretīti² *kāyindriyaṃ*. Vijānanalakkhaṇe³ indaṭṭhaṃ kāretīti² *manindriyaṃ*. Itthi-bhāve indaṭṭhaṃ kāretīti² *itthindriyaṃ*. Purisabhāve indaṭṭhaṃ kāretīti² *purisindriyaṃ*. Anupālanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti² *ṇvītiindriyaṃ*. Sukhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti² *sukhindriyaṃ*. Dukkha-somanassa-domanassa-upekkhālakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti² *upekkhindriyaṃ*. Adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti² *saddhindriyaṃ*. Paggahalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti² *viriyindriyaṃ*. Upaṭṭhānalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti² *satindriyaṃ*. Avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti² *samādhindriyaṃ*. Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti² *paññindriyaṃ*. Anaññātañ ñassāmīti pavatte jānanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti² *anaññātaññassāmītin-driyaṃ*. Nātanaṃ yeva dhammaṇaṃ puna⁴ ājānane indaṭṭhaṃ kāretīti² *aññindriyaṃ*. Aññātāvībhāve indaṭṭhaṃ kāretīti² *aññātāvindriyaṃ*.

Idha suttantabhājanīyaṃ nāma na gahitaṃ. Kasmā? Suttante imāya paṭipāṭiyā bāvīsatiyā⁵ indriyaṇaṃ anāgatattā. Suttantasmiṃ hi katthaci dve indriyāni kathitāni, katthaci tīṇi, katthaci pañca. Evaṃ pana nirantaraṃ dvāvīsati āgatāni⁶ nāma natthi. Ayaṃ tāv' ettha aṭṭhakathā-nayo. Ayaṃ pana aparo nayo: Etesu⁷ hi,

Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vijāniyā
bhedaḥbhedaḥ tathā kiccā, bhūmito ca vinicchayaṃ.

¹ *Vbh.* 122.

² S.R. karotīti.

³ S. janana°.

⁴ P. om.

⁵ S.R. bāvīsati.

⁶ P. āgatā.

⁷ R. Etesaṃ.

Tattha cakkhādīnaṃ tāva cakkhatīti cakkhūti ādinā nayena attho pakāsīto. Pacchimesu pana tīsu paṭhamaṃ pubbhāge anaññātaṃ amataṃ padaṃ, catusaccadhammaṃ vā jānissāmī ti evaṃ paṭipannassa uppajjanato indriyatṭha-sambhavato¹ ca anaññātaññassāmīti indriyaṃ ti vuttaṃ. Dutiyaṃ ājānato ca indriyatṭhasambhavato¹ ca aññindriyaṃ. Tatiyaṃ aññātāvīno catusu saccesu niṭṭhitaññakiccassa khīṇāsavass' eva² uppajjanato indriyatṭhasambhavato ca aññātāvīndriyaṃ.

Ko pan' esa indriyatṭho³ nāmāti? Indalingatṭho indriyatṭho.³ Indadesitatṭho indriyatṭho.³ Indadiṭṭhatṭho indriyatṭho.³ Indasiṭṭhatṭho indriyatṭho.³ Indajuṭṭhatṭho indriyatṭho.³ So sabbo pi idha yathāyogaṃ yujjati. Bhagavā hi Sammāsambuddho paramissariyabhāvato Indo; kusalākusalañ ca kammaṃ, kammesu kassaci issariyābhāvato. Ten' ev' ettha kammasañjanitāni indriyāni kusalākusalakammaṃ⁴ ullingenti,⁵ tena ca siṭṭhānīti indalingatṭhena indasiṭṭhatṭhena ca indriyāni. Sabbān' eva pan' etāni Bhagavatā yathābhūtato⁶ pakāsītāni ca⁷ abhisambuddhāni cāti indadesitatṭhena indadiṭṭhatṭhena ca indriyāni. Ten' eva Bhagavatā Munindeṇa kānici gocarāsevanāya, kānici bhāvanāsevanāya sevītānīti indajuṭṭhatṭhena pi indriyāni. Api ca ādhipaccasankhātena⁸ issariyatṭhenāpi etāni indriyāni. Cakkhu-viññānādippavattiyaṃ hi cakkhādīnaṃ siddham ādhipaccaṃ. Tasmīṃ hi tikkhe tikkhattā, mande ca mandattā ti ayaṃ tāv' ettha atthato vinicchayo.

Lakkhaṇādīhī ti lakkhaṇa-rasa-paccupaṭṭhāna-padaṭṭhānehi pi cakkhādīnaṃ vinicchayaṃ vijāniyā ti attho. Tāni⁹ nesaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttān' eva.¹⁰ Paññindriyādīni hi cattāri atthato amoho yeva. Sesāni tattha sarūpen' ev' āgatāni.

Kamoto ti ayam pi desanākkamo va. Tattha ajjhata-dhammaṃ pariññāya ariyabhūmiपाठिबो hotīti attabhāva-pariyāpannāni cakkhundriyādīni paṭhamaṃ desitāni. So pan' attabhāvo yaṃ dhammaṃ upādāya itthī ti vā puriso

¹ S.R. °yattha°.

³ S.R. °yattho always.

⁵ S.R. °ganti.

⁸ P. °paccaya°.

² S.R. °savassa, om. eva.

⁴ S.R. °ladhammaṃ.

⁷ H. om.

¹⁰ P. vuttanayen' eva

⁶ S.R. °bhūtaṃ.

⁹ H. adds ca.

ti vā sankhaṇ¹ gacchati, ayaṇ so ti nidassanattaṇ tato itthindriyaṇ purisindriyaṇ ca. So duvidho pi jīvitindriyapaṭibaddhavutti ti nāpanatthaṇ tato jīvitindriyaṇ. Yāva tassa pavatti, tāva etesaṇ vedayitānaṇ anivatti yaṇ ca² kiñci vedayitaṇ, sabbaṇ taṇ sukhadukkhaṇ ti nāpanatthaṇ tato sukhindriyādini. Taṇ-nirodhatthaṇ pana ete dhammā bhāvetabbā ti paṭipatti-dassanattaṇ tato saddhādini. Imāya paṭipattiyā esa dhammo paṭhamaṇ attani pātubhavattiti paṭipattiyā amoghabhāvadassanattaṇ tato anaññātāññas-sāmītindriyaṇ. Tass' eva phalattā tato anantaraṇ bhāvetabbattā ca tato aññindriyaṇ. Ito³ paraṇ bhāvanāya imassa adhigamo, adhigate ca pan' imasmiṇ natthi kiñci uttari karaṇiyaṇ ti nāpanatthaṇ ante paramassāsabhūtaṇ aññātāvindriyaṇ desitaṇ ti ayam ettha kamo.

Bhedābhedā ti jīvitindriyass' eva c' ettha bhedo. Taṇ hi rūpaṇ jīvitindriyaṇ arūpaṇ jīvitindriyaṇ ti duvidhaṇ hoti. Sesānaṇ abhedo ti evam ettha bhedābhedato vinicchayaṇ vijāniyā.

Kiccā ti kiṇ⁴ indriyānaṇ kiccaṇ ti ce? Cakkhundriyassa tāva *Cakkhāyatanāṇ*⁵ *cakkhuvīññānadhātuyā taṇ-sampayuttakānaṇ ca dhammānaṇ indriyapaccayena paccayo* ti vacanato yaṇ taṇ indriyapaccayabhāvena sādhetabbaṇ attano tikkhamandādi-bhāvena cakkhuvīññānādi-dhammānaṇ tikkhamandādi-sankhātaṇ attākārānuvattāpanaṇ, idaṇ kicciṇ. Evaṇ sota-ghāṇa-jivhā-kāyānaṇ. Manindriyassa pana saha-jātadhammānaṇ attano vasavattāpanaṇ. Jīvitindriyassa saha-jātadhammānupālanaṇ. Itthindriya-purisindriyānaṇ itthipurisanimitta - kuttākappākārānuvidhāraṇ. Sukha - dukkha-somanassa-domanassindriyānaṇ saha-jātadhamme abhivattā yathā-sakaṇ olārīkākārānupāpanaṇ. Upekkhindriyassa santa-panīta-majjhattākārānupāpanaṇ.⁶ Saddhādinaṇ paṭipakkhābhāvānaṇ sampayuttadhammānaṇ ca pasannākārādi - bhāva - sampāpanaṇ. Anaññātāññas-sāmītindriyassa saṇyojanattayappahānaṇ c' eva sampayuttakānaṇ*

* *Tikapaṭṭhāna*, i, 5 f.

¹ B.H. sankhyaṇ.

² P.S.R. om. ca.

³ S. Tato.

⁴ S.R. kim.

⁵ T.-P. text : *Cakkhundriyaṇ*.

⁶ S.R. °pādanaṇ.

ca tappahānābhimukhabhāvakarāṇaṇ. Aññindriyassa kāmarāga-vyāpādādi-tanukaraṇappahānañ¹ c' eva saha-jātānañ ca attano vasānuvattāpanaṇ. Aññātāvindriyassa sabbakiccesu ussukkappahānañ c'eva amatābhimukhabhāvapaccayatā ca sampayuttānaṇ ti evam ettha kiccato vinicchayaṇ vijāniyā.

Bhūmito ti cakkhu-sota-ghāna-jīvhā-kāya-itthi-purisa-sukha-dukkha-domanassindriyāni c' ettha kāmāvacarān' eva. Manindriya-jīvitindriya-upekkhindriyāni saddhā-viriya-satisamādhi-paññindriyāni ca catubhūmipariyāpannāni. Somanassindriyaṇ kāmāvacara-rūpāvacara-lokuttaravasena bhūmittayapariyāpannaṇ. Avasāne tīni lokuttarān' evāti evaṇ bhūmito pi vinicchayaṇ vijāniyā. Evaṇ hi vijānanto:

Saṇvegabahulo bhikkhu, t̥hito indriyaṇvare
indriyāni pariññāya, dukkhass' antaṇ nigacchatīti.

Niddesavāre yaṇ cakkhu catunnaṇ mahābhūtānaṇ ti ādi sabbaṇ Dhammasaṅgaṇiyaṇ padabhājane vuttanayen' eva veditabbaṇ. Viriyindriya-samādhindriyaniddesādisu ca sammāvāyāmo, micchā-vāyāmo; sammāsamādhi, micchā-samādhi ti ādīni na vuttāni. Kasmā? Sabbasangāhakattā.² Sabbasangāhakāni² hi idha indriyāni kathitāni. Evaṇ sante p' ettha dasa indriyāni lokiyāni kāmāvacarān' eva. Tīni lokuttarāni. Nava lokiya-lokuttaramissakānīti.

Abhidhammabhājanīyaṇ.

[*Pañhapucchaka*]

Pañhapucchake sabbesam pi indriyānaṇ kusalādi-vibhāgo pāli-nayānusāren' eva veditabbo. Ārammaṇattikesu pana *satt' indriyāni anārammaṇā* ti³ cakkhu-sota-ghāna-jīvhā-kāya-itthi-purisa-indriyāni sandhāya vuttaṇ. Jīvitindriyaṇ pana arūpamissakattā idha anāhaṭṭaṇ.⁴

*Dvindrīyā*⁵ ti dve indriyā. Sukha-dukkhadvayaṇ sandhāy' etaṇ vuttaṇ. Tañ hi ekantaparittārammaṇaṇ.

Domanassindriyaṇ siyā parittārammaṇaṇ siyā mahagga-

¹ H. °pādādīnaṇ; S. °pahānāni; R. °pahāni.

² S.R. °gāhi°.

³ Vbh. 127.

⁴ B.H.P. anābhaṭṭhaṇ.

⁵ S.R. °yāni.

tārammaṇan ti kāmāvacaradhamme ārabha pavattikāle parittārammaṇaṇ hoti; rūpāvacarārūpāvacare pana ārabha pavattikāle mahaggaṭārammaṇaṇ; paṇṇatti¹-ārammanakāle² na-vattabbārammaṇaṇ.

Navindriyā siyā parittārammaṇā ti manindriya-jīvitindriya-somanassindriya-upekkhindriyāni c' eva saddhādi-pañcakaṇ ca sandhāya idaṇ vuttaṇ. Jīvitindriyaṇ hi rūpaṇ missakattā anārammaṇesu rūpadhammesu³ sangahitam pi arūpakoṭṭhāsena siyā pakkhe sangahitaṇ.

Cattāri indriyānīti sukha-dukkha-domanassa-aññātāvindriyāni. Tāni hi maggārammaṇattike⁴ na bhajanti.

Maggahetukan ti saha-jātahetuṇ sandhāya vuttaṇ. Vīriya-vīmaṇsa-jeṭṭhakakāle⁵ siyā maggādhipati. Chandacittajeṭṭhakakāle siyā na-vattabbā.

Das' indriyā siyā uppannā siyā uppādino ti satta rūpindriyāni tiṇi vipākindriyāni sandhāy' etaṇ vuttaṇ. Das' indriyāni⁶ domanassena saddhiṇ heṭṭhā vuttān' eva.

Tattha⁷ domanassindriyaṇ paṇṇattiṇ ārabha pavattikāle na-vattabbārammaṇaṇ, sesāni nibbānapaccavekkhanakāle pi.

Tīn' indriyāni bahiddhārammaṇānīti tiṇi lokuttarindriyāni.

Cattārīti sukha-dukkha-somanassa-domanassāni. Tāni hi ajjhatta-dhamme pi bahiddhā-dhamme⁸ pi ārabha pavattanti.⁹

Att' indriyā ti manindriya-jīvitindriya-upekkhindriyāni c' eva saddhādi-pañcakaṇ ca.

Tattha ākiñcaññāyatana-kāle na-vattabbārammaṇatā vedītabbā. Iti imasmim pi pañhapucchake das' indriyāni kāmāvacarāni, tiṇi lokuttarāni. Nava lokiyalokuttaramissakān' eva kathitānīti ayam pi Abhidhammahājanīyena saddhiṇ ekaparicchedo va hoti. Ayaṇ pana Indriyavibhango dve-parivaṭṭaṇ nīharitvā bhājetvā dassito ti.

Indriyavibhangavaṇṇanā.

¹ B.H.R.S. °tiṇ.

² S.R. ārabha pavattanakāle.

³ S.R. om

⁴ H.S.R. °tikaṇ.

⁵ S.H. °maṇsā°.

⁶ S.R. °yānīti.

⁷ P. Tassa.

⁸ P. °mehi.

⁹ S. vat°.

PACCAYĀKĀRAVIBHANGA

Idāni tad-anantare Paṭiccasamuppādavibhange yā ayaṅ *avijjāpaccayā sankhārā* ti¹ adinā nayena tanti nikkhittā, tassā atthasaṅvaṇṇanaṅ karontena² Vibhajjavādī-maṇḍalaṅ otaritvā ācariye anabbhācikkhantena sakasamayaṅ avokkamantena parasamayaṅ anārūhantena Suttaṅ appaṭibhantena Vinayaṅ anulomentena³ mahāpadese olokontena dhammaṅ dīpentena atthaṅ sangahantena⁴ tam ev' atthaṅ puna āvattetvā⁵ aparehi pi pariyāyehi⁶ niddisantena ca yasmā atthasaṅvaṇṇanā kā-tabbā hoti. Pakatiyā pi ca dukkarā va Paṭiccasamuppādassa atthasaṅvaṇṇanā. Yath' āhu Porāṇā:

Saccaṅ satto paṭisandhi, paccayākāram eva ca,
duddasā caturo dhammā, desetun ca sudukkarā ti.

Tasmā aññatra āgamādhigamappattehi na sukarā Paṭicca-samuppādassa atthavaṇṇanā⁷ ti paritulayitvā:

Vattukāmo ahaṅ ajja, paccayākāraṅvaṇṇanaṅ
patiṭṭhaṅ nādhigacchāmi, ajjhogālho va sāgaraṅ.
sāsanaṅ pan' idaṅ nānā-desanānaya-maṇḍitaṅ,
pubbācariyamaggo ca, abbochinno pavattati
yasmā tasmā tadubhayaṅ, sannissāy' atthavaṇṇanaṅ
ārabhissāmi etassa; taṅ sunātha samāhitā.

Vuttaṅ h' etaṅ pubbācariyehi:

Yo koc' imaṅ aṭṭhikatvā⁸ suṇeyya,
labhetha pubbāpariyaṅ visesaṅ;
laddhāna pubbāpariyaṅ visesaṅ
adassanaṅ maccurājassa gacche ti.

¹ *Vbh.* 135.

² P. °mantena.

³ S.R. Vm. r-āvat°.

⁴ H. °saṅvaṇṇanā.

⁵ S.R. *add* mahāpadesena.

⁶ S.R. sangā°; Vm. gāhan°.

⁷ Vm. pariyāyantarehi.

⁸ B. aṭṭhiṅ°.

Avijjā-paccayā sankhārā ti ādisu hi¹ ādito yeva tāva :

Desanā-bhedato attha-lakkhaṇekavidhādito,
Angānañ ca vavatthānā, viññātabbo vinicchayo.

Tattha* *desanā-bhedato* ti Bhagavato hi vallihārakānaṃ catunaṃ purisānaṃ valliggahaṇaṃ viya ādito vā majjhato vā paṭṭhāya yāva pariyośanaṃ, tathā pariyośanato vā majjhato vā paṭṭhāya yāva āditi catubbidhā paṭiccasamuppādadesanā. Yathā hi vallihārakesu catusu purisesu eko vallyiā mūlam eva paṭṭhamaṃ passati, so taṃ mūle chetvā sabbaṃ ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ Bhagavā *Iti kho bhikkhave avijjā-paccayā sankhārā . . . pe . . . jāti-paccayā jarāmaranaṃ*† ti ādito paṭṭhāya yāva pariyośanā pi paṭiccasamuppādaṃ deseti.²

Yathā pana tesu purisesu eko vallyiā majjhaṃ paṭṭhamaṃ passati, so majjhe chinditvā uparibhāgaṃ yeva ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti; evaṃ Bhagavā *Tassa taṃ vedanaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tittḥato uppajjati nandī. Yā vedanāsu nandī, tad upādānaṃ. Tass' upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti* ti‡ majjhato paṭṭhāya yāva pariyośanā pi deseti.

Yathā ca tesu purisesu eko vallyiā aggaṃ paṭṭhamaṃ passati, so agge gahetvā aggānusārena yāva mūlā sabbaṃ ādāya kamme³ upaneti, evaṃ Bhagavā *Jāti-paccayā jarāmaranaṃ ti iti kho pan' etaṃ vuttaṃ. Jāti-paccayā nu kho bhikkhave jarāmaranaṃ, no vā, kathaṃ vā⁴ ettha hoṭīti? Jātipaccayā bhante jarāmaranaṃ, evaṃ no ettha hoti jātipaccayā jarāmaranaṃ ti. Bhavapaccayā jāti . . . pe . . . avijjāpaccayā sankhārā ti iti kho pan' etaṃ vuttaṃ . . . Avijjā-paccayā nu kho bhikkhave⁵ sankhārā, no vā, kathaṃ vā⁴ ettha hoṭīti? Avijjā-paccayā bhante sankhārā, evaṃ no ettha hoti avijjā-paccayā sankhārā* ti‡ pariyośanato paṭṭhāya yāvā ādito pi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā pana tesu⁶ purisesu eko vallyiā majjham eva paṭṭhamaṃ passati, so majjhe chinditvā⁷ heṭṭhā otaranto yāva

* *Vism.* 523 f.

† *M.* i, 261.

‡ *S.* iii, 14.

¹ *Vm.* om. hi.

² *R.* dasseti.

³ *P.* kammante.

⁴ *Vm.* vo.

⁵ *Vm.* om.

⁶ *Vm.* pan' etesu.

⁷ *S.R.* chetvā.

mūlā ādāya kamme upaneti, evaṅ Bhagavā: *Ime ca*¹ *bhikkhave cattāro āhārā kiṅ-nidānā, kiṅsamudayā, kiṅ-jātikā kiṅ-pabhavā? Ime cattāro āhārā taṅhā-nidānā taṅhā-samudayā taṅhā-jātikā taṅhā-pabhavā. Taṅhā kiṅ-nidānā? Vedanā, phasso, saḷāyatanaṅ, nāmarūpaṅ, viññānaṅ, sankhārā kiṅ-nidānā? Sankhārā avijjānidānā avijjā-pabhavā* ti majjhato paṭṭhāya yāva ādito deseti.*

Kasmā pan' evaṅ desetīti? Paṭiccasamuppādassa samantabuddakattā, sayañ ca desanā-vilāsappattattā. Samantabuddako hi paṭiccasamuppādo, tato tato nāyappaṭi-vedhāya saṅvattati yeva. Desanāvīlāsappatto ca Bhagavā catuvesāraṅga-paṭisambhidāyogena catubbidhagambhirabhāvappattiyā ca. So desanāvīlāsappattattā nānāyeh' eva² dhammaṅ deseti.

Visesato pan' assa yā ādito paṭṭhāya anulomadesanā, sā pavatti-kāraṇavibhāga-sammūlhaṅ³ veneyyajānaṅ samanupassato yathāsakehi kāraṇehi pavatti-sandassanattaṅ uppattikkama-sandassanattaṅ ca pavattitā⁴ ti nātabbā. Yā pariyosānato paṭṭhāya paṭilomadesanā, sā: *kicchāṅ vatāyaṅ loko āpanno, jāyati ca jīyati ca mīyati*⁵ cā† ti ādinā nayena kicchāpannaṅ lokam anuvilokayato pubbhāgapaṭivedhānusārena tassa tassa jarāmaṇādikassa dukkhassa attanā 'dhigatakāraṇasandassanattaṅ. Yā pana⁶ majjhato paṭṭhāya yāva ādi,⁷ sā āhāranidāna-vavatthāpanānusārena yāva atitaṅ addhānaṅ atiharitvā puna atitaddhato pabhuti hetu-phala-paṭipāṭisandassanattaṅ. Yā pana majjhato paṭṭhāya yāva pariyosānā⁸ pavattā, sā paccuppanne addhāne anāgataddha-hetu-samuṭṭhānato pabhuti anāgataddha-sandassanattaṅ. Tāsu yā sā pavattikāraṇa-sammūlhassa veneyyajānassa yathāsakehi kāraṇehi pavatti-sandassanattaṅ uppattikkama-sandassanattaṅ ca ādito paṭṭhāya anulomadesanā vuttā, sā idha nikkhattā ti veditabbā.

Kasmā pan' ettha avijjā ādito vuttā? Kiṅ pakativādinaṅ

* *M. loc. cit.*

† *D. ii, 30; S. ii, 5, 104.*

¹ *Vm. om. ca.*

² *S.R. °nayehi; om. eva.*

³ *R. °mūlha.*

⁴ *Vm. pavattā.*

⁵ *Vm. adds ca cavati uppajjati.*

⁶ *S. Vm. om.*

⁷ *Vm. adds pavattā.*

⁸ *Vm. °sānaṅ.*

pakati viya avijjā pi akāraṇaṅ¹ mūlakāraṇaṅ² lokassāti ? Na akāraṇaṅ. *Āsavaśamudayā avijjā-samudayo ti** hi avijjāya kāraṇaṅ vuttaṅ. Atthi pana pariyāyo yena mūlakāraṇaṅ siyā. Ko pana so² ti ? Vaṭṭakathāya sīsabhāvo. Bhagavā hi vaṭṭakathaṅ kathento dve dhamme sīsaṅ katvā kathesi: avijjaṅ vā, bhavataṅhaṅ vā; yathāha: *Purimā bhikkhave koti na paññāyati avijjāya³ ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī⁴ ti. Evañ c' etaṅ bhikkhave vuccati, atha ca pana paññāyati idappaccayā avijjā ti. Bhavataṅhaṅ vā; yath' āha: Purimā bhikkhave koti na paññāyati bhavataṅhāya: ito pubbe bhavataṅhā nāhosi, atha pacchā samabhavī ti. Evañ c' etaṅ bhikkhave vuccati, atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavataṅhā ti.†*

Kasmā pana Bhagavā vaṭṭakathaṅ kathento ime dve va⁵ dhamme sīsaṅ katvā kathesīti ?⁶ Sugati-duggati-gāmino kammassa visesahetubhūtatā. Duggati-gāmino hi kammassa visesahetu avijjā. Kasmā ? Yasmā avijjābhūto puthujjano aggisantāpa-lagulābhigāta-parissamābhūtibhūta⁷ vajjagāviyā⁸ tāya parissamāturatāya nirassādam⁹ pi attano anattāhāvaṃ pi ca unhoḍakapānaṅ viya kilesasantāpato nirassādam pi duggati-vinipātato¹⁰ ca attano anattāhāvaṃ pi pāṇātipātādim anekappakāraṅ duggati-gāmikammaṅ ārabhati. Sugati-gāmino pana kammassa visesahetu bhavataṅhā. Kasma ? Yasmā bhavataṅhābhūto puthujjano yathā-vuttappakārayā¹¹ gāviyā¹² sītūḍakataṅhāya sa-assādaṅ¹³ attano parissamavinodanaṅ¹⁴ ca sītūḍakapānaṅ viya kilesasantāpavirahato sa-assādaṅ, sugati-sampāpanena attano duggati-dukkhaparissamavinodanaṅ ca pāṇātipātā veramaṇī-ādim anekappakāraṅ sugati-gāmī-kammaṅ ārabhati.

Etesu pana vaṭṭakathāya sīsabhūtesu dhammesu katthaci

* M. i, 55.

† A. v, 116. Cf. S. ii, 178; iii, 149.

¹ S.R. °rakaṅ.

³ Vm. om.

⁵ S. Vm. H. om. va; P. yeva.

⁷ B.H.S.R. Vm. °bhūtā.

⁹ S.R. paritassādam.

¹¹ B.H.S.R. °kāra; Vm. sā vuttappakārā.

¹² B.H.S.R. gāvī.

¹³ P. samas°.

² Vm. pan° eso.

⁴ P. sambha°.

⁶ S.R. Vm. °tīti.

⁸ B.H.S.R. Vm. °gāvī.

¹⁰ S.R.H. °tanato.

¹⁴ Vm. parissaya°

Bhagavā ekadhammamūlikaṃ desanaṃ deseti. Seyyathidaṃ ? *Iti kho bhikkhave avijjūpanisā sankhārā, sankhārūpanisaṃ viññānaṃ ti** ādi. Tathā: *upādāniyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato tanhā pavaddhati, tanhāpaccayā upādānaṃ ti*† ādi. Katthaci ubhayamūlikam pi. Seyyathidaṃ ? *Avijjānūvaranassa bhikkhave bālassa tanhāya sampayuttassa evam ayaṃ kāyo samudāgato, iti ayaṃ c' eva kāyo, bahiddhā ca nāmarūpaṃ, itth' etaṃ dvayaṃ; Dvayaṃ paticca phasso, sa' ev' āyatanāni,*¹ *yehi phuttho bālo sukhadukkhaṃ patisaṃvedeti* ti ādi.‡ Tāsu tāsu² desanāsu *avijjā-paccayā sankhārā* ti ayam idha avijjā: vasena ekadhammamūlikā desanā ti veditabbā. Evaṃ tāv' ettha desanābhedaṃ viññātabbo vinicchayo.

Atthato ti avijjādīnaṃ padānaṃ atthato. Seyyathidaṃ ? Pūreṭṭhaṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṃ nāma; aladdhabban ti attho. Taṃ avindiyaṃ vindatīti *avijjā*. Tabbiparītaṃ kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma. Taṃ vindiyaṃ na vindatīti *avijjā*. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanāṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññāṭṭhaṃ,³ saccānaṃ tathaṭṭhaṃ, indriyānaṃ adhipateyyaṭṭhaṃ⁴ aviditaṃ karotīti *avijjā*. Dukkhādīnaṃ pīlanādi-vasena vuttaṃ catubbidhaṃ catubbidhaṃ⁵ atthaṃ aviditaṃ karotīti pi *avijjā*. Antavirahite saṃsāre sabbayoni-gati-bhava-viññāṇaṭṭhiti-sattāvāsesu satte javāpetīti *avijjā*. Paramatthato avijjamānesu itthi-purisādisu javati, vijjamānesu pi khandhādisu na javatīti *avijjā*. Api ca cakkhuvīññāṇādīnaṃ vatthārammanapaṭiccasamuppāda-paṭiccasamuppānānaṃ dhammānaṃ chādanato pi *avijjā*.

Yaṃ paṭicca phalam eti so paccayo. Paṭiccā ti na vinā tena, taṃ⁶ apaccakkhitvā⁷ ti attho. Eti ti uppajjati c' eva pavattati cāti attho. Api ca upakārakaṭṭho paccayaṭṭho. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjā-paccayo; tasmā *avijjāpaccayā*.

Sankhatam abhisankharontīti *sankhārā*. Api ca avijjā-paccayā sankhārā, sankhārasaddena āgatasankhārā cāti duvidhā sankhārā. Tattha puññapuññāneñjābhisankhārā⁸ tayo, kāya-vaci-cittasankhārā tayo ti ime cha avijjāpaccayā

* S. ii, 31.

† *Ibid.* 84.‡ *Ibid.* 23 f.¹ Vm. *adda* ca.² Vm. *om.*; H. *tisu*.³ P. *suññātaṭṭhaṃ*.⁴ S.R. Vm. *adhipatīyat*°.⁵ S. Vm. *om.*⁶ Vm. *om.*⁷ B. *appac*°.⁸ P.R. °*nañjā*°.

sankhārā. Te sabbe pi lokiyakusalākusalacetanā-mattam eva honti. Sankhatasankhāro,¹ abhisankhatasankhāro,¹ abhisankharāṇakasankhāro, payogābhisankhāro ti ime pana cat-tāro sankhārasaddena āgata-sankhārā. Tattha *aniccā vata sankhārā* ti ādisu vuttā sabbe pi sappaccayā dhammā sankhata-sankhārā nāma. Kammanibbattā tebhūmakā² rūpārūpadhammā abhisankhatasankhārā ti aṭṭhakathāsu vuttā. Te pi *aniccā vata sankhārā** ti etth' eva sangahaṇ gacchanti. Visuṇ pana nesaṇ³ āgataṭṭhānaṇ na paññāyati. Tebhūmakakusalākusalacetanā pana abhisankharāṇakasankhāro⁴ ti vuccati. Tassa: *Avijjāgato ayaṇ bhikkhave purisapuggalo puññāṇ ce⁵ abhisankhāraṇ⁶ abhisankharotī* tiṭ ādisu āgataṭṭhānaṇ paññāyati. Kāyikacetasaṇaṇ pana viriyaṇ payogābhisankhāro to vuccati. So: *Yāvatikā abhisankhārassa gati, tāvatikaṇ gantvā akkhāhataṇ maññe atthāsī* tiṭ ādisu āgato. Na kevalañ ca ete yeve, aññe pi: *Saññā-vedayitanirodhaṇ samāpajjantassa kho āvuso Visākha bhikkhuno pathamaṇ nirujjhati vacīsankhāro, tato kāyasankhāro, tato cittasankhāro* § ti ādinā nayena sankhārasaddena āgatā anekasankhārā.⁷ Tesu natthi so sankhāro, yo sankhatasankhāre⁸ sangahaṇ na gaccheyya.

Ito paraṇ *sankhārapaccayā viññāṇaṇ* ti ādisu vuttaṇ vuttanayen' eva veditabbaṇ.

Avutte pana vijānātīti *viññāṇaṇ*.

Namatīti *nāmaṇ*. Ruppātīti *rūpaṇ*.

Āye tanoti,⁹ āyatañ ca nayatīti *āyatanaṇ*.

Phusatīti *phasso*.

Vedayatīti *vedanā*.

Paritassatīti *taṇhā*.

Upādiyatīti *upādānaṇ*.

Bhavati, bhāvayati cāti *bhavo*.

Jananaṇ *jāti*.

Jāraṇaṇ *jarā*.

* D. ii, 157; S. i, 158, etc.

† A. i, 112.

† S. ii, 82.

§ M. i, 302.

¹ Vm. °khārā.

² S. °mikā.

³ S.R. pan' esaṇ.

⁴ P. °kharāṇasaṇ°.

⁵ S.R. Vm. *add va*.

⁶ S.R. Vm. sankhāraṇ

⁷ Vm. aneko°.

⁸ Vm. °khārehi.

⁹ P. tanotīti.

Maranti etenāti¹ maraṇaṇ.

Socanaṇ soko.

Paridevanaṇ paridevo.

Dukkhatitī dukkhaṇ. Uppādaṭṭhitivasena vā dvedhā² khaṇatī³ dukkhaṇ.

Dummanassa⁴ bhāvo domanassaṇ.

Bhuso⁵ āyāso upāyāso.

Sambhavanā ti nibbattanti.⁶ Na kevalaṇca sokādīh' eva, atha kho sabbapadehi sambhavanti⁷-saddassa yojanā kātabbā.

Itarathā hi avijjā-paccayaṇ sankhārā ti vutte kiṇ karontī ti na paññāyeyyuṇ,⁸ sambhavantīti pana yojanāya sati avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo; tasmā avijjā-paccayaṇ sankhārā sambhavantīti paccaya-paccayuppanna-vavatthānaṇ kataṇ hoti. Esa nayo sabbattha.

Evaṇ ti niddiṭṭhanayanidassanaṇ. Tena avijjādīh' eva kāraṇehi, na Issaranimmānādīhīti dasseti.

Etassā ti yathāvuttassa.

Kevalassā ti asammissassa, sakalassa vā.

Dukkakhandhassā⁹ ti dukkhasamūhassa; na sattassa, na sukhasubhādīnaṇ.

Samudayo ti nibbatti.

Hofī ti sambhavati. Evam ettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Lakkhaṇādīto ti avijjādīnaṇ lakkhaṇādīto. Seyyathīdaṇ ? Aññānalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisankharaṇalakkhaṇā sankhārā, āyūhanarasā, cetanā-paccupaṭṭhānā, avijjā-padaṭṭhānā. Vijānanalakkhaṇaṇ viññānaṇ, pubbangamarasaṇ, paṭi-sandhi-paccupaṭṭhānaṇ, sankhārapadaṭṭhānaṇ, vatthāramanaṇapadaṭṭhānaṇ vā. Namanalakkhaṇaṇ nāmaṇ, sampayogaraṇaṇ, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṇ, viññānapadaṭṭhānaṇ. Rupanalakkhaṇaṇ rūpaṇ, vikiraṇaraṇaṇ, avyākatapaccupaṭṭhānaṇ, viññānapadaṭṭhānaṇ. Āyatanalakkhaṇaṇ salāyatanaṇ, dassanādirassaṇ, vatthu¹⁰-dvārabhāva-paccupaṭṭhā-

¹ S.R. tenāti.

² Vm. dvidhā.

³ S.R. add pi.

⁴ Vm. Dummana.

⁵ P. bhūyo.

⁶ Vm. abhinib^o.

⁷ P. °vantīti.

⁸ Vm. °yeyya.

⁹ P. dukkhandhassāti.

¹⁰ S.R. add bhāva.

naṇ, nāmarūpapadaṭṭhānaṇ. Phusanalakkhaṇo phasso, sanghaṭṭanaraso, sangati-paccupaṭṭhano, salāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, visayarasa-sambhogarasa,¹ sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetulakkhaṇā taṇhā, abhinandanarasa, atittibhāvapaccupaṭṭhānā,² vedanā-padaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṇ upādānaṇ, amuñcanarasaṇ, taṇhādahlatta - ditṭhi - paccupaṭṭhānaṇ, taṇhāpadaṭṭhānaṇ. Kamma-kammaphala-lakkhaṇo bhavo, bhāvana-bhavanaraso, kusalākusalāvvyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Jāti-ādīnaṇ lakkhaṇādīni Saccavibhange vuttanayen' eva veditabbāni.

Evam ettha lakkhaṇādito pi viññātabbo vinicchayo.

Ekavidhādito ti ettha avijjā aññānādassana³-mohādi bhāvato ekavidhā. Appaṭipatti-micchāpaṭipattito duvidhā. Tathā sasankhārāsankhārato. Vedanāttaya - sampayogato tividhā. Catusaccāppaṭivedhato⁴ catubbidhā. Gati-pañcākādinavacchādanato⁵ pañcavidhā. Dvārārammaṇato⁶ pana sabbesu pi arūpadhammesu chabbidhatā veditabbā. Sankhārā sāsava-vipākadhammadhammādi-bhāvato ekavidhā. Kusalākusalato duvidhā. Tathā paritta-mahaggata-hīnamajjhima - micchattaniyatāniyatato.⁷ Tividhā puññābhisankhārādi-bhāvato. Catubbidhā catuyonisaṇvattanato. Pañcavidhā pañca-gati-gāmito. Viññānaṇ lokiyavipākādi-bhāvato ekavidhaṇ. Sahetukāhetukādito duvidhaṇ. Bhavattaya - pariyaṇnato vedanāttayasampayogato, ahetukaduhetuka-tihetukato ca tividhaṇ. Yoni-gati-vasena catubbidhaṇ pañcavidhaṇ ca. Nāmarūpaṇ viññānasannissayato kamma-paccayato ca ekavidhaṇ. Sārammaṇānārammaṇato⁸ duvidhaṇ. Atitādito tividhaṇ. Yoni-gati-vasena catubbidhaṇ pañcavidhaṇ ca. Salāyatanaṇ sañjāti-samosaraṇaṭṭhānato ekavidhaṇ. Bhūtapasādaviññānādito duvidhaṇ. Sampattāsampatta-nobhayagocarato tividhaṇ. Yoni-gati-pariyaṇnato catubbidhaṇ pañcavidhaṇ cāti. Iminā nayena phassādīnam pi ekavidhādi-bhāvo veditabbo ti. Evam ettha ekavidhādito pi viññātabbo vinicchayo.

¹ S.R. visayasamb°. ² S.R. Vm. atitta°. ³ S.R. aññāpa-adas°.

⁴ B.P. °cāpaṭi°. ⁵ R. dīnaṇ chā°. ⁶ S. °rālanbanato.

⁷ P. °chatta-sammatta°. ⁸ P. °manāram°.

Angānañ ca vavatthānā ti sokādayo c' ettha bhavacakkassa avicchedadassanatthaṃ vuttā. Jarā-maraṇabbhāhatassa hi bālassa te sambhavanti. Yath' āha: *Assutavā bhikkhave putthujjano kāyikāya dukkhāya vedanāya phuttho samāno socati, kilamati, paridevati, urattāṇi kandati, sammoham āpajjati* ti.* Yāva ca tesañ pavatti, tāva avijjāyā ti puna pi avijjā-paccayā sankhārā ti sambandham eva hoti bhavacakkaṃ. Tasmā tesam pi jarā-maraṇeṃ eva ekasankhepaṃ katvā dvādas' eva paṭiccasamuppādangānī¹ veditabbāni. Evam ettha angānaṃ vavatthānato pi viññātabbo vinicchayo. Ayaṃ tāv' ettha uddesavārasena sankhepakathā.

[*Avijjāpada*]

Idāni niddesavārasena vitthārakathā hoti. *Avijjā-paccayā sankhārā* ti² hi vuttaṃ.

Tattha avijjā-paccayesu sankhāresu dassetabbesu yasmā putte kathetabbe paṭhamaṃ pitā kathiyati; evaṃ hi sati Mittassa putto, Dattassa putto ti putto³ su-kathito hoti, tasmā desanākusalo Satthā sankhārānaṃ janakattena⁴ pitī-sadisāṃ⁵ avijjaṃ tāva dassetuṃ *Tattha katamā avijjā?* *Dukkhe aññānaṃ* ti ādim āha.

Tattha yasmā ayaṃ avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasa-lakkhaṇaṃ⁶ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyanandhitvā ganthetvā⁷ tiṭṭhati, tasmā dukkhe aññānaṃ ti vuccati. Tathā yasmā dukkhasamudayassa, dukkhanirodhassa, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya yāthāvasarasalakkhaṇaṃ⁸ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyanandhitvā ganthetvā⁷ tiṭṭhati, tasmā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññānaṃ ti vuccati. Imesu catūsu ṭhānesu Suttantikapariyāyena aññānaṃ avijjā ti kathitaṃ.

Nikkhepakaṇḍe pana Abhidhammapariyāyena pubbante aññānaṃ ti aparesu pi catūsu ṭhānesu aññānaṃ gahitaṃ.

* *Not traced.* Cf. *M.* i, 86; *A.* iii, 54; ii, 188.

¹ P. °gāni.

² *Text* 135.

³ P. vutto.

⁴ P. jananatthena; S.R. °katthena.

⁵ P.R. pitu°.

⁶ P. yā tāva.

⁷ S.R. gaṇhitvā.

⁸ P. yātāva°.

Tattha *pubbanto*¹ ti atīto addhā, atītāni khandha-dhātu-āyatanāni.

*Aparanto*¹ ti anāgato addhā, anāgatāni khandha-dhātu-āyatanāni.

*Pubbantāparanto*¹ ti tad ubhayaṅ.

Idappaccayatā ti sankhārādīnaṅ kāraṇāni avijjādīni angāni.

Paṭiccasamuppannadhammā ti avijjādīhi nibbattā sankhārādayo dhammā.

Tatrāyaṅ avijjā yasmā atītānaṅ khandhādīnaṅ yāthāvasarasalakkhaṇaṅ² jānituṅ passituṅ paṭivijjhituṅ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā³ tiṭṭhati, tasmā pubbante aññānaṅ ti vuccati. Tathā yasmā anāgatānaṅ khandhādīnaṅ atītānāgatānaṅ khandhādīnaṅ idappaccayatāya c' eva paṭiccasamuppannadhammānaṅ ca yāthāvasarasalakkhaṇaṅ⁴ jānituṅ passituṅ paṭivijjhituṅ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā³ tiṭṭhati, tasmā 'idappaccayatā-paṭiccasamuppannesu dhammesu aññānaṅ' ti vuccati. Imesu aṭṭhasu ṭhānesu Abhidhammapariyāyena aññānaṅ avijjā ti kathitaṅ. Evaṅ kiṅ kathitaṅ hoti? Kiccato c' eva jātito ca avijjā kathitā nāma hoti. Kathaṅ? Ayaṅ hi avijjā imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṅ passituṅ paṭivijjhituṅ na detīti kiccato kathitā. Uppajjamānā pi⁵ imesu aṭṭhasu⁶ ṭhānesu uppajjatīti jātito pi kathitā.

Evaṅ kathetvā puna *yaṅ evarūpaṅ aññānaṅ adassanaṅ* ti ādīni pañcavīsati padāni avijjāya lakkhaṇaṅ dassetuṅ gahitāni. Tattha yasmā ayaṅ avijjā imehi aṭṭhahi padehi kathitā pi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathite yeva sukathitā nāma hoti. Yathā puriso naṭṭhaṅ goṇaṅ pariyesamāno manusse puccheyya: Api ayye setaṅ goṇaṅ passatha, rattaṅ goṇaṅ passathā ti. Te evaṅ vadeyyuṅ: imasmiṅ raṭṭhe setaratānaṅ goṇānaṅ anto natthi, kin te goṇassa lakkhaṇaṅ ti. Atha tena sanghāṭiṅ⁷ vā nangalaṅ vā ti vutte goṇo sukathito nāma bhaveyya; evam eva yasmā ayaṅ avijjā aṭṭhahi padehi kathitā pi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite

¹ P.H. °ante.

² P.S.R. yathāva°.

³ S.R. ganhitvā.

⁴ P. yātāva°.

⁵ S.R. add ca.

⁶ S.R. om.

⁷ P. sankhānaṅ; S.R. sanghāṭi.

sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathite yeva sukathitā nāma hoti, tasmā yān' assā¹ lakkhaṇadassanattthaṇ pañcavīsati-padāni kathitāni, tesam pi vasena vedittabbā.

Seyyathidaṇ? Nānaṇ nāma paññā. Sā atthānatthaṇ² kāraṇākāraṇaṇ³ catusaccadhammaṇ viditaṇ pākaṭaṇ karoti. Ayaṇ pana avijjā uppajjitvā taṇ viditaṇ pākaṭaṇ kātuṇ na detīti nānapaccanīkato aññānaṇ. Dassanaṇ ti pi paññā. Sā pi taṇ ākāraṇ passati. Avijjā pana uppajjitvā taṇ passitūṇ na detī ti *adassanaṇ*. Abhisamayo ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ abhisameti. Avijjā pana uppajjitvā taṇ abhisametuṇ na detīti *anabhisamayo*. Anubodho, sambodho, paṭivedho⁴ ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ anubujjhāti, sambujjhāti, paṭivijjhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṇ anubujjhituṇ sambujjhituṇ paṭivijjhituṇ na detīti *ananubodho, asambodho, appaṭivedho*. Sangāhanā ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ gaḥetvā ghaṇsitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṇ gaḥetvā ghaṇsitvā gaṇhituṇ na detīti *asangāhanā*. Pariyogāhanā ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ ogāhetvā anupavisitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṇ ogāhetvā⁵ anupavisitvā gaṇhituṇ na detīti *apariyogāhanā*. Samapekkhanā ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ samaṇ sammā ca pekkhati. Avijjā pana uppajjitvā taṇ samaṇ sammā ca pekkhituṇ na detīti *asamapekkhanā*. Paccavekkhanā ti pi paññā. Sā taṇ ākāraṇ paccavekkhati. Avijjā pana uppajjitvā taṇ paccavekkhituṇ na detīti *apaccavekkhanā*. Nāssā kiñci kammaṇ paccakkhaṇ atthi, sayaṇ ca apaccavekkhitvā kataṇ kamman ti *apaccakkhakammaṇ*. Dummedhabhāvatāya *dummejhaṇ*. Bālabhāvatāya *bālyaṇ*. Sampajaññaṇ ti pi paññā. Sā atthānatthaṇ⁶ kāraṇākāraṇaṇ catusaccadhammaṇ sammā pajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṇ ākāraṇ pajānitūṇ na detīti *asampajaññaṇ*. Mohanavasena *moho*. Pamohanasena *pamoho*. Sammohanavasena *sammoho*. Avindiyaṇ vindatīti ādivasena⁷ *avijjā*. Vaṭṭasmiṇ ohanati osidāpetīti *avijjogho*. Vaṭṭasmiṇ yojetīti *avijjāyogo*. Appahinava-

¹ P. yā tassā; S.R. pun' assā; H. yāni 'ssā.

² B.H. atthattthaṇ; P. attattthaṇ.

⁴ P. paṭibodho.

⁶ B.H. atthattthaṇ; P. attattthaṇ.

³ B. kāraṇākāraṇaṇ *always*.

⁵ B.P. ogāhitvā.

⁷ P. ādinā vasena.

senā¹ punappunaṅ uppajjanato ca *avijjānusayo*. Magge pari-yuṭṭhitacorā addhike viya kusalacittaṅ pari-yuṭṭhāti gaṇhāti vilumpatīti² *avijjāpariyuṭṭhānaṅ*. Yathā nagaradvāre pa-lighasankhātāya langiyā patitāya anto-nagare manussānaṅ bahinagaragamanam³ pi bahinagare manussānaṅ anto-nagarrappavesanam pi pacchijjati; evam eva yassa sakkāyanagare ayaṅ patitā, tassa nibbāna-sampāpakaṅ nānagamanāṅ pacchijjati⁴ *avijjā-langī* nāma hoti. Akusalaṅ ca taṅ mūlaṅ ca, akusalānaṅ vā mūlaṅ ti akusalamūlaṅ. Taṅ pana na aññaṅ, idhādhippeto moho ti *moho akusalamūlaṅ*. *Ayaṅ vuccati avijjā* ti ayaṅ evaṅ lakkhaṇā avijjā nāmāti vuccati. Evaṅ pañcavīsati-padavasena avijjāya lakkhaṇaṅ veditabbaṅ.

Evaṅ lakkhaṇā panāyaṅ avijjā ‘dukkhādisu aññaṇaṅ’ ti vuttā pi dukkhasaccassa ekadeso hoti, saha-jātā hoti, taṅ ārammaṇaṅ karoti, chādeti. Samudayasaccassa na ekadeso hoti, saha-jātā hoti, taṅ ārammaṇaṅ karoti, chādeti. Nirodhasaccassa neva ekadeso hoti, na saha-jātā, na taṅ ārammaṇaṅ karoti, kevalaṅ chādeti. Maggasaccassāpi na ekadeso, na saha-jātā, na taṅ ārammaṇaṅ karoti, kevalaṅ chādeti. Dukkharammaṇatā avijjā uppajjati, taṅ ca chādeti. Samudayārammaṇatā avijjā uppajjati, taṅ ca chādeti. Nirodhārammaṇatā avijjā nuppajjati, taṅ ca chādeti. Maggārammaṇatā avijjā nuppajjati, taṅ ca chādeti.

Dve saccā duddasattā gambhīrā. Dve saccā gambhīrattā duddasā. Api ca kho pana dukkhanirodhaṅ ariyasaccaṅ gambhīraṅ c’ eva duddasaṅ ca. Tattha dukkhaṅ nāma pākaṭaṅ; lakkhaṇassa pana duddasattā gambhīraṅ namā jātaṅ. Samudaye pi es’ eva nayo. Yathā pana mahāsamudhaṅ manthetvā o-jāya nīharaṇaṅ nāma bhāro, sinerupādato vālikāya uddharaṇaṅ nāma bhāro, pabbataṅ pīletvā rasassa nīharaṇaṅ nāma bhāro, evam eva dve saccāni gambhīratāya eva duddasāni. Nirodhasaccaṅ pana atigambhīraṅ ca atiduddasaṅ cāti evaṅ duddasattā gambhīraṅ, gambhīrattā ca duddasānaṅ catunnaṅ ariyasaccānaṅ paṭicchādakaṅ mohan-dhakāraṅ, ayaṅ vuccati *avijjā* ti.

Avijjāpadaṅ.

¹ S.R.H. °naṭṭhena c’ eva.

² B.H. viluppa°.

³ S.R. °ranikkhamanam.

⁴ P. °chinda°.

[Sankhārapada]

Sankhārapade heṭṭhā vutta-sankhāresu sankhārasaddena āgata-sankhāre anāmasitvā avijjāpaccayā sankhāre yeva dassento: *Tattha katame avijjā-paccayā sankhārā?* Puññābhisanakhāro ti ādim āha. Tattha puṇāti attano kāraṇaṇ, pūreti c' assa ajjhāsayaṇ, pujaṇ¹ ca bhavaṇ nibbattetīti puñño. Abhisankharoti² vipākaṇ kaṭattā-rūpaṇ cāti abhisankhāro. Puñño va abhisankhāro puññābhisanakhāro. Puññapaṭipakkhato³ apuñño. Apuñño va abhisankhāro⁴ apuññābhisanakhāro. Na iñjatīti āneṇjaṇ.⁵ Āneṇjam⁵ eva abhisankhāro āneṇjaṇ⁵ ca bhavaṇ abhisankharotīti āneṇjābhisanakhāro. Kāyena pavattito, kāyato vā pavatto, kāyassa vā sankhāro ti kāyasankhāro. Vacī-sankhāra-citta-sankhāresu pi es' eva nayo. Tattha paṭhamattiko Parivīmaṇsana-suttavasena gahito. Tattha hi puññāṇ ce sankhāraṇ abhisankharoti, puññūpagaṇ hoti viññāṇaṇ. Apuññānaṇ ce sankhāraṇ abhisankharoti,² apuññūpagaṇ hoti viññāṇaṇ; āneṇjaṇ⁶ ce sankhāraṇ abhisankharoti āneṇjūpagaṇ⁶ hoti viññāṇaṇ ti* vuttaṇ.

Dutiyaṭṭiko tad anantarassa Vibhaṅgasuttassa vasena gahito. Sammādiṭṭhi-suttapariyāyena⁷ gahito ti pi vattuṇ vaṭṭati yeva. Tattha hi *Tayo'me bhikkhave sankhārā. Katame tayo?* Kāyasankhāro, vacī-sankhāro, cittasankhāro tiṭ vuttaṇ. Kasmā pan' etesaṇ suttānaṇ vasena te gahitā ti? Ayaṇ Abhidhammo nāma na adhunā kato, nāpi bāhirakāsihi vā sāvakehi vā devatāhi vā bhāsito; Sabbaññu-jīnabhāsito pana ayaṇ. Abhidhamme pi hi Sutte pi ekasadisā va tanti niddiṭṭhā ti imass' atthassa dīpanatthaṇ.

Idāni⁸ te sankhāre pabhedato dassetuṇ *tattha*⁹ *katamo puññābhisanakhāro* ti ādim āha. Tattha *kusalā cetanā* ti aniyamato catubhūmikacetanā¹⁰ pi vattā. Kāmāvacarā rūpāvacarā ti niyamitattā pana aṭṭha kāmāvacarakusala, cetanā pañca rūpāvacarakusalacetanā ti terasa cetanā puññā-

* Cf. S. ii, 82.

† Ibid. 4, 39 f.; iv, 293.

¹ P. puñcaṇ.² P. °khāroti.³ S.R. °pakkhatā.⁴ S.R. add ti.⁵ S. anīṇ°.⁶ S.R. anañj°.⁷ S.R. °suttanta°.⁸ P. Imāni.⁹ S.R. om.¹⁰ H. catubbhū°; P. °maka°

bhisankhāro nāma. *Dānamayā* ti ādihi tāsaṅ yeva cetanānaṅ puññakriyavattuvasena¹ pavatti dassitā. Tattha aṭṭha kāmāvacarā va dāna-sīlamayā honti. Bhāvanāmayā pana terasa pi. Yathā hi paṇaṅ dhammaṅ sajjhāyamāno ekaṅ dve anusandhi-gate² pi na jānāti, pacchā āvajjanto jānāti, evam eva kaṣiṇaparikkammaṅ karontassa paṇaṅjjhānaṅ paccavekkhantassa paṇakammaṭṭhānaṅ ca manasikarontassa nānavippayuttā bhāvanā hoti. Tena vuttaṅ bhāvanāmayā pana terasa pīti. Tattha dānamayādisu *Dānaṅ ārabha dānam adhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṅ, ayaṅ vuccati dānamayo puññābhisankhāro ti. Sīlaṅ ārabha bhāvanam adhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitat'anaṅ, ayaṅ vuccati bhāvanāmayo puññābhisankhāro ti. Ayaṅ sankhepadesanā.*

Cīvarādisu pana catusu paccayesu, rūpādisu vā chasu āramaṇesu, annādisu vā dasasu dānavatthūsu taṅ taṅ dentassa tesāṅ uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge, pariccāgākāle, pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu pavattā cetanā dānamayā nāma. Sīlaṅ paripūraṇatthāya³ pana pabbajissāmīti vihāraṅ gacchantassa, pabbajantassa, manorathaṅ matthakaṅ pāpetvā pabbajito vata 'mhi,⁴ sādhu, suṭṭhūti āvajjantassa, pātimokkhaṅsaṅvarantassa, cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa, āpāthagatesu rūpādisu cakkhudvārādīni saṅvarantassa ājīvaṅ sodhentassa ca pavattā cetanā sīlamayā nāma. Paṭisambhidāyaṅ vuttena vipassanā-maggena: *Cakkhuṅ aniccato dukkhato anattato bhāventassa rūpe . . . pe . . . dhamme . . . pe . . . Cakkhuvīññānaṅ . . . pe . . . manovīññānaṅ . . . Cakkhusamphassaṅ . . . manosamphassaṅ . . . Cakkhusamphassaṅ vedanaṅ . . . pe . . . manosamphassaṅ vedanaṅ . . . pe . . . Rūpasāññaṅ . . . pe . . . jarāmaranaṅ aniccato dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā bhāvanāmayā nāmā ti ayaṅ vitthārakathā.**

Apuññābhisankhāraniddese *akusalā cetanā* ti dvādasa-akusalacitta-sampayuttā cetanā. *Kāmāvacarā* ti kiñcāpi

* Pṭs. ?

¹ H. °kriyā°.

² S.R. °dhiyo gate.

³ S. om. pari.

⁴ P. °jite ca tañ hi.

tattha ṭhapetvā dve domanassasahagatacetanā sesā rūpā-rūpabhavē¹ uppajjanti; tattha pana paṭisandhiṃ na ākaḍḍhanti; kāmāvacare yeva paṭisandhi-vasena vipākaṃ avacārentīti kāmāvacarā tv' eva vuttā.

Āneñjābhisankhāraniddese² kusalā cetanā arūpāvacarā ti catasso arūpāvacarakusalacetanā. Etā hi catasso aniñjanaṭṭhena aniñjanassa ca abhisankharanaṭṭhena³ āneñjābhisankhāro ti vuccanti. Rūpāvacaracattujjhānato⁴ hi tisso kusalavipākakriyacetanā, dvādasa arūpāvacara-cetanā ti pañcadasa dhammā niccalaṭṭhena⁵ aphanānaṭṭhena āneñjā⁶ nāma. Tattha rūpāvacarā kusalā cetanā aniñjā samānā pi attanā sarikkhakam pi⁷ sa-iñjanam pi aniñjanam pi rūpārūpaṃ janetīti āneñjābhisankhāro nāma⁸ hoti. Vipākakriyacetanā pana avipākāttā vipākaṃ na abhisankharonti; tathā arūpāvacarā vipākakriyacetanā ti ekādasā pi etā cetanā āneñjā va, na⁹ abhisankhārā. Catubbidhā pana arūpāvacarakusalacetanā yathā hatthi-assādīnaṃ sadisā va chāyā honti, evaṃ attanā sadisaṃ niccalaṃ arūpam eva janetīti āneñjābhisankhāro ti vuccatīti.

Evaṃ puññābhisankhāravasena terasa, apuññābhisankhāravasena dvādasa, āneñjābhisankhāravasena catasso ti sabbā p' etā pariṇiditā ekūnatiṃsa cetanā honti. Iti Bhagavā aparimānesu¹⁰ cakkavālesu aparimānaṃ¹¹ sattānaṃ uppajjanaka-kusalākusalacetanā¹² mahātulāya dhārayamāno¹² nāliyaṃ pakkhipitvā minamāno viya ca sabbaññutañāṇena paricchinditvā ekūnatiṃsam eva dassesi.

Idāni aparimānesu¹⁰ cakkavālesu aparimānā¹⁰ sattā kusalākusalakammaṃ āyūhamānā yehi dvārehi āyūhanti, tāni tīṇi kammadvārāni dassento *Tattha katamo kāyasankhāro? Kāyasañcetanā* ti ādim āha. *Tattha kāyasañcetanā* ti kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpetvā kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusalacetanā ti samavīsati cetanā. Kāyadvāre ādāna-gaḥaṇa-copanaṃ pāpayamānā uppannā vīsati kusalākusalacetanā ti pi vattuṃ vaṭṭati. *Vacī-*

1 S.R.H. *add* pi.

2 S.R. *Ānañ*°.

3 P. °khāra°.

4 P. °catujjhānato.

5 P.B. *aniccala*°.

6 S.R. *ānañ*°.

7 S.R.H. *add* asarikkhakam pi.

8 S.R. *add* na.

9 B.P. *pana*.

10 B.H. *apparī*°.

11 P.R. °kusalā cetanā.

12 S.R.H. *add* viya.

sañcetanā ti vaci¹viññatti¹ samu¹tt¹hāpetvā vacīdvā¹rato¹ pavattā tā yeva vīsati cetanā. Vacīdvāre hanusañcopana¹ vākyabheda¹ṇ pāpayamānā uppannā vīsati cetanā ti pi vattu¹ṇ va¹ṭṭati. Abhiññācetanā pan' ettha parato viññā¹ṇassa paccayo na hotīti na gahitā. Yathā ca abhiññācetanā, eva¹ṇ uddhacacetanā pi na hoti. Tasmā sā pi viññā¹ṇassa paccayabhāve apanetabbā. Avijjāpaccayā pana sabbā¹ p' etā hontī. *Manosañcetanā* ti ubho pi viññattiyo asamu¹tt¹hāpetvā manodvāre uppannā sabbā pi ekūnati¹ṇsa cetanā. Iti Bhagavā aparimā¹ṇesu cakkavā¹lesu aparimā¹ṇā sattā kusalākusalakamma¹ṇ āyūhamānā imehi tīhi dvārehi āyūhantīti āyūhanakamma¹dvāra¹ṇ dassetīti.

Imesa¹ṇ pana dvinnam pi tikāna¹ṇ aññamañña¹ṇ sampayogo veditabbo. Katha¹ṇ? Puññābhisankhāro hi kāyaduccaritā viramantassa siyā kāyasankhāro; vacīduccaritā viramantassa siyā vacīsankhāro. Eva¹ṇ a¹ṭṭha kusalacetanā kāmāvacarā puññābhisankhāro ca hoti, kāyasankhāro ca, vacīsankhāro ca. Manodvāre uppannā pana terasa cetanā puññābhisankhāro ca hoti cittasankhāro ca. Apuññābhisankhāro pi² kāyaduccaritavasena pavattiya¹ṇ siyā kāyasankhāro; vacīduccaritavasena pavattiya¹ṇ siyā vacīsankhāro; dvedvārāni muñcitvā manodvāre pavattiya¹ṇ siyā cittasankhāro ti eva¹ṇ apuññābhisankhāro kāyasankhāro pi hoti vacīsankhāro pi cittasankhāro pi. Kāyasankhāro pana siyā puññābhisankhāro, siyā apuññābhisankhāro, na āneñjābhisankhāro. Tathā vacīsankhāro. Cittasankhāro pana siyā puññābhisankhāro, siyā apuññābhisankhāro, siyā āneñjābhisankhāro ti ime avijjāpaccayā sankhārā nāma.

Katha¹ṇ pan' eta¹ṇ jānitabba¹ṇ ime sankhārā avijjā-paccayā hontī ti? Avijjā-bhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādisu avijjāsankhāta¹ṇ aññāna¹ṇ appahīna¹ṇ hoti, so dukkhe tāva pubbantādisu ca aññā¹ṇena saṅsāradukkha¹ṇ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhe pi³ sankhāre ārabhati. Samudaye aññā¹ṇena dukkhahetubhūte pi tanhā-parikkhāre sankhāre sukha¹hetuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññā¹ṇena dukkhassa anirodhabhūte pi gati-visese

¹ S.R. °dvāre.

² S.R. add ca.

³ S.R. om.

dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhassa ca amaggabhūtesu pi yañña-amaratapādisu¹ nirodhamaggasaññī² hutvā dukkhanirodhaṇ pathhayamāno yaññāmaratapādimukhena ti-vidhe pi sankhāre ārabhati. Api ca so tāya catusu saccesu appahīnavijjatāya visesato jāti-jarā-roga-maraṇādi-anekā-dīnava-vokiṇṇaṇ³ puññaphalasankhātaṇ dukkhaṇ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīttasankhārabhedāṇ puññābhisankhāraṇ ārabhati, devaccharākāmako⁴ viya maru-papātaṇ.⁵ Sukha-sammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāparilāhajanakaṇ vipariṇāmadukkhaṇ appassādatañ ca apassanto pi tappaccayaṇ vuttappakāram eva puññābhisankhāraṇ ārabhati, salabho viya dīpasikhābhīnipātaṇ, madhubindugiddho viya ca madhulitta-satthadhārālehanaṇ. Kāmūpasevanādisu ca savipākesu ādīnavaṇ apassanto sukhasaññāya c' eva kilesābhibhūtatāya ca dvārattayappavattam pi apuññābhisankhāraṇ ārabhati, bālo viya gūthagīlanaṇ,⁶ maritukāmo viya ca visākhādānaṇ. Āruppavipākesu cāpi sankhāravipariṇāmadukkhaṇ anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cīttasankhārabhūtaṇ āneñjābhisankhāraṇ ārabhati, disāmūlho viya pisāca - nagarābhīmukha - magga-gamaṇaṇ.

Evāṇ yasmā avijjā-bhāvato va sankhārabhāvo, na abhāvato, tasmā jānitabbam etaṇ ime sankhārā avijjāpaccayā hotī ti. Vuttam pi c' etaṇ: *Avidvā bhikkhave avijjā-gato puññābhisankhāram pi abhisankharoti, apuññābhisankhāram pi abhisankharoti, āneñjābhisankhāram pi abhisankharoti; yato kho bhikkhave bhikkhuno avijjā pahānā, vijjā uppannā, so avijjāvirāgā vijjuppadā neva puññābhisankhāraṇ abhisankharoti ti.** Etth' āha: gaṇhāma tāva etaṇ avijjā sankhārānaṇ paccayo ti, idaṇ pana vattabbaṇ: katamesaṇ sankhārānaṇ kathaṇ paccayo hotīti ?

Tatr' idaṇ vuccatī:

Paccayo hotī puññānaṇ, duvidhā 'nekadhā pana,
Paresaṇ, pacchimānaṇ sā, ekadhā paccayo matā.

* Cf. S. ii, 82.

¹ P. yañ ca°; Vm. H. yaññāmara°.

² P. nirodhadhammasaññī.

⁴ B. °chara°.

⁵ H. maruppapātaṇ.

³ R. Vm. add pi.

⁶ S.R. Vm. °kiḷanaṇ.

Tattha puññānaṃ duvidhā ti ārammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena cā ti dvedhā paccayo hoti. Sā hi avijjaṃ khayato vayato sammasanakāle kāmāvacarānaṃ puññābhisankhārānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo hoti. Abhiññācittena samoha-cittajānanakāle rūpāvacarānaṃ. Avijjāsamatikkamanatthāya pana dānādini ceva kāmāvacarapuññakriyavatthūni pūrentassa, rūpāvacarajjhānāni ca uppādentassa dvinnam pi tesāṃ upanissayapaccayena paccayo hoti. Tathā avijjāsammūhataṃ kāmabhava-rūpabhavasampattiyo patthetvā tān' eva puññāni karontassa.

Anekadhā pana paresan ti apuññābhisankhārānaṃ anekadhā paccayo hoti. Kathaṃ? Esā hi avijjaṃ ārabha rāgādīnaṃ uppajjanakāle ārammaṇapaccayena; garuṃ katvā assādanakāle ārammaṇādhipati - ārammaṇūpanissayehi; avijjāsammūhassa anādinavadassāvino pānātipātādīni karontassa upanissayapaccayena; dutiyajavanādīnaṃ anantarasamanantarānantarūpanissayāsevāna-natthi-vigatapaccayehi; yaṃ kiñci akusalaṃ karontassa hetu-sahajāta-añña-mañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatapaccayehi anekadhā paccayo hoti.

Pacchimānaṃ sā ekadhā paccayo matā ti āneñjābhisankhārānaṃ upanissayapaccayen' eva¹ ekadhā paccayo matā. So pan' assā² upanissayabhāvo puññābhisankhāre vuttanayen' eva veditabbo ti. Etth' āha: kiṃ panāyam ekā va avijjā sankhārānaṃ paccayo, udāhu aññe pi paccayā hontī ti? Kiñc' ettha³ yadi tāva ekā va, ekakāraṇavādo āpajjati; atha aññe pi santi, avijjāpaccayā sankhārā ti ekakāraṇaniddeso nuppajjatīti? Na nuppajjati. Kasmā? Yasmā :

Ekāṃ na ekato idha, nānekam, anekato pi no ekaṃ,

Phalam atthi, atthi pana eka-hetuphala-dīpanen' attho.

Ekato hi kāraṇato na idha kiñci ekaṃ phalam atthi, na anekaṃ. Nāpi anekehi kāraṇehi ekaṃ. Anekehi pana kāraṇehi anekam eva hoti. Tathā hi anekehi utu-paṭhavī-bija-salila-sankhātehi kāraṇehi⁴ anekam eva rūpa-gandha-rasādi ankurasankhātaṃ phalam uppajjamānaṃ dissati. Yaṃ pan' etaṃ avijjā-

¹ P. °yena; om. eva.

² H. °assa.

³ Vm. 542: Kim pan' ettha.

⁴ S. adds anekehi.

paccayā sankhārā, sankhārāpaccaya viññāṇan ti ekekahetuphala-dīpanaṅ katanṅ, tattha attho atthi, payojanaṅ vijjati. Bhagavā hi katthaci padhānattā¹ katthaci pākāṭattā, katthaci asādhāraṇattā, desanāvīlāsassa ca veneyyānaṅ ca anurūpato ekam eva hetuṅ vā phalaṅ vā dipeti. Phassapaccayā vedanā ti hi ekam eva hetuṅ phalaṅ c' āha. Phasso hi vedanāya padhānāhetu,¹ yathā-phassaṅ vedanā-vavatthānato, Vedanā ca phassassa padhānaphalaṅ,¹ yathā-vedanaṅ phassavavatthānato. Semhasamuṭṭhānā ābādhā ti pākāṭattā ekaṅ hetum āha. Pākāṭo h' ettha semho, na kammādayo. *Ye keci bhikkhave akusalā dhammā, sabbe te ayoniso-manasikāra-mūlakā* ti* asādhāraṇattā ekaṅ hetum āha. Asādhāraṇo hi ayoniso-manasikāro akusalānaṅ, sādharmaṇi vatthārammaṇādīnīti. Tasmā ayam idha avijjā vijjamānesu pi aññesu vatthārammaṇa -sahajātadhammādisu sankhārakāraṇesu *Assādānupassino tanhā pavaddhatī* ti† ca *Avijjā-samudayā āsavasamudayo* ti‡ ca vacanato aññesam pi tanhādīnaṅ sankhārahētūnaṅ hetūti padhānattā, *Avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisankhāram pi abhisankharotī* ti§ pākāṭattā, asādhāraṇattā ca sankhāraṇaṅ hetubhāvena dīpitā ti veditabbā. Eten' eva ca ekekahetuphala-dīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanaṅ veditabban ti.

Etth' āha: evaṅ sante pi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṅ puññāneñjābhisankhāra-paccayattaṅ yujjati? Na hi nimbabijato ucchu uppajjati? Kathaṅ na yujjissati? Lokasmiṅ hi:

Viruddho cāvirusiddho ca, sadisāsadisō tathā

Dhammānaṅ paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Dhammānaṅ hi ṭhāna²-sabhāva-kiccādi-virusiddho ca avirusiddho ca paccayo loke siddho. Purimacittaṅ hi aparacittassa ṭhānavirusiddho paccayo; purimasippādi-sikkhā ca pacchā pavattamānaṅ sippādikiriyaṅ. Kammaṅ rūpassa sabhāvavirusiddho paccayo; khīrādīni ca dadhi-ādīnaṅ. Āloko cakkhuvīññāṇassa kiccavirusiddho; gulādayo ca āsavādīnaṅ. Cakkhurūpādayo pana cakkhuvīññāṇādīnaṅ ṭhānavirusiddhā pac-

* S. v, 91 (converse). † S. ii, 84. ‡ M. i, 55. § S. ii, 82.

¹ B.P.H. paṭṭhāna° always.

² P. nīṇa-.

cayā. Purimajavanādayo pacchimajavanādīnaṃ sabhāvāviruddhā kiccāviruddhā ca. Yathā ca viruddhāviruddhā paccayā siddhā, evaṃ sadisāsadisā pi. Sadisam eva hi utu-āhāra-sankhātaṃ rūpaṃ rūpassa paccayo hoti; sālibijādīni ca sāliphalādīnaṃ. Āsadisam pi rūpaṃ arūpassa, arūpaṃ ca rūpassa paccayo hoti; golomājaloma¹-visāna-dadhi-tilapiṭṭhādīni ca dabba-bhūtiṇakādīnaṃ.² Yesaṃ ca dhammānaṃ te viruddhāviruddhā sadisāsadisā paccayā, na te dhammātesaṃ dhammānaṃ vipākā yeva.³

Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalāsabhāvavasena⁴ ca sāvajjā pi samānā sabbesam pi etesaṃ puññābhisanhārādīnaṃ yathānurūpaṃ thāna-kicca-sabhāva-viruddhāviruddhapaccaya-vasena sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā.⁵ So c' assā paccayabhāvo Yassa hī dukkhādisu avijjāsankhātaṃ aññānaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādisu ca aññānena saṅsāradukkhāṃ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhe pi sankhāre ārabhatī ti ādinā nayena vutto eva. Api ca ayaṃ añño pi pari-yāyo:

Cutūpapāte saṅsāre, sankhārānaṃ ca lakkhaṇe,
Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati,
Abhisankharoti so ete, sankhāre tividhe yato,
Avijjā paccayo tesāṃ, tividhānam p' ayaṃ⁶ tato ti.

Kathaṃ pana yo etesu vimuyhati,⁷ so tividhe p' ete sankhāre karotīti⁸ ce? Cutiyā tāva vimūlho sabbattha khandhānaṃ bhedo maraṇaṃ ti cutiṃ agaṇhanto satto marati, sattassa desantarāsankamaṇaṃ ti ādinī vikappeti. Upapāte vimūlho sabbattha khandhānaṃ pātubhāvo jāti ti upapātaṃ agaṇhanto satto upapajjati, sattassa nava-sarīrapātubhāvo ti ādinī vikappeti. Saṅsāre vimūlho yo esa:

Khandhānaṃ ca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca,
Abbochinnā⁹ vattamānā, saṅsāro ti pavuccatīti,

¹ °māviloma aḷ MSS.

² P. °bhūtanakhādīnaṃ; Vm. dubbā°; B. °bhūtanakādīnaṃ.

³ Vm. eva.

⁴ Vm. °phalā°.

⁵ H. °bbo.

⁶ B.H. pi yaṃ; R. ayaṃ; om. pi.

⁷ P. pi muyhati.

⁸ Vm. abhisana°.

⁹ P.S.R. Vm. °chinnāṃ.

Evajā vaṇṇito saṅsāro, taṅ evajā agaṇhanto ayaṅ satto asmā lokā paraṅ lokaṅ gacchati, parasmā lokā imaṅ lokaṅ āgacchati ti ādīni vikappeti. Sankhārānaṅ lakkhaṇe vimūlho sankhārānaṅ sabhāvalakkhaṇaṅ sāmāññalakkhaṇaṅ ca agaṇhanto sankhāre attato attaniyato dhuvato subhato sukhato ca vikappeti. Paṭicasamuppānadhāmesu vimūlho avijjādīhi sankhārādīnaṅ pavattiṅ agaṇhanto attā jānāti vā na jānāti vā, so eva karoti ca kāreti ca, so¹ paṭisandhiyaṅ upapajjati²; tassa aṇu-Issarādayo kalalādi-bhāvena sarīraṅ saṅṭhapetvā³ indriyāni sampādentī; so indriyasampanno phusati, vedayati, taṇhīyati upādīyati, ghaṭīyati; so puna bhavantare bhavati ti vā, sabbe sattā niyati-sangati-bhava-pariṇatā ti vā vikappeti. So evaṅ⁴ avijjāya andhikato evajā vikappento yathā nāma andho paṭhaviyaṅ vicaranto⁴ maggam pi amaggam pi thalam pi ninnam pi samam pi visamam pi paṭipajjati, evajā puññaṅ pi apuññaṅ pi āneñjam pi sankhāraṅ abhisankharotīti. Ten' etaṅ vuccati:

Yathā pi nāma jaccandho, naro aparināyako
 Ekadā yāti maggena, umaggenāpi⁵ ekadā;
 Saṅsāre saṅsaraṅ bālo, tathā aparināyako
 Karoti ekadā puññaṅ, apuññaṅ api⁶ ekadā.
 Yadā ñatvā ca⁷ so dhammaṅ, saccāni abhisamessati,
 Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatīti.

Ayaṅ avijjāpaccayā sankhārā ti padasmiṅ vitthārakathā.

[Viññānapada]

Sankhārapaccayā viññānapadaniddese cakkhuvīññānaṅ ti ādisu cakkhuvīññānaṅ kusalavipākaṅ akusalavipākaṅ ti duvidhaṅ hoti; tathā sota-ghāṇa-jīvhā-kāyaviññānāni. Manoviññānaṅ pana kusalākusalavipākā dve manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññānadhātuyo, aṭṭha sahetukāni kāmāvaca-ravipākacittāni, pañca rūpāvacarāni, cattāri arūpāvacarānīti

¹ Vm. om.

² Vm. adds ca.

³ Vm. °pentā; H. santha°.

⁴ Vm. caranto.

⁵ Vm. kummag°; P.S.R.H. ummag°.

⁶ P.S.R. pi ca.

⁷ Vm. ca ñatvā.

bāvisatividhaṇ hoti. Iti imehi chahi viññāṇehi sabbāni pi battiṇsa¹ lokiyavipākaviññāṇāni sangahitāni honti. Lokutarāni pana vaṭṭakathāyaṇ na yujjantīti na gahitāni.

Tattha siyā: kathaṇ paṇ' etaṇ jānitabbaṇ idaṇ vuttappa-kāraṇ viññāṇaṇ sankhārapaccayā hotīti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākaṇ h' etaṇ, vipākañ ca na upacitakammābhāve uppajjati. Yadi uppajjeyya, sabbesaṇ sabbavipākāni uppajjeyyuṇ; na ca uppajjantīti jānitabbaṇ etaṇ sankhārapaccayā idaṇ viññāṇaṇ hotīti. Katarasankhārapaccayā katara-viññāṇaṇ ti ce? Kāmāvacarapuññābhisankhārapaccayā tāva kusalavipākāni pañca cakkhuviññāṇādīni, manoviññāṇe ekā manodhātu, dve manoviññāṇadhātuyo, aṭṭha kāmāvacara-mahāvipākānīti solasa. Yath' āha: *kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā² upacitattā vipākaṇ cakkhuviññāṇaṇ uppannaṇ hoti . . . pe . . . sota-ghāṇa-jivhā-kāyaviññāṇaṇ . . . pe . . . vipākā manodhātu uppannā hoti; manoviññāṇadhātu uppannā hoti somanassa-sahagatā; manoviññāṇadhātu uppannā hoti upekkhāsahagatā; manoviññāṇadhātu uppannā hoti somanassasahagatā nānasampayuttā; somanassasahagatā nānavippayuttā sasankhārena; somanassasahagatā nānavippayuttā; somanassasahagatā nānavippayuttā sasankhārena; upekkhā-sahagatā nānasampayuttā; upekkhā-sahagatā nānavippayuttā; upekkhā-sahagatā nānavippayuttā sasankhārena; upekkhā-sahagatā nānavippayuttā; upekkhā-sahagatā nānavippayuttā sasankhārenā* ti.* Rūpāvacarapuññābhisankhārapaccayā pana pañca rūpāvacaravipākāni. Yath' āha: *tass' eva rūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā² upacitattā vipākaṇ viviceva kāmehi . . . pe . . . paṭhamaṇ³ jhānaṇ . . . pe . . . pañcamaṇ³ jhānaṇ upasampajja viharatī* ti.† Evaṇ puññābhisankhārapaccayā ekavīsati-vidhaṇ viññāṇaṇ hoti.

Apuññābhisankhārapaccayā pana akusalavipākāni pañca⁴ cakkhuviññāṇādīni, ekā manodhātu, ekā manoviññāṇadhātūti evaṇ sattavidhaṇ viññāṇaṇ hoti. Yath' āha: *Akusalassa kammassa katattā² upacitattā vipākaṇ cakkhuviññāṇaṇ hoti⁵;*

* Dhs. §§ 431–497.

† Ib. § 499.

¹ B.H. bāttiṇsa.

² B.H. kaṭattā.

³ P. cma.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. add . . . pe . . .

sota-ghāna-jiṅhā kāyaviññānaṃ vipākā manodhātu, vipākā manoviññānadhātu uppannā hoti ti.*

Āneñjābhisankhārapaccayā pana cattāri arūpavipākānīti evaṃ catubbidhaṃ viññānaṃ hotīti.¹ Yathāha: *Tass' eva arūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā² upacitattā vipākaṃ sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā ākāśaṃcāyatanasaññā-sahagataṃ . . . pe . . . viññānaṃ ca³ . . . pe . . . ākiñcañña³ . . . pe . . . nevasaññānāsaññāyatanasaññā-sahagataṃ, sukhasa ca pahānā . . . pe . . . catutthaṃ jhānaṃ⁴ upasampajja viharatī ti.†*

Evaṃ yaṃ sankhārapaccayā viññānaṃ hoti, taṃ⁵ nātvā idāni ssa evaṃ pavatti veditabbā: Sabbam eva hi idaṃ pavatti paṭisandhi-vasena dvidhā pavattati. Tattha dvepañcaviññānāni, dve manodhātuyo, somanassa-sahagatāhetukamanoviññānadhātūti imāni terasa pañcavokārabhave pavattiyāññi' eva⁶ pavattanti. Sesāni ekūnavīsati tisu bhavesu yathā-nurūpaṃ pavattiyam pi⁷ paṭisandhiyam pi pavattanti. Kathaṃ? Kusalavipākāni tāva cakkhuvīññāṇādīni pañca kusalavipākena vā⁷ akusalavipākena vā nibbattassa yathākka-maṃ paripākam upagatindriyassa cakkhādīnaṃ āpāthagataṃ⁸ iṭṭhaṃ vā iṭṭhamajjhataṃ vā rūpādi-ārammaṇaṃ ārabha, cakkhādi-pasādaṃ nissāya dassana-savaṇa-ghāyana-sāyana-phusanakiccaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tathā akusalavipākāni pañca. Kevalaṃ hi tesāṃ anīṭṭhaṃ anīṭṭhamajjhataṃ vā rūpādi-ārammaṇaṃ⁹ hoti. Ayam eva viseso. Dasāpi c' etiāni niyatadvārārammaṇavatthuṭṭhānāni, niyatakiccān' eva ca bhavanti. Tato kusalavipākānaṃ cakkhuvīññāṇādīnaṃ anantaraṃ¹⁰ kusalavipākamanodhātu tesāṃ yeva ārammaṇam ārabha¹¹ hadaya vatthuṃ nissāya sampañcchanakiccaṃ sādhayamānā pavattati. Tathā akusalavipākānaṃ anantarā akusa-

* *Dhs.* §§ 556-61.

† *Ib.* §§ 502-4.

¹ Vm. hoti.

² B.H. kaṭattā.

³ P. *adds* āyatana-saññā-sahagataṃ; Vm. *adds* āyatana.

⁴ P. catujjhānaṃ.

⁵ S.R. hotīti.

⁶ P. °yañ c' eva; Vm. °yaṃ yeva.

⁷ S.R. om.

⁸ S.R. āpātham āgataṃ.

⁹ Vm. om. rūpādi.

¹⁰ S.R. Vm. °tarā.

¹¹ B. ārambha.

lavipākā. Idañ ca pana dvayaṅ aniyatadvārārammaṇaṅ, niyatavatthuṭṭhānaṅ, niyatakiccaṅ ca hoti. Somanassasaha-gatā pana ahetuka-manoviññānadhātu kusalavipākamano-dhātuyā anantaraṅ tassā eva¹ ārammaṇaṅ ārabba, hadaya-vatthuṅ nissāya, santīraṇakiccaṅ sādhayamānā ca² chasu dvāresu balavārammaṇe kāmāvacarasattānaṅ yebhuyyena lobhasampayuttajavanāvasāne bhavangavīthiṅ pacchinditvā javanena gahitārammaṇe tadārammaṇavasena³ sakiṅ vā dvikkhattuṅ vā pavattati. Cittapavatti-gaṇanāyaṅ pana sabbadvāresu⁴ tadārammaṇe dve eva cittavārā āgatā. Idaṅ pana cittaṅ tadārammaṇaṅ ti ca piṭṭhibhavanṅaṅ ti cāti dve nāmāni labhati; aniyatadvārārammaṇaṅ, niyatavatthukaṅ, aniyataṭṭhānakiccaṅ ca hotīti. Evaṅ tāva terasa pañcavokā-rabhave pavattiyaññ' eva⁵ pavattantīti veditabbāni.

Sesesu ekūnavīsatiyā cītesu⁶ na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattati. Pavattiyaṅ pana kusalākusala-vipākā tāva dve ahetukamanoviññānadhātuyo pañcadvāre kusalākusalavipākamanodhātūnaṅ anantaraṅ santīraṇakic-caṅ, chasu dvāresu pubbe vuttanayen' eva tadārammaṇa-kiccaṅ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṅ asati bhavangu-pacchedake⁷ cittuppāde bhavangakiccaṅ, ante cutikiccaṅ⁸ cāti cattāri kiccāni sādhayamānā⁹ niyatavatthukā⁹ aniyatā-rammaṇaṭṭhāna-kiccā⁹ hutvā pavattanti. Aṭṭha kāmāva-carasahetukacittāni pavattiyaṅ⁶ vuttanayen' eva chasu dvā-resu tadārammaṇakiccaṅ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṅ asati bhavangupacchedake cittuppāde bhavangakiccaṅ, ante cuti-kiccaṅ cāti tīni kiccāni sādhayamānāni niyatavatthukāni aniyatārammaṇaṭṭhāna-kiccāni¹⁰ hutvā pavattanti. Pañca rūpāvacarāni cattāri ca arūpāvacarāni¹¹ attanā dinnapaṭi-sandhito uddhaṅ asati bhavangupacchedake cittuppāde bha-vangakiccaṅ, ante cutikiccaṅ cāti kiccadvayaṅ sādhayamānāni pavattanti. Tesu rūpāvacarāni niyatavatthārammaṇāni ani-yataṭṭhānakiccāni. Itarāni avatthukāni¹² niyatārammaṇāni

¹ P. yeva.

² S.R. va.

³ S. Vm. H. *add* ca.

⁴ *So all MSS.*

⁵ P. °yañ c' eva ; Vm. °yaṅ yeva.

⁶ Vm. *om.*

⁷ R. °daka.

⁸ P. kiñ.

⁹ S.R. °āni.

¹⁰ Vm. °tadvārāram°.

¹¹ Vm. āruppāni.

¹² Vm. niyatavat°.

aniyataṭṭhānakiccāni hutvā pavattantīti evaṇ tāva battiṇsa¹-vidham pi viññāṇaṇ pavattiyaṇ² sankhārapaccayā pavattati. Tatr' āssa te te sankhārā kammaṇapaccayena ca upanissaya-paccayena ca paccayā honti.

Tattha yān' etāni ekādasa tadārammaṇacittāni vuttāni, tesu ekam pi rūpārūpabhava tadātammaṇaṇ hutvā na pavattati. Kasmā? Bijābhāvā. Tattha hi kāmāvacaravipākā-sankhātaṇ paṭisandhi-bijaṇ n' atthi, yaṇ rūpādisu ārammaṇesu³ pavattiyaṇ tassa janakaṇ bhaviyya. Cakkhuvīññāṇādīnam pi rūpabhava abhāvo āpajjati ce? Na, indriyapavatti-ānubhāvato, dvāravīthibhede cittaniyamato ca. Yathā c' etaṇ tadārammaṇaṇ ekantena rūpārūpabhava nappavattati, tathā sabbe pi akāmāvacare dhamme nānubandhati. Kasmā? Ajanakattā ceva janakassa ca asadisattā. Taṇ hi yathā nāma gehā⁴ nikkhamitvā bahi gantukāmo taruṇadārako attano janakaṇ pitarāṇ vā aññaṇ vā pitu-sadisaṇ hitakāmaṇ ñātiṇ⁵ anguliyaṇ gahetvā anubandhati, na aññaṇ rājapuri-sādiṇ; tathā etam pi bhavangārammaṇato bahi nikkhamitukāmaṇ sabhāgatāya attano janakaṇ pitarāṇ vā pitu-sadisaṇ⁶ vā kāmāvacarajavanam eva anubandhati, na aññaṇ mahaggataṇ anuttaraṇ vā. Yathā c' etaṇ mahaggatalokuttare dhamme nānubandhati, tathā yadā ete kāmāvacaradhammā pi mahaggatārammaṇā hutvā pavattanti, tadā te pi nānubandhati. Kasmā? Aparicidadesattā, accantaparittārammaṇattā ca. Taṇ hi yathā pitarāṇ vā pitu-sadisaṇ⁶ vā ñātiṇ anubandhanto pi taruṇadārako gharadvāra-antaravīthi-catuk-kādimhi paricite yeva dese anubandhati, na araññaṇ⁷ vā yuddhabhūmiṇ vā gacchantaṇ; evaṇ kāmāvacaradhamme anubandhantam pi amahaggatādimhi paricite yeva dese pavattamāne dhamme anubandhati, na mahaggata-lokuttara-dhamme ārabba pavattamāne ti. Yasmā c' assa *Sabbo kāmāvacaravipāko*,⁸ *kiriyaṇamanodhātu*, *kiriyaṇhetukamanoviññānadhātu*⁹ *somanassasahagatā*, *ime dhammā parittārammaṇā* ti* evaṇ accantaparittam eva ārammaṇaṇ vuttaṇ, tasmā p' etaṇ

* *Dhs.* § 1406.

¹ B.H. bāttiṇsa.

² P. °tiyā.

³ H. *adds* pavattaṇ.

⁴ S. gehato.

⁵ S.R. *add* vā.

⁶ B.H.S.R. piti°.

⁷ P. aññaṇ.

⁸ S.R.H. °vacarassa°.

⁹ B. kriya-ahe°.

mahaggatalokuttarārammaṇe kāmāvacaradhamme pi nānu-bandhatīti veditabbaṇ.

Kiṇ vā imāya yutti-kathāya ? Aṭṭhakathāyaṇ hi ekanten' eva vuttaṇ Ekādasa tadārammaṇacittāni nāma-gottaṇ ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na gaṇhanti. Paṇṇatiṇ ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na labbhati. Tilak-khaṇārammaṇika-vipassanāya tadārammaṇaṇ na labbhati. Vuṭṭhānagāminiyā balavavipassanāya tadārammaṇaṇ na labbhati. Rūpārūpadhamme¹ ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na² labbhati. Micchattaniyatadhammesu tadārammaṇaṇ na labbhati. Sammattaniyatadhammesu tadārammaṇaṇ na labbhati. Lokuttaradhamme ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na labbhati. Abhiññāñāṇaṇ ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na labbhati. Paṭisambhidāñāṇaṇ ārabba javane javite tadārammaṇaṇ na labbhati. Kāmāvacare dubbalārammaṇe tadārammaṇaṇ na labbhati. Chasu dvāresu balavārammaṇe āpāthagate yeva labbhati. Labbhamānañ ca kāmāvacare yeva labbhati. Rūpārūpa-bhave tadārammaṇaṇ nāma n' atthī ti.

Yaṇ pana vuttaṇ Seseṣu ekūnavīsatiyā cittesu na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattatīti, taṇ atisankhittattā dubbijānaṇ, ten' assa vitthāranaya-dassanatthaṇ vuc-cati: Kati paṭisandhiyo ? Kati paṭisandhicittāni ? Kena kattha paṭisandhi hoti ? Kiṇ paṭisandhiyā ārammaṇan ti ? Asaññapaṭisandhiyā³ saddhiṇ vīsati paṭisandhiyo. Vuttap-pakārān' eva⁴ ekūnavīsati paṭisandhicittāni. Tattha akusa-lavipākāya ahetukamanoviññāṇadhātuyā apāyesu paṭisandhi hoti. Kusalavipākāya manussaloke jaccandha-jātibadhira-jātiummattaka-elamūga-napuṇsakādīnaṇ. Aṭṭhahi sahetuka-mahāvīpākehi⁵ kāmāvacaradevesu ceva manussesu ca puñ-ñavantānaṇ paṭisandhi hoti. Pañcahi rūpāvacaravīpākehi rūpi Brahmaloce. Catūhi arūpāvacaravīpākehi arūpaloke ti. Yena ca yattha paṭisandhi hoti, sā eva tassa anurūpapaṭi-sandhi⁶ nāma.

Sankhepato⁷ paṭisandhiyā tīni ārammaṇāni honti : kammaṇ,

¹ S.R. rūpāvacarārūpāvacara°.

⁴ P. °kāren' eva.

⁶ Vm. °rūpā°.

² B. om. ³ Vm. °ñasattapa°.

⁵ Vm. °tukakāmāvacaravīpā°.

⁷ S.R. Vm. add pana.

kammanimittañ, gatinimittan ti. Tattha kammañ nāma āyūhitā kusalākusalacetanā. Kammanimittañ nāma yañ vatthuj ārammaṇañ katvā kammañ āyūhati. Tattha atite kappakoṭisatasahassamatthakasmim pi kamme kate tasmiṇ khaṇe kammañ vā kammanimittañ vā āgantvā upaṭṭhāti. Tatr' idaṇ kammanimittassa upaṭṭhāne vatthu: Gopakasivali kira nāma Tālapitṭhikavihāre cetiyaṇ kāresi. Tassa maraṇa-māñce nipannassa cetiyaṇ upaṭṭhāsi. So tad' eva nimittañ gaṇhitvā kālaṇ-katvā devaloke nibbatti.

Aññā sammūlhakālakiriya nāma hoti. Parammukhaṇ gacchantassa hi pacchato tikhiṇena asinā sīsaṇ chindanti; nipajjitvā niddāyantassāpi tikhiṇeṇa asinā sīsaṇ chindanti; uduke osidāpetvā mārenti; evarūpe pi kāle aññatarañ kammañ vā kammanimittañ vā upaṭṭhāti. Aññaṇ lahukamarañ nāma atthi; nikhādanadaṇḍakamatthakasmīṇ¹ hi nilīnamakkhikaṇ² muggarena paharivā piṇsanti;³ evarūpe pi kāle kammañ vā kammanimittañ vā upaṭṭhāti. Evaṇ piṇsiyamānāya⁴ pana makkhikāya paṭhamaṇ kāyadvārāvajjanaṇ bhavangaṇ nāvatteti, manodvārāvajjanam eva āvatteti. Atha javanaṇ javitvā bhavangaṇ otarati. Dutiyavāre kāyadvārāvajjanaṇ bhavangaṇ āvatteti. Tato kāyaviññāṇañ sampaṭicchanaṇ santīraṇañ voṭṭhapanan⁵ ti vīthiccittāni pavattanti. Javanaṇ javitvā bhavangaṇ otarati. Tatiyavāre manodvārāvajjanaṇ bhavangaṇ⁶ otarati. Etasmiṇ ṭhāne kālakiriyaṇ⁷ karoti. Idaṇ kimatthaṇ ābhaṭaṇ? Arūpadhammāṇañ visayo nāma evaṇ lahuco ti dīpanatthaṇ.

Gatinimittañ nāma nibbattanaka-okāse eko vaṇṇo upaṭṭhāti. Tattha niraye upaṭṭhahante lohakumbhī-sadisō hutvā upaṭṭhāti. Manussaloke upaṭṭhahante⁸ mātukucchi kambalayāna-sadisā⁹ hutvā upaṭṭhāti. Devaloke upaṭṭhahante kapparukkha-vimāna-sayanādīni upaṭṭhahanti. Evaṇ kammaṇ kammanimittañ gatinimittan ti sankhepato paṭisandhiyā tiṇi ārammaṇāni honti.

Aparo nayo:—paṭisandhiyā tiṇi ārammaṇāni honti: atītaṇ,

¹ H. nikkhā°.

² S.R. nilīnaṇ°.

³ B.H. pisanti.

⁴ B.H. pisi°.

⁵ B.H. voṭṭhabbanañ *always*.

⁶ S.R.H. *add* āvatteti, atha javanaṇ javitvā bhavangaṇ.

⁷ B.H. kālaṇ kriyaṇ.

⁸ S.R. °ṭhite.

⁹ S.R. kambalasadisā.

paccuppannaṃ, navattabbañ ca. Asaññi-paṭisandhi anārammaṇā ti.¹ Tattha viññāṇaṇcāyatana-nevasaññānāsaññāyatana-paṭisandhinaṃ atitam eva ārammaṇaṃ. Dasannaṃ kāmāvacarānaṃ atitaṃ vā paccuppannaṃ vā. Sesānaṃ navattabbaṃ. Evaṃ tisu ārammaṇesu pavattamaṇā pana² paṭisandhi yasmā atitārammaṇassa vā navattabbārammaṇassa vā cuticittassa anantaram eva hoti,³ paccuppannārammaṇaṃ pana cuticittaṃ nāma n' atthi, tasmā dvīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya cutiyā anantaraṃ tisu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya paṭisandhiyā sugati-duggati-vasena pavattanākaro veditabbo. Seyyathidaṃ? Kāmāvacarasugatiyaṃ tāva t̥hitassa pāpakammīno puggalassa *Tāni c' assa*⁴ *tasmīṃ samaye olambantī* ti ādi-vacanaṭo maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ pāpakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpātham āgacchati; taṃ ārabba uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā⁵ javanavīthiyā anantaraṃ bhavangavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittaṃ uppajjati. Tasmīṃ niruddhe tad' eva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabba anupacchinnakilesabala-vināmitaṃ⁶ duggati-pariyāpannaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atitārammaṇāya cutiyā anantarā atitārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye vuttappakāra-kammavasena⁷ narakādisu aggijālavaṇṇādikaṃ duggati-nimittaṃ manodvāre āpātham āgacchati. Tassa⁸ dvikkhattuṃ bhavange⁹ uppajjivā niruddhe taṃ ārammaṇaṃ ārabba ekaṃ āvajjanaṃ, maraṇassa āsannabhāvena mandībhūta-vegattā pañca javanāni, dve tadārammaṇānīti tīni vīthicittāni uppajjanti. Tato bhavangavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā ekādasa cittaṃkhaṇā atitā honti. Ath' āvasesa¹⁰-pañca-cittaṃkhaṇāyuke tasmīṃ yeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atitārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye pañcannaṃ dvārānaṃ aññatarasmiṃ

¹ S.R. om. ti.

⁴ S.R. Vm. tāni 'ssa.

⁶ B.P.H. °balava-vinā°.

⁸ Vm. tasmā.

¹⁰ Vm. Ath' assa ava°.

² S.R. om.

⁵ S.R. Vm. om.

⁷ S.R. °pakārārammaṇa-va°.

⁹ P.H. °vangam.

³ S.R. pavattati.

dvāre¹ rāgādi-hetubhūtaṅ hīnārammaṇaṅ āpātham āgacchati. Tassa yathākkamena uppanna-voṭṭhapanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūta-vegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavangavisayam ārammaṇaṅ katvā ekaṅ cuticittaṅ. Ettāvata² dve bhavangāni, āvajjanaṅ, dassanaṅ, sampañicchanaṅ, santiraṇaṅ, voṭṭhapanāṅ, pañca javanāni, dve tadārammaṇāni, ekaṅ cuticittanti pañcadasa cittakkhaṇā atītā honti. Athāvasesa-ekacittakkhaṇāyuke tasmiṅ yeva³ ārammaṇe paṭisandhicittaṅ uppajjati. Ayam pi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi. Esa tāva atītārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya duggati-paṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatiyaṅ ʔhitassa pana upacitānavajjakammassa vuttanayen' eva⁴ taṅ anavajjakammaṅ vā kammanimittaṅ vā manodvāre āpātham āgacchatīti kaṇhapakkhe sukkapakkaṅ ʔhapetvā sabbaṅ purimanayen' eva veditabbaṅ. Ayaṅ atītārammaṇāya duggati-cutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya sugatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

Sugatiyaṅ ʔhitassa pana upacitānavajjakammassa *Tāni c' assa*⁵ *tasmiṅ samaye olambantī* ti ādivacanato maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṅ anavajjakammaṅ vā kammanimittaṅ vā manodvāre āpātham āgacchati. Tañ ca kho upacitakāmāvacarānavajjakammass' eva. Upacitamahaggatakammassa pana kammanimittam eva āpātham āgacchati. Taṅ ārabba uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaṅ bhavangavisayaṅ ārammaṇaṅ katvā cuticittam uppajjati. Tasmiṅ niruddhetad eva āpāthagataṅ kammaṅ vā kammanimittaṅ vā ārabba anupacchinna-kilesabala-vinamitaṅ⁶ sugati-pariyāpannaṅ paṭisandhicittam uppajjati. Ayaṅ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā na-vattabbārammaṇā vā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye kāmāvacarānavajjakammavasena manussaloke mātukucchi-vaṇṇa-sankhātaṅ vā devaloke uyānakapparukkhādivaṇṇasankhātaṅ⁷ vā sugatinimittaṅ⁸ ma-

¹ Vm. *om.* ² Vm. *adds ca.*

³ P. *eva.* ⁴ P. *utta°.*

⁵ S.R. Vm. *tāni 'ssa.*

⁶ B.P.H. °*balavavinā°.*

⁷ Vm. °*yāna-vimānakappa°.*

⁸ S.R. *add vā duggatinimittaṅ vā.*

nodvāre āpātham āgacchati. Tassa duggatinimutte dassitā-nukkamen' eva cuticcittānantaraṇ paṭisandhicittaṇ uppajjati. Ayaṇ atitārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye nātakā Ayaṇ tāta tav' atthāya Buddhapūjā kariyati, cittaṇ pasādehī'' ti¹ vatvā pupphadāma-dhaja-paṭākādi-vasena² rūpārammaṇaṇ vā, dhammasavaṇa-turiyapūjādi-vasena saddārammaṇaṇ vā dhūma-vāsa-gandhādi-vasena gandhārammaṇaṇ vā, Idaṇ tāta³ sāyassu, tav' atthāya dātabbaṇ⁴ deyyadhamman ti vatvā madhuphāṇitādivasena rasārammaṇaṇ vā, Idaṇ tāta³ phusassu tav' atthāya dātabbaṇ⁴ deyyadhamman ti vatvā Cīnapaṭa-Somarapaṭādi-vasena⁵ phoṭṭhabbārammaṇaṇ vā pañcadvāre upasaṅharanti. Tassa tasmiṇ āpāthagate rūpādi-ārammaṇe yathākkamena uppannavotṭhapanāvasāne⁶ maraṇassa āsanabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavangavisayaṇ ārammaṇaṇ katvā ekaṇ cuticcittaṇ; tadavasāne⁷ tasmiṇ yeva ekacittakhaṇaṭṭhitike ārammaṇe paṭisandhi-cittaṇ uppajjati. Ayam pi atitārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa pana paṭhavikasīṇajjhānādi-vasena paṭiladdha-mahaggaṭassa⁸ sugatiyaṇ ṭhitassa maraṇasamaye kāmāvacarakusalakamma - kammanimitta - gatinimittānaṇ⁹ aññatarāṇ, paṭhavikasīṇādikaṇ vā nimittaṇ, mahaggaṭacittaṇ vā manodvāre āpātham āgacchati; cakkhusotānaṇ vā aññatarasmiṇ kusaluppatti-hetubhūtaṇ paṇitam ārammaṇaṇ āpātham āgacchati. Tassa yathākkamena uppannavotṭhapanāvasāne maraṇassa āsanabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni uppajjanti. Mahaggaṭagatikānaṇ pana tadārammaṇaṇ n' atthi, tasmā javanānantaraṇ yeva¹⁰ bhavangavisayaṇ ārammaṇaṇ katvā ekaṇ cuticcittaṇ uppajjati. Tass' āvasāne kāmāvacara - mahaggaṭa - sugatīnaṇ aññatarasugati - pariyaṇannaṇ yathūpaṭṭhitesu¹¹ ārammanesu aññatarārammaṇaṇ

1 P. °detūti.

2 P. °patākā°.

3 S.R. tāva.

4 S.R. Vm. °bba.

5 Vm. °paṭṭa° paṭṭādi°.

6 P. °phoṭṭhabba°.

7 S.R. tassāvasāne.

8 S.R. °mahagga.

9 S.R. Vm. add vā.

10 P. eva.

11 Vm. yathopaṭ°.

paṭisandhicittaṅ uppajjati. Ayaṅ na-vattabbārammaṇāya sugati-cutiyā¹ anantarā atīta-paccuppanna-na-vattabbānaṅ² aññatarārammaṇā paṭisandhi. Eten' ānusārena āruppacutiyaṅ pi anantarā paṭisandhi veditabbā. Ayaṅ atīta-na-vattabbārammaṇāya sugati-cutiyā anantarā atīta-na-vattabbapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatiyaṅ ʃhitassa pana pāpakammīno vuttanayen' eva taṅ³ kammaṅ kammanimittaṅ gatinimittaṅ vā manodvāre, pañcadvāre⁴ pana akusaluppattihetubhūtaṅ ārammaṇaṅ āpātham āgacchati. Ath' assa yathākkamena cuticittavasāne duggatipariyāpannaṅ tesu ārammaṇesu aññatarārammaṇaṅ paṭisandhi-cittaṅ uppajjati. Ayaṅ atītārammaṇāya duggati-cutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya⁵ paṭisandhiyā pavattanākāro ti.

Ettāvataṅ ekūnavīsati-vidhassāpi viññānaṅ paṭisandhi-vasena pavatti dīpitā hoti. Tay' idaṅ sabbam pi evaṅ:

Pavattamānaṅ sandhimhi, dvidhā⁶ kammena vattati,
Missādīhi ca bhedehi, bhed' assa duvidhādiko.

Idaṅ hi ekūnavīsati-vidham pi vipākaviññānaṅ paṭisandhimhi pavattamānaṅ dvidhā⁶ kammena vattati. Yathāsakaṅ hi etassa janakaṅ⁷ kammaṅ nānākkhanika-kamma-paccayaena ceva upanissaya-paccayaena ca paccayo hoti. Vuttaṅ h' etaṅ, *Kusalākusalaṅ kammaṅ vipākassa⁸ upanissaya-paccayaena paccayo ti.** Evaṅ vattamānaṅ pan' assa missādīhi bhedehi duvidhādiko pi bhedo veditabbo. Seyyathidaṅ? Idaṅ hi paṭisandhi-vasena ekadhā vattamānaṅ⁹ pi rūpena saha missāmissabhedato duvidhaṅ. Kāmarūpārūpabhavabhedato tividhaṅ. Aṅḍaja-jalābujja-saṅsedaja-opapātika-yoni-vasena¹⁰ catubbidhaṅ. Gati-vasena pañcavidhaṅ. Viññānaṅ ʃhiti-vasena sattavidhaṅ. Sattāvāsa-vasena aṅṅhavidhaṅ hoti. Tattha:

Missāṅ dvidhā bhāvabhedā, sa-bhāvaṅ tattha ca dvidhā;
Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā saha.

* *Tikapattihānaṅ* ii, 167, 168..

¹ S.R. om. sugati.

² Vm. °tabbārammaṇānaṅ.

³ P. om.

⁴ Vm. adds vā. ⁵ R. om. atīta. ⁶ R. Vm. dvedhā. ⁷ R. Vm. janaka.

⁸ H. adds nānākkhanika-kamma-paccayaena.

⁹ Vm. pavat°.

¹⁰ R. om. yoni.

Missañ dvidhā bhāvabhedā ti yaṇ h' etam ettha aññatra arūpabhavā rūpamissaṇ paṭisandhiviññānaṇ uppajjati, taṇ rūpabhave itthindriyapurisindriya-sankhātena bhāvena vinā uppattito, kāmabhave aññatra jātipaṇḍaka-paṭisandhiyā bhāvena saha uppattito sa-bhāvaṇ a-bhāvan ti duvidhaṇ¹ hoti. Sabhāvaṇ tattha ca dvidhā ti tatthāpi ca yaṇ sa-bhāvaṇ, taṇ itthi-purisabhāvānaṇ aññatarena saha uppattito duvidham eva hoti. Dve vā tayo vā dasakā omato ādinā sahā ti yaṇ h' etam ettha missañ amissaṇ ti dvaye ādibhūtaṇ rūpamissaṇ paṭisandhi-viññānaṇ, tena saha vatthu-kāyadasakavasena dve vā, vatthu-kāyabhāvadasakavasena tayo vā dasakā omato uppajjanti; n' atthi ito paraṇ rūpaparihānīti.

Taṇ pan' etaṇ² evaṇ omakaparimānaṇ uppajjamānaṇ aṇḍaja-jalābujanāmikāsu dvīsu yonīsu jāti-unṇāya ekena aṇṣunā uddhata³-tela-sappimaṇḍappamānaṇ kalalan ti laddhasankhaṇ⁴ hutvā uppajjati. Tattha yonīnaṇ gati-vasena sambhavabhedo veditabbo. Etāsu hi:

Niraye bhummavajjesu, devesu ca na yoniyo
tisso purimikā honti, catasso pi gatittaye.

Tattha devesu cā ti ca-saddena yathā niraye ca bhummavajjesu ca devesu, evaṇ nijjhāmatanḥikapetesu ca purimikā tisso yoniyo na santīti veditabbā. Opapātikā eva hi te honti. Sese pana tiracchānapettivīsiya-manussa-sankhāte gatittaye, pubbe vajjitabhummadevesu⁵ catasso⁶ yoniyo honti. Tattha:

Tiṇsa nava ceva rūpisu, sattati ukkaṇsato va⁷ rūpāni,
saṇsedajopapātisu,⁸ atha vā avakaṇsato tiṇsa.

Rūpībrahmesu tāva opapātikayonikesu cakkhu-sota-vatthudasakānaṇ jīvanavakassa cāti catunnaṇ kalāpānaṇ vasena tiṇsa ca nava ca paṭisandhiviññānena saha rūpāni uppajjanti. Rūpībrahme pana ṭhapetvā aññesu saṇsedaja-opapātikesu⁹ ukkaṇsato cakkhu-sota-ghāṇa-jivhā-kāya-bhāva-vatthu-dasa-

¹ P. dvididhaṇ.

² P. paṇītaṇ.

³ P.H. uddhata.

⁴ B.H. °khyāṇ.

⁵ B. vajjata°; H.S.R. Vm. *add* ca.

⁶ Vm. *adds* pi.

⁷ S.R. ca; Vm. 'tha.

⁸ S.R. °pātika-yonisu; Vm. saṇsedupapāta-yonisu.

⁹ Vm. °pātikayonikesu.

kānaṅ vasena sattati. Tāni ca niccaṅ devesu. Tattha vaṇṇo, gandho, raso, oḷā, catasso cāpi dhātuyo, cakkhupasādo, jīvitindriyan¹ ti ayaṅ dasarūpaparimāṇo rūpapuñjo cakkhudasako nāma. Evaṅ sesā veditabbā. Avakaṅsato pana jacandha-badhira-aghāṇaka-napuṅsakassa jivhā-kāya-vatthudasakānaṅ vasena tiṅsa rūpāni uppajjanti. Ukkaṅsāvakaṅsānaṅ pana antare anurūpato vikappo veditabbo. Evaṅ viditvā puna:

Khandhārammaṇa-gati-hetu-vedanā-pīti-vitakka-vicārehi, bhedābhedaviseso, cuti-sandhīnaṅ pariññeyyo.

Yā h' esā missāmissato duvidhā paṭisandhi, yā c' assā² atītānantarā cuti, tāsāṅ imehi khandhādīhi bhedābhedaviseso ñātabbo ti attho. Kathaṅ? Kadāci³ catukkhandhāya arūpacutiya⁴ anantarā catukkhandhā va ārammaṇato pi abhinnā paṭisandhi hoti. Kadāci amahaggata-bahiddhārammaṇāya mahaggata-ajjhāttārammaṇā. Ayaṅ tāva arūpabhūmisu yeva⁵ nayo. Kadāci pana catukkhandhāya āruppacutiya⁶ anantarā pañcakkhandhā kāmāvacarapaṭisandhi. Kadāci pañcakkhandhāya kāmāvacaracutiya rūpāvacaracutiya vā anantarā catukkhandhā āruppapaṭisandhi. Evaṅ atītārammaṇacutiya⁷ atīta-navattabba-paccuppannārammaṇā⁸ paṭisandhi. Ekacca - sugaticutiya ekacca - duggatipaṭisandhi. Ahetukacutiya sahetukapaṭisandhi, duhetukacutiya tihetukapaṭisandhi, upekkhāsahagatacutiya somanassasahagatapaṭisandhi, appītikacutiya sappītikapaṭisandhi, avitakkacutiya savitakkapaṭisandhi, avicāracutiya savicārapaṭisandhi, avitakka-avicāracutiya savitakka-savicārapaṭisandhīti tassa tassa viparītato ca yathāyogaṅ yojetabbaṅ.

Laddhappaccayam iti, dhammamattam etaṅ bhavantarāram upeti.

nāssa tato sankanti, na tato hetuṅ vinā hoti.

¹ Vm. jīvitan.

² S.R. tassā.

³ Vm. *adds* pana.

⁴ H. āruppa°.

⁵ Vm. eva.

⁶ S.R. Vm. arūpa°.

⁷ R.S. Vm. H. °maṇāya cutiya.

⁸ Vm. *om.* atītanavattabba ; S.R. paccuppannā atītā navattabbarāmmaṇā.

Iti h' etaṇ laddhapaccayaṇ rūpārūpadhammattaṇ uppaj-
jamānaṇ bhavantaṇ upetīti vuccati, na satto, na jīvo.
Tassa nāpi atītabhavato idha sankanti atthi; nāpi tato hetuṇ
vinā idha pātubhāvo. Tay' idaṇ pākāṭena manussa-cuti-
paṭisandhikkamena pakāsayissāma:

Atītabhavasmīṇ hi sarasena upakkamena vā samāsanna-
maraṇassa¹ asayhānaṇ sabbanga-paccangasandhi-bandhanac-
chedakānaṇ² māraṇantika-vedanāsattānaṇ³ sannipātaṇ asa-
hantassa ātape pakkhitta⁴-haritatālapaṇṇam iva kamena
upasussamāne⁵ sarīre niruddhesu cakkhādisu indriyesu ha-
dayavatthumatte paṭiṭṭhitesu kāyindriya-manindriya-jīvitin-
driyesu tankhaṇāvasesa-hadayavatthusannissitaṇ⁶ viññānaṇ
garu-samāsevitasanna-pubbakatānaṇ⁷ aññataṇ laddhāvase-
sa-paccayasankhārasankhātaṇ⁸ kammaṇ vā tadupaṭṭhāpitaṇ
vā kammanimitta-gatinimitta-sankhātaṇ visayam ārabha
pavattati.

Tad evaṇ pavattamānaṇ taṇhā-avijjānaṇ appahīnattā avij-
jāpaṭicchādītādīnave tasmiṇ visaye taṇhā nāmeti,⁹ saha-jāta-
sankhārā khipanti. Taṇ santativasena taṇhāya nāmiya-
mānaṇ¹⁰ sankhārehi khipamānaṇ¹¹ orimatīrarukkhavinibad-
dharajjum¹² ālambitvā mātīkātikkamako¹³ viya purimañ ca
nissayaṇ jahati,¹⁴ aparañ ca kammasamuṭṭhāpitaṇ nissayaṇ
assādayamānaṇ vā anassādayamānaṇ vā ārammaṇādihi yeva
paccayehi pavattati.¹⁵

Ettha ca purimaṇ cavanato cuti. Pacchimaṇ bhavan-
tarādi-paṭisandhānato paṭisandhī ti vuccati. Tad etaṇ
nāpi purimabhavā idh' āgataṇ,¹⁶ nāpi tato kammasankhāra-
nāmita-visayādi-hetuṇ¹⁷ vinā pātubhūtan ti vedītabbaṇ.

Siyuṇ nidassanān' ettha, paṭighosādīkā atha
santānabandhato n' atthi, ekatā nāpi nānatā.

1 P.S.R. samāpanna°

3 P.B. °sattānaṇ.

5 Vm. apasus°.

7 Vm. garukata-samā°.

9 Vm. nameti.

11 B.H.P. khippa°; R. khipaya°.

13 P. °nikkhamato.

16 P. idha āgataṇ.

2 R. °paccanga-sambandhanac°.

4 P.S. pakkhittaṇ.

6 S.R. hadayasannissitaṇ.

8 P. saddāvasesa° sankhataṇ.

10 R. Vm. namiya°.

12 R. °baddhaṇ°; B.H. °bandha°.

14 R. pajahati.

15 Vm. °tīti.

17 Vm. °sankhāra-nati-visa°.

Ettha c' etassa viññāṇassa purimabhavato idha anāgamane atītabhavapariyāpannahetūhi ca uppāde paṭighosa-padīpa-muddā-paṭibimbappakārā¹ dhammā nidassanāni siyuṇ. Yathā hi paṭighosapadīpamuddā² chāyā-saddādhīhetukā aññatra agantvā³ honti, evam eva idaṇ cittaṇ. Ettha ca santānabaddhato⁴ n' atthi ekatā nāpi nānatā. Yadi hi santānabandhe sati ekantam ekatā bhavēyya, na khīrato dadhi sambhūtaṇ siyā. Athāpi ekantanānatā bhavēyya, na khīrasādhīno dadhi siyā.⁵ Esa nayo sabbahetu-hetusamuppannesu. Evañ ca sati sabbalokavohāra-lopo siyā; so ca aṇiṭṭho, tasmā ettha na ekantam ekatā vā nānatā vā upagantabbā ti.

Etth' āha: nanu evaṇ asankanti-pātubhāve sati ye imasmiṇ manussattabhāve khandhā, tesāṇ niruddhattā phalapaccayassa ca kammassa tатtha agamanato aññassa aññato ca taṇ phalaṇ siyā. Upabhuñjake ca asati kassa taṇ phalaṇ siyā? Tasmā na sundaram idaṇ vidhānan ti. Tatv' idaṇ vuccati:

Santāne yaṇ phalaṇ etaṇ, nāññassa na ca aññato.
bijānaṇ abhisankhāro, etass' atthassa sādhaiko.⁶

Ekasantānasmiṇ hi phalam uppajjamānaṇ tатtha ekantaṇ⁷ ekattanānatānaṇ paṭisiddhattā aññassā ti vā aññato ti vā na hoti. Etassa ca pan' atthassa⁸ bijānaṇ abhisankhāro sādhaiko. Ambabijādīnaṇ hi abhisankhāresu katesu tassa bijassa santāne laddhapaccayā kālantare phalaviseso uppajjamāno na aññabijānaṇ, nāpi aññābhisanakhārapaccayā uppajjati; na ca tāni bijāni abhisankhārā vā phalaṭṭhānaṇ⁹ pāpuṇanti.¹⁰ Evaṇ sampadam idaṇ veditabbaṇ. Vijjā-sippasadhādīhi cāpi¹¹ bālasarīre upayuttehi kālantare vuḍḍhasarīrādisu phaladehi¹² ayam attho veditabbo. Yam pi vuttaṇ upabhuñjake ca asati kassa taṇ phalaṇ siyā? ti, tатtha:

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti,
phaluppādena rukkhassa, yathā phalati-sammuti.

¹ P. °kāra.

² B.P. °muddac.

³ Vm. *adds* va.

⁴ B.H. °bandhato; P. °bandhanato; R. °pabandhato.

⁵ Vm. *om.*

⁶ P. sāvako.

⁷ Vm. ekanta.

⁸ Vm. vacanatthassa.

⁹ P. thalaṭṭhānā.

¹⁰ P. vā guṇanti.

¹¹ R. *om.*

¹² Vm. phalaṇ detīti.

Yathā hi rukkhāsankhātānaṃ dhammānaṃ ekadesabhūtaṃ rukkhaṃ phalassa uppattiyā eva rukkho phalatīti vā phalito ti vā vuccati, tathā deva-manussa-sankhātānaṃ khandhānaṃ ekadesabhūtaṃ upabhogāsankhātassa sukhadukkhaṃ phalassa uppāden' eva devo vā manusso vā upabhuñjati ti vā, sūkhito, dukkhito ti vā vuccati; tasmā na ettha aññena upabhuñjakena nāma koci attho atthīti. Yo pi vadeyya evaṃ sante pi ete sankhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyuṃ, avijjamānā vā? Yadi ca vijjamānā, pavattikkhaṇe yeva nesaṃ vipākena bhavitabbaṃ. Atha avijjamānā, pavattito pubbe ca pacchā ca niccaṃ phalāvahā siyuṃ ti? So evaṃ vattabbo:

Katattā paccayā ete, na ca niccaṃ phalāvahā.
pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanaṃ.

Katattā eva hi sankhārā attano phalassa paccayā honti, na vijjamānattā vā avijjamānattā vā. Yath' āha: *kāmāvaca-rassa kusalassa kammassa katattā¹ upacitattā vipākaṃ cakkuh-viññānaṃ uppannaṃ hoti* ti* ādi. Yathārahassa² attano phalassa ca³ paccayā hutvā na puna phalāvahā honti, vipakka-vipākattā.⁴ Etassa c' atthassa vibhāvane idaṃ pāṭibhogādikaṃ nidassanaṃ veditabbaṃ: yathā hi loke yo kassaci atthassa niyyātanatthaṃ pāṭibhogo hoti, bhaṇḍaṃ vā kiṇāti, iṇaṃ vā gaṇhāti, tassa taṃ kiriyākaraṇamattam eva tad' attha-niyyātanādīmhi paccayo hoti; na kiriyāya vijjamānatā⁵ vā avijjamānatā⁵ vā; na ca tadattha-niyyātanādito param pi dhārako va hoti. Kasmā? Niyyātanādīnaṃ katattā. Evaṃ katattā va sankhārā pi attano phalassa paccayā honti; na ca yathārahaṃ phaladānato param pi phalāvahā hontīti. Ettāvatā missāmissavasena dvidhā pi pavattamānassa paṭisandhi-viññānassa sankhārapaccayā pavatti dīpitā hoti. Idāni sabbesv' etesu battiṃsa-viññānesu⁶ sammohavighātatthaṃ:

Paṭisandhi-pavattīnaṃ, vasen' ete bhavādisu
vijānitabbā sankhārā, yathā yesaṃ ca paccayā.

* *Dhs.* § 431.

¹ P.S.R. katattā.

² S. Vm. *add* ca.

³ P.R.S. *om.* ca.

⁴ Vm. *om.* vipakka.

⁵ Vm. °mānattaṃ.

⁶ Vm. °vipākaviññānesu; B.H. bāt^o.

Tattha tayo bhavā, catasso yoniyo, pañca gatiyo, satta viññāṇaṭṭhitiyo, nava sattāvāsā ti ete bhavādayo nāma. Etesu bhavādisu paṭisandhiyaṇ pavatte ca ete¹ yesaṇ vipākaviññāṇānaṇ paccayā, yathā ca paccayā honti, tathā vijānitabbā ti attho. Tattha puññābhisankhāre tāva kāmāvacara-aṭṭhacetanā-bhedo puññābhisankhāro avisesena kāmabhave sugatiyaṇ navannaṇ vipākaviññāṇānaṇ paṭisandhiyaṇ nānākkhanīkakkammaṇ paccayena ceva upanissaya-paccayena cāti dvidhā² paccayo. Rūpāvacara-pañca-kusalacetanā-bhedo puññābhisankhāro rūpabhave paṭisandhiyaṇ eva pañcannaṇ. Vuttappabhedakāmāvacaro pana kāmabhave sugatiyaṇ upekkhāsahagatāhetuka-manoviññāṇadhātu-vajjānaṇ³ sattannaṇ parittavipākaviññāṇānaṇ vuttanayen' eva dvidhā⁴ paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṇ. Sv' eva⁵ rūpabhave pañcannaṇ vipākaviññāṇānaṇ tath' eva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṇ. Kāmabhave pana duggatiyaṇ aṭṭhannam pi parittavipākaviññāṇānaṇ tath' eva⁶ paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṇ.

Tattha niraye Mahāmoggallānattherassa⁷ narakacārikādisu⁸ iṭṭhārammaṇasamāyoge so paccayo hoti. Tiracchānesu pana nāga-supanna-petamahiddhikesu ca iṭṭhārammaṇaṇ labbhati yeva. Sv' eva kāmabhave sugatiyaṇ solasannam pi kusalavipākaviññāṇānaṇ tath' eva⁶ paccayo pavatte ca paṭisandhiyaṇ ca. Avisesena⁹ puññābhisankhāro rūpabhave dasannaṇ vipākaviññāṇānaṇ tath' eva⁶ paccayo pavatte ca paṭisandhiyaṇ ca.

Dvādasākusalacetanā-bhedo apuññābhisankhāro kāmabhave duggatiyaṇ ekassa viññāṇassa tath' eva⁶ paccayo paṭisandhiyaṇ, no pavatte. Channaṇ pavatte, no paṭisandhiyaṇ. Sattannam pi akusalavipākaviññāṇānaṇ pavatte ca paṭisandhiyaṇ ca. Kāmabhave pana sugatiyaṇ tesā yeva sattannaṇ tath' eva⁶ paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṇ. Rūpabhave catunnaṇ viññāṇānaṇ tath' eva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṇ. So ca kho kāmāvacare aniṭṭharūpadassana-

¹ S.R. c' ete.

² R. Vm. dvedhā.

³ Vm. om. dhātu.

⁴ S.R. Vm. dvedhā.

⁵ P. Dv' eva.

⁶ S.R. tatth' eva.

⁷ B. °galāna°: P. °gālana°.

⁸ P. °cāritādisu.

⁹ SR Vm. add pana.

saddasavana-vasena. Brahmaloke pana anīṭṭhā¹ rūpādayo nāma n' atthi. Tathā kāmāvacaradevaloke pi.

Aneñjābhisankhāro arūpabhavē catunnaṃ vipākaviññānānaṃ tath' eva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañ ca. Kāmāvacarakusalākusalato pana sabbasangāhikanayena visati-cetanā-bhedo pi kāyasankhāro kāmabhavē dasannaṃ vipākaviññānānaṃ paṭisandhiyaṃ nānākkhaṇīkakkammappaccayena ceva upanissaya-paccayena cāti dvidhā² paccayo. Sv' eva³ kāmabhavē terasannaṃ, rūpabhavē navannaṃ vipākaviññānānaṃ tath' eva⁴ paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sv' eva kāmabhavē tevisatiyā vipākaviññānānaṃ tath' eva⁴ paccayo pavatte ca paṭisandhiyañ ca.

Vacīsankhāre pi es' eva nayo. Aṭṭhavīsati-ekūnatiṅsa-cetanā-bhedo pi pana cittasankhāro tīsu bhavesu ekūnavīsatiyā vipākaviññānānaṃ tath' eva⁴ paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte. Sv' eva dvīsu bhavesu heṭṭhā vuttānaṃ terasannañ ca navannañ cāti dvāvīsatiyā vipākaviññānānaṃ tath' eva⁴ paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ; tīsu pana bhavesu dvattiṅsāya pi⁵ vipākaviññānānaṃ tath' eva paccayo pavatte ceva paṭisandhiyañ ca.

Evāṃ tāva bhavesu paṭisandhi-pavattīnaṃ vasena te sankhārā yesaṃ paccayā yathā ca paccayā honti, tathā vijānītabbā. Eten' eva nayena yoniādisu pi veditabbā. Tatr' idaṃ ādito paṭṭhāya mukhamattappakāsaṇaṃ: Imesu hi sankhāresu yasmā puññābhisankhāro tāva dvisu bhavesu paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti, tathā aṇḍajādisu catusu yonīsu, devamanussa-sankhātāsu dvisu gatīsu, nānattakāyanānattasaññī⁶ - nānattakāyaekattasaññī⁶ - ekattakāyanānattasaññī⁶ - ekattakāyaekattasaññī⁶ - sankhātāsu manussānañ ceva paṭhama-dutiya-tatiyājñānabhūmīnañ⁷ ca vasena⁸ catūsu viññānaṭṭhitīsu; asaññasattāvāse pan' esa rūpamattam ev' ābhisankharotīti catūsu yeva sattāvāsesu ca paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ⁹ attano vipākaṃ janeti, tasmā esa etesu dvisu bhavesu, catūsu yonīsu, dvīsu gatīsu, catūsu viññānaṭṭhitīsu,

¹ Vm. anīṭṭha.

² R. dvedhā.

³ P. Dv' eva.

⁴ S.R. tath' eva.

⁵ P. om.

⁶ Vm. °kāyā°.

⁷ H.S.R. °tatiya-catutthaj°; S.R. °bhummānaṃ.

⁸ Vm. om.

⁹ S.R. Vm sabbam.

catūsu sattāvāsesu ca ekavīsatiyā vipākaviññānānaṃ vuttanayan' eva paccayo hoti yathāsambhavaṃ paṭisandhiyaṃ¹ pavatte ca.

Apuññābhisankhāro pana yasmā ekasmiṃ yeva kāmabhava, catūsu yonīsu, avasesāsu tīsu gatīsu, nānattakāya-ekattasaññī-sankhātāya ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, tādise yeva ca ekasmiṃ sattāvāse paṭisandhi-vasena vipaccati; tasmā esa ekasmiṃ bhava, catūsu yonīsu, tīsu gatīsu, ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, ekamhi ca sattāvāse sattannaṃ vipākaviññānānaṃ vuttanayan' eva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Āneñjābhisankhāro pana yasmā ekasmiṃ² arūpabhava, ekissā opapātikayoniyā, ekissā devagatiyā, ākāsānañcāyatānādisu tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, ākāsānañcāyatānādisu ca catūsu sattāvāsesu paṭisandhi-vasena vipaccati, tasmā esa³ ekasmiṃ yeva⁴ bhava, ekissā yoniyā, ekissā devagatiyā,⁵ tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, catūsu sattāvāsesu, catunnaṃ viññānānaṃ vuttanayan' eva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Kāyasankhāro pi yasmā ekasmiṃ kāmabhava, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu,⁶ dvīsu sattāvāsesu paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ⁷ attano vipākaṃ janeti; tasmā esa ekasmiṃ bhava, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu, dvīsu ca⁸ sattāvāsesu, tevisatiyā vipākaviññānānaṃ tath' eva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Vacīsankhāre pi es' eva nayo.

Cittasankhāro pana yasmā ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā na katthaci na vipaccati, tasmā esa tīsu bhavesu, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, sattu viññāṇaṭṭhitīsu, aṭṭhasu sattāvāsesu yathāyogaṃ dvattiṃsāya vipākaviññānānaṃ tath' eva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Aviññānake pana sattāvāse sankhārapaccayā viññānaṃ n' atthi. Api ca puññābhisankhāro asaññasattesu kaṭattārūpānaṃ nānākkhanīkakkammappaccayena paccayo ti. Evaṃ:

Paṭisandhi-pavattīnaṃ vasen' ete⁹ bhavādisu
vijānitabbā sankhārā, yathā yesaṃ ca paccayā ti.

Sankhārapaccayā viññānaniddeso.

¹ S.R. °dhiyā.

² S.R. Vm. add yeva.

³ P. eva.

⁴ S.R.H. Vm. om.

⁵ S.R. Vm. om. deva.

⁶ S.R. paṭhamaviñ°.

⁷ S.R.H. sabbam.

⁸ P. om.

⁹ B.P. vasena te.

[Viññānapaccayā nāmarūpaniddesa]

Viññānapaccayā nāmarūpaniddese:

Desanā-bhedato sabba-bhavādisu pavattito,
sangaḥā paccayanayā, viññātabbo vinicchayo.

Desanā-bhedato ti *Tattha katamaṅ rūpaṅ? Cattāro ca mahābhūtā catunnaṅ ca mahābhūtānaṅ upādāya-rūpaṅ* ti* evaṅ tāva suttante ca idha ca rūpapadassa abhedato ekasadisā desanā katā. Nāma-padassa pana bhedato. Suttantasmīṅ hi [*Tattha*] *katamaṅ nāmaṅ? Vedanā, saññā, cetanā, phasso, manasikāro* ti vuttaṅ.* Idha vedanākkhandho saññākkhandho sankhārakkhandho ti. Tattha hi yam pi cak-khuvīññānapaccayā nāmaṅ uppajjati, uppannaṅ ca cittassa ṭhiti arūpīnaṅ dhammānaṅ āyū ti evaṅ aññadhammasan-nissayena agahetabbato pākaṭaṅ, taṅ dassento cetanā-phassa-manasikāravasena sankhārakkhandhaṅ tidhā bhindivā dvīhi khandhehi saddhiṅ desesi. Idha pana tattha vuttaṅ ca avuttaṅ ca sabbaṅ nāmaṅ sangaṇhanto *tayo khandhā, vedanākkhandho saññākkhandho sankhārakkhandho* ti āha.

Kiṅ pana ime tayo khandhā va nāmaṅ, viññānaṅ nāmaṅ nāma¹ na hotīti? No na hoti; tasmīṅ pana gayhamāne nāma-viññānassa ca² paccayaviññānassa cāti dvinnaṅ viññānaṅ sahabhāvo āpajjati; tasmā viññānaṅ paccayaṭṭhāne ṭhapetvā paccayanibbattaṅ nāmaṅ dassetuṅ tayo va³ khandhā vuttā ti. Evaṅ tāva desanābhedato viññātabbo vinicchayo.

Sabbabhavādisu pavattito ti ettha pana nāmaṅ ekaṅ sattāvāsaṅ ṭhapetvā sabbabhava-yoni-gati-viññānaṭṭhiti-sesa-sattāvāsesu pavattati. Rūpaṅ dvisu bhavesu, catesu yonīsu, pañcasu gatīsu; purimāsu catūsu viññānaṭṭhitīsu, pañcasu ca sattāvāsesu pavattati. Evaṅ pavattamāne c' etasmīṅ nāmarūpe yasmā abhāvaka-gabbhaseyyakānaṅ aṇḍajānaṅ ca paṭisandhikkhaṅ vatthu-kāyavasena rūpato dve santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesāṅ vitthārena rūparūpato⁴ visati-dhammā tayo ca arūpino khan-

* S. ii, 4; (*Dhs.* § 1310).

¹ P. om.

² S. om.

³ R. om.

⁴ P. rūpārūpato.

dhā ti ete tevīsati-dhammā viññānapaccayā nāmarūpan ti veditabbā.

Agahitaggahaṇena pana ekasantatisīso navā rūpadhamme apanetvā cuddasa. Sabhāvakaṇaṇ bhāvadasakaṇ pakkhi-pitvā tettiṅsa. Tesam pi agahitaggahaṇena santatisīsoadvayato aṭṭhārasa rūpadhamme apanetvā pannarasa. Yasmā ca opapātikasattesu Brahmakāyikādīnaṇ¹ paṭisandhikkhaṇe cakkhu-sota-vatthu-dasakāṇaṇ jīvitindriya-navakassa ca vasena rūparūpato² cattāri santati-sīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesāṇ vitthārena rūparūpato ekūnacattālisa dhammā tayo ca arūpino khandhā ti ete dvācattālisa dhammā viññānapaccayā nāmarūpan ti veditabbā.

Agahitaggahaṇena pana santati-sīsattayato sattavīsati-dhamme apanetvā pannarasa. Kāmabhave pana yasmā sesa-opapātikāṇaṇ saṅsedajānaṇ vā sabhāvaka-paripunnāyatanānaṇ paṭisandhikkhaṇe rūparūpato² satta santati-sīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesāṇ vitthārena rūparūpato sattati dhammā tayo ca arūpino khandhā ti ete tesattati-dhammā viññānapaccayā nāmarūpan ti veditabbā.

Agahitaggahaṇena pana santati³-sīsachakkato catupaññāsa dhamme apanetvā ekūnavīsati. Esa ukkaṅsato. Avakaṅsena⁴ pana taṅ-taṅ-rūpasantati-sīsavikalānaṇ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā⁵ sankhepato ca vitthārato ca paṭisandhi-viññānapaccayā nāmarūpasankhā⁶ veditabbā. Arūpīnaṇ pana tayo va⁷ arūpino khandhā. Asaññīnaṇ rūpato jīvitindriyanavakam evāti esa tāva paṭisandhiyaṇ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese paṭisandhi-cittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhi-cittena sahapavatta-ututo utusamuṭṭhānaṇ suddhaṭṭhakaṇ pātubhavati. Paṭisandhi-cittaṇ pana rūpaṇ na samuṭṭhāpeti. Taṅ hi yathā papāte patitapuriso parassa paccayo hotuṇ na sakkoti, evaṇ vatthudubbalatāya dubbalattā rūpaṇ samuṭṭhāpetuṇ na sakkoti. Paṭisandhi-cittato pana uddhaṇ paṭhamabhavangato pabhuti

¹ H. °kāyikāṇaṇ. ² S.R. Vm. rūpato. ³ S.R. Vm. rūpasantati.

⁴ S.R. Avakaṅsavasena.

⁵ S.R. Vm. om.

⁶ S.R. °rūpassa°; Vm. °sankhyā; B.P.H. °sankhātā.

⁷ S.R. om.

cittasamuṭṭhānakaṇ¹ suddhaṭṭhakaṇ; saddapātubhāvakāle paṭisandhikkhaṇato uddhaṇ pavatta-ututo ceva cittato ca saddanavakaṇ; ye pana kabalikārāhārūpajivino gabbasey-yakasattā, tesañ:

*Yañ c' assa bhūñjati mātā, annaṇ pānañ ca bhojanaṇ,
tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro ti**

vacanato mātārā² ajjhoharitāhārena³ anugate sarire, opapā-tikānaṇ sabbapaṭhamaṇ attano mukhagataṇ⁴ khelaṇ ajjho-haraṇakāle āhārasamuṭṭhānaṇ suddhaṭṭhakaṇ ti idaṇ āhāra-samuṭṭhānassa suddhaṭṭhakaṇ utucittasamuṭṭhānānañ⁵ ca ukkaṇsato dvinnaṇ navakānaṇ vasena chabbīsatividhaṇ, pubbe ekekacittakkaṇe tikkhattuṇ uppajjamānaṇ vuttaṇ⁶ kammaṇsamuṭṭhānaṇ⁷ sattatividhaṇ ti channavutividhaṇ rū-pan, tayo ca arūpino khandhā ti samāsato navanavutidham-mā. Yasmā vā saddo aniyato, kadācid' eva pātubhāvato, tasmā duvidham pi taṇ⁸ apantvā ime sattanavutidhammā yathāsambhavaṇ sabbasattānaṇ viññāṇapaccayā nāma-rūpan ti veditabbā.⁹ Tesañ hi suddhānaṇ pi pamattānaṇ pi carantānaṇ pi¹⁰ khādantānaṇ pi pivantānaṇ pi divā ca rattiñ ca ete viññāṇapaccayā pavattanti. Tañ ca nesaṇ viññāṇapaccayabhāvaṇ parato vaṇṇayissāma.

Yaṇ pan' etam ettha kammajarūpaṇ, taṇ bhava-yoni-gati-viññāṇaṭṭhiti¹¹-sattāvāsesu sabbapaṭhamaṇ patiṭṭha-hantam pi ti-samuṭṭhānikarūpena anupatthaddhaṇ na sak-koti saṇṭhātuṇ, nāpi ti-samuṭṭhānikaṇ tena anupatthaddhaṇ; atha kho vātabbhāhatā pi catuddisā-vavatthāpitā naḷakālā-piyo¹² viya, ūmi-vegabbhāhatā pi mahāsamudde katthaci laddhapatiṭṭhā bhinnavāhanikā viya ca aññamaññupatthad-dhān' ev' etāni apatamānāni saṇṭhahitvā¹³ ekam pi vassaṇ dve pi vassāni . . . pe . . . vassasatam pi yāva tesañ suddhānaṇ āyukkhaṇo vā puññakkhaṇo vā tāva pavattantīti evaṇ sab-babhavādisu pavattito p' ettha viññātabbo vinicchayo.

* S. i, 206.

¹ Vm. °ṭhānaṇ.

³ S.R. ajjhohaṭṭhāhārena.

⁶ Vm. vutta.

⁹ Vm. °tabbaṇ.

¹² Vm. °pino.

⁴ S. °gata.

⁷ Vm. adds ca.

¹⁰ Vm. om.

¹³ P. sangahitvā.

² S. mātu; R. mātuyā.

⁵ P. °samuṭṭhānañ.

⁸ S. om.

¹¹ Vm. om. viññāṇa.

Sangahā ti ettha ca yaṅ āruppe¹ pavatti-pañsandhīsu, pañcavokārabhave ca pavattiyā viññānapaccayā nāmam eva, yañ ca asaññīsu² sabbattha, pañcavokārabhave ca pavattiyā viññānapaccayā rūpam eva, yañ ca pañcavokārabhave sabbattha viññānapaccayā nāmarūpaṅ, taṅ sabbaṅ nāmañ ca rūpañ ca nāmarūpañ ca nāmarūpan ti evaṅ ekadesasarūpekasesanayena sangahetvā viññānapaccayā nāmarūpan ti vedittabaṅ. Asaññīsu² viññānābhāvā ayuttan ti ce? N' āyuttaṅ. Idam pi³:

Nāmarūpassa yaṅ hetu, viññānaṅ taṅ dvidhā mataṅ,
vipākam avipākañ ca, yuttam eva yato idaṅ.

Yaṅ hi nāmarūpassa hetu viññānaṅ, taṅ vipākāvipākabhedato dvidhā⁴ mataṅ. Idañ ca asaññasattesu kammaśamuttānattā pañcavokārabhave pavatta-abhisankhāraviññānapaccayā rūpaṅ; tathā pañcavokāre pavattiyaṅ kusalādi-cittakkhaṇe kammaśamuttānanan ti yuttam eva idaṅ. Evaṅ sangahato p' ettha viññātabbo vinicchayo.

Paccayanayā ti ettha hi:

Nāmassa pākaviññānaṅ, navadhā hoti paccayo,
vatthu-rūpassa navadhā, sesarūpassa aṭṭhadhā.
abhisankhāraviññānaṅ, hoti rūpassa ekadhā.
tad' aññaṅ pana viññānaṅ, tassa tassa yathārahaṅ.

Yaṅ h' etaṅ⁵ pañsandhiyaṅ pavattiyaṅ vā vipākasankhātaṅ nāmaṅ, tassa rūpamissassa vā rūpa-amissassa⁶ vā pañsandhiyaṅ vā aññaṅ vā vipākaviññānaṅ sahañjāta-aññañānānissaya-sampayutta-vipāka-āhāra-indriya-atthi-avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Vatthu-rūpassa pañsandhiyaṅ sahañjāta-aññañānānissaya-vipāka-āhāra-indriya-vippayutta-atthi-avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Ṭhapetvā pana vatthu-rūpaṅ sesarūpassa imesu navasu aññañānānāpaccayaṅ apanetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti. Abhisankhāraviññānaṅ pana asaññasatta⁷-rūpassa vā pañcavokāre⁸ vā kammajassa⁹ suttantikapariyāyena¹⁰ upanissaya-

¹ H. Vm. arūpe.

² Vm. asaññīsu.

³ S.R. Imasmiṅ.

⁴ Vm. dveddhā.

⁵ P. c' etaṅ.

⁶ S.R. Vm. om. rūpa.

⁷ S.R. °satte.

⁸ Vm. °kārabhave.

⁹ Vm. adds rūpassa.

¹⁰ S.R.H. Vm. °pariyāyato.

vasena ekadhā va¹ paccayo hoti. Avasesaṅ paṭhamabhavangato pabhuti sabbam pi¹ viññāṇaṅ tassa tassa nāmarūpassa yathārahaṅ paccayo hotīti veditabbaṅ.

Vitthārato pana tassa paccayanaye dassiyamāne sabbā pi paṭṭhānakathā vitthāretabbā hotīti na naṅ ārabhāma. Tattha siyā, kathaṅ pan' etaṅ jānitabbaṅ paṭisandhi-nāmarūpaṅ viññāṇapaccayā hotīti? Suttato yuttito ca. Sutte hi *Cittānuparivattino dhammā* ti² ādinā nayena bahudhā vedanādināṅ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana:

Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati
adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṅ paccayo iti.

Citte hi pasan³ne appasan³ne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni. Diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumāṇaṅ⁴ hotīti iminā idha diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṅ paccayo hotīti jānitabbaṅ etaṅ. Kammasamuṭṭhānassāpi hi tassa cittasamuṭṭhānass' eva viññāṇapaccayatā Paṭṭhāne āgatā ti. Evaṅ paccayanayato p' ettha viññātabbo vinicchayo.

Ettha ca viññāṇapaccayā nāmarūpan ti bhāsamānena Bhagavatā yasmā upaparikkhamānānaṅ paṇḍitānaṅ paramatthato nāmarūpamattam eva pavattamānaṅ dissati, na satto, na poso, tasmā appaṭivattiyaṅ⁵ samaṇena vā Brāhmaṇena vā devena vā Mārena vā Brahmunā vā kenaci vā lokasmiṅ anuttaraṅ Dhammacakkaṅ pavattitaṅ hotīti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpaniddeso.

[*Nāmarūpapaccayā saḷāyatananiddesa*]

Nāmarūpapaccayā saḷāyatananiddese,

Nāmaṅ khandhattayaṅ; rūpaṅ, bhūtavatthādikaṅ mataṅ.
katekasesaṅ taṅ tassa, tādisass' eva paccayo.

Yaṅ h' etaṅ saḷāyatanaṅ paccayabhūtaṅ nāmarūpaṅ, tattha *nāman* ti vedanādi-khandhattayaṅ.⁶ Rūpaṅ pana sakasantati⁷-pariyāpannaṅ; niyamatō cattāri bhūtāni, cha

¹ Vm. om.

² Dhs. § 1199.

³ S.R. add vā.

⁴ S.R. °ssānu°.

⁵ S.R. appati°.

⁶ B.H.P. °dikkhan°

⁷ S.R. ekasantati; Vm. sasantati.

vatthūni, jīvitindriyan ti evaṇ bhūtavatthādikaṇ matan ti veditabbaṇ.

Taṇ pana nāmaṇ ca rūpaṇ ca nāmarūpaṇ ca nāmarūpan ti evaṇ katekasesaṇ chaṭṭhāyatanaṇ ca salāyatanaṇ ca *saḷāyatanan* ti evaṇ katekasesass' eva salāyatanassa paccayo ti veditabbaṇ. Kasmā ? Yasmā āruppe¹ nāmam eva paccayo, taṇ ca chaṭṭhāyatanass' eva, na aññassa.

Nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan ti hi avyākatavāre vakkhati. Idha sangahitam eva hi tattha vibhattan ti veditabbaṇ.

Tattha siyā, kathaṇ pan' etaṇ jānitabbaṇ nāmarūpaṇ salāyatanassa paccayo ti ? Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṇ taṇ āyatanāṇ hoti, na aññathā. Sā pan' assa tabbhāvabhāvībhāvatā paccayanayasmiṇ yeva āvibhavissati; tasmā :

Paṭisandhiyaṇ pavatte vā, hoti yaṇ yassa paccayo,
yathā ca paccayo hoti, tathā neyyaṇ vibhavinā.

Tatrāyaṇ² attha-dīpanā³

Nāmam eva hi āruppe, paṭisandhi-pavattisu
paccayo sattadhā, chaddhā,⁴ hoti taṇ avakaṇsato.

Kathaṇ ? Paṭisandhiyaṇ tāva avakaṇsato saha-jāta-añña-mañña - nissaya-sampayutta-vipāka-atthi-avigatapaccayehi sattadhā⁵ nāmaṇ chaṭṭhāyatanassa paccayo hoti. Kiñci pan' ettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṇ aññathā pi paccayo hoti; tassa vasena ukkaṇsāvakaṇso veditabbo. Pavatte pi vipākaṇ vuttanayen' eva⁶ paccayo hoti. Itaraṇ pana avakaṇsato vuttappakāresu⁶ paccayesu vipākapaccayavajjehi chahi⁷ paccayo hoti. Kiñci pan' ettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṇ aññathā pi paccayo hoti; tassa vasena ukkaṇsāvakaṇso veditabbo.

Aññasmim pi bhava nāmaṇ, tath' eva paṭisandhiyaṇ,
chaṭṭhassa; itaresaṇ taṇ, chah' ākārehi paccayo.

Āruppato hi⁸ aññasmim pi pañcavokārabhave taṇ vipāka⁹-
nāmaṇ hadayavatthuno sahāyaṇ hutvā chaṭṭhassa manā-

¹ S.R.H. Vm. arūpe.

² Vm. °yam.

³ R. om. attha.

⁴ B.P.H. chaṭṭhā.

⁵ S.R. sattahi.

⁶ P. utta°.

⁷ H. adds paccayehi.

⁸ P. ti; S.R. pi.

⁹ B.P.H. vipākaṇ.

yatanassa yathā āruppe vuttaṅ, tath' eva avakaṅsato satta-dhā paccayo hoti. Itaresaṅ pan' etaṅ pañcannaṅ cakkhāya-tanādīnaṅ catumahābhūtasahāyaṅ hutvā saha-jāta-nissaya-vipāka-vippayutta-atthi-avigatavasena chah' ākārehi paccayo hoti. Kiñci pan' ettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccaye-nāti evaṅ aññathā pi paccayo hoti; tassa vasena ukkaṅsā-vakaṅso veditabbo.

Pavatte pi tathā hoti, pākaṅ pākassa paccayo;
apākaṅ¹ avipākassa, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Pavatte pi hi pañcavokārabhave yathā paṭisandhiyaṅ, tath' eva vipākanāmaṅ vipākassa chaṭṭhāyatanassa avakaṅsato sattadhā paccayo hoti. Avipākaṅ pana avipākassa chaṭṭhassa avakaṅsato va tato vipākapaccayaṅ apanetvā chadhā va paccayo hoti. Vuttanayen' eva pan' ettha ukkaṅsāvakaṅso veditabbo.

Tatth' eva sesapañcannaṅ, vipākaṅ paccayo bhava,
catudhā avipākam pi, evam eva pakāsitaṅ.

Tatth' eva hi pavatte sesānaṅ cakkhāyatanādīnaṅ pañcannaṅ cakkhupasādādi-vatthukam pi² itaram pi vipākanāmaṅ pac-chā-jāta-vippayutta-atthi-avigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Yathā ca vipākaṅ, avipākam pi evam eva pakāsitaṅ. Tasmā kusalādi-bhedam pi tesāṅ catudhā paccayo hotiti veditabbaṅ. Evaṅ tāva nāmam eva paṭisandhiyaṅ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca³ hoti, tathā veditabbaṅ.

Rūpaṅ pan' ettha āruppa-bhave bhavati⁴ paccayo
na ekāyatanassāpi; pañcakkhandhabhave pana
rūpato sandhiyaṅ vatthu, chadhā chaṭṭhassa paccayo.
bhūtāni catudhā honti, pañcannaṅ avisesato.

Rūpato hi paṭisandhiyaṅ vatthurūpaṅ chaṭṭhassa manāya-tanassa saha-jāta-aññamañña-nissaya-vippayutta-atthi-aviga-tapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni avisesato paṭisandhiyaṅ pavatte ca yaṅ yaṅ āyatanāṅ uppaj-jati, tassa tassa vasena pañcannam pi cakkhāyatanādīnaṅ

¹ S.R. apākam.

³ Vm. *adds* paccayo.

² Vm. *om.*

⁴ B.P. bhava.

sahajāta-nissaya-atthi-avigatapaccayehi catudhā paccayā honti.

Tidhā jīvitam etesaṇ, āhāro ca pavattiyaṇ.

tān' eva chaddhā chaṭṭhassa, vatthu tass' eva pañcadhā.

Etesaṇ pana cakkhādīnaṇ¹ pañcannaṇ paṭisandhiyaṇ pavatte ca atthi-avigata-indriyavasena rūpa-jīvitaṇ tidhā paccayo hoti.

Āhāro cā ti² āhāro ca atthi-avigata-āhāravasena tidhā paccayo hoti. So ca kho ye sattā āhārūpa-jīvino, tesāṇ āhārānugate kāye pavattiyaṇ yeva, no³ paṭisandhiyaṇ. Tāni pana pañca cakkhāyatanādīni chaṭṭhassa cakkhu-sota-ghāṇa-jīvhā-kāyaviññānasankhātassa manāyatanassa nissaya-purejāta-indriya-vippayutta-atthi-avigatavasena chah' ākārehi⁴ paccayā honti pavatte, no paṭisandhiyaṇ. Thapetvā pana pañca-viññānāni tass' eva avasesamanāyatanassa vatthurūpaṇ nissaya-purejāta-vippayutta-atthi-avigatavasena⁵ pañcadhā paccayo hoti pavatte, no paṭisandhiyaṇ.

Evaṇ rūpam eva paṭisandhiyaṇ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca hoti, tathā veditabbaṇ.

Nāmarūpaṇ pan' ubhayaṇ, hoti yaṇ yassa paccayo,

yathā ca tam pi sabbattha; viññātabbaṇ vibhāvinā.

Seyyathīdaṇ? Paṭisandhiyaṇ tāva pañcavokārabhave khandhattaya-vatthurūpasankhātaṇ nāmarūpaṇ chaṭṭhāyatanassa sahajāta-aññamañña-nissaya-vipāka-sampayutta-vippayutta-atthi-avigatapaccayādihi paccayo⁶ ti. Idam ettha mukhamattaṇ. Vuttanayānusārena pana sakkā sabbaṇ yojetun ti na ettha vitthāro dassito ti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatanaviddeso.

[*Saḷāyatanapaccayā phassaniddesa*]

Salāyatanapaccayā phassaniddese:

Cha-ḷ-eva⁷ phassā sankhepā, cakkhusamphassa-ādayo;
viññānam iva battiṇsa,⁸ vitthāreṇa bhavanti te.

¹ P.S.R. cakkhāyatanādīnaṇ.

² Vm. om.

³ S. na.

⁴ S.R. chahi ākārehi.

⁵ S.R. °vasen' eva.

⁶ P.S.R. add hoti.

⁷ R. Vm. Sa-ḷ-eva.

⁸ B.H. bāt° always.

Sankhepato hi pāliyaṃ cakkhusamphasso ti ādayo cha-ḷ-eva phassā āgatā. Vitthārena pana cakkhusamphassādayo pañca kusalavipākā pañca akusalavipākā ti dasa, sesā bāvisati-lokiyavipākaviññāna-sampayuttā ca bāvisatīti evaṃ sabbe pi sankhārapaccayā vutta-viññānam iva battiṃsa honti. Yaṃ pan' etassa battiṃsa-vidhassāpi phassassa paccayo salāyatanaṃ, tattha:

Chaṭṭhena saha ajjhattaṃ, cakkhādiṃ bāhirehi pi salāyatanaṃ icchanti, chahi saddhiṃ vicakkhaṇā.

Tattha ye tāva upādinnaka-pavattikathā ayan ti ekasantati¹-pariyāpannam eva paccayaṃ paccayuppannaṃ ca dipenti, te chaṭṭhāyatana-paccayā phasso ti pāli-anusārato āruppe² chaṭṭhāyatanaṃ ca, aññattha sabbasangahato salāyatanaṃ ca phassassa paccayo ti ekadesasarūpekasesaṃ katvā chaṭṭhena saha ajjhattaṃ cakkhādiṃ³ salāyatanaṃ ti icchanti. Taṃ hi chaṭṭhāyatanaṃ ca salāyatanaṃ ca salāyatanaṃ tv' eva sankhaṃ gacchati. Ye pana paccayuppannam eva ekasantati-pariyāpannaṃ dipenti, paccayaṃ pana bhinnasantānam pi, te yaṃ yaṃ āyatanaṃ phassassa paccayo hoti, taṃ sabbaṃ⁴ dipentā⁵ bāhiram pi pariggahetvā tad eva chaṭṭhena saha ajjhattaṃ, bāhirehi pi rūpāyatanādīhi saddhiṃ, salāyatanaṃ ti icchanti. Tam pi hi chaṭṭhāyatanaṃ ca salāyatanaṃ ca salāyatanaṃ ti etesaṃ ekasese kate salāyatanaṃ tv' eva sankhaṃ gacchati.

Etth' āha: na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti, nāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā; ayaṃ ca salāyatana-paccayā phasso ti eko va vutto, so kasmā ti? Tatr' idaṃ vissajjanaṃ: saccam etaṃ; sabbehi⁶ eko, ekamhā vā sabbe na sambhonti; sambhoti pana anekehi eko. Yathā cakkhusamphasso cakkhāyatanā, rūpāyatanā, cakkhuviññānasankhātā manāyatanā, avasesā sampayuttadhammāyatanā cāti; evaṃ sabbattha yathānurūpaṃ yojetabbaṃ. Tasmā eva hi:

Ēko pan' ekāyatanappabhavo iti dipito
phasso 'yaṃ ekavacana-niddesen' idha⁷ Tādinā.

¹ S.R. Vm. saka°.

⁴ Vm. *adds* pi.

² H. arūpe.

⁵ Vm. *dīpetvā*.

⁷ B.P. 'idha.

³ S.R. cakkhādi.

⁶ S.R. *add* pi.

Ekavacananiddesenā ti salāyatanapaccayā phasso ti iminā hi¹ ekavacananiddesena anekehi āyatanehi eko phasso hotīti Tādinā dīpito ti attho. Āyatanesu pana:

Chadhā pañca, tato ekaṇ navadhā, bāhirāni cha
yathāsambhavam etassa, paccayatthe² vibhāvaye.

Tatrāyaṇ vibhāvanā: cakkhāyatanādīni tāva pañca cakkhusamphassādi-bhedato pañcavidhassa phassassa nissaya-purejāta-indriya-vippayutta-atthi-avigata-vasena chadhā paccayā honti. Tato paraṇ ekaṇ vipākamanāyatanāṇ³ aneka-bhedassa vipākamanosamphassassa saha-jāta-aññamañña-nissaya-vipāka-āhāra-indriya-sampayutta-atthi-avigatavasena navadhā paccayo hoti. Bāhiresu pana rūpāyatanāṇ cakkhusamphassassa ārammaṇa-purejāta-atthi-avigatavasena catudhā paccayo hoti. Tathā saddāyatanādīni sotasamphassādīnaṇ. Manosamphassassa pana tāni ca dhammāyatanāṇ⁴ ca tathā va⁵ ārammaṇapaccayamatten' eva cāti evaṇ bāhirāni cha yathāsambhavam etassa paccayatthe² vibhāvaye ti.

Salāyatanapaccayā phassaniddeso.

[*Phassapaccayā vedanāniddesa*]

Phassapaccayā vedanāniddese:

Dvārato vedanā vuttā cakkhusamphassajādikā
cha-l-eva,⁶ tā pabhedena ekūnanavutī matā.

Cakkhusamphassajā vedanā ti ādinā hi nayena pāliyaṇ imā cakkhusamphassajādikā dvārato cha-l-eva⁶ vedanā vuttā. Tā pana pabhedena ekūnanavutiyā cittehi sampayuttattā ekūnanavutīti matā.

Vedanāsu pan' etāsu idha battiṇsa vedanā
vipākacittayuttā⁷ va adhippetā ti bhāsītā.
aṭṭhadhā tattha pañcannaṇ pañcadvāramhi paccayo,
sesānaṇ ekadhā phasso, manodvāre pi so tathā.

Tattha hi pañcadvāre cakkhupasādādi-vatthukānaṇ pañcannaṇ vedanānaṇ cakkhusamphassādiko phasso saha-jāta-

¹ S.R. Vm. om.

² S.R. Vm. °yatte.

³ S.R. vipākaṇ.

⁴ S.R. Vm. dhammārammaṇāṇ.

⁵ S.R. om.

⁶ S.R. Vm. Sa-l-eva.

⁷ Vm. vipākasampayuttā.

aññamañña-nissaya-vipāka-āhāra-sampayutta-atthi-avigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṅ pana ekekasmiṅ dvāre sampañicchana-santīraṇa-tadārammaṇavasena pavattānaṅ kāmāvacaravipākavedanānaṅ¹ cakkhusamphassādiko phasso upanissayaavasena ekadhā va paccayo hoti.

Manodvāre pi so tathā ti² manodvāre pi hi tadārammaṇavasena pavattānaṅ kāmāvacaravipākavedanānaṅ so saha-jātamano-samphassasankhāto phasso tath' eva aṭṭhadhā paccayo hoti. Paṭisandhi-bhavanga-cutivasena ca pavattānaṅ³ tebhūmakavipākavedanānam⁴ pi. Yā pan' etā⁵ manodvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsāṅ manodvāre āvajjanasampayutto manosamphasso upanissayaavasena ekadhā paccayo hotīti.

Phassapaccayā vedanāniddeho.

[*Vedanāpaccayā taṇhāniddeho*]

Vedanā-paccayā taṇhāniddeho:

Rūpatanḥādi-bhedena, cha taṇhā idha dīpitā.
ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

Imasmiṅ hi vedanāpaccayā taṇhāniddeho, seṭṭhipuṭṭo, brāhmaṇaputto ti pitito nāma-vasena putto viya imā rūpatanḥā . . . pe . . . dhammatanḥā ti ārammaṇato nāma-vasena cha taṇhā dīpitā, pakāsītā kathītā ti attho. Tattha rūpe taṇhā rūpatanḥā ti iminā nayena padattho veditabbo. Tāsu ca⁶ pana taṇhāsu ekekā taṇhā pavatti-ākārato kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā ti evaṅ tividhā⁷ matā. Rūpatanḥā eva hi yadā cakkhussa āpāthagataṅ⁸ rūpārammaṇaṅ kāmāsādayavasena assādayamānā pavattati, tadā kāmataṇhā nāma hoti. Yadā tad' ev' ārammaṇaṅ dhavaṅ sassatan ti pavattāya sassatadiṭṭhiyā⁹ saddhiṅ pavattati, tadā bhavataṇhā nāma hoti. Sassatadiṭṭhi-sahagato hi rāgo bhavataṇhā ti vuccati. Yadā pana tad' ev' ārammaṇaṅ ucchijjati vinassatī ti pavattāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṅ pavattati, tadā vibhavataṇhā nāma hoti. Ucchedadiṭṭhi-sahagato

¹ H. Vm. *add so.*

² B.P. pi.

³ Vm. *adds tesaṅ.*

⁴ S.R. *om. vipāka.*

⁵ Vm. *pana tā.*

⁶ Vm. *om.*

⁷ S.R. *tidhā.*

⁸ S.R. Vm. *āpātham āgataṅ.*

⁹ S.R. *om. sassata.*

hi rāgo vibhavataṇhā ti vuccati. Es' eva¹ nayo saddataṇhādisu pī ti etā aṭṭhārasa taṇhā honti.

Tā² ajjhattarūpādisu aṭṭhārasa, bahiddhā aṭṭhārasā ti chattiṅsa. Iti atitā chattiṅsa, anāgatā chattiṅsa, paccuppannā chattiṅsāti aṭṭhasataṇ taṇhā honti. Tā pana³ sankhipamānā⁴ rūpādi-ārammaṇavasena cha, kāmataṇhādivasena vā tisso va taṇhā hontīti veditabbā. Yasmā pan' ime sattā puttaṇ assādetvā putte mamattena dhātiyā viya rūpādi-ārammaṇavasena uppajjamānaṇ vedanaṇ assādentvā vedanāya mamattena rūpādi-ārammaṇadāyakānaṇ cittakāra-gandhabba-gandhika - sūda - tantavāya - rasāyanavidhāyaka-vejjādīnaṇ mahāsakkāraṇ karonti, tasmā sabbā p' esā vedanā-paccayā taṇhā hotīti veditabbā.

Yasmā c' ettha adhippetā vipākasukhavedanā,
ekā va⁵ ekadhā v' esā,⁶ tasmā taṇhāya paccayo.

Ekadhā ti upanissaya-paccayena⁷ paccayo hoti; yasmā vā:

Dukkhi sukhaṇ patthayati, sukhi bhiyyo pi icchati.
upekkhā pana santattā sukham icc' eva bhāsītā.

Taṇhāya paccayā tasmā honti tisso pi vedanā.
vedanā-paccayā taṇhā iti vuttā⁸ Mahesinā.

Vedanā-paccayā cāpi yasmā n' ānusayaṇ vinā
hoti, tasmā na sā hoti brāhmaṇassa vusīmato ti.

Vedanāpaccayā taṇhā-niddeso.

[*Taṇhāpaccayā upādānaniddesa*]

Taṇhā-paccayā upādānaniddese:

Upādānāni cattāri; tāni attha-vibhāgato,
dhammasankhepavithhārā, kamato ca vibhāvaye.

Pāliyaṇ hi *upādānan ti kāmupādānaṇ . . . pe . . . attavādupādānan* ti imāni cattāri upādānāni āgatāni.

Tesaṇ ayaṇ attha-vibhāgo: vatthusankhātaṇ kāmaṇ upādiyatīti *kāmupādānaṇ*. Kāmo ca so upādānaṇ cāti pi kāmupādānaṇ.

¹ Vm. esa; om. eva.

² Vm. sā.

³ Vm. puna.

⁴ B.P. sankhippa°.

⁵ R. ca.

⁶ P. c' esā.

⁷ Vm. °yen' eva.

⁸ S.R. vuttaṇ.

Upādānaṃ ti dalhaggahaṇaṃ. Dalhattho¹ h' ettha upasaddo, upāyāsa-upakaṭṭhādisu viya.

Tathā diṭṭhi ca sā upādānaṃ cāti *diṭṭhupādānaṃ*. Diṭṭhiṃ upādiyati vā diṭṭhupādānaṃ.

Sassato attā ca loko cāti ādisu hi purimadiṭṭhiṃ² uttara-diṭṭhi³ upādiyati. Tathā silabbataṃ upādiyati *silabbatupādānaṃ*. Silabbataṃ ca taṃ upādānaṃ cāti pi silabbatupādānaṃ. Gosīla-govatādini hi evaṃ suddhiṃ ti abhinivesato sayam eva upādānānīti. Tathā vadanti etenāti *vādo*. Upādiyanti etenāti *upādānaṃ*.⁴

Kiṃ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ *attavādupādānaṃ*. Attavādamattam eva vā attā ti upādiyanti etenāti attavādupādānaṃ. Ayaṃ tava tesāṃ atthavibhāgo.

Dhammasankhepavithhāre⁵ pana kāmupādānaṃ tava *Tattha katamaṃ kāmupādānaṃ? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho⁶ kāmaparilāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ: idaṃ vuccati kāmupādānaṃ** ti āgatattā sankhepato taṇhādālhattaṃ vuttaṃ.⁷ Taṇhādālhattaṃ nāma purimataṇhā-upanissaya-paccayena dalhasambhūtā uttarataṇhā eva. Keci paṇ' āhu: appattavisayapatthanā taṇhā, andhakāre corassa hatthappasāraṇaṃ viya. Sampattavisayagahaṇaṃ upādānaṃ, tass' eva bhaṇḍagahaṇaṃ viya. Appicchata-santuṭṭhi-⁸paṭipakkhā ca te dhammā. Tathā pariyesanā-rakkhadukkhāmūlā ti.

Sesupādānattayaṃ⁹ pana sankhepato diṭṭhimattam eva. Vitthārato pana pubbe rūpādisu vuttāya¹⁰ aṭṭhasatappa-bhedāya pi taṇhāya dalhabhāvo kāmupādānaṃ. Dasavattukā micchādiṭṭhi diṭṭhupādānaṃ. Yath' āha: *Tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ? Natthi dinnāṃ, natthi yitthaṃ . . . pe . . . sacchikatvā pavedentī ti yā evarūpā diṭṭhi . . . pe . . . vipariyesagāho, idaṃ vuccati diṭṭhupādānaṃ ti.** Silavatehi¹¹ suddhi-parāmasanaṃ¹² pana silabbatupādānaṃ. Yath' āha,

* Dhs. §§ 1214 f.

¹ Vm. Dalhatthe.

² S.R. °diṭṭhi.

³ S.R. °diṭṭhiṃ.

⁴ R. °nāni.

⁵ S.R. °thāro.

⁶ S.R. °sineho.

⁷ Vm. vuccati.

⁸ H. °ṭhitā.

⁹ S.R. eesam upā°.

¹⁰ Vm. vutta.

¹¹ Vm. Silabbatehi.

¹² B.P. °māsaṇaṃ.

*Tattha katamaṇ sīlabbatupādānaṇ? Sīlena suddhi, vatena suddhi, sīlabbatena suddhī ti yā evarūpā ditthi . . . pe . . . vipariyesagāho, idaṇ vuccati sīlabbatupādānan** ti. Visati-vatthukā sakkāyadiṭṭhi attavādupādānaṇ, yath' āha: *Tattha katamaṇ attavādupādānaṇ? Idha assutavā puthujjano . . . pe . . . sappurisdhamme avinīto rūpaṇ attato samanupassati . . . pe . . . vipariyesagāho: idaṇ vuccati attavādupādānan ti.** Ayam ettha dhammasankhepavittāro.

Kamato ti ettha pana tividho kamo: uppattikkamo, pahānakkamo, desanākkamo ca. Tattha anamatagge saṅsāre imassa paṭhamaṇ uppatti ti abhāvato kilesānaṇ nippariyāyena uppattikkamo na vuccati. Pariyāyena pana yebhuyyena ekasmiṇ bhava attagāhapubbangamo sassatucchedābhiniveso. Tato sassato ayaṇ attā ti gaṇhato attavisuddhatthaṇ sīlabbatupādānaṇ, ucchijjati ti gaṇhato paralokanirapekkhassa kāmupādānan ti evaṇ paṭhamaṇ attavādupādānaṇ, tato ditṭhi-sīlabbatupādānānī¹ ayam etesaṇ ekasmiṇ² bhava uppattikkamo.

Diṭṭhupādānādīni c' ettha paṭhamaṇ pahiyanti, sotapatimaggavajjhata; kāmupādānaṇ pacchā, arahattamaggavajjhata ti ayam etesaṇ pahānakkamo. Mahāvisayattā pana pākāṭattā ca etesu kāmupādānaṇ paṭhamaṇ desitaṇ. Mahāvisayaṇ hi taṇ, aṭṭhacittasampayogā. Appavisayāni itarāni, catucittasampayogā. Yebhuyyena ālayarāmatāya pajāya pākāṭaṇ kāmupādānaṇ, na itarāni. Kāmupādānaṇ vā vatthukāmānaṇ samadhigamatthaṇ³ kotūhalamangalādi-bahulo hoti, na sassatadiṭṭhī⁴ tad anantaraṇ diṭṭhupādānaṇ. Taṇ pabhijjamaṇaṇ sīlabbata-attavādupādānavasena duvidhaṇ hoti. Tasmiṇ dvaye gokriyaṇ vā⁵ kukkurakriyaṇ vā disvā pi veditabbato olārīkan ti sīlabbatupādānaṇ paṭhamaṇ desitaṇ. Sukhumattā ante attavādupādānan ti ayam etesaṇ desanākkamo.

Taṇhā ca purimass' ettha ekadhā hoti paccayo.
Sattadhā aṭṭhadhā vā pi hoti sesattayassa sā.

* Dhs. § 1216.

¹ S.R.H. Vm. °bata-kāmupādā°.

² R. adds ekasmiṇ.

³ S.R. °gamanatthaṇ.

⁴ Vm. sā 'ssa diṭṭhīti.

⁵ Vm. om.

Ettha ca evaṅ desite¹ upādānacatukke purimassa kāmupādānassa² kāmataṅhā upanissayavasena ekadhā va paccayo hoti, taṅhābhinanditesu visayesu uppattito. Sesattayassa pana sahaajāta-aññaamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigata-hetuvaseṇa sattadhā vā upanissayena saha³ aṭṭhadhā vā pi paccayo hoti. Yadā ca sā upanissayavasena paccayo hoti, tadā asahajātā va hotīti.

Taṅhā-paccayā upādānaniddeso.

[*Upādānapaccayā bhavaniddesa*]

Upādānapaccayā bhavaniddese:

Atthato dhammato c' eva sātthato⁴ bheda-sangahā, yaṅ yassa paccayo c' eva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha bhavatīti bhavo.

Duvidhenā ti dvīhi ākārehi pavattito ti attho. Atha vā *duvidhenā* ti paccatte karaṇavacanāṅ; duvidho ti vuttaṅ hoti.

Atthī ti saṅvijjati.

Kammam eva bhavo *kammabhavo*.

Uppatti yeva bhavo *uppattibhavo*. Ettha ca uppatti bhavatīti bhavo. Kammaṅ pana yathā sukhakāraṇattā *sukho Buddhānaṅ uppādo* ti vutto,* evaṅ bhavakāraṇattā phalavohāreṇa bhavo ti veditabbaṅ.

Tattha katamo kammabhavo ti tesu dvīsu bhavesu yo kamma-bhavo ti vutto, so katamo ti attho. Puññābhisankhārādayo vuttatthā eva.⁵

Sabban ti anavasesaṅ.

Bhavaṅ gacchati gameti cāti *bhavaḡāmī*. Iminā lokutta-raṅ paṭikkhipati. Ayaṅ hi vaṭṭakathā. Tañ ca vivaṭṭa-nissitan ti. Karīyatīti *kammaṅ*.

Kāmasankhāto⁶ bhavo *kāmabhavo*. Esa nayo rūpārūpa-bhavesu.

Saññāvataṅ⁷ bhavo, saññā vā ettha bhave atthī ti *saññābhavo*.

* *Dhp.* 194.

¹ Vm. desito.

² S.R. om.

³ Vm. °sayavasena.

⁴ S.R. sādhyato.

⁵ P. yeva.

⁶ R.S.H. add Kāmabhavādisu.

⁷ R. saññaya sambhavo ; Vm. saññā ca taṅ bhavo.

Vipariyāyena *asaññābhavo*.

Olārikasaññāya abhāvā, sukhumāya ca bhāvā neva saññā, nāsaññā asmiṃ bhave ti *nevasaññānāsaññābhavo*.

Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo *ekavokārabhavo*. Eko vā vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavo. Esa¹ nayo catuvokārapañcavokārabhavesu.

Ayaṃ vuccati uppattībhavo ti esa navavidho pi uppattībhavo nāma vuccatī ti evaṃ tāv' ettha atthato viññātabbo vinicchayo.

Dhammato pana ettha hi puññābhisankhāro dhammato terasa cetanā. Apuññābhisankhāro² dvādasa. Āneñjābhisankhāro catasso. *Sabbam pi bhavagāmīkamman* ti etena sabbe p' ete³ dhammā cetanā-sampayuttā vā kamasankhātā ācayagāmino dhammā sangahitā. Kāmabhavo pañca-upādinnakkhandhā.⁴ Tathā rūpabhavo. Arūpabhavo cattāro. Saññābhavo catupañca. Asaññābhavo eko upādinnakkhandho. Nevasaññānāsaññābhavo cattāro. Ekavokārabhavadayo ekacatupañcakkhandhā upādinnakkhandhehī ti evam ettha dhammato pi viññātabbo vinicchayo.

*Sāttato*⁵ ti yathā ca bhavaniddese tath' eva⁶ kāmañ ca⁷ sankhāraniddese pi puññābhisankhārādayo va vuttā; evaṃ sante pi purimā⁸ atitakammavasena idha paṭisandhiyā paccayattā vuttā.⁷ Ime⁹ paccuppannakammavasena āyatiṃ paṭisandhiyā paccayattā ti punavacanaṃ sātthakam⁵ eva. Pubbe vā *Tatiha katamo puññābhisankhāro? Kusalacetanā kāmāvacarā* ti evam ādinā nayena cetanā va sankhārā ti¹⁰ vuttā. Idha pana *sabbam pi bhavagāmī-kamman* ti vacanato cetanā sampayuttā pi. Pubbe ca viññānapaccayam eva kammaṃ sankhārā ti vuttaṃ. Idāni asaññābhavanibbattakam pi. Kiṃ vā bahunā? Avijjā-paccayā sankhārā ti ettha puññābhisankhārādayo va kusalākusaladhammā vuttā. Upādānapaccayā bhavo ti idha pana uppattībhavassāpi sangahitattā kusalākusalāvyākatā dhammā vuttā, tasmā

¹ P. Es' eva.

⁴ S.R. upādānak°.

⁶ B.P. tatth' eva.

⁸ H. Vm. purime.

² B. Puñ°.

⁵ S.R. Sādhyā°.

⁷ Vm. om.

⁹ H. Idha.

³ S.R. pi te.

¹⁰ S.R. om.

sabbathā 'pi sātthakam¹ ev' idaṃ puna vacanan ti evam ettha sātthato² pi viññātabbo vinicchayo.

Bhedasangahā ti upādānapaccayā bhavassa bhedato ceva sangahato ca. Yaṃ hi kāmupādānapaccayā kāmabhavanibbattaṃ kammaṃ kariyati, so kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapatti-bhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ kāmupādānapaccayā dve kāmabhavā; tadantogadhā va³ saññābhava-pañcavokārabhavā. Dve rūpabhavā, tadantogadhā va⁴ saññābhava-asaññābhava-ekavokārabhava-pañcavokārabhavā. Dve arūpabhavā; tadantogadhā va⁴ saññābhava-nevasaññānāsaññābhava-catuvokārabhavā ti saddhiṃ antogadhehi cha bhavā. Yathā ca kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi cha,⁵ tathā sesupādānapaccayā pīti evaṃ upādānapaccayā bhedato saddhiṃ antogadhehi catuvīsati bhavā. Sangahato pana kammabhavaṃ upapattibhavaṃ ca ekato katvā kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi eko kāmabhavo, tathā rūpārūpabhavā ti tayo bhavā. Tathā sesupādānapaccayā pīti evaṃ upādānapaccayā sangahato⁶ saddhiṃ antogadhehi dvādasa bhavā.

Api ca avisesena upādānapaccayā kāmabhavūpaṅgaṃ kammaṃ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ upādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi dve kāmabhavā, dve rūpabhavā, dve arūpabhavā ti aparena pi⁷ pariyāyena⁸ sangahato cha bhavā. Kammabhava-upapattibhavabhedaṃ vā anupagamma saddhiṃ antogadhehi kāmabhavādi-vasena tayo bhavā honti. Kāmabhavādi-bhedaṃ cāpi⁹ anupagamma kammabhava-upapattibhava-vasena dve bhavā honti. Kammupapattibhedaṃ ca¹⁰ anupagamma upādānapaccayā bhavo ti bhavavasena eko bhavo hotīti evam ettha upādānapaccayassa bhavassa bhedasangahā¹¹ pi viññātabbo vinicchayo.

Yaṃ yassa paccayo c' evā ti yaṃ c' ettha upādānaṃ yassa paccayo hoti, tato pi viññātabbo vinicchayo ti attho. Kiṃ pan' ettha kassa paccayo hoti? Yaṃ kiñci yassa kassaci

¹ S.R. sādhakam.

² S.R. sādhyato.

³ H. ca.

⁴ Vm. H. ca.

⁵ Vm. *adds* bhavā.

⁶ H. *adds* pana.

⁷ S. Vm. *om*.

⁸ S. *adds* pi.

⁹ Vm. °bhedaṃ pi.

¹⁰ R.S. Vm. cāpi.

¹¹ S. °gahato.

paccayo hoti yeva. Ummattako viya hi puthujjano; so idaṇ yuttaṇ,¹ idaṇ² ayuttan ti avicāretvā yassa kassaci upādānassa³ vasena yaṇ kiñci bhavaṇ patthetvā yaṇ kinci kammaṇ karoti yeva, tasmā yad ekacce sīlabbatupādānena rūpārūpabhavā na honti ti vadanti, taṇ na gaheṭṭabbaṇ. Sabbena pana sabbo hotīti gaheṭṭabbaṇ. Seyyathidaṇ? Idh' ekacco anussavavasena vā diṭṭhānusārena vā kāmā nām' ete manus-saloke ceva khattiya-mahāsālādisu⁴ chakāmāvacaradevaloke ca samiddhā ti cintetvā tesāṇ adhiḡamatthaṇ asaddhammasavaṇādīhi vañcīto iminā kammaṇa kāmā sampajjantī ti maññamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīni pi karoti, so duccharitapāripūriyā apāye upapajjati. Sandiṭṭhike vā⁵ pana kāme patthayamāno paṭiladdhe vā⁶ gopayamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīni⁷ karoti, so duccharitapāripūriyā apāye upapajjati.⁸ Tatrāssa uppatti⁹-hetubhūtaṇ kammaṇ kammabhavo. Kammābhiniḡbattā khandhā uppattibhavo. Saññābhava-pañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Aparo pana saddhammasavaṇādīhi upabrūhita-nāṇo iminā kammaṇa kāmā sampajjantī ti maññamāno kāmupādānavasena kāyasucaritādīni karoti; so succharitapāripūriyā¹⁰ devesu vā manussesu vā upapajjati.⁸ Tatrāssa uppatti⁹-hetubhūtaṇ kammaṇ kammabhavo. Kammābhiniḡbattā khandhā uppattibhavo. Saññābhava-pañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṇ sappabhedassa sāntogadhassa kāmabhavassa paccayo hoti. Aparo rūpārūpabhavesu tato samiddhatarā kāmā ti sutvā vā parikkappetvā vā kāmupādānavasen' eva rūpārūpasamāpat-tiyo nibbattetvā samāpatti-balena rūpārūpabrahmaloke upapajjati.¹¹ Tatrāssa uppatti¹²-hetubhūtaṇ kammaṇ kammabhavo. Kammābhiniḡbattā khandhā uppattibhavo. Saññā-asaññā-nevasaññānāsaññā-ekavokāra-catuvokāra-pañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṇ sappabhedānaṇ sāntogadhānaṇ¹³ rūpārūpabhavānam pi paccayo

¹ S.R.H. yuttam. ² S.R.H. idam. ³ S.R. upādāna.

⁴ S.R. °mahāsārakulādisu; Vm. °mahāsālakulādisu.

⁵ S.R. om.

⁶ Vm. ca.

⁷ P. adds pi.

⁸ P.R. upapajjati.

⁹ P.R. Vm. uppatti.

¹⁰ P. sucārata°.

¹¹ S.R. Vm. uppaj°.

¹² P.R. Vm. uppatti°.

¹³ S.R. anto°.

hoti. Aparo ayaṇ attā nāma kāmāvacarasampatti-bhave vā rūpārūpabhavānaṇ va aññatarasmiṇ¹ ucchinno su-ucchinno² hoti ti ucchedadiṭṭhiṇ upādāya tadupagaṇ kammaṇ karoti, tassa taṇ kammaṇ kammabhavo, kammābhini-battā khandhā uppattibhavo.³ Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti diṭṭhupādānaṇ sappabhedānaṇ sāntogadhānaṇ⁴ tiṇṇam pi kāmārūpārūpabhavānaṇ paccayo hoti. Aparo ayaṇ attā nāma kāmāvacarasampatti-bhave vā rūpārūpabhavānaṇ va aññatarasmiṇ sukhī hoti, vigataparilāho hoti ti attavādupādānena tadupagaṇ kammaṇ karoti, tassa taṇ kammaṇ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā uppattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti attavādupādānaṇ sappabhedānaṇ sāntogadhānaṇ⁴ tiṇṇaṇ bhavānaṇ paccayo hoti. Aparo idaṇ silabbataṇ nāma kāmāvacarasampatti-bhave vā rūpārūpabhavānaṇ va aññatarasmiṇ pūrentassa sukhaṇ pāripūriṇ gacchati ti silabbatupādānavasena tadupagaṇ kammaṇ karoti, tassa taṇ kammaṇ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā uppattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti silabbatupādānam pi⁵ sappabhedānaṇ sāntogadhānaṇ⁴ tiṇṇaṇ bhavānaṇ paccayo hoti ti⁶ evam ettha yaṇ yassa paccayo hoti, tato pi viññātabbo vinicchayo. Kiṇ pan' ettha kassa bhavassa kathaṇ paccayo hoti ti ce ?

Rūpārūpabhavānaṇ, upanissayapaccayo upādānaṇ, sahajātādīhi pi taṇ, kāmabhavassāti viññeyyaṇ.

Rūpārūpabhavānaṇ⁷ hi kāmabhavapariyāpannassa ca kāmabhave⁸ kusalakammass' eva uppattibhavassa c' etaṇ catubbidham pi upādānaṇ upanissayapaccayena ekadhā paccayo hoti. Kāmabhave attanā sampayutta-akusalakammabhavassa⁹ sahajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigata-hetupaccayappabhedehi sahajātādīhi paccayo hoti. Vippayuttassa pana upanissayapaccayen' evāti.

Upādānapaccayā bhavaniddeso.

¹ B.P. aññatrasmiṇ.

² S.R. om.

³ P.R. Vm. uppatti.

⁴ S.R. anto°.

⁵ Vm. om.

⁶ Vm. H. hoti.

⁷ S.R. °bhavassa.

⁸ Vm. kamma°.

⁹ Vm. °yuttā kusalā kam°.

[*Bhavapaccayā jātiniddesa*]

Bhavapaccayā jāti-niddesādisu jāti-ādīnaṃ vinicchayo Sacca-vibhange vuttanāyena' eva veditabbo.

Bhavo ti pan' ettha¹ kammabhavo va adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. So pana² kammapaccaya-upanissayapaccayavasena dvidhā³ va⁴ paccayo hotīti. Tattha siyā, kathaṃ pan' etaṃ jānitabbaṃ bhavo jātiyā paccayo ti⁵ ce? Bāhirapaccayasamatte pi hīnapañītatādi⁶-visesadassanato. Bāhirānaṃ hi janaka-janetti⁷-sukkasōṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samatte pi sattānaṃ yamakānam⁸ pi sataṃ hīnapañītatādi-viseso dissati. So ca na ahetu-ko, sabbadā ca sabbesaṅ ca abhāvato; na kammabhavato aññahetuko, tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvato ti kammabhavahetuko va. Kammaṃ hi sattānaṃ hīnapañītatādi⁹-visesahetu.¹⁰ Ten' āha Bhagavā: *kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnapañītatāyā*¹¹ ti.* Tasmā jānitabbam etaṃ bhavo jātiyā paccayo ti. Yasmā ca asati jātiyā jarāmarāṇaṃ nāma sokādayo ca¹² dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmarāṇaṃ ceva jarāmarāṇa-sankhāta-dukkhadhammaphuṭṭhassa ca bālassa jarāmarāṇa-bhisambandhā vā, tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti; tasmā ayaṃ¹³ jāti jarāmarāṇassa ceva sokādīnaṃ ca paccayo hotīti veditabbā. Sā pana upanissayakoṭiyā ekadhā va paccayo hotīti.

Bhavapaccayā jāti-ādiniddeso.

Evam etassā ti ādīnaṃ attho uddesavāre vuttanāyena' eva veditabbo.

Sangati-ādīni samudaya-vevacanāna' eva. Yasmā pan' ettha sokādayo avasāne vuttā, tasmā yā sā avijjā¹⁴ avijjā-

* *M.* iii, 203.

¹ S.R. c' ettha.

³ S.R. Vm. dvedhā.

⁵ P. hotīti; H. tīti.

⁷ Vm. °jananī.

⁹ P.S.R. °pañītādi.

¹¹ P. hīnapañītāyāti.

¹³ S.R. Vm. ayam pi.

² S.R. ca; H. ca pana.

⁴ P. om. va.

⁶ S.R. °pañītādi.

⁸ S.R. sama°.

¹⁰ S.R. Vm. visesassa hetu.

¹² Vm. vā.

¹⁴ Vm. om.

paccayā sankhārā ti evam etassa bhavacakkassa ādimhi vuttā, sā,

Sokādīhi avijjā, -siddhā bhavacakkam aviditādim idaṅ, kāraka-vedakarahitaṅ, -dvādasavidha-suññatāsuññāṅ,

satataṅ samitaṅ pavattatīti veditabbaṅ. Kathaṅ pan' ettha sokādīhi avijjā siddhā? Katham idaṅ bhavacakkaṅ aviditādi? Kathaṅ kārakavedakarahitaṅ? Kathaṅ dvādasavidhasuññatā-suññān ti ce? Ettha hi sokadukkhadomanas-supāyāsā avijjāya aviyogino. Paridevo ca nāma mūlhassāti tesu tāva siddhesu siddhā va hoti avijjā. Api ca *Āsavasamudayā avijjāsamudayo* ti hi¹ vuttaṅ.* *Āsavasamudayā* c' ete sokādayo honti. Kathaṅ? Vatthukāmaviyoge tāva soko kāmāsavasamudayo hoti. Yath' āha:

*Tassa ce kāmāyānassa, chandaḷātassa jantuno
te kāmā parihāyanti, sallavidhho va ruppatī ti.†*

Yathā c' āha: *kāmato jāyati soko* ti. Sabbe pi c' ete ditthāsavasamudayā honti. Yath' āha: *Tassa ahaṅ rūpaṅ, mama rūpan ti pariyaṭṭhatthāyino rūpaviparināmaññathābhāvā uppaḷjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā* ti.‡ Yathā ca ditthāsavasamudayā, evaṅ bhavāsavasamudayā pi. Yathāha: *Ye pi te devā dīghāyukā vannaṅvanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṅ dīgham addhānaṅ titthanti, te pi Tathāgatassa dhammadesanaṅ sutvā bhayaṅ santāsaṅ saṅvegam āpaḷjanti*; § pañca pubbanimittāni disvā maranabhayena² santajjitānaṅ devānaṅ viyā ti.

Yathā ca bhavāsavasamudayā, evaṅ avijjāsavasamudayā pi. Yath' āha: *Sa kho³ bhikkhave bālo ditth' eva dhamme tividhaṅ dukkhadomanassaṅ paṭisaṅvedetī* ti.||

Iti yasmā āsavasamudayā ete honti, tasmā ete sijjhamānā⁴ avijjāya hetubhūte āsave sādheti, āsavesu ca siddhesu paccayabhāve bhāvato avijjā pi siddhā va hotī ti. Evaṅ tāv' ettha sokādīhi avijjā siddhā hotīti veditabbā. Yasmā pana evaṅ paccayabhāve bhāvato avijjāya siddhāya puna avijjāpaccayā sankhārā, sankhārapaccayā viññānaṅ ti evaṅ

* M. i, 55. † Sn. 767. ‡ S. iii, 3. § Ibid. 85. || M. iii, 163.

¹ Vm. om.

² S.R. °bhaya.

³ S.R.H. add so.

⁴ P. bhij°.

hetuphalaparamparāya pariyosānaṅ n' atthi, tasmā taṅ hetuphalasambandhavasena pavattaṅ dvādasangaṅ bhavacakkaṅ aviditāditi siddhaṅ hoti.

Evaṅ sati, avijjā-paccayā sankhārā ti idaṅ ādimattakathanaṅ virujjhatīti ce? Na-y-idaṅ ādimattakathanaṅ; padhānadhammakathanaṅ¹ pan' etaṅ. Tiṇṇaṅ hi vaṭṭānaṅ avijjā padhānā.¹ Avijjāggahaṇena hi avasesaṅ kilesavaṭṭaṅ ca kammādīni ca bālaṅ paliveṭhenti, sappasiraggahaṇena sesaṅ sappasarīraṅ viya bāhaṅ.² Avijjā-samucchede pana kate tehi vimokkho hoti, sappasiracchede³ kate paliveṭhita-bāhāvimokkho⁴ viya. Yath' āha: *Avijjāya' tv' eva asesavirāganirodhā sankhāranirodho* ti* ādi. Iti yaṅ gaṇhato bandho, muñcato⁵ ca mokkho⁶ hoti, tassa padhānadhammassa¹ kathanaṅ idaṅ, na ādimattakathanaṅ ti evam idaṅ bhavacakkaṅ aviditādī ti veditabbaṅ.

Ta-y-idaṅ yasmā avijjādīhi kāraṇehi sankhārādīnaṅ pavatti, tasmā tato aññena Brahmā Mahābrahmā, seṭṭho,⁷ sajjitā⁸ ti evaṅ parikappitena Brahmādīnā vā saṅsārassa kāraṇena, *So kho pana me ayaṅ attā vado*⁹ *vedeyyo*ṭ ti evaṅ parikappitena attanā vā sukhadukkhānaṅ vedakena rahitaṅ. Iti kārakavedakarahitaṅ ti veditabbaṅ. Yasmā pan' ettha avijjā udayabbayadhammakattā¹⁰ dhuvabhāvena, saṅkiliṭṭhattā saṅkilesikattā ca subhabhāvena, udayabbaya-paṭipīlittattā¹¹ sukhabhāvena, paccayāyattavuttittā vasavat-tanabhūtena attabhāvena ca suññā; tathā sankhārādīni pi angāni; yasmā vā¹² avijjā na attā, na attano, na attani, na attavati¹³; tathā sankhārādīni pi angāni; tasmā dvādasavidhasuññatā-suññam idaṅ¹⁴ bhavacakkaṅ ti veditabbaṅ. Evaṅ ca veditvā puna:

Tassa avijjā¹⁵ taṅhā, mūlam, atitādayo tayo kālā.

Dve aṭṭha dve eva¹⁶ ca, sarūpato tesu angāni.

* S. ii, 1 etc.

† M. i, 8.

¹ B.H. paṭṭhā°.

² S. bāhuṅ.

³ H. *adds* pana.

⁴ Vm. palibodhita°.

⁵ Vm. muccato.

⁶ S.R. vimok°.

⁷ B.H. seṭṭhena.

⁸ B.H. sajjito; R. sajito; P. sañjitā.

⁹ B.H. °vedo; S.R. Vm. attavādo.

¹⁰ S.R. °mayutta.

¹¹ Vm. om. paṭi.

¹² S.R. *add* pan' ettha.

¹³ B.P.H. °vaṭīti.

¹⁴ Vm. etaṅ.

¹⁵ S.R. Vm. Tassāvijjā.

¹⁶ H. evaṅ.

Tassa kho pan' etassa¹ bhavacakkassa avijjā taṇhā cāti dve dhammā mūlan ti veditabbā. Tad etaṅ pubbantā-haranato avijjā-mūlaṅ vedanāvasānaṅ; aparanta-sandhānato² taṇhā-mūlaṅ jarāmarañāvasānan ti duvidhaṅ hoti. Tattha purimaṅ diṭṭhacaritavasena vuttaṅ. Pacchimaṅ taṇhā-caritavasena. Diṭṭhacaritānaṅ hi avijjā, taṇhācaritānaṅ taṇhā saṅsāranāyikā. Ucchedadiṭṭhi-samugghātāya vā pa-ṭhamaṅ, phaluppattiyā hetūnaṅ anupacchedappakāsanato. Sassatadiṭṭhi-samugghātāya dutiyaṅ, uppannānaṅ jarāma-ranappakāsanato. Gabbhaseyyakavasena vā purimaṅ, anu-pubbapavattidīpanato. Opapātikavasena pacchimaṅ, sa-huppatti-dīpanato. Atītapaccuppannānāgatā c' assa tayo kālā. Tesu pāliyaṅ sarūpato āgatavasena avijjā sankhārā cāti³ dve angāni atītakālāni. Viññānādīni bhavāvasānāni aṭṭha paccuppannakālāni. Jāti ceva jarāmarañā ca dve anāgatakālāniti veditabbāni. Puna:

Hetuphala-hetupubbaka-tisandhi-catubhedasangahaṅ c' etaṅ,
Visati-ākārānaṅ, tivaṭṭam anavaṭṭhitaṅ bhamati.

Iti pi veditabbaṅ. Tattha sankhārānaṅ ca paṭisandhiviñ-ñānaṅ ca antarā eko hetuphalasandhi nāma. Vedanāya ca taṇhāya ca antarā eko phalāhetusandhi nāma. Bhavassa ca jātiyā ca antarā eko hetuphalasandhīti⁴ evam idaṅ hetu-phala-hetupubbaka-tisandhīti veditabbaṅ. Sandhīnaṅ ādi-pariyosāna-vavatthitā⁵ pan' assa cattāro sangahā honti. Seyyathīdaṅ? Avijjāsankhārā eko sangaho. Viññāna-nā-marūpa-salāyatana-phassa-vedanā dutiyo. Taṇhā-upādāna-bhavā tatiyo. Jāti-jarāmarañānaṅ catuttho ti evam idaṅ catubhedasangahaṅ ti veditabbaṅ.

Atīte hetavo pañca, idāni phalapañcakaṅ,
Idāni hetavo pañca, āyatiṅ phalapañcakan ti.

Etehi pana visatiyā ākārehi⁶ visati-ākāraṅ⁷ ti veditabbaṅ.
Tattha atīte hetavo pañcāti avijjā sankhārā cāti⁸ ime tāva dve

¹ Vm. om. etassa.

² B.H.P.R. santānato.

³ S.R. ti.

⁴ P. phala-hetu^o; S.R. ^osandhi nāmāti.

⁵ P. ^ovavatthā; S.R. pavattitā.

⁶ S.R. ākārasankhātehi; Vm. ākārasankhātehi arehi.

⁷ Vm. ākāraṅ.

⁸ R. ti.

vuttā eva.¹ Yasmā pana avidvā paritassati, paritasito² upādiyati, tassa³ upādānapaccayā bhavo, tasmā taṇhupādānabhavā pi gahitā honti. Ten' āha: *Purimakammabhavasmiṇ moho avijjā, āyūhanā sankhārā, nikanti taṇhā, upagamaṇaṇ upādānaṇ, cetanā bhavo ti*⁴ ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṇ idha paṭisandhiyā paccayā ti.* Tattha purimakammabhavasmiṇ ti purime kammabhavē. Atitajātiyaṇ kammabhavē kariyamāne ti attho. *Moho avijjā* ti yo tadā dukkhādisu moho yena mūlho kammaṇ karoti, sā avijjā. *Āyūhanā sankhārā* ti taṇ kammaṇ karoto purimacetanāyo;⁵ yathā dānaṇ dassāmi ti cittaṇ uppādetvā māsam pi saṇvaccharam pi dānupakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo. Paṭiggāhakānaṇ pana hatthe dakkhiṇaṇ paṭiṭṭhāpayato cetanā bhavo ti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasankhārā nāma; Sattamā⁶ cetanā⁷ bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo; taṇ⁷ sampayuttā āyūhanasankhārā nāma. *Nikanti taṇhā* ti yā kammaṇ karontassa tassa phale upapattibhavē nikāmanā patthana, sā taṇhā nāma. *Upagamaṇaṇ upādānaṇ* ti yaṇ kammaṇ⁸ bhavassa paccayabhūtaṇ idaṇ katvā asukasmiṇ nāma ṭhāne kāme sevissāmi, ucchijjissāmi ti⁹ ādinā nayena pavattaṇ upagamaṇaṇ gahaṇaṇ¹⁰ parāmasanaṇ, idaṇ upādānaṇ nāma. *Cetanā bhavo* ti āyūhanāvasāne vutta-cetanā¹¹ bhavo ti evam attho veditabbo.

Idāni phalapañcakan ti viññānādi-vedanāvasānaṇ pāliyaṇ āgatam eva. Yath' āha: *Idha paṭisandhi viññānaṇ, okkanti nāmarūpaṇ, pasādo āyatanaṇ, phuttho phasso, vedayitaṇ vedanā, iti ime pañca dhammā idhūppattibhavasmiṇ pure katassa kammassa paccayā ti*.* Tattha paṭisandhi viññānaṇ ti yaṇ bhavantarapaṭisandhānavasena¹² uppannattā paṭisandhi ti vuccati, taṇ viññānaṇ. *Okkanti nāmarūpan* ti yā gabbhe rūpārūpadhammānaṇ okkanti, āgantvā pavisaṇaṇ viya, idaṇ nāmarūpaṇ. *Pasādo āyatanaṇ* ti idaṇ cak-

* *Pts.* i, 52.

¹ P. yeva.

² Vm. °tassito.

³ R. Vm. tass'.

⁴ H. iti.

⁵ S.R. om. purima.

⁶ Vm. °me.

⁷ Vm. om.

⁸ Vm. kamma.

⁹ P. uppa.j°.

¹⁰ S. om.

¹¹ Vm. vuttā°.

¹² R. bhavantare°.

khādi pañcāyatanavasena vuttaṅ. *Phuṭṭho phasso* ti yo ārammaṇaṅ phuṭṭho phusanto uppanno, ayaṅ phasso. *Ve-dayitaṅ vedanā* ti yaṅ paṭisandhiviññānena vā saḷāyatana-paccayena vā phassena sahuppannaṅ vipākavedayitaṅ,¹ sā vedanā ti evam attho veditabbo.

Idāni hetavo pañcā ti taṇhādayo pāliyaṅ āgatā va² taṇhupādānabhavā. Bhave pana gahite tassa pubbhāgā taṅ-sampayuttā vā sankhārā gahitā va honti. Taṇhupādānag-gahaṇena ca taṅ-sampayuttā, yāya vā mūlho kammaṅ karoti, sā avijjā gahitā va hotīti evaṅ pañca. Ten' āha: *Idha paripakkattā āyatanānaṅ moho avijjā, āyūhanā sankhārā, nikanti taṇhā, upagamaṇaṅ upādānaṅ, cetanā bhavo. Iti ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṅ āyatiṅ paṭisandhiyā paccayā* ti.* Tattha *idha paripakkattā āyatanānaṅ* ti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesaṅ uttānam eva.

Āyatiṅ phalapañcakan ti viññānādīni pañca. Tāni jātigga-ḥaṇena vuttāni. Jarāmarāṇaṅ pana tesā yeva jarāmarāṇaṅ. Ten' āha: *Āyatiṅ paṭisandhi viññānaṅ; okkanti nāmarūpaṅ, pasādo āyatanāṅ, phuṭṭho phasso, vedayitaṅ vedanā. Iti ime pañca dhammā āyatiṅ uppattibhavasmiṅ idha katassa kam-massa paccayā* ti. Evam idaṅ vīsati-ākāraṅ³ hoti. Tattha purimabhavasmiṅ pañca kammasambhārā, etarahi pañca vipākadhammā; etarahi pañca kammasambhārā, anāgate pañca vipākadhammā ti dasa dhammā kammaṅ, dasa vipāko ti⁴ dvīsu ṭhānesu kammaṅ kammaṅ nāma; dvīsu ṭhānesu vipāko vipāko nāmāti sabbam p' etaṅ bhavacakkaṅ⁵ paccayā-kāravaṭṭaṅ kammaṅ ceva kammavipāko ca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṅ kammasankhepo, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākasankhepo ti sabbam⁶ p' etaṅ kammasankhepo ceva vipākasankhepo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṅ kammavaṭṭaṅ, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākavaṭṭaṅ ti sabbam p' etaṅ kamma-vaṭṭaṅ ceva vipākavaṭṭaṅ ca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṅ kammabhavo, dvīsu vipāko vipākabhavo ti sabbam p' etaṅ kammabhavo ceva vipākabhavo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṅ

* *Pṭs. loc. cit.*

¹ H. vipākaṅ.

² Vm. om.

³ Vm. H. °ākārāraṅ.

⁴ S.R. iti.

⁵ S.R. °cakka.

⁶ P. sabbasam.

kammappavattaṅ, dvīsu vipāko vipākappavattan ti sabbam p' etaṅ kammavavattaṅ ceva vipākavavattaṅ ca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṅ kammasantati, dvīsu vipāko vipākasantatīti sabbam p' etaṅ kammasantati ceva vipākasantati ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṅ kriyā nāma, dvīsu vipāko kriyā-phalaṅ nāmāti sabbam p' etaṅ kriyā ceva kriyā-phalaṅ cāti.

Evāṅ samuppannam idaṅ sahetukaṅ
 dukkhaṅ aniccaṅ calam ittarādhuvaṅ.
 dhammehi dhammā pabhavanti hetuso ;
 na h' ettha attā va¹ paro va¹ vijjati.
 dhammā dhamme sañjanenti, hetusambhārapaccayā.²
 hetūnaṅ ca nirodhāya, dhammo Buddhena desito.
 hetusu uparuddhesu, chinnaṅ vaṭṭaṅ na vaṭṭati.
 evaṅ dukkhantakiriya³, brahmacariya⁴ idha⁴ vijjati.⁵
 satte c' anupalabbhante, nev' ucchedo na sassataṅ.

Tivattaṅ anavaṭṭhitaṅ bhamatī ti ettha pana sankhārabhavā kammavattaṅ, avijjā-taṅhupādānāni kilesavattaṅ, viññāna-nāmarūpa-salāyatana-phassa-vedanā vipākavattaṅ ti imehi tihi vaṭṭehi tivattaṅ idaṅ bhavacakkaṅ yāva kilesavattaṅ na upacchijjati, tāva anupacchinnapaccayattā anavaṭṭhitaṅ punappunaṅ parivattanato⁶ bhamati yevāti veditabbaṅ. Tay' idam evaṅ bhamamānaṅ

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca,
 gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṅ yathārahaṅ.

Tattha yasmā kusalākusalakammaṅ avisesena samudayasaccan ti saccavibhange vuttaṅ, tasmā avijjā-paccayā sankhārā ti avijjāya sankhārā⁷ dutiyasaccappabhavaṅ dutiyasaccaṅ. Sankhārehi viññānaṅ dutiyasaccappabhavaṅ paṭhamasaccaṅ. Viññānādīhi nāmarūpādīni vipākavedanā-pariyosānāni paṭhamasaccappabhavaṅ paṭhamasaccaṅ. Vedanāya taṅhā paṭhamasaccappabhavaṅ dutiyasaccaṅ. Taṅhāya upādānaṅ dutiyasaccappabhavaṅ dutiyasaccaṅ. Upādānato bhavo dutiyasaccappabhavaṅ paṭhamadutiyasaccadvayaṅ. Bhavato

¹ S. ca.

² P.S.R. hetusankhāra°.

³ B.H. kriyāya.

⁴ B.H. °cāriya' idha; P. °cāridha.

⁵ P.S.R. vussati.

⁶ B.H.P. °vaṭṭanato.

⁷ S.R. om.

jāti dutiyasaccappabhavaṇ paṭhamasaccaṇ. Jātiyā jarāmaranaṇ paṭhamasaccappabhavaṇ paṭhamasaccan ti evaṇ tāv' idaṇ saccappabhavato viññātabbaṇ yathārahaṇ.

Yasmā pan' ettha avijjā vatthūsu ca satte sammoheti, paccayo ca hoti sankhārāṇaṇ pātubhāvāya; tathā sankhārā sankhataṇ¹ ca abhisankharonti, paccayā ca honti viññānassa. Viññānam pi vatthuṇ ca paṭivijānāti,² paccayo ca hoti nāmarūpassa. Nāmarūpam pi aññamaññaṇ ca upatthambheti, paccayo ca hoti chalāyatanassa.³ Salāyatanam pi sa-visaye ca vattati, paccayo ca hoti phassassa. Phasso pi ārammaṇaṇ ca phusati, paccayo ca hoti vedanāya. Vedanā pi ārammaṇarasaṇ ca anubhavati, paccayo ca hoti taṇhāya. Taṇhā pi rajjaniye ca dhamme rajjati, paccayo ca hoti upādānassa. Upādānam pi upādāniye ca dhamme upādiyati, paccayo ca hoti bhavassa. Bhavo pi nānāgatīsu ca vikkhipati, paccayo ca hoti jātiyā. Jāti pi khandhe ca janeti, tesāṇ abhinibbatti⁴-bhāvena pavattittā⁵ paccayo ca hoti jarāmaranaṇssa. Jarāmaranaṇam pi khandhāṇaṇ pākabhedabhāvaṇ ca adhiṭṭhāti, paccayo ca hoti bhavantarapātubhāvāya, sokādīnaṇ adhiṭṭhānattā. Tasmā sabbapadesu dvidhā⁶ pavattakiccato⁷ pi idaṇ viññātabbaṇ yathārahaṇ.

Yasmā c' ettha avijjā-paccayā sankhārā ti idaṇ kāra-kadassananivāraṇaṇ. Sankhārapaccayā viññānan ti at-tasankanti-dassana-nivāraṇaṇ. Viññānapaccayā nāmarūpan ti attā ti parikkappita-vatthubheda-dassanato ghana-saññā-nivāraṇaṇ. Nāmarūpapaccayā salāyatanan ti ādisu attā passati . . . pe . . . vijānāti,⁸ phusati, vedayati,⁹ taṇhiyati, upādiyati, bhavati, jāyati, jīyati, miyati ti evam ādi-dassana-nivāraṇaṇ. Tasmā micchādassana-nivāraṇato p' etaṇ bhavacakkaṇ viññātabbaṇ yathārahaṇ.

Yasmā pan' ettha salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇavasena dhammāṇaṇ adassanato andho viya avijjā. Andhassa upak-khalanaṇ viya avijjā-paccayā sankhārā. Upakkhalitassa pa-

¹ S. sankhāta-viññāṇaṇ; R. *adds* viññāṇaṇ.

² Vm. paṭivijānāti.

⁴ S.H. Vm. °batta; R. °battana.

⁶ S.R. Vm. dvedhā.

⁸ S.R. jānāti.

³ P.S.R. Vm. saḷā°.

⁵ S.R. pavattattā.

⁷ S.R. Vm. pavatti°.

⁹ S.R. Vm. vediyati.

tanaj viya sankhārapaccayā viññāṇaj. Patitassa gaṇḍapā-tubhāvo viya viññāṇapaccayā nāmarūpaṇ. Gaṇḍabhedapilakā viya nāmarūpapaccayā salāyatanaṇ. Gaṇḍapilakāghaṭṭanaṇ viya salāyatanapaccayā phaso. Ghaṭṭanadukkhaj viya phassapaccayā vedanā. Dukkassa paṭikārābhilāso¹ viya vedanāpaccayā taṇhā. Paṭikārābhilāsena¹ asappāya-gahaṇaj viya taṇhā-paccayā upādānaṇ. Upādinnāsappāyālepanaj viya upādānapaccayā bhavo. Asappāyālepanena gaṇḍavikārapātubhāvo viya bhavapaccayā jāti. Gaṇḍavikārato gaṇḍabhedo viya jāti-paccayā jarāmaranaṇ.

Yasmā² pan' ettha avijjā appaṭipatti-micchāpaṭipattibhāvena satte abhibhavati, paṭalaṇ viya akkhini. Tad abhibhūto ca bālo ponobbhavikehi³ sankhārehi attānaṇ veṭheti, kosakārakimi viya kosappadesehi. Sankhārapariggahitaṇ viññāṇaj gatisu paṭiṭṭhaṇ labhati, parināyakaapariggahito viya rājakumāro rajje. Upapattinimittaṇ⁴ parikappanato viññāṇaj paṭisandhiyaṇ anekappakāraṇ nāmarūpaṇ abhinibbatteti, māyākāro viya māyaṇ. Nāmarūpe⁵ paṭiṭṭhitaṇ salāyatanaṇ vuḍḍhiṇ virūlhiṇ vepullaṇ pāpunāti, subhūmiyaṇ patitthito vanappagumbo viya. Āyatana⁶-ghaṭṭanato phasso jāyati, araṇi-sahitābhimaddanato⁷ aggi viya. Phassena phuṭṭhassa vedanā pātubhavati, agginā phuṭṭhassa dāho⁸ viya. Vedayamānassa⁹ taṇhā vadḍhati,¹⁰ loṇūdakaṇ¹¹ pivato pipāsā viya. Tasito bhavesu abhilāsaṇ karoti, pipāsito viya pāniye. Tad' ass' upādānaṇ; upādānena bhavaṇ upādiyati, āmisalobhena maccho baḷisaṇ viya. Bhave sati jāti hoti, bijesati ankuro viya. Jātassa avassaṇ jarāmaranaṇ, uppannassa rukkhassa patanaṇ viya. Tasmā evaṇ upamāhi p' etaṇ bhavacakkaṇ viññātabbaṇ yathārahaṇ.

Yasmā ca Bhagavatā atthato pi dhammato pi desanāto pi paṭivedhato pi gambhīrabhāvaṇ sandhāya gambhīro c' āyaṇ Ananda paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso cā ti* vuttaṇ,

* D. ii, 55; S. ii, 92.

¹ S.H. Vm. pati°.

² S.R. Vm. add vā.

³ P.S.R. ponobha°; Vm. punabbha°.

⁴ P. Vm uppat°; S.R. °nimitta.

⁵ S.R. °rūpa.

⁶ S.R. °nassa.

⁷ P.S.R. Vm. °manthanato.

⁸ H. Vm. dāho.

⁹ P.R. vediya°.

¹⁰ Vm. pavaḍ°.

¹¹ S.R. Vm. loṇo°.

tasmā gambhirabhedato p' etaṅ bhavacakkaṅ viññātabbaṅ yathārahaṅ.

Tattha yasmā na¹ jātito jarāmaṇaṅ na hoti, na ca jātiṅ vinā aññato hoti, itthañ ca jātito samudāgacchatīti evaṅ jātipaccaya-samudāgataṭṭhassa² duravabodhaniyato jarāmaṇassa jātipaccayasambhūta-samudāgataṭṭho² gambhīro; tathā jātiyā bhavapaccaya³ . . . pe . . . sankhārānaṅ avijjā-paccayasambhūta-samudāgataṭṭho² gambhīro; tasmā idaṅ bhavacakkaṅ attha-gambhīraṅ ti ayaṅ tāv' ettha attha-gambhīratā. Hetuphalaṅ hi attho ti vuccati. Yath' āha, *Hetuphale nānaṅ atthapaṭisambhidā* ti.⁴ Yasmā pana yen' ākārena yad avatthā ca avijjā tesāṅ tesāṅ⁵ sankhārānaṅ paccayo hoti, tassa duravabodhaniyato avijjāya sankhārānaṅ paccayaṭṭho gambhīro. Tathā sankhārānaṅ . . . pe . . . jātiyā jarāmaṇassa paccayaṭṭho gambhīro; tasmā idaṅ bhavacakkaṅ dhammagambhīraṅ ti ayam ettha dhammagambhīratā.⁶ Hetuno hi dhammo ti nāmaṅ. Yath' āha: *Hetumhi nānaṅ dhammapaṭisambhidā* ti.⁴

Yasmā c' assa tena tena kāraṇena tathā tathā pavatte-tabbattā desanā pi gambhīrā, na tattha sabbaññūtaññato aññaṅ nānaṅ paṭiṭṭhaṅ labhati; tathā h' etaṅ katthaci sutte anulomato, katthaci paṭilomato, katthaci anulomapaṭilomato, katthaci vemajjhato paṭṭhāya anulomato vā paṭilomato vā, katthaci tisandhi-catusankhepaṅ, katthaci dvi-sandhi-tisankhepaṅ, katthaci ekasandhidvisankhepaṅ desitaṅ; tasmā idaṅ bhavacakkaṅ desanā-gambhīraṅ ti ayaṅ desanā-gambhīratā. Yasmā pan' ettha⁷ yo⁸ avijjādīnaṅ sa-bhāvo, yena paṭividdhena avijjādayo dhammā⁹ salakkhaṇato paṭividdhā honti, so duppariyogāhattā¹⁰ gambhīro; tasmā idaṅ bhavacakkaṅ paṭivedhagambhīraṅ.

Tathā h' ettha avijjāya aññānādassana-saccāsampaṭivedhaṭṭho¹¹ gambhīro. Sankhārānaṅ abhisankharaṇāyūhana-sarāgavirāgaṭṭho. Viññānaṅsa suññata-avyāpāra-asankanti-

1 S. R. pana.

2 S.R.H. °paccayā°; S.R. °gatatth°.

3 S.R.H. Vm. °paccayā.

4 Vbh. 293.

5 S.R. om.

6 S. om. dhamma.

7 Vm. c' ettha.

8 S.R.H. Vm. add so.

9 Vm. sammā.

10 P. °gāḷhattā.

11 B.P. °sappati°; S. °saccāpaṭi°.

paṭisandhi - pātubhāvaṭṭho. Nāmarūpassa ekuppādavini-
bhogāvinibbhoga-namanaruppanaṭṭho. Saḷāyatanassa adhi-
pati-loka-dvāra-khetta-visaya¹-visayībhāvaṭṭho. Phassassa
phusana-sanghaṭṭana-sangati-sannipātaṭṭho. Vedanāya āram-
maṇarasānubhavana - sukhadukkhamajjhatabhāva - nijjiva-
vedayaṭṭho. Tanhāya abhinanditajjhosāna-saritā-latā-na-
dī²-tanhāsamudda-duppūraṇaṭṭho. Upādānassa ādānagaha-
nābhinivesaparāmāsaduratikkamanaṭṭho.³ Bhavassa āyūha-
nābhisankharaṇa-yoni-gati-ṭhiti-nivāsesu khipanaṭṭho. Jā-
tiyā jāti-sañjāti-okkanti-nibbatti-pātubhāvaṭṭho. Jarāma-
raṇassa khaya-vaya-bheda-vipariṇāmaṭṭho gambhīro ti ayam
ettha paṭivedhagambhīratā.

Yasmā pan' ettha ekattanayo, nānattanayo, avyāpāranayo,
evaṇ-dhammatānayo ti cattāro atthanayā honti; tasmā na-
yabhedato p' etaṇ bhavacakkaṇ viññātabbaṇ yathārahaṇ.
Tattha avijjāpaccayā sankhārā, sankhārapaccayā viññā-
ṇan ti evaṇ bījassa ankurādibhāveṇa rukkhabhāvappatti
viya santānānupacchedo ekattanayo nāma. Yaṇ sammā
passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa⁴ san-
tānassa anupacchedāvabodhato ucchedaṭṭhiṇ pajaḥati.
Micchā passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa
santānānupacchedassa ekattagahaṇato sassatadiṭṭhiṇ upādi-
yati.

Avijjādīnaṇ pana yathāsakaṇ lakkhaṇavavatthānaṇ nā-
nattanayo nāma. Yaṇ sammā passanto nava-navānaṇ
uppādadassanato sassatadiṭṭhiṇ pajaḥati. Micchā passanto
ekasantānapatitassa bhinnasantānass' eva nānattagahaṇato
ucchedaṭṭhiṇ upādiyati.

Avijjāya⁵ sankhārā mayā uppādetabbā, sankhārānaṇ
vā viññānaṇ amhehī ti evam-ādi-vyāpārābhāvo avyāpāra-
nayo nāma. Yaṇ sammā passanto kārakassa abhāvāvabo-
dhato attadiṭṭhiṇ pajaḥati. Micchā passanto yo asati pi
vyāpāre avijjādīnaṇ sabhāvānyamasiddho hetubhāvo, tassa
agahaṇato akiriyadiṭṭhiṇ upādiyati.

Avijjādīhi pana kāraṇehi sankhārādīnaṇ yeva sambhavo

¹ Vm. om. visaya.

² B. lalā°; P. lalanādi.

³ S.R. Vm. °maṭṭho.

⁴ Vm. om.

⁵ S.R. add Tattha.

khirādihi dadhi-ādinaṇ viya, na aññesan ti ayaṇ evaṇ-dhammatānayo nāma. Yaṇ sammāpassanto paccayānurūpato phalāvabodhato¹ ahetakadiṭṭhiṇ ca² akiriyadiṭṭhiṇ ca pajahati. Micchā passanto paccayānurūpaṇ phalappavattiṇ agahetvā yato kutoci yassa kassaci asambhavadagahaṇato ahetakadiṭṭhiṇ ceva niyatavādaṇ ca upādiyatiti evam idaṇ bhavacakkaṇ:

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca,
gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṇ yathārahaṇ.

Idaṇ hi gambhīrato³ agādhaṇ. Nānāyagahaṇato durabhīyāṇaṇ. Nānāsinā samādhīpavarasilāyaṇ sunisitena

Bhavadakkam apadāletvā, asani-vicakkam* iva niccannimmathanaṇ
saṅsārabhayam atīto, na koci supinantare py' atthi.

Vuttam pi c' etaṇ Bhagavatā: *gambhīro c' āyaṇ Ānanda paṭicca-samuppādo gambhīrāvabhāso ca. Etassa c' Ānanda dhammassa aññānā ananubodhā appaṭivedhā⁴ evam ayaṇ pajā tantākulakajātā guḷogunṭhikajātā⁵ muñjababbajabhūtā apāyaṇ duggatiṇ vīṇipātaṇ saṅsāraṇ nātivattati ti.* † Tasmā attano vā paresaṇ vā hitāya sukhāya paṭipanno⁶ avasesakiccāni pahāya

Gambhīre paccayākārappabhede idha paṇḍito
yathāgādhaṇ labheth' evam anuyuñje sadā sato ti.

Suttantabhājanīyaṇ.

[Abhidhammabhājanīya]

Evaṇ mahāpaṭhaviṇ pattharanto viya ākāsaṇ vitthārayanto⁷ viya ca sabbadhammesu appaṭihatañāṇo Satthā suttantabhājanīye niggaṇṭhiṇ nijjaṭaṇ paccayākāraṇ nānācittavasena dassetvā idāni yasmā na kevalaṇ ayaṇ paccayākāro nānācitt-

* Mt. asanicakkaṇ ti asanimāṇḍalaṇ.

† D. loc. cit.; S. loc. cit.

¹ R.S. Vm. °bodhā. ² S. Vm. om. ³ Vm. atigam°. ⁴ Vm. om.

⁵ B.H. vuṇāguṇ°; P. vutāguṇḍikajātā; Mt. Guṇāya sakuṇiyā niḍaṇ guṇāguṇḍikaṇ.

⁶ P. °ne.

⁷ S.R. vitthārento.

tesu yeva hoti, ekacitte pi hoti yeva, tasmā abhidhammabhā-janiyavasena ekacittakkhanikaṃ paccayākāraṃ nānappa-kārato dassetuṃ avijjāpaccayā-sankhāro¹ ti ādinā nayena mātikaṃ tāva ṭhapesi. Evaṃ ṭhapitāya pana mātikāya:

Avijjādīhi mūlehi nava mūlapadā nava
nayā; tattha catukkāni, vārabhedan̄ ca dīpaye.

Tatrāyaṃ dīpanā: ettha hi avijjā-sankhāra-viññāṇa-nāma-chaṭṭhāyatana - phassa - vedanā - tanhā - upādānappabhedehi² avijjādīhi navahi mūlapadehi avijjādiko sankhārādiko³ viññānādiko³ nāmādiko³ chaṭṭhāyatanādiko⁴ phassādiko³ vedanādiko³ tanhādiko³ upādānādiko³ ti ime nava mūlapadā nava nayā honti; tesu yo tāva ayaṃ avijjādiko nayo, tattha paccaya-catukkaṃ, hetucatukkaṃ, sampayuttacatukkaṃ, aññamaññacatukkan ti cattāri catukkāni honti. Yathā c' ettha, evaṃ sesesu pīti ekekasmiṃ naye catunnaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena chattiṃsa catukkāni. Tattha ekekena⁵ catukkena catunnaṃ catunnaṃ vārānaṃ sangahitattā catunnam pi catukkānaṃ vasena ekekasmiṃ naye solasa solasa vārā ti catucattālī-sādhikaṃ vārasataṃ hotīti veditabbaṃ.

Tattha yad etaṃ sabbapaṭhame avijjā-mūlake⁶ naye paccayacatukkaṃ, tasmīṃ paṭhamo nāmarūpaṭṭhāne nāmassa, salāyatanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanassa ca vuttattā aparipunṇa-angadvayayutto⁷ dvādasangikavāro nāma. Dutiyo nāmarūpaṭṭhāne nāmass' eva salāyatanaṭṭhāne ca na⁸ kassaci vuttattā⁹ aparipunṇa-ekangayutto ekādasangikavāro nāma. Tatiyo salāyatanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanassa¹⁰ vuttattā paripunṇa¹¹-ekangayutto dvādasangikavāro nāma. Catuttho pana paripunṇa-dvādasangiko yeva.

Tattha siyā, ayam pi chaṭṭhāyatanapaccayā phasso ti vuttattā aparipunṇekangayutto yevāti? Na, tassa anangattā. Phasso yeva h' ettha¹² angaṃ, na chaṭṭhāyatanāṃ. Tasmā tassa anangattā n' āyaṃ aparipunṇekangayutto¹³ ti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ paṭhamo sabbasangāhikaṭ-

1 P. °khārā.

2 S.R. tanh' upā°.

3 S.R. °dito. 4 B. chaḷā°.

5 R. ekeka.

6 S.R. °laka.

7 S.R. °ṇa-ekangayutto.

8 R. om.

9 S.R. avut°.

10 S.R. salā°.

11 P.S.R. apari°.

12 S.R. hi ettha.

13 S.R. °ṇa-ekanga°.

thena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo gabbhaseyyaka-sattānaṅ vasena, catuttho opapātikasattānaṅ vasena gahito. Tathā¹ paṭhamo² sabbasangāhikaṭṭhena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo aparipuṇṇāyatanavasena, catuttho paripuṇṇāyatanavasena gahito. Tathā paṭhamo sabbasangāhikaṭṭhen' eva, dutiyo mahānidānasuttantavasena,³ tatiyo rūpa-bhavavasena, catuttho kāmabhavavasena gahito ti. Tattha paṭhamo imesu dutiyādisu vāresu na katthaci na pavisaṭṭi sabbasangāhiko ti vutto. Sesānaṅ viseso parato āvibhavisati. Tass' āvibhāvattaṅ:

Yaṅ yatta aññathā vuttaṅ, avuttañ cāpi yaṅ yañiṅ,
yaṅ yathā paccayo yassa, taṅ sabbam upalakkhaye.

Tatrāyaṅ nayo: avisesena tāva catusu pi etesu suttanta-bhājaniye viya sankhārā ti avatvā sankhāro ti vuttaṅ, taṅ kasmā ti? Ekacittakkhaṇikattā. Tatra hi nānācittakkhaṇiko paccayākāro vibhatto. Idha ekacittakkhaṇiko ārad-dho. Ekacittakkhaṇe ca bahū cetanā ca santīti sankhārā ti avatvā sankhāro ti vuttaṅ. Paṭhamavāre pan' ettha ekacittakkhaṇa - pariyāpannadhamma - sangahaṇato sabbāṭṭhāna-sādhāraṇato ca rūpaṅ chaḍḍetvā viññānapaccayā nāman tv' eva vuttaṅ. Taṅ hi ekacittakkhaṇapariyāpannaṅ sabbāṭṭhānasādhāraṇañ ca, na katthaci viññānapavat-tiṭṭhāne na pavattati. Yasmā ca ekacittakkhaṇapariyāpanno eko v' ettha⁴ phasso, tasmā tass' ānurūpaṅ⁵ paccaya-bhūtaṅ āyatanaṅ gaṇhanto saḷāyatanaṭṭhāne nāma-paccayā chaṭṭhāyatanaṅ ti ekaṅ manāyatanaṅ yeva āha. Tañ hi ekassa akusalaphassassa anurūpaṅ⁵ paccayabhūtaṅ. Kāmañ c' etaṅ sankhārapaccayā viññānaṅ ti etthāpi vuttaṅ, hetuphalavisesadassanattaṅ pana angapuṇṇatthañ⁶ ca puna idha gahitaṅ. Tatra hi etassa visesena sankhāro hetu; avisesena nāmaṅ phalaṅ. Idha pan' assa avisesena nāmaṅ hetu; visesena phasso phalaṅ ti. Sokādayo pana yasmā sabbe ekacittakkhaṇe na sambhavanti, sabbasmiñ ca cittappavat-tiṭṭhāne ceva citte ca na pavattanti, tasmā na gahitā. Jāti-

¹ S.R. om.

² S.R. add ca.

³ B. °nidhāna°.

⁴ S.R. va c' ettha.

⁵ S.R. °rūpa.

⁶ S.R. angapariyāpanatthañ; H. angapūraṇatthañ.

jarāmarañāni pana acittakkhaṇamattāni pi samānāni citta-khane antogadhattā angaparipūraṇatthaṇ gahitāni. Evaṇ tāv' ettha yaṇ aññathā vuttaṇ, yañ ca avuttaṇ, taṇ veditabbaṇ. Yaṇ pan' ettha ito parsesu vāresu vuttaṇ, tass' attho vuttanayen' eva veditabbo. Yasmiṇ yasmiṇ pana vāre yo yo viseso āgato, taṇ taṇ tattha tath' eva pakāsayissāma.

Yaṇ yathā paccayo yassā ti ettha pana sankhārassa avijjā sampayuttadhammasādhāraṇehi sahajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatapaccayehi chahi hetupaccayena cāti sattadhā paccayo. Tattha yasmā parato hetucatukkādīni tīnicatukkāni avigata-sampayutta-aññamañña-paccayavasena vuttāni, tasmā idha tāni apānetvā avasesānaṇ vasena avijjā sankhārassa catudhā paccayo ti¹ veditabbo. Sankhāro viññānaṇ sādharmaṇehi chahi kammāhārapaccayehi cāti aṭṭhadhā paccayo. Idha pana te yeva tayo apānetvā pañcadhā. Viññānaṇ nāmassa sādharmaṇehi chahi indriyāhārādhipatīhi cāti navadhā. Idha pana² tayo apānetvā chadhā. Nāmaṇ³ chaṭṭhāyatanassa sādharmaṇehi chahi. Kiñci pan' ettha adhipatipaccayena, kiñci āhārapaccayādīhīti anekadhā. Idha pana te yeva tayo apānetvā tidhā catudhā pañcadhā vā. Chaṭṭhāyatanāṇ phassa yathā viññānaṇ nāmassa, evaṇ phasso vedanāya sādharmaṇehi chahi āhārapaccayena cāti sattadhā. Idha pana te yeva yato apānetvā catudhā. Vedanā taṇhāya sādharmaṇehi chahi jhānindriyapaccayehi⁴ cāti aṭṭhadhā. Idha pana te yeva tayo apānetvā pañcadhā. Taṇhā upādānaṇ yathā avijjā sankhārassa, evaṇ upādānaṇ bhavassa sādharmaṇehi chahi maggapaccayena cāti sattadhā. Idha pana te yeva tayo apānetvā catudhā. Bhavo jātiyā, yasmā jātīti idha sankhatalakkaṇaṇ adhippetāṇ, tasmā pariyāyena upanissayapaccayen' eva paccayo. Tathā jāti jarāmarañassāti.

Ye pana evaṇ vadanti: imasmiṇ catukke sabbesam pi sankhārādīnaṇ avijjādayo sahajātapaccayena paccayā honti, sahajātapaccayavasen' eva hi paṭhamavāro āraddho ti, te bhavādīnaṇ tathā abhāvaṇ sesapaccayānañ ca sambhavaṇ dassavā paṭikkhipitabbā. Na hi bhavo jātiyā sahajātapac-

¹ S.R. hotīti.

³ H. adds ca.

² S. parato yeva; H. adds te yeva.

⁴ P. cānin°.

cayo hoti, na jāti jarāmarañassa. Ye c' etesaṅ sankhārā-dīnaṅ avasesā paccayā vuttā, te pi sambhavanti yeva; tasmā na sakkā chaḍḍetun ti. Evaṅ tāva paṭhamavāre yaṅ yattha aññathā vuttaṅ, avuttañ cāpi yaṅ yaḥiṅ, yañ ca yathā yassa¹ paccayo hoti, taṅ veditabbaṅ.

Dutiyavārādisu pi es' eva nayo. Ayaṅ pana viseso: dutiyavāre nāma-paccayā phasso ti vatvā salāyatanaṅṭṭhāne na kiñci vuttaṅ, taṅ kimatthan ti? Paccayavisesadassanattañ ceva Mahānidānadesanāsangahatthañ ca. Phassassa hi na kevalañ ca chaṭṭhāyatanaṃ eva paccayo, vedanāk-khandhādayo pana tayo khandhā pi paccayā yeva. Mahānidānasuttante c' assa *Atthi idappaccayā phasso? Iti puttḥena sat' Ānanda atthi ti 'ssa vacanīyaṅ: Kiṅ-paccayā phasso? itī ce vadeyya, nāma-paccayā phasso ti icc' assa vacanīyan** ti evaṅ salāyatanaṅ chaḍḍetvā ekādasangiko paṭicca-samuppādo vutto, tasmā imassa paccayavisesassa dassanattaṅ imissā ca Mahānidānasuttantadesanāya pariggahattaṅ dutiyavāre nāmapaccayā phasso ti vatvā salāyatanaṅṭṭhāne na kiñci vuttan ti.

Esa tāva dutiyavāre viseso. Tatiyavāre pana viññāṇa-paccayā nāmarūpan ti suttantabhājanīye āgatam eva catuttham angaṅ vuttaṅ, taṅ ekacittakkaṅṭṭhāyā paccayākārassa idha ayuttan ti ce? Taṅ³ n' āyuttaṅ. Kasmā? Salakkhaṇe paccayabhāvato.⁴ Sace pi hi tattha rūpaṅ cittakkaṅṭṭhāto uddhaṅ tiṭṭhati, tathā pi 'ssa taṅ viññāṇaṅ salakkhaṇe paccayo hoti. Kathaṅ? Purejātassa tāva cittasamuṭṭhānassa aññassa vā pacchā-jātapaccayena.⁵ Vuttaṅ h' etaṅ⁶ *Pacchā-jātā cittacetāsikā dhammā pure-jātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo*† ti. Sahajātassa pana cittasamuṭṭhānassa nissayapaccayena paccayo. Yath' āha: *cittacetāsikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṅ rūpānaṅ nissayapaccayena paccayo* ti.‡ Yadi evaṅ purimavāresu kasmā evaṅ na

* D. ii, 56.

† Tikap., 5.

‡ Ibid. 4.

¹ S.R. yaṅ yassa yathā; P. om. yassa.² S.R. add ti.³ S.R. om.⁴ S.R. paccayā°.⁵ Add paccayo (?).⁶ P. c' etaṅ.

vuttan ti? Rūpappavatti-desañ sandhāya desitattā. Ayañ hi paccayākāro rūpappavattidese kāmabhavē gabbhaseyya-kānañ ceva aparipuññāyatana¹-opapātikānañ ca rūpāvacaradevānañ ca vasena desito. Ten' ev' ettha nāmarūpapaccayā salāyatanan ti avatvā chaṭṭhāyatanan ti vuttañ. Tattha nāmañ heṭṭhā vuttanayam eva. Rūpañ pana hadaya-rūpañ veditabbañ. Tañ pan' etassa chaṭṭhāyatanassa nissayapaccayena ceva purejātapaccayena cāti dvidhā paccayo hotīti. Esa tatiyavāre viseso.

Catutthavāro pana yoni-vasena opapātikānañ, āyatanava-sena paripuññāyatanānañ, bhavavasena kāmāvacarasattānañ vasena vutto. Ten' ev' ettha nāmarūpapaccayā salāyatanan ti vuttañ. Tattha nāmañ chaṭṭhāyatanassa² saha-jātādīhi; cakkhāyatanādīnañ pacchājātapaccayena. Rūpe hadayarūpañ chaṭṭhāyatanassa nissayapaccayapurejātapaccayehi; cattāri mahābhūtāni cakkhāyatanādīnañ saha-jātanissaya-atthi-avigatehi. Yasmā pan' esa ekacittakkhaniko paccayākāro, tasmā ettha salāyatanapaccayā ti avatvā chaṭṭhāyatanapaccayā phasso ti vutto ti ayañ catutthavāre viseso.³

Evam etesañ nānākaraṇaṇ ñatvā puna sabbesv' eva tesu visesena paṭhamakā dve vārā arūpabhavē paccayākāradassanatthañ⁴ vuttā ti veditabbā. Arūpabhavasmiñ hi rūpena asammissāni paṭicasamuppādangāni pavattanti. Tatiyo rūpabhavē paccayākāradassanatthañ vutto. Rūpabhavasmiñ hi sati pi rūpasammissatte salāyatanan na pavattati. Catuttho kāmabhavē paccayākāradassanatthañ vutto. Kāmabhavasmiñ hi sakalañ salāyatanan pavattati. Tatiyo vā rūpabhavē ceva kāmabhavē ca aparipuññāyatanānañ⁵ akusalappavattikkhaṇaṇsandhāya vutto. Catuttho vā kāmabhavē paripuññāyatanānañ. Paṭhamo vā sabbatthagāmitaṇ⁶ sandhāya vutto. So hi na katthaci cittappavattidese na pavattati. Duttiyo paccayavisesañ sandhāya vutto. Ekādasangikattañ h' ettha⁷ phassassa ca nāmapaccayattañ⁸ paccayaviseso. Tatiyo purimayoni-dvayañ sandhāya vutto; purimāsu hi dvīsu

¹ S.R. °yatanānañ.

² S.R. saḷā°.

³ H. adds ti.

⁴ H. °kāradīpanatthañ.

⁵ S. pari°.

⁶ R. °minañ.

⁷ P. c' ettha.

⁸ S.R. om. paccayattañ.

yonīsu so sambhavati, tattha sadā saᅇāyatanassa asambhavato. Catuttho pacchimayoni-dvayaᅇ sandhāya vutto. Pacchimāsu hi so¹ dviᅇsu yonīsu² sambhavati, tattha sadā saᅇāyatanassa sambhavato ti. Ettāvata ca yaᅇ vuttaᅇ catūsu pi vāresu :

Yaᅇ yattha aññathā vuttaᅇ, avuttaᅇ cāpi yaᅇ yaᅇhiᅇ,
yaᅇ yathā paccayo yassa, taᅇ sabbam upalakkhaye ti
gāthāya attha-dīpanā katā³ hoti.

Eten' evānusārena, sabbam etaᅇ nayaᅇ, ito
viseᅇso yo ca taᅇ jaᅇññā, catukkesu paresu pi.

Tattha yo tāva idha vutto nayo, so sabbattha pākaᅇto yeva. Viseᅇso pana evaᅇ veditabbo: hetucatukke tāva avijjā hetu assāti avijjāhetuko. Avijjā assa saᅇavattanato⁴ yāva bhaᅇgā pavattikā gamikā ti vuttaᅇ hoti. Avijjāpaccayā ti ca ettāvata saᅇajātādi-paccayavasena sādᅇhāraᅇato saᅇkhāraᅇssa avijjāpaccayo ti dassetvā puna avijjā-hetuko ti eten' eva viseᅇsato avigatapaccayatā dassitā. *Saᅇkhārapaccayā viᅇññāᅇaᅇ saᅇkhāraᅇhetukaᅇ* ti ādisu pi es' eva nayo.

Kasmā pana bhavādisu hetukaggahaᅇaᅇaᅇ⁵ na katan ti? Avigatapaccayaniyamābhāvato, abhāvato ca avigatapaccayassa. *Thapetvā upādāᅇaᅇaᅇ vedaᅇnākkhandho saᅇññākkhandho saᅇkhāraᅇkkhandho viᅇññāᅇakkhandho, ayaᅇ vuccati upādāᅇaᅇaᅇpaccayā bhavo* ti vacanato upādāᅇaᅇaᅇpaccayā⁶ catunnaᅇ khandhāᅇaᅇ idha bhavo ti nāmaᅇ. Saᅇkhāraᅇkkhandhe ca jāti dvīhi khandhehi *saᅇgahitā* ti ādivacanato jātijarāmaᅇaᅇaᅇaᅇni antogadhāni. Tattha yāva upādāᅇaᅇaᅇ tāva jātijarāmaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇ anupalabbhanato⁷ upādāᅇaᅇaᅇ bhavassa na niyamato avigatapaccayo hoti. *Yā tesāᅇ tesāᅇ dhammāᅇaᅇaᅇ jāti* ti ādivacanato saᅇkhaᅇtalakkhaᅇesu jātiyā⁸ jarāmaᅇaᅇaᅇsaᅇkhaᅇtassa bhavassa jātikkaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇ yeva abhāvato avigatapaccayabhāvo na sambhavati. Tathā jātiyā jarāmaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇ abhāvato. Upanissayapaccayen' eva pana bhavo jātiyā, jāti jarāmaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇaᅇ paccayo ti sabbathā pi avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa bhavādisu hetukaggahaᅇaᅇaᅇ⁵ na katan ti veditabbaᅇ.

1 S. tā; R. tāsu.

2 S.R. add so.

3 P. kathā.

4 S.R. sahitatthanato.

5 S.R. hetug°.

6 S.R.H. °yāᅇaᅇaᅇ.

7 S.R. °laddhito.

8 S.R. jāti.

Keci pan' āhu bhavo *duvidhenā* ti vacanato uppattimissa-ko bhavo, na ca uppattibhavassa upādānaṅ avigatapaccayo hotīti upādānapaccayā bhavo upādānahetuko ti avatvā upādānapaccayā bhavo ti vutto. Idha pacchinnattā¹ parato pi na vuttan ti. Taṅ idha uppatti-missakassa bhavassa anadhippetattā ayuttaṅ. Arūpakkhandhā hi idha bhavo ti āgatā.

Bhavapaccayā jāti ti ettha ca ṭhapetvā jātijarāmaranāni avaseso bhavo jātiyā paccayo ti veditabbo. Kasmā? Jāti-ādīnaṅ jātiyā appaccayattā. Yadi evaṅ ṭhapetvā jātijarāmaranāni bhavo jātiyā paccayo ti vattabbo ti? Āma vattabbo; vattabbapadesābhāvato pana na vutto. Dasamanganiddese hi upādānapaccayasambhūto² bhavo vattabbo, ekādasamanganiddese jāti vattabbā; yo pana bhavo jātiyā paccayo, tassa vattabbapadeso n' atthi ti vattabbapadesābhāvato na vutto. Avutto pi pana yuttito gahetabbo ti viññānapaccayā nāmarūpan ti ādisu ca viññānādīnaṅ avigatabhāva³-paccayabhāva-sambhavato viññānahetukādivacanāṅ katan ti. Esa hetucatukke viseso. Sampayuttacatukke avijjāpaccayā ti ettāvatā saha-jātādi-paccayavasena sankhārassa avijjāpaccayataṅ dassetvā puna avijjā-sampayutto ti sampayuttapaccayatā dassitā.

Sesapadesu⁴ pi es' eva nayo.

Yasmā pana arūpīnaṅ dhammānaṅ rūpadhammehi sampayogo n' atthi, tasmā viññānapaccayā nāmarūpan ti ādisu tatiyacatutthavārapadesu viññānasampayuttaṅ nāman ti ādinā nayena yaṅ labbhati, tad eva gahitan ti. Esa sampayuttacatukke viseso. Aññamaññacatukke pi avijjāpaccayā ti saha-jātādi-paccayavasena sankhārassa avijjāpaccayataṅ dassetvā sankhārapaccayā pi avijjā ti aññamaññapaccayatā dassitā.

Sesapadesu pi es' eva nayo. Yasmā pana bhavo nippadeso, upādānaṅ sappadesaṅ; sappadesadhammo ca nippadesadhammassa paccayo hoti, na nippadesadhammo sappadesadhammassa; tasmā ettha bhavapaccayā pi upādānan ti na vuttaṅ. Heṭṭhā vā desanāya pacchinnattā¹ evaṅ na

¹ S.R. paric°.

² S.R. °paccayā°.

³ S.R. om. bhāva.

⁴ S.R. Sesesu padesu.

vuttaṅ. Yasmā ca nāmarūpapaccayā salāyatanaṅ atthi, salāyatanaṅ paccayā ekacittakkhaṇe nāmarūpaṅ natthi, yassa salāyatanaṅ aññamaññapaccayo bhavēyya, tasmā catutthavāre chaṭṭhāyatanaṅ paccayā pi nāmarūpaṅ ti yaṅ labbhati, tad eva gahitaṅ ti esa aññamaññacatukka viseso.

Avijjāmūlakanayamātikā.

Idāni sankhārapaccayā avijjā ti sankhāramūlakanayo āradhho. Tatthā pi¹ yathā avijjāmūlake, evaṅ cattāri catukkāni solasa ca vārā veditabbā. Paṭhamacatukka pana paṭhamavāram eva dassetvā desanā sankhittā. Yathā c' ettha, evaṅ viññānamūlakādisu pi.² Tattha sabbesv' eva tesu sankhāramūlakādisu aṭṭhasu nāyesu sankhārapaccayā avijjā ti ādinā nayena saha-jātādi-paccayavasena avijjāya sankhāradipaccayataṅ dassetvā puna avijjāpaccayā sankhāro ti ādinā nayena ekacittakkhaṇe pi paccayākāracakkassa pavatti dassitā. Kasmā³ pana bhavamūlakā jātijarāmarānamūlakā vā nayā na vuttā? Kiṅ bhavapaccayā avijjā na hotīti? Na no hoti; Sankhārapaccayā avijjā ti evam ādisu pana vuccamānesu na koci bhavapariyāpanno dhammo avijjāya paccayo na vutto; tasmā apubbassa aññassa avijjāpaccayassa⁴ vattabbassa abhāvato bhavamūlako nayo na vutto. Bhavaggahaṇena ca avijjā pi sangahaṅ gacehati; tasmā bhavapaccayā avijjā ti vuccamāne avijjāpaccayā avijjā ti pi vuttaṅ siyā. Na ca ekacittakkhaṇe avijjā avijjāya paccayo nāma hoti. Tattha pacchinnattā⁵ va⁶ jātijarāmarānamūlakā pi nayā na gahitā. Api ca bhavē jātijarāmarānāni pi antodaghāni. Na c' etāni⁷ ekacittakkhaṇe avijjāya paccayā hontīti bhavamūlakā jātijarāmarānamūlakā vā nayā na vuttā ti.

Mātikākathā.

Idāni yathā heṭṭhā cittuppādakaṇḍe kusalattikaṅ ādiṅ katvā nikkhittamātikāya paṭipāṭiyā paṭhamaṅ kusalaṅ bhājitaṅ, tathā idha mātikāya anikkhittattā paṭhamaṅ kusalaṅ anāmasitvā avijjāpaccayā sankhāro ti akusaladhammavasena mātikāya nikkhittattā nikkhepapaṭipāṭiyā va avijjādīni

¹ S.R. Tattha hi.

² S. ti.

³ P. Tasmā.

⁴ H. avijjāya°.

⁵ S.R. paric°.

⁶ S.R.H. ca.

⁷ S.R. ca tāni.

paṭiccasamuppādangāni bhājetvā dassetuṃ *katame dhammā akusalā* ti¹ ādim āha. Tass' attho heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe vuttanayen' eva veditabbo.

Yasmā pana ekacittakkhaṇe taṇhāya ca kāmupādānassa² sambhavo natthi, tasmā yaṃ ettha taṇhāpaccayā upādānaṃ labbhati, tad eva dassetuṃ *ditthi ditthigatan* ti ādi vuttaṃ. Bhavaniddese ca yasmā upādānaṃ sankhārakkhandhe³ sangahaṃ gacchati, tasmā *thapetvā upādānaṃ vedanākkhandho saññākkhandho sankhārakkhandho viññāṇakkhandho* ti vuttaṃ. Evaṃ hi vuccamāne⁴ upādānassa upādānapaccayattaṃ āpajjeyya. Na ca tad eva tassa paccayo hoti. Jātiādiniddesesu yasmā ete arūpadhamānaṃ jāti-ādayo, tasmā *khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā, cuti cavanatā* ti na vuttaṃ.

Evaṃ paṭhamavāraṃ niṭṭhāpetvā puna dutiyavāre yasmiṃ samaye paṭhamavārena paccayākāro dassito, tasmiṃ yeva samaye aparena pi nayena paccayākāraṃ dassetuṃ visuṃ samavavattānavāraṃ avatvā *tasmiṃ samaye aviñjāpaccayā sankhāro* ti ādinā va nayena desanā katā. Tattha *thapetvā phassan* ti idaṃ yasmā phasso pi nāma-pariyāpanno, tasmā phassassa nāmato nīharaṇatthaṃ vuttaṃ. Tatiyavāre yassa cittasamutṭhānarūpassa viññānaṃ paccayo, tasmiṃ pavattamāne⁵ yasmā ten' upatthaddhānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ upacittattaṃ paññāyati, tasmā *cakkhāyatanassa upacayo* ti ādi vuttaṃ. Yasmā ca kammajarūpassa pi tasmiṃ samaye vattamānassa viññānaṃ pacchājātapaccayena paccayo hoti, tasmā pievaṃ vuttaṃ. Tattha kiñcāpi kammajaṃ cittasamutthānaṃ ti dve 'va santatiyo gahitā, itarā pi pana dve santatiyo gahe-tabbā. Tāsaṃ pi hi viññānaṃ paccayo hoti yeva. Catutthavāre pana yasmā ekacittakkhaṇe pi mahābhūtarūpapaccayā cakkhāyatanādīni,⁶ hadayarūpapaccayā chaṭṭhāyatanāṃ, nāmapaccayā ca pacchājātasahajātādi-vasena yathānurūpaṃ sabbāni pi pavattanti, tasmā *tattha katamaṃ nāmarūpapaccayā salāyatanāṃ? cakkhāyatanan* ti ādi vuttaṃ.

Pathamacatukkaniddeso.

¹ Vbh. 144-8; Dhs. § 365 f.

³ S.R. °khandha.

⁵ S. vatta°.

² H.S. add ca.

⁴ H.S.R. avuc°.

⁶ S.R. add pi.

Dutiyacatukke¹ sabbaṃ uttānam eva.

Tatīyacatukke² yassa sampayuttapaccayabhāvo na hoti, yassa ca hoti, taṃ viṣuṃ dassetuṃ idaṃ vuccati viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttaṃ nāman ti ādi vuttaṃ.

Tatīyacatukkaniddeso.³

Catutthacatukke⁴ phassapaccayā nāmaniddese kiñcāpi *thapetvā phassaṃ vedanākkhandho . . . pe . . . viññāṇakkhandho, idaṃ vuccati phassapaccayā nāman ti*⁵ vuttaṃ, tathā pi anantaratītapādaniddese *thapetvā phassaṃ vedanākkhandho . . . pe . . . viññāṇakkhandho* ti vuttattā avuttam pi taṃ vuttam eva hoti. Yad eva hi nāmaṃ phassassa paccayo, phasso pi tass' eva paccayo ti.

Catutthacatukkaniddeso.

Yathā c' āyaṃ catutthacatukke soḷasavārappabhedo avijjāmūlako paṭhamanayo etasmiṃ⁶ paṭhamākusalacitte pakāsito, evaṃ sankhāramūlakādayo aṭṭha nayā pi veditabbā. Pāli pana sankhittā. Evam eva⁷ tasmiṃ paṭhamākusalacitte yeva nava nayā, chaṭṭiṃsa catukkāni, catucattāliṣādhikaṇi ca vārasataṃ hotīti veditabbāṃ.

[Akusalaniddesa]

Idāni iminā va nayena sesākusalacittesu pi paccayākāraṃ dassetuṃ *Katame dhammā akusalā* ti⁸ ādi āraddhaṃ. Tattha yasmā diṭṭhivippayuttesu taṇhāpaccayā upādānaṃ n' atthi, tasmā upādānaṭṭhāne upādānaṃ viya dalhanipātinā adhimokkhena padaṃ pūritaṃ. Domanassa-sahagatesu ca yasmā vedanāpaccayā taṇhā pi n' atthi, tasmā taṇhāṭṭhāne taṇhā viya balavakilesena paṭighena padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhāne adhimokkhen' eva. Vicikicchā-sampayutte pana yasmā sannīṭṭhānābhāvato adhimokkho pi natthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesabhūtāya vicikicchāya padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhānaṃ parihīnam eva. Uddhaccasampayutte pana yasmā adhimokkho atthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesena uddhaccena padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhāne adhimokkhen' eva. Sabbath' eva ca visesamattaṃ dassetvā pāli sankhittā.

¹ Vbh. 148-53.

² Vbh. 153-8.

³ S.R. om.

⁴ Vbh. 158-64.

⁵ H.S.R. add na; Vbh. 161.

⁶ S.R. ekasmiṃ.

⁷ H. evaṃ.

⁸ Vbh. 164.

Yo c' āyaṅ viseso dassito, tattha kevalaṅ adhimokkhaniddeso va apubbo, sesaṅ heṭṭhā āgatam eva.

Adhimokkhaniddese pana adhimuccanavasena *adhimokkho*. Adhimuccati vā tena ārammaṇe cittaṅ, nibbicikicchātāya sanniṭṭhānaṅ gacchatī ti *adhimokkho*. Adhimuccanākāro *adhimuccanā*. Tassa cittassa, tasmiṅ vā¹ ārammaṇe adhimuttatā ti *tadadhimuttatā*. Sabbacittesu ca paṭhamacitte vuttanayen' eva nayacatukkavārappabhedo veditabbo. Kevalaṅ hi vicikicchā-sampayutte upādānamūlakassa nayassa² abhāvā aṭṭha nayā, dvattiṅsa catukkāni, aṭṭhavīsādhikaṅ ca vārasataṅ hotīti.

Akusalaniddeso.

[*Kusalaniddesa*]

Idāni iminā va³ nayena kusalacittādisu pi paccayākāraṅ dassetuṅ *Katame dhammā kusalā* ti⁴ ādi āradhaṅ. Yathā pana akusale paṭhamaṅ mātikaṅ nikkhipitvā pacchā niddeso kato, na tathā idha. Kasmā? Appaṇāvāre nānattasambhavato. Lokiyakusalādisu hi tesāṅ dhammānaṅ dukkhasaccapariyāpannattā *evam etassa kevalassa dukkhakkhandhassā* ti appaṇā hoti; lokuttarakusalādisu *evam etesaṅ dhammānaṅ* ti;⁵ tasmā ettha sādharānato mātikaṅ ṭhapetuṅ na sakkā ti pāṭiyekkaṅ tesāṅ tesāṅ kusalādīnaṅ mātikaṅ uddisitvā va niddeso kato ti. Tattha yasmā ekacittakkhāne kusalasankhārena saddhiṅ avijjā natthi, tasmā taṅ avatvā avijjā viya akusalānaṅ kusalānaṅ mūlato kusalamūlaṅ, taṅhupādānānaṅ ca abhāvato⁶ taṅhāṭṭhāne taṅhā viya ārammaṇe ajjhogāḷho pasādo, upādānaṭṭhāne upādānaṅ viya dalhanipātī nāma adhimokkho vutto. Sesaṅ heṭṭhā vuttanayen' eva veditabban ti.

Kusalaniddeso.

[*Avyākataniddesa*]

Avyākataṅ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe āgatapaṭipāṭiyā va vibhattaṅ. Sabbavāresu ca avijjāmūlakā nayā parihīnā. Kasmā? Avijjāṭṭhāne ṭhapetabbassa abhāvato. Kusala-

¹ R. o'.

² S.R. om.

³ R. om.

⁴ Vbh. 169.

⁵ Vbh. 172.

⁶ °vatā all MSS.

cittesu hi avijjāṭhāne ṭhapetabbaṃ kusalamūlaṃ¹ atthi, cakkhuviññāṇādisu² natthi. Sahetukesu pana kiñcāpi atthi; evaṃ sante pi idha pacchinnattā³ tattha na gahitaṃ. Pañcaviññāṇasote sotapatitā va hutvā desanā katā ti veditabbā. Visesto pan' ettha cakkhuviññāṇādisu taṇhāṭhānaṃ upādānaṭṭhānaṃ ca parihīnaṃ. Kasmā? Taṇhāṭhānārahassa balavadhammassa abhāvā, adhimokkharahitattā ca. Sesāhetukesu taṇhāṭhānam eva parihīnaṃ. Sahetukesu pasādasabbhāvato⁴ taṇhāṭhāne pasādena padaṃ pūritaṃ. Evam ettha kusalākusalavipākesu cakkhuviññāṇādisu sankhāra-viññāṇānāma-chaṭṭhāyatana-phassa-vedanā-mūlakā cha cha; sesāhetukesu adhimokkhamūlakena saddhiṃ satta satta; sahetukesu pasādamūlakena saddhiṃ aṭṭha aṭṭha nayā veditabbā.

Tattha⁵ cakkhuviññāṇādisu pi catunnam pi catukkānaṃ ādivāro va vutto. Dutiyavāro paccayavisesaṭṭhena labbhamaṇo pi na vutto. Tatiyacatutthavārā asambhavato yeva. Rūpamissakā hi te; na ca cakkhuviññāṇādinī rūpaṃ samuṭṭhāpenti. Yathā ca paṭhamacatukke dve vārā labbhanti, evaṃ sesacatukkesu pi. Tasmā paṭhamacatukke dutiyavāro, sesacatukkesu ca dve dve vārā avuttā pi vuttā va hontīti veditabbā. Sesāhetukāvyaṅkate sabbacatukkesu sabbe pi vārā labbhanti. Idha pacchinnattā³ pana parato na gahitā. Sotapatitā va hutvā desanā katā ti. Sesa-sahetukāvipākesu pi es' eva nayo, aññatra arūpāvaca-ravipākā. Arūpāvaca-ravipākasmīṃ hi vāradvayam eva labbhatīti.

Avyākataniddeso.

[*Avijjāmūlakakusalāniddesa*]

Idāni aparena pariyāyena ekacittakkhāṇe paccayākāraṃ dassetuṃ puna *Katame dhammā kusalā* ti ādi āradhāṇaṃ.⁶ Tattha avijjāpaccayā ti upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Ten' eva niddesavāre *tattha katamā avijjā* ti avibhājitvā *tattha katamo avijjāpaccayā sankhāro* ti vibhattaṃ. Kusala-

¹ S.R. °mūlakaṃ.

³ S.R. paric°.

⁵ P. tassa; R. om.

² S.R. *add* avyākata-mūlaṃ.

⁴ S.R. phassādisambhavato.

⁶ *Vbh.* 184.

cetanā-sankhāto hi sankhāro yeva tasmiṃ samaye cittena sahaḥajāto hoti, na avijjā. Tattha lokiyakusālassa heṭṭhā suttantabhājanīye vuttanāyena' eva avijjā paccayo hoti. Yasmā pana appahīnāvijjo avijjāya pahānatthaṃ lokuttaraṃ bhāveti, tasmā tassāpi samatikkamavasena paccayo hoti. Avijjāvato yeva hi kusalāyūhanaṃ hoti, na itarassa. Tattha tebhūmakakusāle sammohavasena pi samatikkamabhāvanāvasena pi āyūhanaṃ labbhati. Lokuttare samuccheda-bhāvanāvasenāti.

Sesaṃ vuttanāyama eva. Ayaṃ pana viśeso: yathā heṭṭhā ekekakusāle catunnaṃ catukkānaṃ vasena nava soḷasakā laddhā, tathā idha na labbhanti. Kasmā? Avijjāya avigata-sampayutta-añña-mañña-paccayābhāvato. Upanissayavase-na paṇ' ettha paṭhamacatukkama eva labbhati. Tam pi paṭhamavāraṃ eva dassetvā sankhittaṃ, nīharitvā pana dassetabban ti.

Avijjāmūlakakusalāniddeśo.

Idāni avyākatesu pi aparena' eva nayena paccayākāraṃ dassetuṃ *Katame dhammā avyākātā* ti¹ ādi āradhāṃ. Tattha kusalamūlapaccayā ti idama pi upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Kusalavipākassa hi kusalamūlaṃ, akusalavipākassa ca akusalamūlaṃ upanissayapaccayo hoti. Nānākhāṇikakamma-paccaye pana vattabbaṃ eva natthi. Tasmā esa upanissayapaccayena ceva nānākhāṇikakamma-paccayena ca paccayo hoti. Ten' eva niddeśavāre *tattha katamaṃ kusalamūlaṃ* ti avibhājitvā *Tattha katama kusalamūlapaccayā sankhāro* ti vibhāttaṃ; akusalavipāke² pi es' eva nayo. Avijjāmūlakakusalāniddeśe viya ca imasmim pi vipākaniddeśe paṭhamaṃ paccayacatukkama eva labbhati. Tam pi paṭhamavāraṃ dassetvā sankhittaṃ. Tasmā ekekasmaṃ vipākacitte ekama-ekassa' eva catukkassa vasena kusalamūlake akusalamūlake ca naye vārapabbhedo veditabbo.

Kiriya-dhammānaṃ pana yasmā neva avijjā, na kusalā-kusalamūlāni upanissayapaccayataṃ labhanti, tasmā kiriya-vāseṇa paccayākāro na vutto ti.

¹ *Vbh.* 180.

² S.R. akusalamūla°.

Evam esa :

Akusalakusalāvyākata¹-dhammesu anekabhedato vatvā
 kusalākusalānaṃ pana, vipāke ca upanissayavasena
 puna ekadhā va vutto, vādippavarena paccayākāro
 dhammappaccayabhede, ñāṇassa pabhedajananatthaṃ.
 pariyatti-savaṇa-cintana-paṭipattikkamavivajjitānaṃ ca
 yasmā ñāṇapabhedo, na kadāci pi hoti etasmiṃ,
 pariyatti-savaṇa-cintana-paṭipattikkamato sadā dhīro
 tattha kayirā, na h' aññaṃ, karaṇīyatarāṃ tato atthī ti.
Abhidhammabhājanīyaṃ.

*Ayaṃ pana Paccayākāro Suttanta-Abhidhammabhājanīya-
 vasena dve-parivattam eva nīharitvā bhājetvā dassito hoti.*

Paṭiccasamuppādavibhanganiddeso.

¹ P.R. °lavyākata.

SATIPATTHĀNAVIBHANGA

Idāni tadanantare Satipaṭṭhānavibhange *cattāro* ti gaṇana-paricchedo. Tena na tato heṭṭhā, na uddhan ti satipaṭṭhāna-paricchedaṇ ḍipeti.

Satipaṭṭhānā ti tayo satipaṭṭhānā: satigocarō pi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatā pi, sati pi. *Catunnaṇ bhikkhave satipaṭṭhānānaṇ samudayaṇ ca atthagamaṇ ca desessāmi, taṇ sunātha, sādhucaṇ manasikarotha . . . pe . . . Ko ca bhikkhave kāyassa samudayo? Ahārasamudayā¹ kāyassa samudayo** ti ādisu hi satigocarō satipaṭṭhānan ti vuccati. Tathā *Kāyo upaṭṭhānaṇ, no sati. Sati upaṭṭhānaṇ ceva sati cāti†* ādisu.

Tass' attho: patiṭṭhāti asmin² ti paṭṭhānaṇ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānaṇ. Padhānaṇ³ ṭhānan ti vā paṭṭhānaṇ; satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānaṇ, hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

Tayo satipaṭṭhānā yad ariyo sevati, tad ariyo sevamāno sathā gaṇaṇ⁴ anusāsītum arahaṇi tiṭ ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatā satipaṭṭhānan ti vuttā. Tass' attho paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṇ; pavat-tayitabbato ti attho. Kena paṭṭhapetabbato ti? Satiyā. satiyā paṭṭhānaṇ satipaṭṭhānaṇ. *Cattāro satipaṭṭhānā bhāvītā bhūṭikatā satta bojjhange paripūrenti⁵* § ti ādisu pana sati yeva satipaṭṭhānan ti vuccati.

Tass' attho: patiṭṭhātīti paṭṭhānaṇ. Upaṭṭhāti, okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho. Sati yeva paṭṭhānaṭṭhena⁶ satipaṭṭhānaṇ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati; upaṭṭhānaṭ-

* S. v, 184, *with* sādhucaṇ manasikarotha omitted.

† Pts. i. p. 183; ii. p. 232, 233.

‡ M. iii, 216.

§ S. v, 73.

¹ S.R. °dayo.

² S.R. taamin.

³ B.H. Paṭṭhānaṇ.

⁴ S.R. gaṇam.

⁵ S.R. °pūressanti.

⁶ P.R. paṭṭhānaṇ.

thena paṭṭhānaṃ; iti sati ca sā paṭṭhānaṃ cāti pi satipaṭṭhānaṃ. Idam idha adhippetāṃ. Yadi evaṃ; kasmā satipaṭṭhānā ti bahuvacanaṃ katan ti? satiyā bahuttā; ārammaṇabhedena hi bahudhā katā satiyā ti.

Kasmā pana Bhagavatā cattāro va satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikā ti? Veneyya-hitattā; taṇhācaritadīṭṭhi-carita-samathayānika-vipassanāyānikesu hi manda-tikkhavasena dvidhā pavattesu: mandassa taṇhācaritassa olārikaṃ kāyānupassanā - satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo; tikkhassa sukhamaṃ vedanānupassanā-satipaṭṭhānaṃ. Dīṭṭhicaritassa pi mandassa nātipphabhedagataṃ cittānupassanā-satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo; tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanā-satipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo; tikkhassa olārikārammaṇe asaṅghahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassāpi mandassa nātipphabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ; tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattāro va vuttā anūnā anadhikā ti.

Subha - sukha - nicca - attabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho.¹ Tattha subhavipallāsavipallatthā² sattā. Tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ niccaṃ attā ti gahitesu pi ca vedanādisu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā. Etesu ca nicca-attabhāva³-vipallāsavipallatthā² sattā; tesāṃ tattha dukkhādibhāvadassanena⁴ tesāṃ⁵ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttānīti evaṃ subha-sukha-nicca-attabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā cattāro va vuttā anūnā anadhikā ti veditabbā.

Na kevalaṃ ca vipallāsappahānattham eva, atha kho caturogga - yogāsava - gantha - upādāna - agatippahānattham pi catubbidhāhāraparīṇatthaṃ ca cattāro va vuttā ti pi veditabbā.

Ayaṃ tāva pakaraṇanayo. Aṭṭhakathāyaṃ pana saraṇavasena ceva ekatta⁶-samosaraṇavasena ca ekam eva sati-paṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāro ti etad eva vuttaṃ.

¹ S.R. *add va.*

² B.H.P. °laṭṭhā.

³ S.R. *om. bhāva.*

⁴ S.R. °nen' ev'.

⁵ S.R. *esaṃ.*

⁶ P. *ekattha.*

Bhikkhunī-ādayo pi bhāventi, bhikkhū pana aggaparisā. Iti aggaparisattā idha bhikkhū ti ālapati. Paṭipattiyā vā bhikkhu-bhāvadassanato evam āha. Yo hi idaṅ paṭipattiṅ paṭipajjati, so bhikkhu nāma hoti. Paṭipannako hi devo vā hotu, manusso vā, bhikkhū ti sankhyaṅ gacchati yeva. Yath' āha:

*Alankato ce pi samaṅ careyya
Santo danto niyato brahmacārī,
Sabbesu bhūtesu nidhāya danḍaṅ,
So brāhmaṇo, so samaṇo, sa bhikkhū ti.**

Ajjhattan ti niyakajjhattaṅ adhippetāṅ. Tasmā *ajjhattaṅ kāye* ti attano kāye ti attho.

Tattha *kāye* ti rūpakāye; rūpakāyo hi idha angapaccangānaṅ kesādīnaṅ ca dhammānaṅ samūhaṭṭhena hatthikāya-assakāya-rathakāyādayo¹ viya kāyo ti adhippeto. Yathā ca² samūhaṭṭhena, evaṅ kucchitānaṅ āyanaṭṭhena³; kucchitānaṅ hi paramajecchānaṅ so āyo ti pi kāyo. Āyo ti uppatti-deso. Tatrāyaṅ vacanattho: āyanti tato ti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṅ kesādīnaṅ āyo ti kāyo. *Kāyānupassī* ti kāyānupassanasīlo,⁴ kāyaṅ vā anupassamāno. Kāye ti ca vatvā pi puna kāyānupassī ti dutiyaṅ kāyaggaḥaṇaṅ asammissato vavatthāna-ghanavinibbhogādi-dassanattaṅ katan ti veditabbaṅ. Tena na kāye yeva⁵ vedanānupassī, cittadhammānupassī vā; atha kho kāye kāyānupassī yevāti kāyasankhāte vatthusmiṅ kāyānupassanākārass' eva dassanena asammissato vavatthānaṅ dassitaṅ hoti. Tathā na kāye angapaccangavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādi-vinimutta-itthi-purisānupassī; yo pi c' ettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasankhāto kāyo, tatthāpi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya angapaccangasamūhānupassī. Nagarāvayavānupassako viya kesalomādi-samūhānupassī. Kadalikhandhapattavaṭṭi-vinibhuñjako⁶ viya rittamuṭṭhi-vini-

* For third line cf. S-N. ver. 629.

¹ S.R. om. assakāya-rathakāya.

² S.R. om.

³ H. āyaṭṭhena.

⁴ S.R. kāyaṅ anu°.

⁵ S. om.

⁶ H. °bhujjako.

veṭhako viya ca bhūtipādāyasamūhānupassī yevāti nā-nappakārato samūhavasena¹ kāyasankhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na h' ettha yathāvutta-samūhavinimutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati; yathāvutta-dhammasamūhamatte yeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṅ karonti. Ten' āhu Porāṇā:

Yaṅ passati na taṅ diṭṭhaṅ, yaṅ diṭṭhaṅ taṅ na passati.
Apassaṅ bajjhate mūlho; bajjhamāno na muccatīti.

Ghanavinibbhogādi-dassanatthan ti vuttaṅ; ādi-saddena c' ettha ayam pi attho veditabbo: Ayaṅ hi etasmiṅ kāye kāyānupassī yeva, na aññadhammānupassī. Kiṅ² vuttaṅ hoti? Yathā anudakabhūtāya pi marīciyā udakānupassino honti, na evaṅ aniccadukkhānatta-asubhabhūte yeva imasmiṅ kāye nicca-sukha-atta-subhabhāvānupassī,³ atha kho kāyānupassī, nicca-dukkhānatta-asubhākāra-samūhānupassī yevāti vuttaṅ hoti.

Athavā y' vāyaṅ Mahāsatiṭṭhāne *Idha bhikkhave bhikkhu araṇṇagato vā . . . pe . . . so sato va assasati* ti* ādinā nayena assāsapassāsādi cunnakajāta⁴-atṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca *Idh' ekacco paṭhavīkāyaṅ aniccato anupassati*, tathā *āpokāyaṅ, tejokāyaṅ, vāyokāyaṅ, kesakāyaṅ lomakāyaṅ chavīkāyaṅ, cammakāyaṅ, maṅsakāyaṅ, ruhrakāyaṅ, nahārukāyaṅ, atṭhīkāyaṅ, atṭhīmīṅjakāyaṅ*† ti Paṭisambhidāyaṅ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṅ yeva kāye anupassanato kāye kāyānupassī ti evam pi attho daṭṭhabbo.

Athavā kāye ahan ti vā, maman ti vā evaṅ gahetabbassa kassaci ananupassanato pi tassa tass' eva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato⁵ kāye kesādi-dhammasamūha-sankhāte kāyānupassī ti evam attho daṭṭhabbo. Api ca *Imasmiṅ kāye aniccato anupassati, no niccato*‡ ti ādinā anukkamena Paṭisambhidāyaṅ āgatanayassa sabbass' eva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasankhātassa kā-

* D. ii, 291.

† Pts. ii. p. 232.

‡ Ibid.

¹ S.R. *add ca*; H. °vasen' eva.² S.R. °passī ti.³ S.R. *om. bhāva*.⁴ H. °cunṇika°.⁵ R. dassanato.

yassa anupassanato pi kāye kāyānupassī ti evam pi attho daṭṭhabbo. Tathā hi ayaṅ¹ kāye kāyānupassanā-paṭipadaṅ paṭipanno bhikkhu imaṅ kāyaṅ aniccānupassanādīnaṅ sat-tannaṅ²anupassanānaṅvasena aniccato anupassati, no niccato; dukkhato anupassati, no sukhato; anattato anupassati, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no rajjati; nirodheti, no samudāneti; paṭinissajjati, no ādiyati. So taṅ aniccato anupassanto niccasaññaṅ pajahati. Dukkhatto anupassanto sukhasaññaṅ pajahati. Anattato anupassanto attasaññaṅ pajahati. Nibbindanto nandiṅ pajahati. Virajjanto rāgaṅ pajahati. Nirodhento samudayaṅ pajahati. Paṭinissajjento ādānaṅ pajahatīti veditabbo.

Viharaṭī ti catusu iriyāpathavihāresu aññataravihāra³-samāyoga - paridīpanam etaṅ. Ekaṅ iriyāpathabādhanāṅ aparena⁴ iriyāpathena vicchinditvā apatamānaṅ⁵ attabhāvaṅ harati pavattetīti attho.

Bahiddhā kāye ti parassa kāye.

Ajjhattabahiddhā kāye ti kālena attano kāye, kālena parassa kāye. Paṭhamanayena hi attano kāye kāyapariggaho vutto. Dutīyanayena parassa kāye. Tatiyanayena kālena attano kālena parassa kāye. Ajjhatabhiddhā pana ghaṭitārammaṅaṅ nāma natthi. Paṅṅakammaṭṭhānassa pana aparāparaṅ sañcaraṅakālo ettha kathito.

Ātāpī ti kāyapariggāhakaviriya - samāyoga - paridīpanam etaṅ. So hi yasmā tasmiṅ samaye yaṅ taṅ viriyaṅ tīsu bhavesu kilesānaṅ ātāpanato ātāpo ti vuccati, tena samannāgato hoti; tasmā ātāpī ti vuccati.

Sampajāno ti kāyapariggāhakena sampajāññasankhātena ñānena samannāgato.

Satimā ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato.

Ayaṅ pana yasmā satiyā ārammaṅaṅ pariggahetvā paññāya anupassati; na hi sati-virahitassa anupassanā nāma atthi, ten' ev' āha: *Satiṅ ca khvāhaṅ bhikkhave sabbatthikaṅ vadāmī* ti;* tasmā ettha kāye kāyānupassī viharatī ti ettāvata kāyānu-

* S. v, 115.

¹ S.R. om.

² S.R. aṭṭhannaṅ.

³ S.R. aññatarassa.

⁴ S.R. aññatarena.

⁵ B. apatha°.

passanā-satipaṭṭhānakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Athavā yasmā anātāpino anto-sankhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassatī upāyāpariccāge anupāyapariggahe ca asamattho va hoti, ten' assa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanattaṃ *āṭāpī sampajāno satimā* ti idaṃ vuttaṃ ti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanā-satipaṭṭhānaṃ sampayogaṅgaṃ ca dassetvā idāni pahānangaṃ dassetuṃ *vineyya loke abhijjhādomanassa* ti vuttaṃ.

Tattha *vineyyā* ti tadangavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā.

Loke ti ettha¹ y' vāyaṃ ajjhattādi-bhedo kāyo pariggahito, sv' eva idha loko nāma. Tasmīṃ loke abhijjhādomanassaṃ vinayitvā ti attho. Yasmā pan' ettha abhijjhāgahaṇena kāmaccchando, domanassaggahaṇena vyāpādo sangahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpanna-balavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. Visesena c' ettha abhijjhāvinayena kāyasampatti-mūlakassa anurodhassa; domanassavinayena kāyavipatti-mūlakassa virodhassa; abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā; domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā; abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa²; domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthata³ ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa yad ayaṃ⁴ anurodhavirodha-vippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepa-bhūtāpanayana-virahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto c' esa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtaṃ ca anapanento yogasamattho hotīti.

Aparo nayo: *kāye*¹ *kāyānupassī* ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. *Viharaṭī* ti ettha vutta-vihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ. *Atāpī* ti ādisu ātāpeṇa sammappadhānaṃ; satisampajāññena sabbatthakakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇupāyo vā; satiyā vā kāyānupassanā-vasena paṭiladdha-samatho; sampajāññena

¹ S.R. om.

² S.R. pekkhanassa.

³ S.R. yogasampattitā.

⁴ B.P. hadayaṃ; H. yvāyaṃ.

vipassanā; abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttan ti veditabbaṃ. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsatiipaṭṭhānud-deassa¹ attha-vaṇṇanā.

Vedanānupassanā-satiipaṭṭhānuddesādisu pi ajjhātādīni vuttanayen' eva veditabbāni. Etesu pi hi attano vedanādisu, parassa vedanādisu, kālena attano kālena parassa vedanādisūti tividho pariggaho vutto.

Vedanāsu vedanānupassī ti ādisu ca vedanādināṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ² vuttanayen' eva veditabbaṃ. *Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassī* ti ettha pana vedanā ti tisso vedanā. Tā ca lokiyā eva. Cittam pi lokiyaṃ; tathā dhammā. Tesāṃ vibhāgo niddesavāre pākāṭo bhavissati. Kevalaṃ pan' idha yathā vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto vedanāsu vedanānupassī ti veditabbo. Esa nayo citta-dhammesu.

Kathaṃ ca vedanā anupassitabbā ti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha:

*Yo sukhaṃ dukkhato adda³, dukkham addakki sallato,
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakki⁴ naṃ aniccato,
Sa ve sammadaso⁵ bhikkhu, upasanto carissatī ti.**

Sabbā eva c' etā dukkhā ti pi anupassitabbā. Vuttaṃ h' etaṃ⁶: *Yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasmin ti vadāmī* ti. † Sukhadukkhato⁷ pi ca anupassitabbā, yathāha: *Sukhā vedanā thiti-sukhā viparināma⁸-dukkhā* ti † sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Api ca aniccādi-satta-anupassanā-vasena pi anupassitabbā. Sesāṃ niddesavāre yeva pākāṭaṃ bhavissati.

Cittadhammesu pi cittaṃ tāva ārammaṇādhipati-sahajāta-bhūmi-kamma-vipāka-kiriyaḍi-nānatta-bhedānaṃ aniccādi-anupassanānaṃ⁹ niddesavāre āgatasarāgādi-bhedānaṃ ca va-

* S. iv, 207, but ending pariṇānāti vedanā.

† S. ii, 53.

‡ M. i, 303.

¹ S.R. °nuddesa.

² S.R. °nāya.

³ P. 'ddakki.

⁴ B. adakki; P. addakkiḥ.

⁵ P. saccadaso.

⁶ P.S.R. c' etaṃ.

⁷ S.R. Sukhā°.

⁸ B.H. °nāmā.

⁹ B.P. °ādinupas°

sena anupassitabbaṃ. Dhammā salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇānaṃ, suññatā-dhammassa aniccādi-sattānupassanānaṃ niddesavāre āgata-santāsantādi-bhedānaṃ c' eva vasena anupassitabbā. Sesaṃ vuttanayam eva.

Kāmaṃ c' ettha yassa kāyasankhāte loke abhiijhādomanasasāṃ pahīnaṃ, tassa vedanādi-lokesu pi taṃ pahīnam eva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇika-satipaṭṭhāna-bhāvanā-vasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā ekattha pahīnaṃ sesesu pi pahīnaṃ hoti, ten' ev' assa tattha pahāna-dassanattam pi evaṃ vuttan ti veditabban ti.¹

Uddesavārakathā nitṭhitā.

Idāni seyyathāpi nāma cheko vilivakārako² thūlakilañja-saṅhakilañja-cangoṭaka³-pelā-putādinī upakaraṇāni kattukāmo ekaṃ mahāveluṃ labhitvā catudhā bhinditvā tato ekekaṃ velukhaṇḍaṃ gahetvā phāletvā taṃ taṃ upakaraṇaṃ kareyya, yathā vā pana cheko suvaṇṇakāro nānāvihitaṃ piḷandhanavikaṭṭhaṃ kattukāmo suparisuddhaṃ suvaṇṇaghāṭikaṃ labhitvā catudhā chinditvā tato ekekaṃ koṭṭhāsaṃ gahetvā taṃ taṃ piḷandhanaṃ kareyya, evam eva Bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānaṃ anekappakāraṃ visesādhigamaṃ kattukāmo ekam eva sammāsaṭṭhaṃ: *Cattāro satipaṭṭhānā: idha bhikkhu ajjhataṃ kāye kāyānupassī viharatī* ti ādinā nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā⁴ tato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā vibhajanto: *Kathaṃ ca bhikkhu ajjhataṃ kāye* ti ādinā nayena niddesavāraṃ vattum āradhho.

Tattha *kathaṃ cā* ti ādi vitthāretuṃ kathetukamyatā pucchā. Ayaṃ paṇ' ettha sankhepattho: kena ca ākāreṇa kenappakāreṇa bhikkhu ajjhataṃ kāye kāyānupassī viharatī? Sesapucchā-vāsesu pi es' eva nayo.

Idha bhikkhū ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayaṃ h' ettha⁵ idha-saddo ajjhattādi-vasena sabbappakārakāyānupassanā⁶-nibbattakassa puggalassa sannissayabhūta-sāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttaṃ h' etaṃ: *Idh' eva bhikkhave samaṇo . . . pe . . . suññā parappavādā*

¹ S.R. om. ti.

² B. vilippa°; H. vilibba°; S.R. kilañja°.

³ B.H. °cangoṭaka.

⁴ S.R. chin°.

⁵ P. c' ettha.

⁶ S.R. °pakāreṇa°.

*samaṇeha*¹ *aññe*² ti.* Tena vuttaṅ imasmiṅ sāsane bhikkhū ti. *Ajjhattaṅ kāyaṅ* ti attano kāyaṅ. *Uddhaṅ pādatalā* ti pādatalato upari. *Adho kesamatthakā* ti kesaggato heṭṭhā. *Tacaparīyantaṅ* ti tiriyaṅ tacaparicchinnaṅ. *Pūraṅ nānappakārassa asucino paccavekkhātī* ti nānappakārakesādi-asucibharito³ ayaṅ kāyo ti passati. Kathaṅ? Atthi imasmiṅ kāye kesā . . . pe . . . muttan ti. Tattha *atthī* ti saṅvijjanti. *Imasmin* ti y' vāyaṅ uddhaṅ pādatalā adho kesamatthakā tiriyaṅ tacaparīyantaṅ pūro nānappakārassa asucino ti vuccati.

Tasmiṅ *kāye* ti sarīre. Sarīraṅ hi asucisañcayato kucchitānaṅ kesādīnaṅ c' eva cakkhurogādīnaṅ ca rogasatānaṅ āyabhūtato kāyo ti vuccati.

Kesā lomā ti ete kesādayo dvattiṅsākārā. Tattha atthi imasmiṅ kāye kesā, atthi imasmiṅ kāye lomā ti evaṅ sambandho veditabbo. Imasmiṅ hi pādatalato paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya tiriyaṅtato⁴ ti ettake vyāmaṅgale kalebare sabbākārena pi vicinantaṅ na koci kiñci muttaṅ vā maṅiṅ vā velūriyaṅ vā agaruṅ vā kunkumaṅ vā kappūraṅ vā vāsacunnādiṅ vā anumattam pi suci-bhāvaṅ passati, atha kho paramaduggandhājegucchaṅ assirīkadassanaṅ nānappakāraṅ kesalomādi-bhedaṅ asuciṅ yeva passati. Tena vuttaṅ *Atthi imasmiṅ kāye kesā lomā . . . pe . . . muttan* ti. Ayam ettha padasambandhato vaṇṇanā.

Imaṅ⁵ pana kammaṭṭhānaṅ bhāvetvā arahattaṅ pāpunitukāmena kulaputtana ādito va⁶ catubbidhaṅ silaṅ sodhetvā suparisuddhasile patiṭṭhitena y' vāyaṅ dasasu palibodhesu palibodho⁷ atthi, taṅ upacchinditvā paṭikkūlamānāsikāra-kammaṭṭhāna-bhāvanāya paṭhamajjhānaṅ nibbattetvā jhānaṅ pādakaṅ katvā vipassanaṅ paṭṭhapetvā⁸ arahattaṅ anāgāmi-phalādisu vā aññatarāṅ pattassa sabbantimena paricchidena sātṭhakathā-pāliya⁹ kataparicayassa tanti-ācariyasāpi kalyāṇamittassa santike uggahetabbaṅ. Visuddhaṅ

* M. i, 63.

1 B. °pebhi.

2 H. aññehī.

3 S.R. °cipūrito.

4 H. parito.

5 H. Idaṅ.

6 S.R. om.

7 R. om.

8 H. pattha°.

9 S.R.H. °kathāya°.

tathārūpaṃ kalyāṇamittaṃ ekavihāre alabhantena tassa vasa-
naṭṭhānaṃ gantvā uggahetabbaṃ.

Tattha catubbidhasilavisodhanaṃ¹ c' eva palibodho² ca,
palibodhupacchedo ca, ācariyassa santikaṃ upasankamana-
vidhānaṃ ca, sabbam pi Visuddhimagge vitthārito kathitaṃ;³
tasmā taṃ tattha kathitanayen' eva veditabbaṃ. Ācariyena
pana kammaṭṭhānaṃ kathentena tividhena kathetabbaṃ:
eko bhikkhu pakatiyā uggahitakammaṭṭhāno hoti, tassa ekaṃ⁴
dve nisajjavāre sajjhāyaṃ kāretvā kathetabbaṃ. Eko santike
vasitvā uggaṇhitukāmo hoti, tassa āgatāgatavelāya katheta-
bbaṃ. Eko uggaṇhitvā aññattha gantukāmo hoti, tassa
nātipapañcaṃ⁵ nātisankhepaṃ katvā nijjaṭaṃ niggaṇṭhikaṃ
kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ. Kathentena kiṃ ācikkhitabbaṃ
ti? Sattadhā⁶ uggahakosallaṃ dasadā ca manasikārako-
sallaṃ ācikkhitabbaṃ.

Tattha vacasā, manasā, vaṇṇato, saṅghānato, disato,
okāsato, paricchato ti evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ
ācikkhitabbaṃ. Imasmiṃ hi paṭikkūlamanasikārakammaṭ-
ṭhāne⁷ yo pi tipiṭako hoti, tenāpi manasikārakāle paṭhamaṃ
vācāya sajjhāyo kātabbo. Ekassa hi sajjhāyaṃ karontass'
eva kammaṭṭhānaṃ pākataṃ hoti, Malayavāsī-Mahādevatthe-
rassa santike ugghitakammaṭṭhānaṃ dvinnāṃ therānaṃ
viva. Thero kira tehi kammaṭṭhānaṃ yācito cattāro māse
imaṃ eva⁸ sajjhāyaṃ karoṭhā ti dvattiṃsākārapāliṃ adāsi.
Te kiñcāpi tesāṃ⁹ dve tayo nikāyā paguṇā, padakkhiṇaggāhi-
tāya¹⁰ pana cattāro māse dvattiṃsākāraṃ sajjhāyantā va
sotāpannā ahesuṃ. Tasmā kammaṭṭhānaṃ kathentena āca-
riyena antevāsiko vattabbo paṭhamaṃ tāva vācāya sajjhāyaṃ
karoḥi ti.

Karontena ca tacapañcakādīni paricchinditvā anuloma-
paṭilomavasena sajjhāyo kātabbo. Kesā, lomā, nakhā, dantā,
taco ti hi vatvā puna paṭilomato taco, dantā, nakhā, lomā,
kesā ti vattabbaṃ. Tad anantaraṃ vakkapañcake maṅsaṃ,
nhāru,¹¹ aṭṭhi, aṭṭhimiṅgaṃ,¹² vakkānaṃ ti vatvā puna paṭilomato

¹ S.R. °sīlasodhanaṃ.

² S.R. dasapali°.

³ Vism. 89 f.

⁴ S.R. eka. ⁵ P. °ca.

⁶ S.R. add ca.

⁷ B.H. paṭikkūla° always.

⁸ B.P.H. evaṃ; Vm. yeva.

⁹ R. nesaj.

¹⁰ B. °gāhikāya.

¹¹ P.S.R. nahāru always.

¹² S.R. °jā.

vakkaṇ, aṭṭhimiñjaṇ, aṭṭhi, nahāru, maṇsaṇ; taco, dantā, nakhā, lomā kesā ti vattabbaṇ. Tato papphāsapañcake hadayaṇ, yakanaṇ, kilomakaṇ, pihakaṇ, papphāsaṇ ti vatvā puna paṭilomato papphāsaṇ, pihakaṇ, kilomakaṇ, yakanaṇ, hadayaṇ; vakkaṇ, aṭṭhimiñjaṇ, aṭṭhi, nahāru, maṇsaṇ; taco, dantā, nakhā, lomā, kesā ti vattabbaṇ. Tato imaṇ tantiṇ anārūlham pi Paṭisambhidāmagge āgataṇ matthalungaṇ* karisāvasāne tantiṇ āropetvā imasmiṇ matthalungapañcake antaṇ, antaṇaṇ, udariyaṇ, karisaṇ, matthalungaṇ ti vatvā puna paṭilomato matthalungaṇ, karisaṇ, udariyaṇ, antaṇaṇ antaṇ; papphāsaṇ, pihakaṇ, kilomakaṇ, yakanaṇ, hadayaṇ; vakkaṇ, aṭṭhimiñjaṇ, aṭṭhi, nahāru, maṇsaṇ; taco, dantā, nakhā, lomā, kesā ti vattabbaṇ. Tato medachakke pittaṇ, semhaṇ, pubbo, lohitaṇ, sedo, medo ti vatvā puna paṭilomato medo, sedo, lohitaṇ, pubbo, semhaṇ, pittaṇ; matthalungaṇ; karisaṇ, udariyaṇ, antaṇaṇ, antaṇ; papphāsaṇ, pihakaṇ, kilomakaṇ, yakanaṇ, hadayaṇ; vakkaṇ, aṭṭhimiñjaṇ, aṭṭhi, nahāru, maṇsaṇ; taco, dantā, nakhā, lomā, kesā ti vattabbaṇ. Tato muttachakke assu, vasā, khelo, singhānikā, lasikā, muttan ti vatvā puna paṭilomato muttaṇ, lasikā, singhānikā, khelo, vasā, assu; medo, sedo, lohitaṇ, pubbo, semhaṇ, pittaṇ; matthalungaṇ, karisaṇ, udariyaṇ, antaṇaṇ, antaṇ; papphāsaṇ, pihakaṇ, kilomakaṇ, yakanaṇ, hadayaṇ; vakkaṇ, aṭṭhimiñjaṇ, aṭṭhi, nahāru, maṇsaṇ; taco, dantā, nakhā, lomā, kesā ti evaṇ kālasatam pi kālasahassam pi kālasatasahassam pi vācāya sajjhāyo kātabbo.

Vacasā sajjhāyena hi kammaṭṭhānatan ti paṇṇā hoti, na ito c' ito ca cittaṇ vidhāvati; koṭṭhāsā pākātā honti, hatthasankhalikā viya khāyanti,¹ vatipādapan ti viya ca khāyanti.

Yathā ca pana vacasā, tath' eva manasā pi sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyo pi¹ hi manasā sajjhāyassa paccayo hoti. Manasā sajjhāyo lakkhaṇapaṭivedhassa paccayo hoti. Lakkhaṇapaṭivedho maggaphalapaṭivedhassa paccayo hoti.

Vannato ti kesādīnaṇ vaṇṇo vavatthapetaṇ.

Sanṭhānato ti tesāṇ yeva² sanṭhānaṇ vavatthapetaṇ.

* ? Pfs. cf. i, 137.

¹ Vm. om.

² H. adds kesādīnaṇ

Disato ti imasmiṇ¹ sarīre nābhito uddhaṇ uparimā² disā; adho heṭṭhimā² disā. Tasmā ayaṇ koṭṭhāso imissā nāma disāyāti disā vavattthapetabbā.

Okāsato ti ayaṇ koṭṭhāso imasmiṇ nāma okāse patiṭṭhito ti evaṇ tassa tassa okāso vavattthapetabbo.

Paricchedito ti sabhāgaparicchedo visabhāgaparicchedo ti dve paricchedā. Tattha ayaṇ koṭṭhāso heṭṭhā ca upari ca tiriyaṇ ca iminā nāma paricchitto ti evaṇ sabhāgaparicchedo vedittabbo. Kesā na lomā, lomā pi na kesā ti evaṇ amissikatavasena³ visabhāgaparicchedo vedittabbo.

Evaṇ sattadhā uggahakosallaṇ ācikkhantena pana idaṇ kammaṭṭhānaṇ asukasmīṇ sutte paṭikūlavasena⁴ kathitaṇ, asukasmīṇ dhā+uvasenāti nātvā ācikkhitabbaṇ. Idaṇ hi Mahāsatiṭṭhāne* paṭikūlavasen' eva⁴ kathitaṇ, Mahāhatthipadūpama⁵-Mahārāhulovāda-Dhātuvibhangesuṭ dhātuvāsena kathitaṇ. Kāyagatāsati-sutteṭ pana yassa vaṇṇato upaṭṭhāti, taṇ sandhāya cattāri jhānāni vibhattāni. Tattha dhātuvāsena kathitaṇ vipassanākammaṭṭhānaṇ hoti. Paṭikūlavasena⁴ kathitaṇ samathakammaṭṭhānaṇ. Tad etaṇ idha samathakammaṭṭhānaṇ. Avisesato sabbasādhāraṇavasena kathitaṇ ti vadanti yevāti.⁶

Evaṇ sattadhā uggahakosallaṇ ācikkhitvā anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato,⁷ anupubbamuñcanato, appaṇāto, tayo ca suttantā ti evaṇ dasadhā manasikāraṇosallaṇ ācikkhitabbaṇ.

Tattha *anupubbato* ti idaṇ hi sajjhāyakaṇato paṭṭhāya anupaṭipāṭiyā⁸ manasikātabbaṇ, na ekantarikāya; ekantarikāya hi manasikaronto yathā nāma akusalo puriso dvattiṇṣapadaṇ nisseṇiṇ ekantarikāya ārohanto kilantakāyo patati, na ārohanaṇ sampādeti, evam eva bhāvanā-sampattivasena adhigantabbassa assādassa anadhigamā kilantacitto patati, na bhāvanaṇ sampādeti. Anupubbato manasikarontenāpi ca nātisīghato manasikātabbaṇ. Atisīghato manasikaroto⁹

* *D.* ii, 292-8. † *M.* i, 185-90; 421-3; iii, 239-42. ‡ *Ib.* iii, 90-2.

¹ Vm. *adds* hi.

² S.R. °ma.

³ Vm. amissakatā°.

⁴ P.S.R. paṭikkūla° *always*.

⁵ Vm. °padopama; B. °padupama.

⁶ Vm. *om. from* Avisesato.

⁷ S.R. °mato.

⁸ S.R. anupubbapaṭi°.

⁹ P. °kārato.

hi yathā nāma tiyojanaṅ¹ maggaṅ paṭipajjitvā okkamana-vissajjanaṅ asallakkhetvā sīghena javena sattakkhattum² pi gamanāgamaṅ³ karoto purisassa kiñcāpi addhānaṅ parikkhayaṅ gacchati, atha kho pucchitvā va gantabbaṅ hoti; evam eva kevalaṅ kammaṭṭhānaṅ pariyosānaṅ pāpunāti, avibhūtaṅ pana hoti, na visesaṅ āvahati; tasmā nātisīghato manasikātabbaṅ. Yathā ca nātisīghato, evaṅ nātisaṅikato pi. Atisaṅikato manasikaroto hi yathā nāma tadahe va tiyojanaṅ maggaṅ gantukāmassa purisassa antarāmagge rukkhapabbatagahanādisu⁴ vilambamānassa maggo parikkhayaṅ na gacchati, dvīha-tīhena⁵ pariyosāpetabbo hoti, evam eva kammaṭṭhānaṅ pariyosānaṅ na gacchati, visesādhigamassa paccayo na hoti.

Vikkhepapaṭibāhanato ti kammaṭṭhānaṅ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Appaṭibāhato hi yathā nāma ekapadikaṅ papātamaggaṅ paṭipannassa purisassa akkamanapadaṅ asallakkhetvā⁶ ito cito ca vilokayato padavāro virajjhati, tato sataporise papāte patitabbaṅ hoti, evam eva bahiddhā vikkhepe sati kammaṭṭhānaṅ parihāyati, paridhaṅsati; tasmā vikkhepapaṭibāhanato manasikātabbaṅ.

Pannattisamatikkamanato ti yā ayaṅ kesā lomā ti ādikā paṇṇatti, taṅ atikkamitvā paṭikūlan ti cittaṅ ṭhapetabbaṅ. Yathā hi udakadullabhakāle manussā araṅṅe udapānaṅ disvā tattha tālapaṇṇādikaṅ kiñcid eva saṅṅānaṅ bandhitvā tena saṅṅānena āgantvā nahāyanti ceva pivanti ca; yadā pana tesā abhiṅhasaṅcārena āgatāgatapadaṅ pākataṅ hoti, tadā saṅṅānena kiccaṅ na hoti, icchiticchitakkhaṇe gantvā nahāyanti ceva pivanti ca, evam eva pubbabhāge kesā, lomā ti paṇṇattivasena manasikaroto paṭikūlabhāvo pākato hoti. Atha kesā, lomā ti paṇṇattiṅ samatikkamitvā paṭikūlabhāve yeva ca cittaṅ ṭhapetabbaṅ.

Anupubbamuñcanato ti yo yo koṭṭhāso na upaṭṭhāti, taṅ taṅ muñcantena anupubbamuñcanato manasikātabbaṅ. Ādikammikassa hi kesā ti manasikaroto manasikāro gantvā

¹ S.R. °jana.

² Vm. satak°.

³ S.R. gamaṅaṅ.

⁴ Vm. °bata-talākādisu.

⁵ S.R. °hen' eva.

⁶ P. °lakkhetvā.

muttan ti iman¹ pariyosānakotthāsam eva āhacca tiṭṭhati. Muttan ti ca manasikaroto manasikāro gantvā kesā ti iman² ādikoṭṭhāsam eva āhacca tiṭṭhati. Ath' assa³ manasikaroto⁴ keci kotthāsā upaṭṭhahanti, keci na upaṭṭhahanti. Tena ye ye upaṭṭhahanti, tesu tesu tāva kammaṃ kātappaṃ. Yāva dvisu upaṭṭhitesu tesam pi eko suṭṭhutarāṃ upaṭṭhahati, evaṃ upaṭṭhitaṃ pana tam eva punappunaṃ manasikarontena appanā uppādetabbā.

Tatrāyaṃ upamā: yathā hi dvattiṅsatālake tālavane va-santaṃ makkaṭaṃ gahetukāmo luddo ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhivā ukkuṭṭhiṃ kareyya, atha so⁵ makkaṭo paṭipāṭiyā tasmiṃ tasmiṃ tāle patitvā pariyanta-tālam eva gaccheyya, tatha pi gantvā luddena tath' eva kate puna ten' eva nayena āditālaṃ āgaccheyya; so evaṃ punappunaṃ paṭipāṭiyā gacchamāno⁶ ukkuṭṭhukkuṭṭhatthāne⁷ yeva utthahitvā puna anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makulatālapaṇṇasūciṃ dalhaṃ gahetvā vijjhiyamāno pi na utthahēyya, evaṃ sampadam idaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tatr' idaṃ opammaṃsandanaṃ: yathā hi tālavane dvattiṅsa tālā, evaṃ imasmiṃ kāye dvattiṅsa koṭṭhāsā. Makkaṭo viya cittaṃ. Luddo viya yogāvācaro. Makkaṭassa dvattiṅsa-tālake tālavane nivāso viya yogino cittassa dvattiṅsa-koṭṭhāsake kāye ārammaṇavasena anusaṅcaraṇaṃ. Luddena ādimhi ṭhita-tālassa paṇṇaṃ sarena vijjhivā ukkuṭṭhiyā katāya makkaṭassa tasmiṃ tasmiṃ tāle patitvā pariyanta-tālagamaṇaṃ viya yogino kesā ti manasikāre āraddhe paṭipāṭiyā gantvā pariyosānakotthāse eva cittassa saṅghānaṃ.⁸ Puna paccāgamane pi es' eva nayo. Punappunaṃ paṭipāṭiyā gacchamānassa⁹ makkaṭassa ukkuṭṭhukkuṭṭhatthāne¹⁰ utthānaṃ viya punappunaṃ manasikaroto kesuci kesuci upaṭṭhitesu anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu parikam-makaraṇaṃ. Anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe¹¹ makulatālapaṇṇasūciṃ dalhaṃ gahetvā vijjhiya-

¹ P.S.R. idaṃ.

² S.R. idaṃ.

³ H. adds manasmiṃ.

⁴ Vm. adds manasikaroto.

⁵ B.P.H. kho.

⁶ Vm. paripāṭiyamāno.

⁷ B.P.H. °ukkuṭṭhiṭṭhāne.

⁸ S.R. saṅghāhanaṃ.

⁹ Vm. paripāṭiyamānassa.

¹⁰ B.H. °ṭhiṭṭhāne.

¹¹ Vm. majjhe.

mānassa pi anuṭṭhānaṃ viya avasāne dvīsu upaṭṭhitesu yo suṭṭhutaṃ upaṭṭhāti, tam eva punappunaṃ manasikarivā appanāya uppādanaṃ.

Aparā pi upamā: yathā nāma piṇḍapātiko bhikkhu dvattiṃsa-kulaṃ gāmaṃ upanissāya vasanto paṭhamagehe eva dve bhikkhā labhitvā parato ekaṃ vissajjeya; puna-divase tisso labhitvā parato dve vissajjeya; tatiyadivase ādimhi yeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā paribhuñjeya; evaṃ sampadam idaṃ daṭṭhabbaṃ. Dvattiṃsa-kula-gāmo viya hi dvattiṃsākāro. Piṇḍapātiko viya yogāvācaro. Tassa taṃ¹ gāmaṃ upanissāya vāso viya yogino dvattiṃsākāro parikamma-karaṇaṃ. Paṭhamagehe dve bhikkhā labhitvā parato ekissā vissajjanaṃ² viya, dutiyadivase tisso labhitvā parato dvinnāṃ vissajjanaṃ viya ca manasikaroto manasikaroto anupaṭṭhahante anupaṭṭhahante³ vissajjetvā upaṭṭhitesu upaṭṭhitesu yāva koṭṭhāsadvaye⁴ parikammakaraṇaṃ. Tatiyadivase ādimhi yeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā paribhogo viya dvīsu yo suṭṭhutaṃ upaṭṭhahati,⁵ tam eva punappunaṃ manasikarivā appanāya uppādanaṃ.

Appanāto ti appanā-koṭṭhāsato, kesādisu ekekasmīṃ koṭṭhāse appanā hotīti veditabbā⁶ ti ayam ettha adhippāyo.

Tayo ca suttantā ti Adhicittaṃ, Sītibhāvo, Bojjhangakosallaṃ ti ime tayo suttantā* viriyasamādhī-yojanatthaṃ veditabbā ti ayam ettha adhippāyo. Tattha *Adhicittam anuyuttena bhikkhave bhikkhunā tīni nimittāni kālena kālaṃ manasikātabbāni: Kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasikātabbaṃ, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasikātabbaṃ, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasikātabbaṃ. Sace bhikkhave adhicittam anuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaṃ yeva manasikareyya, thānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṅvatteyya; sace bhikkhave adhicittam anuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaṃ yeva manasikareyya, thānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṅvatteyya. Sace bhikkhave adhicittam anuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaṃ yeva manasikareyya, thānaṃ taṃ cittaṃ na sammā*

* See below.

¹ S.R. om.

² B. °jaṃ.

³ Vm. om.

⁴ So all MSS.

⁵ Vm. upaṭṭhāti.

⁶ B. °tabbo.

samādhīyati¹ āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho bhikkhave adhicittam anuyutto bhikkhu kālena kālaṃ samādhinimittaṃ, paggahanimittaṃ, upekkhānimittaṃ manasikaroti, taṃ hoti cittaṃ mudu ca kammanīyaṃ² ca pabhassaraṇaṃ ca, na ca pabhangu, sammā samādhīyati āsavānaṃ khayāya. Seyyathāpi bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandhati, ukkaṃ bandhitvā ukkāmuḥhaṃ ālimpeti, ukkāmuḥhaṃ ālimpetvā sandāsesa jātārūpaṃ gahetvā ukkāmuḥhe pakkhipitvā kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjuhekkhati. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātārūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, thānaṃ taṃ jātārūpaṃ dāyheyya.³ Sace⁴ bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātārūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, thānaṃ taṃ jātārūpaṃ nibbāyeyya. Sace bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātārūpaṃ ekantaṃ ajjuhekkheyya, thānaṃ taṃ jātārūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya. Yato ca kho bhikkhave suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātārūpaṃ kālena kālaṃ abhidhamati, kālena⁵ kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjuhekkhati, taṃ hoti jātārūpaṃ mudu⁶ ca kammanīyaṃ² ca pabhassaraṇaṃ ca, na ca pabhangu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca pīlandhanavikātiyā ākankhati, yadi pattikāya, yadi kuṇḍalāya, yadi gīveyyakāya,⁷ yadi suvaṇṇamālāya, taṃ c' assa atthaṃ anubhoti, evam eva kho bhikkhave adhicittam anuyuttena . . . pe . . . sammā samādhīyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññā-sacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññā-sacchikriyāya, tatra tatr' eva sakkhi bhabbataṃ pāpunāti sati sati āyatane* ti idaṃ suttaṃ Adhicittan ti vedittabbaṃ.

Chahi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītībhāvaṃ sacchikātuṃ. Katamehi chahi? Idha bhikkhave bhikkhu yasmiṃ samaye cittaṃ niggaḥetabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ niggaṇhāti; yasmiṃ samaye cittaṃ paggaḥetabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti; yasmiṃ

* A. i, 256 f.

¹ Vm. °hiyeyya.

² Vm. kammaññaṃ.

³ P. dāheyya.

⁴ R. adds pi.

⁵ P. adds kālena.

⁶ P. muduṃ.

⁷ Vm. gīveyyāya.

samaye cittaṃ sampahaṅsītabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ sampahaṅseti; yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ, tasmīṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati; paṇṭādhimuttiko ca hoti, nibbānābhīrato. Imehi kho bhikkhave chahi dhammehi samanāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātuṃ ti* idaṃ suttaṃ Sītibhāvo ti veditabbaṃ.

Bojjhangakosallaṃ pana *Evam eva kho bhikkhave yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmīṃ samaye passaddhisambojjhangassa bhāvanāyā* ti† Saṅyutta-Mahāvagge Bojjhangasaṅyutte āgatam eva.

Iti idaṃ sattavidhaṃ uggahakosallaṃ suggahitaṃ katvā imaṃ ca dasavidhaṃ manasikāra-kosallaṃ suṭṭhu vavatthapetvā tena yoginā ubhayakosallavasena kammaṭṭhānaṃ sādhukaṃ uggahetabbaṃ. Sace pan' assa ācariyena saddhiṃ ekavihāre yeva phāsu hoti, evaṃ vitthārena akathāpetvā kammaṭṭhānam anuyuñjantena visesaṃ labhitvā uparūpari kathāpetabbaṃ. Aññattha vasitukāmena yathā-vuttena vidhinā vitthārato kathāpetvā punappunaṃ parivattetvā sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ¹ chinditvā kammaṭṭhānabhāvanāya ananurūpaṃ senāsanaṃ pahāya mahāvāsatādi-aṭṭhārasadosavajjite anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhu-pacchedaṃ katvā yo tāva rāgacarito hoti, tena yasmā rāgo pahātabbo, tasmā paṭikūlamanasikāre parikammaṃ kātabbaṃ. Karontena pana kesesu tāva nimittaṃ gahetabbaṃ.

Kathaṃ? Ekaṃ vā dve vā kese luñcitvā hatthatale ṭhapetvā vaṇṇo tāva vavatthapetabbo. Chinnaṭṭhāne pi kese oloketuṃ vaṭṭati. Uda-kapatte vā yāgupatte vā oloketum pi vaṭṭati yeva. Kālakakāle disvā kālakā ti manasikātabbā; setakāle setā ti; missakakāle pana ussadasena manasikātabbā honti. Yathā ca kesesu, evaṃ sakale pi tacapañcake disvā va nimittaṃ gahetabbaṃ, evaṃ nimittaṃ ga-hetvā sabbakoṭṭhāsesu vaṇṇa-saṅṭhāna-disokāsa-pariccheda-vasena vavatthapetvā vaṇṇa-saṅṭhāna-gandha-āsaya-kāsa-vasena pañcadhā paṭikūlato² vavatthapetabbā.

* A. iii, 435.

† S. v, 112.

¹ B. gaṇḍiṭṭhā.

² S.R. Vm. paṭikkūlatā; P. *adds* va.

Tatrāyaṅ sabbakoṭṭhāsesu anupubbakathā: kesā* tāva pakati-vaṇṇena kālakā addāriṭṭhakavaṇṇā; saṅṭhānato dighavattalikā¹ tulādanda-saṅṭhānā; disato uparimadisāya jātā; okāsato ubhosu passesu kaṇṇacūlikāhi, purato nalā-tantena, pacchato galavātakena paricchinnā. Sīsakaṭṭha-veṭṭhanaṅ allacammaṅ kesānaṅ okāso. Paricchedito ti² kesā sīsaveṭṭhanacamme vīhaggamattaṅ pavisitvā patitṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena,³ upari ākāseṇa, tiriyaṅ añña-maññaṇa paricchinnā. Dve kesā ekato natthi ti ayaṅ sabhāgaparicchedo. Kesā na lomā, lomā na kesā ti evaṅ avasesehi⁴ ekatiṅsa-koṭṭhāsehi amissikatā kesā nāma pāṭi-yekko koṭṭhāso ti ayaṅ visabhāgaparicchedo. Idaṅ kesānaṅ vaṇṇādito vavattḥāpanaṅ.

Idaṅ pana nesaṅ vaṇṇādivasena pañcadhā paṭikūlato⁵ vavattḥāpanaṅ: kesā ca nām' ete vaṇṇato pi paṭikūlā,⁵ saṅṭhānato pi,⁶ gandhato pi,⁶ āsayato pi, okāsato pi paṭikūlā.⁵ Manuññe pi hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇaṅ kiñci disvā kesamissakam idaṅ, haratha nan ti jūgucchanti; evaṅ kesā vaṇṇato paṭikūlā.⁵ Rattiṅ bhuñjantā pi kesa-saṅṭhānaṅ akkavākaṅ vā makacivākaṅ vā chupitvā⁷ pi tath' eva jūgucchanti, evaṅ saṅṭhānato paṭikūlā.⁵ Telamak-khana-puppha-dhūmādi⁸-sankhāra-virahitānaṅ ca kesānaṅ gandho paramajeguccho hoti; tato jegucchataro aggimhi pakkhittānaṅ.

Kesā hi vaṇṇasaṅṭhānato appaṭikūlā⁵ pi siyuṅ, gandhena pana paṭikūlā⁵ eva.⁹ Yathā hi daharassa kumārassa vaccaṅ vaṇṇato haliddivaṇṇaṅ, saṅṭhānato pi haliddipiṇḍasaṅṭhānaṅ; sankāraṭṭhāne chaḍḍitaṅ ca uddhumātaka-kālasunakha-sarīraṅ vaṇṇato tālapakkavaṇṇaṅ, saṅṭhānato vaṭṭetvā vis-satṭha-mudingasaṅṭhānaṅ; dāṭhā pi 'ssa sumanamakulasa-

* With the following anatomical disquisition cf. *Vism.* 353 f., and *Khp. Comy.* 38 f.

¹ S.R. Vm. °vaṭṭa.

⁴ S.R. Vm. avasesa.

⁶ S.R. add paṭikkūlā.

⁸ S.R. Vm. °dhūpādi.

² H.S.R. Vm. om.

⁵ P.S.R. paṭikkū° always.

⁷ P. phusitvā; B. supitvā.

⁹ H.S.R. Vm. yeva.

³ S. mūlena.

disā ti ubhayam pi vaṇṇasaṅghānato siyā appaṭikkūlaṅ,¹ gandhena pana paṭikkūlam¹ eva. Evaṅ kesā pi siyuṅ vaṇṇasaṅghānato appaṭikkūlā,¹ gandhena pana paṭikkūlā¹ evāti. Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānaṅ jegucchāni honti² aparibhogāni, evaṅ kesā pi pubba-lohita-mutta-karīsa-pitta-semhādi-nissandena jātattā atijegucchā ti idaṅ nesaṅ āsayato paṭikkūlyaṅ.¹ Ime ca kesā nāma gūtharāsīmhi uṭṭhitakannikaṅ³ viya ekatiṅsa⁴-koṭṭhāsarāsīmhi jātā. Te susānasankārattṭhānādisu jāta-sākaṅ viya parikhādisu⁵ jāta-kamalakuvalayādipupphaṅ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchā ti idaṅ nesaṅ okāsato paṭikkūlyaṅ.⁶

Yathā ca kesānaṅ, evaṅ sabbakoṭṭhāsānaṅ vaṇṇasaṅghā-nagandhāsayaokāsavasena pañcadhā paṭikkūlatā⁷ vavatthapetabbā. Vaṇṇasaṅghānadisokāsaparicchedavasena pana sabbesu pi visuṅ visuṅ vavatthapetabbā. Tattha lomā tāva pakati-vaṇṇato na kesā viya asambhinnakālākā, kālapingalā pana honti; saṅghānato⁸ onataggaṭālamūlasaṅghānā⁹; disato dvīsu disāsu jātā; okāsato ṭhapetvā kesānaṅ patiṭṭhitokāsaṅ ca hatthapādatalāni ca yebhuyyena avasesasarīra-veṭhanacamme jātā. Paricchedato sarīraveṭhanacamme likkhāmatṭaṅ¹⁰ pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṅ aññamaññena paricchinnā. Dve lomā ekato natthi; ayaṅ nesaṅ¹¹ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso yeva.

Nakhā ti vīsatiyā nakhapaṭṭānaṅ¹² nāmaṅ. Te sabbe pi vaṇṇato setā, saṅghānato macchasaikalikasaṅghānā, disato pādanakhā heṭṭhimadisāya jātā¹³; hatthanakhā uparimadisāyāti¹⁴ dvīsu disāsu jātā. Okāsato angulīnaṅ aggapiṭṭhesu patiṭṭhitā. Paricchedato dvīsu disāsu angulikoṭṭimaṅsehi, anto angulipiṭṭhimaṅsena, bahi ceva agge ca ākāsena, tiriyaṅ aññamaññena paricchinnā. Dve nakhā ekato natthi.

¹ B.H. paṭikū° *always*.

² S. *om*.

³ S.R. °ṇikā.

⁴ B. ekattiṅsa°.

⁵ B.H. parikkhā°.

⁶ P.S.R. paṭikkūlaṅ.

⁷ P. *adds* va.

⁸ P. saṅṭā°.

⁹ S. Vm. onataggā°.

¹⁰ Vm. likhā°.

¹¹ P. teesaṅ.

¹² S.R. °paṭṭānaṅ.

¹³ Vm. *om*.

¹⁴ P. uparidisā°.

Ayaṅ nesaṅ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso yeva.

Dantā ti paripuṇṇadantassa dvattiṅsa dantaṭṭhikāni. Te pi vaṇṇato setā, saṅṭhānato anekasaṅṭhānā. Tesāṅ hi heṭṭhimāya tāva dantapāliya majjhe cāttāro dantā mattikā-piṇḍe¹ paṭipāṭiyā ṭhapita-alābubijasaṅṭhānā. Tesāṅ ubhosu passesu ekeko ekamūlako ekakoṭiko mallikāmakula-saṅṭhāno. Tato ekeko dvi-mūlako dvi-koṭiko yānaka-upatthambhanika-saṅṭhāno.² Tato dve dve ti-mūlā ti-koṭikā. Tato dve dve catumūlā catukoṭikā ti. Uparimapāliya pi es' eva nayo. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato dvīsu hanukaṭṭhikesu patiṭṭhitā. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhike patiṭṭhitena attano mūlatalena, upari ākāsenā, tiriyaṅ aṅṅamaṅṅena paricchinnā. Dve dantā ekato natthi. Ayaṅ nesaṅ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso yeva.

Taco ti sakalasarīraṅ veṭhetvā ṭhitacammaṅ. Tassa upari kālasāmapitādi-vaṇṇā.

Chavi nāma yā³ sakalasarīrato pi sankaddhiyamānā badaraṭṭhimattā hoti. Taco pana vaṇṇato seto yeva. So c' assa setabhāvo aggijālābhighāta-paharaṇappahārādīhi viddhaṅsitāya chaviyā pākato hoti. Saṅṭhānato sarīra-saṅṭhāno va hoti. Ayam ettha sankhepo. Vitthārato pana pādangulittaco kosakārakakosasaṅṭhāno. Piṭṭhipādattaco puṭabaddha⁴-upāhanasaṅṭhāno. Janghattaco bhattapuṭa-katālapaṇṇasaṅṭhāno. Ūruttaco taṇḍulabharita-dīghatthavikasaṅṭhāno. Ānisadattaco udakapūrita-paṭaparissāvana-saṅṭhāno. Piṭṭhittaco phalakonaddha-camma-saṅṭhāno. Kucchittaco vīnādonikonaddha-camma-saṅṭhāno. Urattaco yebhuyyena caturassasaṅṭhāno. Ubhayabāhuttaco tūṇiro-naddhacamma-saṅṭhāno. Piṭṭhihatthattaco khurakosaka-saṅṭhāno, phalakatthavikasaṅṭhāno⁵ vā. Hatthangulittaco kuṅcika⁶-kosaka-saṅṭhāno. Gīvattaco galakaṅcukasaṅṭhāno. Mukhattaco chiddāvacchiddo⁷ kīṭakulāvakasaṅṭhāno. Sī-sattaco pattatthavikasaṅṭhāno ti.

Tacapariggaṅhakena ca yogāvacarena uttarotṭhato paṭ-

¹ P. mattika°.

² Vm. °thambhinīsaṅ°.

³ B.P.H. nām' esā.

⁴ B.H.P. °bandha.

⁵ H. Vm. phaṇattha°.

⁶ P. kuṅjikā°.

⁷ Vm. °chidda.

ṭhāya uparimukhaṇ ṇāṇaṇ pesetvā paṭhamaṇ tāva mukhaṇ pariyaṇandhitvā ṭhitacammaṇ vavattapetaḥḥaṇ. Tato na-lāṭaṭṭhicammaṇ. Tato thavikāya pakkhattapattassa ca¹ thavikāya² antarena hattham iva sīsattḥikassa ca sīsacamma-sa ca antarena ṇāṇaṇ pesetvā aṭṭhikena saddhiṇ cammassa ekābaddhabhāvaṇ viyojenta sīsacammaṇ vavattapetaḥḥaṇ. Tato khandhacammaṇ. Tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇahatthacammaṇ. Atha ten' eva nayena vāmahatthacammaṇ. Tato piṭṭhicammaṇ. Taṇ³ taṇ³ vavattapetvā anulomena ca paṭilomena ca dakkhiṇapāḍacammaṇ. Atha ten' eva nayena vāmapāḍacammaṇ. Tato anukkamen' eva vatthi-udara-hadaya-gīva-cammāni⁴ vavattapetaḥḥāni. Atha gīvacammānantaṇaṇ heṭṭhima-hanucammaṇ vavattapetvā adharoṭṭhapaṇiyosānaṇ pāpetvā niṭṭhapetaḥḥaṇ.⁵ Evaṇ olārikoḷārikaṇ paṇiggaṇhantaṇaṇaṇ sukhumaṇ pi pākataṇ hoti. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sakalasaṇiraṇ pariyaṇandhitvā ṭhito. Paṇicchedato heṭṭhā paṇiṭṭhitatalena, upaṇi ākāseṇa paṇicchinno. Ayaṇaṇ assa sabhāgapaṇicchedo. Viṇsabhāgapaṇicchedo paṇa kesasaḍiso yeva.

Maṇsaṇ ti nava-maṇsapaṇesitaṇi. Taṇaṇ sabbamaṇ pi vaṇṇato rattaṇaṇ kiṇsukapupphaṇsaḍisaṇaṇ. Saṇṭhānato jaṇgha-piṇḍikamaṇsaṇaṇ tālapaṇṇapaṇuṭabhataṇsaṇṭhānaṇ.⁶ Ūruṇaṇsaṇaṇ niṇsapaḍotakasaṇṭhānaṇ. Āṇisadaṇmaṇsaṇaṇ uddhana-koṭisaṇṭhānaṇ. Piṭṭhimaṇsaṇaṇ tālaguḷapaṇaḷasaṇṭhānaṇ. Phāsukadvaṇyamaṇsaṇaṇ koṭṭhalikāya⁷ kucchiyaṇaṇ taṇumattikaḷepaṇa⁸-saṇṭhānaṇ. Thanamaṇsaṇaṇ vaṭṭetvā⁹ avakkhatta-mattikaḷepiṇḍasaṇṭhānaṇ. Bāhudaṇvayaṇsaṇaṇ diguṇaṇaṇ katvā ṭhapita-niccaṇma-mahāmaṇsikaṇsaṇṭhānaṇ. Evaṇ olārikoḷārikaṇaṇ maṇsaṇaṇ paṇiggaṇhantaṇaṇaṇ sukhumaṇ pi pākataṇ hoti. Disato dvīsu disāsu¹⁰ jātaṇaṇ. Okāsato dasāḍhikāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpetvā¹¹ ṭhitaṇaṇ. Paṇicchedato heṭṭhā aṭṭhisanghāṭe¹² paṇiṭṭhitatalena, upaṇi taḷena, tiriyaṇaṇ aṇṇamaṇ-

¹ S.R. om.

² H.S.R. Vm. *add* ca.

³ S.R. Vm. om.; H. *once*.

⁴ H. Vm. °gīvā°.

⁵ H. niṭṭhā°.

⁶ Vm. tālapatta°.

⁷ R. Vm. pottha°.

⁸ Vm. °lepa.

⁹ Vm. ṭhatvā.

¹⁰ P. disā.

¹¹ B.H. °pitvā.

¹² P.H. °ghāte.

ñena paricchinnaṃ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

*Nahārū*¹ ti nava-nhārusatāni.¹ Vaṇṇato² sabbe pi nahārū¹ setā, saṅṭhānato nānasaṅṭhānā. Etesu hi gīvāya uparibhāgato paṭṭhāya³ pañca mahānahārū sarīraṃ vinaddhamānā⁴ hadayassa⁵ purimapassena oṭṭinā, pañca pacchimapassena, pañca dakkhiṇapassena, pañca vāmapassena, pañca⁶ dakkhiṇahatthaṃ vinaddhamānā pi hatthassa purimapassena, pañca pacchimapassena.⁷ Tathā vāmahatthaṃ vinaddhamānā pi. Dakkhiṇapādaṃ vinaddhamānā pi pādassa purimapassena pañca, pacchimapassena pañca. Tathā vāmapādaṃ vinaddhamānā pīti evaṃ sarīradhāraṇā⁸ nāma saṭṭhimahānahārū kāyaṃ vinaddhamānā oṭṭinā. Ye kaṇḍarā ti pi vuccanti. Te sabbe pi kandalamakulasāṅṭhānā.⁹ Aññe pana taṃ taṃ padesaṃ ajjhottharivā ṭhitā.¹⁰ Tato sukhumatarā suttarajjuka-sāṅṭhānā. Aññe tato sukhumatarā pūtilatā-sāṅṭhānā. Aññe tato sukhumatarā mahāvīṇātanti-sāṅṭhānā. Aññe thūlasuttaka-sāṅṭhānā. Hatthapādapiṭṭhiyaṃ¹¹ nahārū sakūṇapāda-sāṅṭhānā. Sīsanahārū¹² dārakānaṃ sīsajālakasaṅṭhānā. Piṭṭhinahārū¹³ ātape pasārita-allajālasāṅṭhānā. Avasesā taṃ-taṃ-angapaccangānugatā nhārū sarīre paṭimukka-jālakañcuka-sāṅṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā¹⁴ ṭhitā. Paricchedito heṭṭhā tinṇaṃ aṭṭhisatānaṃ upari patitṭhitatalehi, upari maṅsacammāni āhacca ṭhitapadesehi, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso yeva.

Atthi ti ṭhapetvā dvattiṅsa dantaṭṭhīni avasesāni catu-saṭṭhi hatthaṭṭhīni, catusaṭṭhi pādaṭṭhīni, catusaṭṭhi maṅsanissitāni mudu-aṭṭhīni, dve paṇhikaṭṭhīni, ekekasmiṃ pāde dve¹⁵ goppakaṭṭhīni, dve janghaṭṭhīni, dve jaṇṇukaṭṭhīni,¹⁶

¹ B.H. nhā° always.

² P. adds pi.

³ P. om.

⁴ Vm. vinandha° always.

⁵ H. Vm. om.

⁶ H. om.

⁷ H. adds pañca.

⁸ S.R. Vm. °dhārakā.

⁹ B.P.H. kaṇḍala°.

¹⁰ H. adds aññe.

¹¹ Vm. °ṭṭhisu.

¹² Vm. sīse°.

¹³ Vm. piṭṭhiyaṃ°; H. piṭṭhiyā°.

¹⁴ S.R. ban°.

¹⁵ H. Vm. dve dve.

¹⁶ R. Vm. ekaṃ jaṇṇukaṭṭhi.

dve ūrutthīni,¹ dve kaṭṭhīni, aṭṭhārasa piṭṭhikaṅṭakattṭhīni, catuvisati phāsukaṭṭhīni, cuddasa uratthīni,² ekaṅ hadayaṭṭhi, dve akkhakaṭṭhīni, dve koṭṭhatthīni,³ dve bāhatthīni,⁴ dve dve aggabāhatthīni,⁴ satta givaṭṭhīni, dve hanukaṭṭhīni, ekaṅ nāsikaṭṭhi, dve akkhiṭṭhīni, dve kaṇṇaṭṭhīni, ekaṅ nalāṭṭhi, ekaṅ muddhatthi, nava sīsakapālaṭṭhīnīti⁵ evaṅ timattāni aṭṭhisatāni. Tāni sabbāni pi vaṇṇato setāni, saṅṭhānato nānāsaṅṭhānāni. Tattha hi aggapādanguliṭṭhīni katakabija-saṅṭhānāni. Tadanantarāni majjhapaṅṇaṭṭhīni panasatthi-saṅṭhānāni. Mūlapaṅṇaṭṭhīni paṇavasāṅṭhānāni. Piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭitakandalakandarāsisaṅṭhānāni.⁶ Paṇhikaṭṭhi ekaṭṭhitālaphalabijasaṅṭhānaṅ. Goppakaṭṭhīni baddhakīlā-golakasāṅṭhānāni.⁷ Janghatthīnaṅ⁸ goppakaṭṭhīsu patitṭhitatthānaṅ apanītataca - sindikalīrasāṅṭhānaṅ.⁹ Khuddakajanghatthikaṅ dhanukadaṅḍasaṅṭhānaṅ. Mahantaṅ milātasappaṭṭhi-saṅṭhānaṅ. Jaṇṇukaṭṭhi ekato parikkhīna-phena-kasaṅṭhānaṅ. Tattha janghatthikassa¹⁰ patitṭhitatthānaṅ atikhīnaṅga¹¹-gosingasaṅṭhānaṅ. Ūrutthi¹²-duttacchita-vāsipharasudaṅḍakasaṅṭhānaṅ.¹³ *Tassa kaṭṭhimhi patitṭhitatthānaṅ kilāgolakasāṅṭhānaṅ. Tena kaṭṭhino patitṭhitatthānaṅ aggacchinna - mahāpunnāgaphalasaṅṭhānaṅ. Kaṭi - aṭṭhīni¹⁴ dve pi ekābaddhāni¹⁵ hutvā kumbhakāraka-uddhanasaṅṭhānāni. Pāṭiyekkaṅ kammārakūṭayottasaṅṭhānāni.¹⁶ Koṭiyaṅ ṭhita¹⁷-ānisaḍaṭṭhi adhomukhaṅ katvā gahitasappaphana-saṅṭhānaṅ¹⁸ sattaṭṭhānesu¹⁹ chiddāvacchiddaṅ. Piṭṭhika-

— imesaṅ dvinnāṅ lakkhaṇānaṅ antare dissamānā pāthā 1902-me vasse Marammaratthe Pyi-Gyi-Mandine yante muddāpita-potthake ceva Lankāyaṅ 1910-me vasse muddita-pāthama-bhāge ca na dissanti.*

¹ Vm. R. om. ekaṅ ūrutthi; P. °uraṭ°.

² P. udaratthīni.

³ B.H. kottat°.

⁴ B.H.P. °bāhuṭ°.

⁵ Vm. sīsakapālānīti,

⁶ B.P. °kaṅḍalakaṅḍararāsī°.

⁷ B.H.P. bandha°.

⁸ B. °thīni na.

⁹ B. °tacaṅ bhinditvā kaṭṭhānaṅ.

¹⁰ B.H. °aṭṭhi tassa.

¹¹ S.R. atikhīnaṅga; Vm. atitikhīnaṅga.

¹² P. ūratthīni.

¹³ P.B. °nāni.

¹⁴ Vm. H. Katitṭhīni.

¹⁵ R. °bandhāni.

¹⁶ Vm. °yottaka°.

¹⁷ Vm. H. ṭhitaṅ.

¹⁸ R. om. saṅṭhānaṅ.

¹⁹ Vm. sattuṭṭhānesu; H. sattaṭṭhatthā°.

ṭakatṭhīni abbhantarato uparūpariṭhapita-sisakapaṭṭave-
ṭhakasaṅṭhānani,^{1†} bāhirato vaṭṭanāvāḷisaṅṭhānāni, tesañ
antarantarā kakacadanta-sadisā dve tayo kaṅṭakā honti.
Catuvīsatiyā phāsukaṭṭhīsu² aparipunnāni aparipunṇa-asi-
tasaṅṭhānāni,³ paripunnāni paripunnāsitasasaṅṭhānāni³; sab-
bāni pi odātakukkuṭassa pasāritapakhasaṅṭhānāni. Cud-
dasa uratṭhīni jinna-sandamānikapañjarasaṅṭhānāni.⁴ Ha-
dayatṭhi dabbiphala-saṅṭhānaṅ. Akkhakatṭhīni khudda-
ka-lohavāsidaṇḍasaṅṭhānāni.⁵ Koṭṭatṭhīni⁶ ekato parik-
khīna-sīhalakuddālasaṅṭhānāni. Bāhutṭhīni ādāsadaṇḍaka-
saṅṭhānāni. Aggabāhutṭhīni yamakatālakaṇḍa⁷-saṅṭhānāni.
Maṇibandhaṭṭhīni ekato allyāpetvā ṭhapita-sisaka-paṭ-
ṭaveṭhasaṅṭhānāni.^{8*} Piṭṭhihatthaṭṭhīni koṭṭita-kandala-
kandarāsisaṅṭhānāni.⁹ Hatthagulisu mūlapabbatṭhīni pa-
navasaṅṭhānāni. Majjhapabbatṭhīni aparipunṇa-panasatṭhi-
saṅṭhānāni. Aggapabbatṭhīni katakabijasaṅṭhānāni. Satta
gīvatṭhīni daṇḍena vijjhivā paṭipātiyā ṭhapita-vaṅsakalī-
racakkalikaṅṭhānāni.¹⁰ Heṭṭhimahanukaṭṭhi kammārānaṅ
ayokūṭayottakasaṅṭhānaṅ; uparimaṅ avalekhanasatthaka-
saṅṭhānaṅ. Akkhikūpanāsakūpaṭṭhīni apanītamiñjataruṇa-
tālatṭhi-saṅṭhānāni. Nalāṭatṭhi adhomukhaṭṭhapitasankha-
thālakakapālasaṅṭhānaṅ.¹¹ Kaṇṇacūlikatṭhīni nahāpitakhura-
kosakasaṅṭhānāni. Nalāṭakanna-cūlikānaṅ upari paṭṭaban-
dhanokāse¹² atṭhi sankuṭita-ghatapunṇa¹³-patalakhaṇḍasaṅ-
ṭhānaṅ. Muddhatṭhi¹⁴ mukhacchinna-vankanāḷikerasaṅṭhā-
naṅ.¹⁵ Sīsatṭhīni sibbetvā ṭhapita-jajjara-lābukaṭāhasaṅṭhā-
nāni.

Disato dvisu disāsu jātāni. Okāsato avisesena sakalasa-

† Mt. Vethetvā ṭhapita-sīsamaya-pattakaṅ.

* See p. 237.

1 R. °sikatṭha°; S. °sivattā; H. sīsavethaka°; S.R. °vethana°.

2 H. pāsu°.

3 H. °asisaṅ°.

4 S.R. °pañjaradaṇḍa°.

5 S.R. om. from Hadayaṭṭhi.

6 S. Vm. Koṭṭhat°.

7 S.R. yamakatāladaṇḍa om.; B. °thālaka.

8 S.R. °vethaka°.

9 B.P.H. °kaṇḍalakaṇḍararāsi°.

10 S.R. °cakkalisaṅ°.

11 S.R. °thālakapāla°; H. °sankhatthā°.

12 S.R. °bandhokāse.

13 B.S.R. °ghaṭa°; P. °ghaṭi°.

14 S.R. °dhanatṭhi.

15 S.R. °na-mahānāḷikera°.

rīre t̥hitāni. Visesena pan' ettha s̥sat̥th̥h̥ini g̥ivat̥th̥isu pat̥it̥th̥i-
t̥āni. G̥ivat̥th̥h̥ini pit̥th̥ikaṅṅakataṅṅath̥isu. Pit̥th̥ikaṅṅakataṅṅh̥ini
kaṅṅit̥th̥isu. Kaṅṅit̥th̥h̥ini ūrut̥th̥isu. Ūrut̥th̥h̥ini¹ jaṅṅukataṅṅath̥isu.
Jaṅṅukataṅṅh̥ini jaṅṅhat̥th̥isu. Jaṅṅhat̥th̥h̥ini gopp̥hakat̥th̥isu.
Gopp̥hakat̥th̥h̥ini pit̥th̥ipādat̥th̥isu pat̥it̥th̥it̥āni. Paricchedato
anto aṅṅh̥imiṅṅjena, upari² maṅṅsena, agge m̥le ca aṅṅamaṅṅ-
ṅena paricchinnāni. Ayaṅṅ nesayaṅṅ sabhāgaparicchedo. Visa-
bhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

At̥th̥imiṅṅjan ti tesayaṅṅ tesayaṅṅ aṅṅh̥inaṅṅ abbhantaragataṅṅ miṅṅjaṅṅ.
Taṅṅ vaṅṅnato setayaṅṅ, saṅṅhānato mahanta-mahantānaṅṅ aṅṅh̥i-
naṅṅ abbhantaragataṅṅ velunāliyaṅṅ pakkhitta-sedita-ma-
hāvettaggasaṅṅhānaṅṅ. Khuddānukhuddakānaṅṅ abbhantara-
gataṅṅ veluyaṅṅt̥th̥ipabbesu pakkhitta-sedita-tanu-vettagga
saṅṅhānaṅṅ. Disato dv̥isu disāsu j̥ataṅṅ. Okāsato aṅṅh̥inaṅṅ
abbhantare pat̥it̥th̥itaṅṅ. Paricchedato aṅṅh̥inaṅṅ abbhantara-
talehi paricchinnaṅṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visa-
bhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Vakkaṅ ti ekabandhanā dve maṅṅsapindā. Taṅṅ vaṅṅnato
mandarattaṅṅ³ pālibhaddaka-aṅṅh̥i-vaṅṅnaṅṅ. Saṅṅhānato dā-
rakānaṅṅ yamakakilāgolakasaṅṅhānaṅṅ, ekavaṅṅtapaṅṅibaddha⁴-
ambaphaladvayasaṅṅhānaṅṅ vā. Disato uparimāya disāya
j̥ataṅṅ. Okāsato galavāṅṅakā nikkhantena ekamūlena thokaṅṅ
gantvā dvedhā bhinnena thūlanahārunā vinibaddhaṅṅ⁵ hutvā
hadayamaṅṅsaṅṅ parikkhipitvā t̥hitaṅṅ. Paricchedato vakkaṅṅ
vakkabhāgena paricchinnaṅṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo.
Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Hadayan ti hadayamaṅṅsaṅṅ. Taṅṅ vaṅṅnato rattaṅṅ⁶ paduma-
pattapit̥th̥ivaṅṅnaṅṅ, saṅṅhānato bāhirapattāni apanetvā adho-
mukhaṅṅt̥th̥apita-padumamakulasaṅṅhānaṅṅ, bahi maṅṅṅhaṅṅ,⁷
anto kosātakīphalassa⁸ abhantarasadisaṅṅ. Paṅṅṅavantānaṅṅ
thokaṅṅ vikaṅṅsitaṅṅ, mandapaṅṅṅānaṅṅ makulam⁹ eva. Anto c'
assa punnāgaṅṅt̥th̥i-pat̥it̥th̥hānamatto āvāṅṅako hoti, yattha
aṅṅṅhapasatamattaṅṅ lohitaṅṅ saṅṅh̥āti; yaṅṅ nissāya mano-
dhātu¹⁰ manoviṅṅṅāṅṅadhātu ca vattanti. Taṅṅ pan' etaṅṅ rāga-

¹ P. Ūrat̥th̥h̥ini. ² Vm. uparito.

⁴ S.R. Vm. °vaṅṅt̥th̥ipāṅṅibaddha.

⁶ Vm. ratta.

⁷ Vm. maṅṅṅhaṅṅ.

⁹ S.R. Vm. mukulitam.

³ S.R. om. manda.

⁵ B.H.P. °bandhaṅṅ.

⁸ P.S.R. kosātaki°.

¹⁰ H. Vm. add ca.

caritassa rattañ hoti. Dosacaritassa kālakaṇ. Mohacaritassa maṇsadhovanudakasadisaṇ. Vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇaṇ. Saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇaṇ. Paññācaritassa acchaṇ vippasannaṇ¹ anāvilaṇ paṇḍaraṇ parisuddhaṇ niddhotajātimaṇi viya jutimantaṇ khāyati. Disato uparimāya disāya jātaṇ. Okāsato sarirabbhantare dvinnaṇ thanānaṇ majjhe patiṭṭhitaṇ. Paricchedato² hadayaabhāgena paricchinnaṇ, ayam assā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Yakanan ti yamakamaṇsapāṭalaṇ. Taṇ vaṇṇato ratta-panḍukadhātukaṇ,³ nātirattaṇ⁴ kumudassa pattapiṭṭhivaṇṇaṇ, saṇṭhānato mūle ekaṇ agge yamakaṇ kovilārapattasaṇṭhānaṇ. Tañ ca dandhānaṇ ekam eva hoti mahantaṇ. Paññavantānaṇ dve vā tīni vā khuddakāni. Disato uparimāya disāya jātaṇ. Okāsato dvinnaṇ thanānaṇ abbhantare dakkhiṇapassaṇ nissāya ṭhitaṇ. Paricchedato yakanāṇ yakanabhāgena paricchinnaṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Kilomakan ti paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidhaṇ pariyoṇahanamaṇsaṇ.⁵ Taṇ duvidham pi vaṇṇato setaṇ dukūlapilotikavaṇṇaṇ. Saṇṭhānato attano okāsasaṇṭhānaṇ. Disato paṭicchannakilomakaṇ uparimāya disāya jātaṇ.⁶ Itaraṇ dvisu disāsu jātaṇ. Okāsato paṭicchannakilomakaṇ hadayañ ca vakkañ ca paṭicchādetvā ṭhitaṇ.⁶ Appaṭicchannakilomakaṇ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṇsaṇ pariyoṇandhitvā ṭhitaṇ. Paricchedato heṭṭhā maṇsena, upari cammena, tiriyaṇ kilomakabhāgena paricchinnaṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.⁷

Pihakan ti udarajivhāmaṇsaṇ. Taṇ vaṇṇato nilaṇ, niguṇḍikapupphavaṇṇaṇ. Saṇṭhānato sattangulappamāṇaṇ abandhanaṇ kālavacchakaṇjivhā-saṇṭhānaṇ. Disato uparimāya disāya jātaṇ. Okāsato hadayassa vāmapasse udara-pāṭalassa matthakapassaṇ nissāya ṭhitaṇ, yasmiṇ paharaṇappahārena bahi nikkhante sattānaṇ jīvitakkhayaṇ hoti.

¹ R. Vm. °nam.

³ H. Vm. rattañ°.

⁵ S.R. pariyoṇānahadayamaṇsaṇ.

² Vm. *adds* hadayaṇ.

⁴ S. Vm. nātiratta.

⁶ Vm. *om.* ⁷ Vm. yeva.

Paricchedato pihakabhāgena paricchinnaṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Papphāsan ti dvattiṅsa-maṅsakaḥaṇḍappabhedan¹ papphāsamaṅsaṇ. Taṇ vaṇṇato rattanṇ nātipakka-udumbaraphalavaṇṇaṇ. Saṇṭhānato visamacchinnabahalapūvakaḥaṇḍasaṇṭhānaṇ. Abbhantare asitapītānaṇ abhāve uggatena kammajatejasmānā abbhāhatattā sankhāditapalālapinḍam iva niraṇaṇ nirojaṇ. Disato uparimāya disāya jātaṇ. Okāsato sarirabbhantare dvinnaṇ thanānam antare hadayaṇ ca yakanaṇ ca paṭicchādetvā olambantaṇ ṭhitaṇ. Paricchedato papphāsabhāgena paricchinnaṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Antan ti purisassa dvattiṅsa-hatthā, itthiyā aṭṭhavīsati-hatthā ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggā antavaṭṭi. Tad etaṇ vaṇṇato setaṇ sakkharasudhāvaṇṇaṇ. Saṇṭhānato lohita-doniyaṇ ābhujitvā ṭhapita-sīsacchinna-sappasaṇṭhānaṇ. Disato dvīsu disāsu jātaṇ. Okāsato upari galavāṭake heṭṭhā ca karīsamagge vinibaddhattā² galavāṭakakarīsamaggapariyante sarirabbhantare ṭhitaṇ. Paricchedato antabhāgena paricchinnaṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Antaḡunan ti antabhogaṭṭhānesu bandhanaṇ. Taṇ vaṇṇato setaṇ dakasītalikamūlavaṇṇaṇ. Saṇṭhānato dakasītalikamūlasaṇṭhānam eva. Disato dvīsu disāsu jātaṇ. Okāsato kuddālaparasu³-kammādīni karontānaṇ, yantākaḍḍhanakāle yantasuttam iva yantaṭhalakāni, antabhoge ekato agalante⁴ ābandhitvā pādapuṇṇcharajjumaṇḍalakassa antarā taṇ sibbetvā ṭhitarajjukā viya ekavīsatiyā ṭhānesu⁵ antabhogaṇaṇ antarā ṭhitaṇ. Paricchedato antaḡunabhāgena paricchinnaṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Udariyaṇ ti udare bhavaṇ asita - pīta - khāyita - sāyitaṇ. Taṇ vaṇṇato ajjhohatāhāraṇaṇ. Saṇṭhānato parissāvane sithilabaddhataṇḍulasaṇṭhānaṇ.⁶ Disato uparimāya disāya jātaṇ. Okāsato udare ṭhitaṇ. Udaṇaṇ nāma ubhato nip-

¹ B.H. °khandhap°. ² B.H.P. °bandhattā. ³ B. kudāla°.

⁴ B.H.P. aggaḷantena. ⁵ H.S.R. Vm. om. ⁶ B.H.P. °bandha°.

pīiyamānassa allasāṭakassa majjhe sañjātaphoṭakasadiṣaṇ antapaṭalaṇ; bahi maṭṭhaṇ, anto maṇsakasambukapalivethana - kiliṭṭhapāvārapupphakasadiṣaṇ. Kudhitapana-satacassa¹ abbhantarasadiṣaṇ ti pi vattuṇ vaṭṭati. Yattha takkoṭakā, gaṇḍuppadakā, tālahīrakā, sūcimukhakā, paṭatantusuttakā² icc' evamādi - dvattiṇsa - kulappabhedā kimayo ākulavyākulā saṇḍasaṇḍacārino hutvā nivasanti. Ye pānabhojanādīmhi avijjamāne ullanghitvā³ viravantā hadayamaṇsaṇ abhihananti, pānabhojanādi⁴-ajjhoharaṇavelāya ca uddhaṇ-mukhā hutvā paṭhamajjhohāṭe dve tayo ālope turitaturitā vilumpanti,⁵ yaṇ tesaṇ kimīnaṇ sūtigharaṇ, vacakuṭi, gilānasālā, susānaṇ ca hoti. Yattha seyyathāpi nāma caṇḍālagāmadvāre candanikāya nidāghasamaye thūlahphusitadeve⁶ vassante udakena vuyhamānaṇ mutta-karīsamma-aṭṭhi-nahārukhaṇḍa-khela-singhānikā⁷-lohitaṇṇapabhutīnānakūnapajātaṇ nipatitvā kaddamodakālulitaṇ dvīhati-haccayena sañjātakimikulaṇ suriyātapavegasantāpakudhitaṇ⁸ upari pheṇabubbulake⁹ muñcantaṇ abhinīlavannaṇ paramaduggandhajegucchaṇ neva upagantuṇ na daṭṭhuṇ araharūpaṇ āpajjitvā tiṭṭhati, pageva ghāyituṇ vā sāyituṇ vā; evam eva nānappakārapānabhojanādi dantamusalasañcunnitaṇ jivhāhatthaparivattitaṇ¹⁰ khelalālā-palibuddhaṇ tankhaṇavi-gatavaṇṇagandharasādi-sampadaṇ tantavāya-khali-suvānavamathusadiṣaṇ nipatitvā pitta-semha-vātapalivethitaṇ hutvā udaraggisantaṇpavegakudhitaṇ kimikulākulaṇ uparūpari pheṇabubbulakāni⁹ muñcantaṇ paramakasambuduggandhajegucchabhāvaṇ āpajjitvā tiṭṭhati. Yaṇ sutvā pi pānabhojanādisu amanuññatā saṇṭhāti, pageva pana¹¹ cakkhunā avaloketvā. Yattha ca patitaṇ pānabhojanādi pañcadhā vibhāgaṇ¹² gacchati, ekaṇ bhāgaṇ pāṇakā khādanti, ekaṇ bhāgaṇ udaraggi jhāpeti, eko bhāgo muttaṇ hoti, eko karisaṇ, eko¹³ rasabhāvaṇ āpajjitvā soṇitamāṇsādīni upabrūhayati. Paricchedato uda-

¹ S. Kuthita° *always*. ² B.H.S.R. °tanta°. ³ B.H. °linghitvā.

⁴ S. °nāni. ⁵ B.H. viluppanti. ⁶ S.R. °take deve.

⁷ B.P. °nika. ⁸ S.R.P. °kuthitaṇ. ⁹ B.H. °pupphula° *always*.

¹⁰ B.H.P. °tita.

¹¹ B.P. paññā.

¹² Vm. vivekaṇ.

¹³ Vm. *adds* bhāgo.

rapaṭalena ceva udariyabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Karīsan ti vaccaṃ. Taṃ vaṇṇato yebhuyyena ajjhohaṭṭhāra vaṇṇam eva hoti. Saṅghānato okāsasaṅghānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato pakkāsaye ṭhitaṃ. Pakkāsayo nāma heṭṭhā nābhi-piṭṭhikaṅṭakamūlānam antare antāvasāne ubbedhena aṭṭhangulamatto velunālikasadiso. Yattha seyyathāpi nāma uparūpari¹ bhūmibhāge patitaṃ vassodakaṃ ogalivā heṭṭhā bhūmibhāgaṃ pūretvā tiṭṭhati, evam eva yaṃ kiñci āmāsaye patitaṃ pānabhojanādikaṃ udaragginā pheṇuddehakaṃ pakkaṃ pakkaṃ² nisādāya pisitam iva saṅghabhāvaṃ āpajjitvā antabilena ogalivā ogalivā³ mad-ditvā velupabbe pakkhipamānapaṇḍumattikā viya sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati. Paricchedata pakkāsaya paṭalena ceva karī-sabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Matthalungaṃ ti sīsakaṭāhabbhantare ṭhita-miñjarāsi. Taṃ vaṇṇato setaṃ ahicchattakapiṇḍikavaṇṇaṃ. Dadhibhāvaṃ asampatta⁴-duṭṭhakhīra vaṇṇaṃ ti pi vattuṃ vaṭṭati. Saṅghānato okāsasaṅghānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sīsakaṭāhabbhantare cattāro sibbanimagege nissāya samodhānetvā ṭhapitā cattāro piṭṭhapinḍā viya samohitaṃ tiṭṭhati. Paricchedata sīsakaṭāhassa abbhantaratalehi c' eva matthalungabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Pittan ti dve pittāni baddhapittaṃ ca abaddhapittaṃ ca. Tattha baddhapittaṃ vaṇṇato bahala-madhukatelavaṇṇaṃ. Abaddhapittaṃ milāta-ākulitapupphavaṇṇaṃ.⁵ Taṃ saṅghānato ubhayam pi okāsasaṅghānaṃ. Disato baddhapittaṃ uparimāya disāya jātaṃ. Itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato abaddhapittaṃ ṭhapetvā kesa-loma-danta-nakhānaṃ maṅsavanimuttaṭṭhānaṃ c' eva thaddhasukkhacammaṃ ca udakam iva telabindu⁶ avasesasarīraṃ vyāpetvā ṭhitaṃ. Yamhi kupite akkhīni pītakāni honti, bhāmantī, gattaṃ kampaṭi, kaṇḍūyati.⁷ Baddhapittaṃ hadaya papphāsānam antare ya-

¹ Vm. upari.

² S.R. Vm. om.

³ Vm. om.

⁴ B.H.P. °pattaṃ.

⁵ Vm. °ākulīpup°.

⁶ B.P.H. °binduṃ.

⁷ B.P. kaṇḍāyati.

kanamaṅsaṅ nissāya patitṭhite mahākosātakīkosakasadiśe¹ pittakosake tṭhitaṅ. Yamhi kupite sattā ummattakā honti, vipallatthacittā,² hirottappaṅ chaḍḍetvā akattabbaṅ karonti, abhāsitaḅbaṅ bhāsanti, acintetaḅbaṅ cintenti. Paricchedato pittabhāgena paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiśo va.

Semhan ti sarīrabbhantare ekapattapūrappamāṇaṅ³ semhaṅ. Taṅ vannaṭo setaṅ nāgabalāpaṇṇarasavaṇṇaṅ.⁴ Saṅṭhānato okāsasaṅṭhānaṅ. Disato uparimāya diśāya jātaṅ. Okāsato udarapaṭale tṭhitaṅ. Yaṅ pānabhojanādini⁵ ajjho-haraṇakāle seyyathāpi nāma uḍake sevālapaṇakaṅ kaṭṭhe vā kaṭṭhale⁶ vā patante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati, evam eva pānabhojanādini⁵ nipatante chijjivā dvidhā hutvā puna ajjhottharivā tiṭṭhati. Yamhi ca mandibhūte pakkagaṇḍo viya pūtikukkuṭaṇḍam iva ca udaraṅ paramajegucchaṅ⁷ kuṇapagaṇḍhaṅ hoti. Tato uggatena⁸ gaṇḍhena uddeko⁹ pi mukham pi duggaṇḍhaṅ pūtikūṇapasaḍisaṅ hoti. So ca puriso apehi duggaṇḍhaṅ vāyasīti vattabataṅ āpajjati. Yaṅ ca vaddhitvā bahalattam āpaṇṇaṅ pidhānaphalakam iva vaccakuṭiyā udarapaṭalassa abbhantare yeva kuṇapagaṇḍhaṅ sannirujjhitvā¹⁰ tiṭṭhati. Paricchedato semhabhāgena paricchinnaṅ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiśo va.

Pubbo ti pūtilohitavasena pavatta-pubbaṅ, taṅ¹¹ vannaṭo paṇḍupalāsavaṇṇo. Matasarire¹² pana pūtibahalācāma-vaṇṇo hoti. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhāno. Disato dvīsu diśāsu jāto.¹³ Okāsato pana pubbassa okāso nāma nibaddho natthi, yattha so sannicito tiṭṭheyya; yatra yatra pana khāṇu-kaṇṭakapaharaṇaggiḷādīhi abbhigate sarīrappadesa lohitaṅ saṅṭhahitvā paccati, gaṇḍapilakādayo vā uppajjanti, tatra tatr' eva¹⁴ tiṭṭhati. Paricchedato pubbabhāgena paric-

¹ B.H. °sātakī°.

² B. vipallatta°.

³ B.H. °pattha°.

⁴ B.H.R. nāgabala°.

⁵ Vm. °nādi.

⁶ B.H.P. kapāle.

⁷ Vm. °cha.

⁸ H.P. Vm. *add* ca.

⁹ P. uggāro; S.R. udehako.

¹⁰ P. °rundhitvā; S.R. Vm. °rumbhitvā.

¹¹ B.H.P. *om*.

¹² B.H.P. mataka°.

¹³ Vm. hoti.

¹⁴ H. Vm. *om*. eva.

chinno. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana keśasadiso va.

Lohitaṇ ti dve lohitāni sannicalohitaṇ ca saṅsaraṇalohitaṇ ca. Tattha sannicalohitaṇ vaṇṇato nipakkabahala-lākhārasavaṇṇaṇ. Saṅsaraṇalohitaṇ accha-lākhārasavaṇṇaṇ. Saṅṭhānato ubhayam pi okāsasaṅṭhānaṇ. Disato sannicalohitaṇ uparimāya disāya jātaṇ. Itaraṇ dvīsu disāsu jātaṇ. Okāsato saṅsaraṇalohitaṇ ṭhapetvā kesa-loma-danta-nakhānaṇ maṅsavanimuttaṭṭhānaṇ c' eva thaddhasukkhacammaṇ ca dhamanijālānusārena sabbaṇ upādinnakasaṅgahaṇ pharivā ṭhitaṇ. Sannicalohitaṇ yakanatṭhānaṇ heṭṭhabhāgaṇ pūretvā ekapattapūramattaṇ¹ hadaya-vakka-papphāsānaṇ upari thokaṇ thokaṇ paggharantaṇ vakka-hadaya-yakana-papphāse temayamānaṇ ṭhitaṇ. Tasmiṇ hi vakkahadayaḍiṇi atemante² sattā pipāsītā honti. Paricchedata lohitabhāgena paricchinnaṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana keśasadiso va.

Sedo ti lomakūpādīhi paggharaṇaka-āpodhātu. So vaṇṇato vippasannaṭṭilavannaṇ. Saṅṭhānato okāsasaṅṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sedass' okāso nāma nibaddho natthi, yattha so lohitaṇ viya sadā tiṭṭheyya; yadā pana aggisantāpasuriyasantāpa-utuvikārādīhi sariraṇ santappati, tadā udakato abbhūhamatta-visamacchinna-bhisamulālakumudanaḷakalāpo³ viya sabbakesalomakūpavivarehi paggharati; tasmā tassa saṅṭhānam pi⁴ kesalomakūpavivarānaṇ yeva vasena veditabbaṇ. Sedapariggaṇhakena ca yogiṇā kesalomakūpavivare pūretvā ṭhita-vasen' eva sedo manasikātabbo. Paricchedata sedabhāgena paricchinnaṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana keśasadiso va.

Medo ti thīnasineho. So vaṇṇato phālitaliddivaṇṇo. Saṅṭhānato thūlasaṅgahaṇ tāva camma-maṅsantare ṭhapitaliddivaṇṇa-dukūlapilotikasaṅṭhāno hoti. *Kisaṅgahaṇ* jaṅghamaṅsaṇ,⁵ ūramaṅsaṇ, piṭṭhikaṅṭakaniṣṣitaṇ piṭṭhimaṅsaṇ, udaravaṭṭimaṅsaṇ ti etāni nissāya diguṇaṇ⁶ tiguṇaṇ katvā ṭhapitaliddivaṇṇa-dukūlapilotikasaṅṭhāno.⁷ Disato

¹ B.H. °pattha°.

³ B.P. °nālikalāpo.

⁶ Vm. diguṇa.

² H.S.R. Vm. atemante.

⁴ S.R. om.

⁷ H. °pilotikā°.

⁵ P. jaṅghā°.

dvīsu disāsu jāto. Okāsato thūlassa sakalasarīraṇ pharivā, kisaasa janghamāṇsādini nissāya ṭhito. Yaṇ sinehasankhyaṇ¹ gatam pi paramajeguċchattā neva muddhani telatthāya, na nāsatelādīnaṇ² atthāya gaṇhanti. Paricchedato heṭṭhā maṇsena, upari cammena, tiriyaṇ medabhāgena paricchīno. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Assū ti akkhīhi paggharaṇaka-āpodhātu. Taṇ vaṇṇato vipasanna-tīlatelavaṇṇaṇ. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṇ. Disato uparimāya disāya jātaṇ. Okāsato akkhikūpakesu ṭhitaṇ, na c' etaṇ pittakosake pittam iva akkhikūpakesu sadā sannicitaṇ tiṭṭhati; yadā pana sattā somanassajātā mahāhasitaṇ hasanti, domanassajātā rodanti, paridevanti, tathārūpaṇ visabhāgāhāraṇ³ āharanti, yadā ca nesaṇ akkhīni dhūma-raja-paṇsukādihi abhihaññanti,⁴ tadā etehi somanassa-domanassa-visabhāgāhāra-utūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Assupariggaṇhakena pana yoginā akkhikūpake pūretvā ṭhitavasen' eva pariggaṇhitabaṇ. Paricchedato assubhāgena paricchīnaṇ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Vasā ti vilīnasneho. Sā vaṇṇato nālikeratelavaṇṇā. Ācāme āsittatelavaṇṇā ti pi vattuṇ vaṭṭati. Saṇṭhānato nahānakāle pasanna-udakassa upari paribbhamanta-sinehabindu-visaṭasaṇṭhānā.⁵ Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato yebhuyyena hatthatala-hatthapitṭhi-pādatala-pādapitṭhi-nāsāpuṭa-nalāṭa-aṇsakūṭesu ṭhitā. Na c' esā etesu okāsesu sadā vilīnā va hutvā tiṭṭhati. Yadā pana aggisantāpa-suriyasantāpa-utuvisabhāga-dhātuvisabhāgehi te padesā usmājātā honti, tadā tattha, nahānakāle pasanna-udakūpari sinehabinduvisato⁶ viya ito cito ca saṇsarati. Paricchedato vasābhāgena paricchīnā. Ayam assā⁷ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Khelo ti anto-mukhe pheṇamissā āpodhātu. So vaṇṇato seto pheṇavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Pheṇa-

¹ P. om. °sankhaṇ.

³ Vm. vā visamāhāraṇ.

⁵ S.R. paribbhamana°; P.S.R. °visarasaṇ°; H. °vissaṭa°.

⁶ P.S.R. °visaro; H. °vissaṭo.

² H. nāsā°.

⁴ Vm. adhi°.

⁷ B.P. assa.

sañhāno ti pi vattuṃ vaṭṭati. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubho hi kapolapassehi oruyha jivhāya t̥hito. Na c' esa ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati. Yadā pana sattā tathārūpaṃ āhāraṃ passanti vā, saranti vā, uṇha-tittakaṭuka-loṇambilānaṃ vā kiñci mukhe t̥hapenti, yadā vā nesaṃ hadayaṃ ākilāyati, kismiñcid eva vā jigucchā uppajjati, tadā khelo uppajjitvā ubho hi kapolapassehi oruyha jivhāya sañt̥hāti. Aggajivhāya c' esa tanuko hoti. Mūlajivhāya bahalo. Mukhe pakkhittaṃ ca puthukaṃ vā taṇḍulaṃ vā aññaṃ vā kiñci khādaniyaṃ nadi-pulīne khatakūpakasalilaṃ viya parikkhayaṃ agacchanto va temetuṃ samattho hoti. Paricchedato khelabhāgena paricchinnō. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiṣo va.

Singhānikā ti matthalungato paggharaṇaka-asuci. Sā vaṇnato tarunatālat̥thimiñjavanṇā. Sañhānato okāsasañhānā. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato nāsāpuṭe¹ pūretvā t̥hitā. Na c' esā ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati, atha kho yathā nāma puriṣo paduminipattena dadhiṃ bandhitvā heṭṭhā kaṇṭakena vijjheyya, atha tena chiddena dadhimatthu galitvā² bahi pateyya, evam eva yadā sattā rodanti vā, visabhāgāhāra-utuvasena vā sañjāta-dhātukkabhā honti, tadā anto-sīsato pūtiṣemhabhāvaṃ āpannaṃ matthalungaṃ galitvā tālumattakavivarena otaritvā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā, paggharati vā. Singhānikā-pariggaṇhakena pana yoginā nāsāpuṭe pūretvā t̥hita-vasen' eva pariggaṇhitabbā. Paricchedato singhānikābhāgena³ paricchinnā. Ayam assā⁴ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiṣo va.

Lasikā ti sarīrasandhīnaṃ abbhantare picchilakunapaṃ. Sā vaṇnato kaṇikāraṇiyyāsavaṇṇā. Sañhānato okāsasañhānā. Disato dvīsu diṣāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnaṃ abbhājanakiccaṃ sādhamānā asītisatasandhīnaṃ abbhantare t̥hitā. Yassa c' esā mandā hoti, tassa ut̥thahantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa sammiñjantassa⁵ pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharasaddaṃ⁶ karonto viya vicarati; ekayojana-dviyojanamattam pi addhānaṃ

¹ B.P. nāsāpuṭe *always*.

² S.R. *add galitvā*; B. *galitvā*.

³ B.P. °nika°. ⁴ B.P. *assa*.

⁵ B. *samañchan*°. ⁶ P. *accharā*°.

gatassa vāyodhātu kuppati, gattāni dukkhanti. Yassa pana bahulā hoti, tassa uṭṭhāna-nisajjādisu na aṭṭhīni kaṭaka-tāyanti, digham pi addhānaṃ gatassa na vāyodhātu kuppati, na gattāni dukkhanti. Paricchedato lasikābhāgena paricchinnā. Ayam assā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Muttan ti vaṇṇato māsakhārodakavannaṃ. Saṅṭhānato adhomukhaṭṭhapita¹-udakakumbhantaragata²-udakasaṅṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Vatthi nāma vatthi-puṭo vuccati. Yatha seyyathāpi nāma candanikāya pakkhitte amukhe³ ravaṇaghaṭe⁴ candanikāraso⁵ pavisati, na c' assa pavisanamaggo paññāyati, evam eva sarīrato muttaṃ pavisati, na c' assa pavisanamaggo paññāyati, nikkhamanamaggo pana pākaṭo hoti. Yamhi ca muttassa bharite passavaṃ karomāti satānaṃ āyūhanaṃ hoti. Paricchedato vatthi-abbhantarena c' eva muttabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayam assa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadiso va.

Evañ hi kesādike koṭṭhāse vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchedavasena vavattapetvā anupubbato, nātisīghato ti ādinā nayena vaṇṇa-saṅṭhāna-gandhāsayaokāsavasena pañcadhā paṭikkulā⁶ ti manasikaroto paṇṇattisamatikkamavasena seyyathāpi cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ kusumānaṃ ekasuttaganthitaṃ mālaṃ oloketassa sabbapupphāni apubbāpariyam iva pākaṭāni honti, evam eva atthi imasmiṃ kāye kesā ti imaṃ kāyaṃ oloketassa sabbe te dhammā apubbāpariyam iva pākaṭā honti. Tena vuttaṃ manasikārako-sallakathāyaṃ: ādikammikassa hi kesā ti manasikaroto manasikāro gantvā muttan ti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsam eva āhacca tiṭṭhatī ti.

Sace pana bahiddhā pi manasikāraṃ upasaṅharatī, ath' assa evañ sabbakoṭṭhāsesu pākaṭibhūtesu āhiṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā koṭṭhāsārāsivasen' eva upaṭṭhahanti; tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi koṭṭhāsārāsīmhi pakkhipiyamānaṃ⁷ iva upaṭṭhātī. Ath' assa

¹ B. amukhaṭ°.

³ P.S.R. adhomukhe.

⁶ Vm. H. add paṭikkulā.

² S.R. Vm. °kumbha-abbhantaragata.

⁴ So all MSS. ⁵ B.P. °nika°.

⁷ Vm. pakkhippa°; P. °manam.

anupubbamuñcanādivasena paṭikkulā paṭikkulā ti punappunaṅ¹ manasikaroto anukkamena appaṇā uppajjati.

Tattha kesādīnaṅ vaṇṇasaṅṭhānadisokāsaparicchadava-sena upaṭṭhānaṅ uggahanimittaṅ. Sabbākārato paṭikkūlavasena upaṭṭhānaṅ paṭibhāganimittaṅ. Taṅ punappunaṅ¹ āvajjentassa² manasikarontassa takkāhataṅ vitakkāhataṅ karontassa cattāro khandhā paṭikkūlārammaṇā honti. Paṭhamajjhānavasena appaṇā pavattati. Pubbabhāge parikkamma - upacāracittāni savitakka-savicārāni, sappitīkāni, somanassasahagatāni, paṭikkūlanimittārammaṇāni. Appaṇā pi savitakkasavicārā, sappitīkā, somanassasahagatā va. Bhūmantarena pana mahagatā rūpāvacarā honti. Paṭikkūle pi ca etasmiṅ ārammaṇe ānisaṅsadassāvitāya somanassaṅ uppajjati, ekattārammaṇabalen' eva vā taṅ uppajjati. Dutiyaṅjḥānādīni pan' ettha na nibbattanti. Kasmā? Oḷārikattā. Idaṅ hi ārammaṇaṅ oḷārikaṅ, vitakkabalen' ev'ettha³ cittekaggatā jāyati, na vitakkasamatikkamenāti. Ayaṅ tāva samathavasena kammaṭṭhānakathā.

Avisesato pana sādharmaṇavasena evaṅ veditabbaṅ, idaṅ hi kammaṭṭhānaṅ bhāvetukāmena kammaṭṭhānaṅ uggahetvā sajjhāyakāle eva kesādīnaṅ vaṇṇanimitta-saṅṭhānanimittadisānimitta-okāsanimitta-paricchedanimitāni vācāya pothetvā⁴ pothetvā⁴ ekekakoṭṭhāse ayaṅ eta⁵-sarikkhako ti tividhena sajjhāyo kātabbo. Kathaṅ? Tacapañcake tāva heṭṭhā vuttanayen' eva anulomato pañcāhaṅ, paṭilomato pañcāhaṅ, anuloma-paṭilomato pañcāhan ti aḍḍhamāsaṅ⁶ sajjhāyo kātabbo. Tato ācariyassa santikaṅ gantvā vakkapañcakaṅ uggaṇhitvā tath' eva aḍḍhamāsaṅ⁶ sajjhāyo kātabbo. Tato te⁷ dasa⁸ pi koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsaṅ,⁶ puna papphāsa-pañcakādisu pi ekekaṅ uggaṇhitvā aḍḍhamāsaṅ,⁶ tato te pañcadasa pi koṭṭhāse aḍḍhamāsaṅ,⁶ Matthalungapañcakaṅ aḍḍhamāsaṅ,⁶ tato te vīsatikkoṭṭhāse aḍḍhamāsaṅ,⁶ medachakkaṅ aḍḍhamāsaṅ,⁶ tato te chabbīsati pi koṭṭhāse ekato katvā aḍḍhamāsaṅ,⁶ muttachakkaṅ aḍḍhamāsaṅ,⁶ tato sabbe

¹ P. punappunappunaṅ.

² B. °jantassa.

³ P. °kavasena°.

⁴ H. sodhetvā.

⁵ B.H. etaṅ.

⁶ P. addha°.

⁷ S.R. dve.

⁸ S.R. om.

pi dvattiṅsa koṭṭhāse ekato katvā adḍhamāsan¹ ti evaṅ cha māse sajjhāyo kātabbo.

Tattha upanissayasampannassa sappaññabhikkhuno kammaṭṭhānaṅ uggaṇhantass' eva koṭṭhāsā upaṭṭhahanti. Ekacassa na upaṭṭhahanti; tena na upaṭṭhahantīti viriyaṅ na vissajjetabbaṅ. Yattakā koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, tattake gahevā sajjhāyo kātabbo. Evaṅ kammaṭṭhānaṅ kathentena pana neva paññavato, na mandapaññassa vasena kathetabbaṅ; majjhimaṅ paññassa vasena kathetabbaṅ. Majjhimaṅ paññassa hi vasena ācariyā chahi māsehi paricchinditvā tantīṅ ṭhapayaṅsu.

Yassa pana ettāvatā pi koṭṭhāsā pākataṅ na honti, tena tato param pi sajjhāyo kātabbo eva; no ca kho aparicchinditvā; cha cha māse paricchinditvā va kātabbo. Sajjhāyaṅ karontena vaṇṇo na paccavekkhitabbo, na lakkhaṅaṅ manasikātabbaṅ, koṭṭhāsavasena' eva sajjhāyo kātabbo. Ācariyenāpi vaṇṇavasena sajjhāyaṅ karohīti niyametvā na kathetabbaṅ. Niyametvā kathite ko doso ti? Sampattiyam pi vipattisaññā-āpajjanaṅ. Sace hi ācariyena vaṇṇavasena sajjhāyaṅ karohīti vutte imassa bhikkhuno tathā karontassa kammaṭṭhānaṅ vaṇṇato na upaṭṭhāti, paṭikkūlavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti, ath' esa na idaṅ kammaṭṭhānaṅ, vilakkhaṅaṅ ti saññī hoti, ācariyena kathitam eva kappetvā gaṇhāti. Paṭikkūlavasena sajjhāyaṅ karohīti vutte pi sace tassa tathā karontassa paṭikkūlato na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti, ath' esa nay' idaṅ kammaṭṭhānaṅ, vilakkhaṅaṅ ti saññī hoti, ācariyena kathitam eva kappetvā gaṇhāti. Dhātuvasena taṅ sajjhāyaṅ² karohīti vutte pi sace tassa tathā karontassa dhātuto na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā paṭikkūlavasena vā upaṭṭhāti, ath' esa nay' idaṅ kammaṭṭhānaṅ, vilakkhaṅaṅ ti saññī hoti, ācariyena kathitam eva kappetvā gaṇhāti. Ayaṅ ācariyena niyametvā kathite doso. Kin ti pana vattabbo³ ti? Koṭṭhāsavasena sajjhāyaṅ karohīti vattabbo. Kathaṅ? Kesakoṭṭhāso lomakoṭṭhāso ti sajjhāyaṅ karohīti vattabbo.

Sace pan' assa evaṅ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṅ karontassa

¹ P. addha°.

² S.R. om.

³ P.H. add hoti.

vaṇṇato upaṭṭhāti, athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṅ : ahaṅ dvattiṅsākāraṅ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṅ karomi, mayhaṅ pana vaṇṇato upaṭṭhātīti. Ācariyena kammaṭṭhānaṅ viya akammaṭṭhānaṅ vilakkhaṇaṅ etan ti na visaṅvādetabbaṅ ; sādhu sappurisa ! pubbe tayā vaṇṇakasine parikammaṅ katapubbaṅ bhavissati, etad eva kammaṭṭhānaṅ tuyhaṅ sappāyaṅ, vaṇṇavasen' eva sajjhāyaṅ karohīti vattabbo. Tena pi vaṇṇavasen' eva sajjhāyo katabbo. So evaṅ karonto ajjhattaṅ nīlakaṅ, pītakaṅ, lohitaṅ, odātan¹ ti cattāri vaṇṇakasinaṅ labhati. Kathaṅ ? Tassa hi kesa-loma-pit-tesu c' eva akkhīnaṅ ca kālakatṭhāne vaṇṇaṅ nīlaṅ nīlan ti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti, jhānaṅ pādakaṅ katvā vipassanaṅ paṭṭhapetvā² arahattaṅ pāpuṇāti. Medasmaṅ pana akkhīnaṅ ca pītakatṭhāne vaṇṇaṅ pītakaṅ pītakan ti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti, jhānaṅ pādakaṅ katvā vipassanaṅ paṭṭhapetvā² arahattaṅ pāpuṇāti. Maṅsalohitesu pana akkhīnaṅ ca rattaṭṭhāne vaṇṇaṅ lohitaṅ lohitakan ti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti, jhānaṅ pādakaṅ katvā vipassanaṅ paṭṭhapetvā² arahattaṅ pāpuṇāti. Na-kha-danta-camma-aṭṭhisu pana akkhīnaṅ ca paṇḍaraṭṭhāne vaṇṇaṅ odātaṅ odātan ti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti, jhānaṅ pādakaṅ katvā vipassanaṅ paṭṭhapetvā² arahattaṅ pāpuṇāti. Idaṅ vaṇṇavasena abhinivīṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamaṅ.

Aparassa koṭṭhāsavasena sajjhāyaṅ karontassa paṭikkūlato upaṭṭhāti. Ath' ānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṅ. Ācariyena kammaṭṭhānaṅ viya akammaṭṭhānaṅ vilakkhaṇaṅ etan ti na visaṅvādetabbaṅ ; sādhu sappurisa ! pubbe tayā paṭikkūlamanasikāre yogo kato bhivissassati, etad eva kammaṭṭhānaṅ tuyhaṅ sappāyaṅ, paṭikkūlavasen' eva sajjhāyaṅ karohīti vattabbo. Tena pi paṭikkūlavasena sajjhāyo katabbo. Tassa kesā nāma ajaññā duggandhā jegucchā paṭikkūlā ti evaṅ paṭikkūlavasena sajjhāyaṅ karontassa paṭikkūlārammaṇe³ paṭhamajjhānaṅ nibbattati. So jhānaṅ pādakaṅ katvā vipassanaṅ paṭṭhapetvā arahattaṅ pāpuṇāti.

¹ P.S.R. odātakan.

² B.H. pattha°.

³ S.R. °naṅ.

Idaṅ paṭikkūlavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamaṇaṅ.

... Aparassa koṭṭhāsavasena¹ sajjhāyaṅ karontassa dhātuto upaṭṭhāti. Dhātuto upaṭṭhahantaṅ kīdisaṅ hutvā upaṭṭhātīti? Kesā tāva vammikamatthake jātakuṇṭhatinākāni² viya hutvā upaṭṭhahanti. Lomā purāṇagāmaṭṭhāne jāta-dabbatinākāni viya. Nakhā daṇḍakesu ṭhapitamadhukaphalaṭṭhikosakā viya. Dantā mattikāpiṇḍe pavesetvā ṭhapita-alābubijāni viya. Taco vīṇāpabbake pariyaṇaddhaalla-gocammaṅ viya. Maṅsaṅ bhittiyaṅ anulittamattikā viya. Nahārū dabbasambhārabaddhavallī viya. Aṭṭhī ussāpetvā ṭhapita-bhittidabbasambhāro viya. Aṭṭhimiṅjaṅ mahāveṇumhi pakkhitta-sedita-vettaggaṅ viya. Vakkaṅ, hadayaṅ, yakanaṅ, kilomakaṅ, pihakaṅ papphāsan ti ime cha koṭṭhāsā sūnakāragharaṅ³ viya hutvā upaṭṭhahanti. Dvattiṅsa-hatthaṅ antaṅ lohitaḍoṇiyaṅ saṅvelletvā⁴ ṭhapita-gharasappo viya. Antagaṇaṅ pādapuñchanake sibbitarajjuka viya. Udariyaṅ parissāvane sithilabaddhataṇḍulaṅ⁵ viya. Karisaṅ veṇupabbe⁶ pakkhittapaṇḍumattikā viya. Matthalungaṅ omadditvā ṭhapitā cattāro taṇḍulapitṭhapinḍā viya. Dvādasavidhā āpodhātu paṭipāṭiyā ṭhapitesu dvādasasu udakasarāvakesu pūrita-udakaṅ viya hutvā upaṭṭhāti. Ath' ānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṅ. Ācariyena kammaṭṭhānaṅ viya akammaṭṭhānaṅ vilakkhaṇaṅ etan ti na visaṅ vādetabbaṅ; sādhu sappurisa! pubbe tayā dhātumanasikāre yogo kato bhavissati, etad eva kammaṭṭhānaṅ tuyhaṅ sappāyaṅ, dhātuvasen' eva sajjhāyaṅ karohīti vattabbo. Tena pi dhātuvasena sajjhāyo kātabbo.

Tatr' idaṅ manasikāramukhen' eva sajjhāyavidhānaṅ, idha bhikkhu: kesā sīsaṅ pariyaṇandhitvā ṭhita-camme jātā. Te na jānanti mayaṅ sīsaṅ pariyaṇandhitvā ṭhitacamme jātā ti. Sīsaṅ pariyaṇandhitvā ṭhita-cammam pi na jānāti kesā mayi jātā ti. Acetanā ete avyākataṅ suññā thaddhā patthinnā paṭhavīdhātu esā ti manasikaroti. Lomā sarīraṅ⁷ pariyaṇanacamme jātā. Te na jānanti mayaṅ sarīraṅ⁷ pariyaṇa-

¹ S.R. om.

² P.S.R. °kuntha°; S.R. °tinākā.

³ P. sūnāgharaṅ.

⁴ P.S.R. saṅvellitvā.

⁵ B.P.H. °bandha°.

⁶ P. veḷu°.

⁷ S. sarīra.

hanacamme jātā ti. Sarīraṇ¹ pariyanahanacammam pi na jānāti lomā mayi jātā ti. Ete pi acetanā. Nakhā angulinaṇ aggesu jātā. Te na jānanti mayaṇ angulinaṇ aggesu jātā ti. Angulinaṇ aggāni pi na jānanti nakhā amhesu jātā ti. Te² pi acetanā. Dantā hanukaṭṭhike jātā. Te na jānanti mayaṇ hanukaṭṭhike jātā ti. Hanukaṭṭhikam pi na jānāti dantā mayi jātā ti. Ete pi acetanā. Taco na jānāti sarīraṇ mayā pariyanaddhan ti. Sarīram pi na jānāti ahaṇ tacena pariyanaddhan ti. Ayam pi acetano. Maṇsaṇ na jānāti mayā sarīraṇ anulittan ti. Sarīram pi na jānāti ahaṇ maṇsena anulittan ti. Idam pi acetanaṇ. Nahāru na jānāti ahaṇ aṭṭhipuñjaṇ ābandhitvā ṭhitan ti. Aṭṭhipuñjo pi na jānāti nahārujālen' ahaṇ ābaddho³ ti. Idam pi acetanaṇ. Sisaṭṭhi na jānāti ahaṇ gīvaṭṭhike patiṭṭhitan ti. Gīvaṭṭhikam pi na jānāti mayi sīsaṭṭhikaṇ patiṭṭhitan ti. Gīvaṭṭhi na jānāti ahaṇ piṭṭhikaṇṭake ṭhitan ti. Piṭṭhikaṇṭaṭṭhiko pi, kaṭṭṭhikaṇ, ūruṭṭhikaṇ,⁴ janghaṭṭhikaṇ, goppahaṭṭhikaṇ na jānāti ahaṇ paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitan ti. Paṇhikaṭṭhikam pi na jānāti ahaṇ goppahaṭṭhikaṇ ukkhipitvā ṭhitan ti . . . pe . . . gīvaṭṭhikaṇ na jānāti ahaṇ sīsaṭṭhiṇ⁵ ukkhipitvā ṭhitan ti.

Paṭipāṭiyā⁶ aṭṭhiṇi ṭhitāni koṭiyā, anekasandhīyamito⁷
na kehi ci
baddho nahārūhi jarāya codito, acetano kaṭṭhakalinga-
rūpamo.

Aṭṭhimiñjaṇ, vakkaṇ . . . pe . . . matthalungaṇ acetanaṇ avyākataṇ suññaṇ thaddhaṇ⁸ patthinnaṇ paṭhavīdhātū ti manasikarotī. Pittaṇ, semhaṇ . . . pe . . . muttaṇ acetanaṇ avyākataṇ suññaṇ yūsagataṇ āpodhātū ti manasikarotī. Ime dve mahābhūte pariggaṇhantassa udare ussadā tejodhātu pākāṭā hoti. Nāsāya ussadā vāyodhātu pākāṭā hoti. Ime cattāro mahābhūte pariggaṇhantassa upādārūpaṇ pākāṭaṇ hoti. Mahābhūtaṇ nāma upādārūpena paricchinnaṇ. Upādārūpaṇ mahābhūtena. Yathā ātapo nāma chāyāya paricchinno, chāyā ātapena; evam eva mahābhūtaṇ upādārūpena

¹ S. sarīra.

² H. Ete.

³ B.H. ābandho.

⁴ P. ūraṭṭho.

⁵ S.R. °ṭhikaṇ.

⁶ S.R. °ṭiy'.

⁷ Anekehi sandhīhi yamito sambaddho (Mt.).

⁸ P. tad°.

paricchinnaṃ, upādārūpaṃ mahābhūtena. Ath' assa evaṃ cattāri mahābhūtāni tevīsati upādārūpāni rūpakkhandho ti rūpakkhandhaṃ pariggaṇhantassa āyatanadvārasena arūpino khandhā pākāṭā honti. Iti rūpārūpariggaho pañcak-khandhā honti. Pañcak-khandhā dvādasāyatanāni honti. Dvādasāyatanāni atṭhārasa dhātuyo hontīti khandhāyatana-dhātuvaseṇa yamakātālakandaṃ¹ phāleṇo viya dve koṭṭhāse katvā nāmarūpaṃ vavattapeti.

So idaṃ nāmarūpaṃ na ahetu na appaccayā nibbattaṃ, sahetu-sappaccayā nibbattaṃ. Ko paṇ' assa hetu? Ko pana paccayo? ti upaparikkhanto avijjāpaccayā taṇhāpaccayā kamma-paccayā āhārapaccayā cāti tassa paccayaṃ vavattapetvā atīte pi paccayā c' eva paccayasammuppannadhammā ca, anāgate pi etarahi pi paccayā c' eva paccayasammuppannadhammā ca, tato uddhaṃ satto vā puggalo vā natthi, suddha-sankhārapuñjo evāti² tisu addhāsu kankhaṃ vitarati. Ayaṃ pana vipassanā-sankhārasallakkhanā nātapaṇiññā nāma.

Evaṃ sankhāre sallakkhetvā tṭhitassa pana bhikkhussa Dasabalassa sāsane mūlaṃ otiṇṇaṃ nāma hoti, patiṭṭhā laddhā nāma. Cūlasotāpanno nāma hoti, niyatagatiko. Tathārūpaṃ³ pana utusappāyaṃ puggalasappāyaṃ bhojana-sappāyaṃ dhammasavaṇasappāyaṃ⁴ labhitvā ekāsane ekapal-lankavaragato tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanā-paṭi-pāṭiyā sankhāre sammāsanto arahattaṃ gaṇhātīti idaṃ dhātuvaseṇa abhinivīṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamaṇaṃ.

Yassa pana neva vaṇṇato upaṭṭhāti, na paṭikkūlato, na suññato, tena me na upaṭṭhātīti na kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā nisīditabbaṃ, koṭṭhāsamanasikāre yeva pana yogo kātabbo. Porāṇakattherā kira koṭṭhāsamanasikāro va pamānaṃ ti āhaṃsu. Icc' assa punappunaṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa koṭṭhāsā paṇṇā honti. Kadā pana paṇṇā nāma hontīti? Yadā kesā ti āvajjitamatte manasikāro gantvā matthalungaṃ ti antimakoṭṭhāse patiṭṭhāti, matthalungaṃ ti āvajjitamatte manasikāro āgantvā kesā ti ādikoṭṭhāse patiṭṭhāti. Ath' assa yathā nāma cakkhumato purisassa

¹ P. °tālakkhandhaṃ.

² P. *adds* evaṃ.

³ S.R. °rūpānaṃ.

⁴ S.R. *om.*

dvattiṅsa-vaṇṇānaṃ pupphānaṃ ekasuttaganthitaṃ mālaṃ olokontassa, paṭipāṭiyā vā pana nikhāte dvattiṅsa vatipāde paṭikkamitvā olokontassa paṭipāṭiyā va dvattiṅsa-vaṇṇāni pupphāni vatipādā vā pākāṭā honti, evam eva dvattiṅsa koṭṭhāsā upaṭṭhahanti. Vicarantā tiracchānagatā pi manussā pi sattā ti na upaṭṭhahanti, koṭṭhāsā ti upaṭṭhahanti; khādanīya-bhojaniyaṃ koṭṭhāsantare¹ pakkipamānaṃ viya hoti; koṭṭhāsānaṃ paḡuṇakālato paṭṭhāya tīsu mukhesu ekena mukhena vimuccissati; kammaṭṭhānaṃ vaṇṇato vā paṭikkūlato vā suṇṇato vā upaṭṭhāti. Yathā nāma pūve pacitukāma itthī madditvā ṭhapita-piṭṭhato yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ pacati; yathā vā pana same bhūmippadese ṭhapitaṃ udakapūraṃ kumbhaṃ yato yato āviṇjanti,² tato tato va udakaṃ nikkhamati; evam eva koṭṭhāsānaṃ paḡuṇakālato paṭṭhāya tīsu mukhesu ekena mukhena vimuccissati. Ākankhamānassa vaṇṇato, ākankhamānassa paṭikkūlato, ākankhamānassa suṇṇato, kammaṭṭhānaṃ upaṭṭhahissati yeva. Ayaṃ ettako uggahasandhi nāma. Imasmiṃ uggahasandhismiṃ ṭhatvā arahattaṃ pattā bhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā.

Yassa pana uggahasandhismiṃ kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti, tena kammaṭṭhānaṃ uggahetvā sace yattha ācariyo vasati, so āvāso sappāyo hoti, icc' etaṃ kusalaṃ. No ce, sappāyaṭṭhāne vasitabbaṃ. Vasantena aṭṭhārassa viharādose vajjetvā pañcangasamannāgate senāsane vasitabbaṃ. Sayam pi pañcangasamannāgatena bhavitabbaṃ. Tato pacchābhattaṃ piṇḍapāta-paṭikkantena rattiṭṭhānaṃ vā divāṭṭhānaṃ vā pavisitvā kammaṭṭhānaṃ manasikātabbaṃ. Kathaṃ? Ādito tāva heṭṭhā vuttanayen' eva anupubbato manasikātabbaṃ, na ekan-tarikā.³ Anupubbato manasikaronto hi dvattiṅsa-padaṃ nissenṇiṃ pada-paṭipāṭiyā⁴ akkamanto pāsādaṃ āruya pāsādānisaṃsaṃ anubhavanakapuriso viya kesā, lomā ti paṭipāṭiyā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto kammaṭṭhānato ca na pari-hātai; pāsādānisaṃsasadiṣe ca nava lokuttaradhamme anubhavati.

Anupubbato manasikarontenāpi ca nātisīghato nātisāṇi-

¹ H. °sabbhantare.

² P. āvijjhanti; S.R. āvajjenti; B.H. āviñchanti.

³ H.S.R. °kāya.

⁴ S.R. om. pada.

kato manasikātabbaṅ. Atisīghato manasikarontassa hi kiñcāpi kammaṭṭhānaṅ paguṇaṅ hoti, avibhūtaṅ pana hoti. Tattha opammaṅ heṭṭhā vuttam¹ eva. Atisaṅkato manasikarontassa kammaṭṭhānaṅ pariyosānaṅ na gacchati, antarā va osakkitaṅ hoti. Yathā hi puriso tiyojanaṅ maggaṅ sāyaṅ² kacchaṅ bandhitvā paṭipanno nikkhantaṭṭhānato³ paṭṭhāya sītalacchāyaṅ disvā vissamati, ramaṇiyaṅ vālikātaṅ⁴ disvā piṭṭhiṅ pasāreti, vanapokkharanaṅ disvā pāṇiyaṅ pivati, nahāyati, pabbataṅ disvā āruya pabbatarāmaṇeyyaṅ passati; taṅ antarā yeva sīho vā vyaggho vā dīpi vā hanati, corā vā pana vilumpanti c' eva hananti ca; evam eva atisaṅkaṅ manasikarontassa kammaṭṭhānaṅ pariyosānaṅ na gacchati, antarā va osakkitaṅ hoti. Tasmā nātisīghaṅ nātisaṅkaṅ ekadivasaṅ tiṅsa vāre manasikātabbaṅ. Pāto va dasa vāre, majjhaṅhike⁵ dasa vāre, sāyaṅhe dasa vāre sajjhāyo kātabbo; no kātuṅ na vaṭṭati. Khādanīyaṅ bhojanīyaṅ no khāditaṅ no bhūñjitaṅ na vaṭṭati, etaṅ⁶ pana⁷ vaṭṭeyya; idam eva ekantena no kātuṅ na vaṭṭati. Karonto mahantaṅ atthaṅ gahevā tiṭṭhati.

Yathā hi ekassa purisassa tīni khettāni, ekaṅ khettaṅ aṭṭha-kumbhaṅ⁸ deti, ekaṅ soḷasa, ekaṅ dvattiṅsa. Tena tīni pi khettāni paṭijaggitaṅ asakkontena dve chaḍḍetvā ekaṅ dvattiṅsa-kumbhadāyakam eva paṭijaggitaṅ. Tatth' eva kasana-vapana-niddānādini⁹ kātabbāni. Tad ev' assa itaresu dvīsu utṭhānakadāyaṅ¹⁰ dassati; evam eva sesaṅ mukhadhovanādikammaṅ chaḍḍetvā pi etth' eva kammaṅ kātabbaṅ, no kātuṅ na vaṭṭati. Karonto mahantaṅ atthaṅ gaṇhitvā tiṭṭhatīti ettāvata majjhimā paṭipadā nāma kathitā. Evaṅ paṭipannaṅ paṭibāhitabbo. Kammaṭṭhānaṅ hi vissajjetvā citte bahiddhā vikkhepaṅ gacchante¹¹ kammaṭṭhānato parihāyati, vaṭṭabhayaṅ samatikkamitaṅ na sakkoti.

Yathā hi eko puriso sahasuddhāraṅ sādhetvā¹² vadḍhiṅ labhitvā addhānaṅ paṭipanno antarāmagge kumbhila-ma-

¹ S.R. vutta-nayam.

² P. sayāṅ.

³ S.R. °takalāto.

⁴ B.P. vālika°. ⁵ H.P.S.R. majjhantike.

⁶ S.R. evaṅ.

⁷ S.R. na.

⁸ S.R.H. °kumbhe.

⁹ H.B. °niddāyaṅā°.

¹⁰ B. °dākayaṅ; H. °dāyakaṅ.

¹¹ B.H.P.S. °anto.

¹² S.R. sodhetvā.

kara-gāharakkhasamuṭṭhāya¹ gambhīragirikandarāya upari atthataṅ ekapadikaṅ daṇḍakasetuṅ āruyha gacchanto akkamanapadaṅ vissajjetvā ito c' ito ca olokeno paripatitvā² kumbhīlādi-bhattaṅ hoti, evam eva ayam pi kammatṭhānaṅ vissajjetvā sacitte³ bahiddhā vikkhepaṅ gacchante kammatṭhānato parihāyati vaṭṭabhayaṃ atikkamituṅ na sakkoti. Tatr' idaṅ opammasaṅsandanaṅ, purisassa sahasuddhāraṅ sādhetvā⁴ vaḍḍhiṅ⁵ laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno ācariyasantike kammatṭhānassa uggahitakālo. Antarā gambhīragirikandarā viya saṅsāro. Tassa kumbhīlādihi daṭṭhakālo viya vaṭṭamūlakā.⁶ Ekapadikadaṇḍakasetu viya imassa bhikkhuno sajjhāyavīthi. Tassa purisassa ekapadikaṅ daṇḍakasetuṅ āruyha akkamanapadaṅ vissajjetvā ito c' ito ca olokenassa paripatitvā kumbhīlādiṅ bhattabhāvaṅ āpannakālo viya imassa bhikkhuno kammatṭhānaṅ vissajjetvā bahiddhā vikkhittacittassa kammatṭhānato parihāyitvā vaṭṭabhayaṅ samatikkamituṅ asamatthabhāvo veditabbo.

Tasmā kesā manasikātabbā. Kese manasikaritvā cittupādassa bahiddhā vikkhepaṅ paṭibāhitvā suddhacitten' eva lomā, nakhā, dantā, taco ti manasikātabbaṅ. Evaṅ manasikaronto kammatṭhānato na parihāyati, vaṭṭabhayaṅ samatikkamati. Opammaṅ pan' ettha tad eva parivattetvā veditabbaṅ. Sahassuddhāraṅ sādhetvā⁴ vaḍḍhiṅ labhitvā chekassa purisassa daṇḍakasetuṅ āruyha nivāsanapārūpanaṅ saṅvidhāya dhātupatthaddhakāyaṅ⁷ katvā sotthinā paratīragamaṅ viya chekassa bhikkhuno kese manasikaritvā cittupādassa bahiddhā vikkhepaṅ paṭibāhitvā suddhacitten' eva lomā, nakhā, dantā, taco ti manasikarontassa kammatṭhānato aparihāyitvā vaṭṭabhayaṅ⁸ samatikkamaṅ veditabbaṅ. Evaṅ bahiddhā vikkhepaṅ paṭibāhantenāpi heṭṭhā vuttanāyena' eva paṇṇatti⁹-samatikkamaṅ manasikātabbaṅ. Kesā, lomā ti paṇṇattiṅ vissajjetvā paṭikkūlaṅ paṭikkūlaṅ ti sati ṭhapetabbā. Paṭhamaṅ yeva pana paṭikkūlato na

¹ S. om. makara; P.R. °radakarakkhasa-samuṭṭhitāya; H. °khasa-dutṭhāya.

² B. apari°.

³ H. citte.

⁴ S.R. sodhetvā.

⁵ S.R. vaḍḍhi.

⁶ H.P.S.R. °mūlakāni; add mahādukkhāni.

⁷ S.R. °thaddhaṅ°.

⁸ P.H. °bhaya.

⁹ B.H. °ṇattiṅ.

upaṭṭhāti; yāva na upaṭṭhāti, tāva paṇṇatti na vissajjetabbā. Yadā upaṭṭhāti, tadā paṇṇattiṃ vissajjetvā paṭikkūlan ti manasikātabbaṃ. Karontena ca heṭṭhā vuttanayen' eva pañcah' ākārehi paṭikkūlato manasikātabbā.

Tacapañcakasmiṃ hi vaṇṇasaṅṭhānagandhāsayaokāsavasena' eva¹ pañcavidham pi paṭikkūlyaṃ² labbhati.³ Sesesu pi yaṃ yaṃ⁴ labbhati,³ tassa tassa⁴ vasena manasikāro pavattetabbo. Tattha kesādayo pañca koṭṭhāsā subhanimittaṃ, rāgaṭṭhāniyaṃ, iṭṭhārammaṇaṃ ti sankhyaṃ gatā. Ye keci rajjanakasattā nāma, sabbe te imesu pañcasu koṭṭhāsesu rajjanti. Ayaṃ pana bhikkhu mahājanassa rajjanaṭṭhāne paṭikkūlan ti appaṇaṃ pāpeti. Tattha⁴ appaṇāpattito paṭṭhāya parato akilamanto va appaṇaṃ pāpunāti.

Tatr' idaṃ opammaṃ: yathā hi cheko dhanuggaho rājānaṃ ārādhetaṃ satasahassuṭṭhānakaṃ⁵ gāmavaraṃ labhitvā sannaddhapañcāvudho tattha gacchanto antarāmagge dvattiṃsa core disvā tesu pañca corajeṭṭhake ghāteyya, tesu ghātita-kālato paṭṭhāya tesu dve ekamaggaṃ paṭipajjamānā nāma na honti, evaṃ sampadam idaṃ daṭṭhabbaṃ. Dhanuggahassa rājānaṃ ārādhetaṃ gāmavaraṃ laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno ācariyasantike kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ṭhitakālo. Dvattiṃsa corā viya dvattiṃsa koṭṭhāsā. Pañca corajeṭṭhakā viya kesādayo pañca. Corajeṭṭhakānaṃ ghātita-kālo viya imassa bhikkhuno sabbasattānaṃ rajjanaṭṭhāne tacapañcake paṭikkūlan ti appaṇāya pāpitakālo. Sesacorānaṃ paṇippahāren' eva palāyita-kālo viya sesakoṭṭhāsesu akilamantass' eva appaṇāpatti veditabbā.

Evaṃ paṇṇattiṃ samatikkamantena ca anupubbamuñcanato manasikāro pavattetabbo. Kese manasikarontena manasikaronten' eva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā.⁶ Yāva lomā na upaṭṭhahanti, tāva kesā kesā ti manasikātabbā. Yadā pana lomā upaṭṭhahanti, tadā kese vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā.⁶ Evaṃ nakhādisu pi manasikāro pavattetabbo.

Tatr' idaṃ opammaṃ: yathā hi jalūkā gacchamānā yāva

¹ S.R. om. eva.

² P. pāṭik°.

³ B. labhati.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. °hassagghanakaṃ.

⁶ H. patthapetabbā.

thatvā ukkuṭṭhakāle¹ mānajatikassa makkaṭassa palāyitvā pariyantakoṭiyaṅ ṭhita-kālo viya anamatagge saṅsāravatṭe ca² nānārammaṇesu vaḍḍhitacittassa kesā ti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā matthalunge patitṭhānaṅ; pariyantakoṭiyaṅ thatvā ukkuṭṭhe³ orimakoṭi-āgamanakālo viya matthalungan ti āvajjitamatte⁴ sajjhāyasotānusārena gantvā kesesu patitṭhānaṅ. Aparāparaṅ anubandhiyamānassa kilamantassa⁵ ukkuṭṭhukkuṭṭhaṭṭhāne⁶ utṭhānakālo viya manasikarontassa manasikarontassa tasmiṅ tasmiṅ koṭṭhāse upaṭṭhahante satiyā patitṭhāya patitṭhāya gamanaṅ. Dhanukoṭiyā vijjhivā gaṇhantassāpi apalāyanakālo viya yo koṭṭhāso adhikataṅ upaṭṭhāti, tasmiṅ diguṅaṅ manasikāraṅ katvā appanāya pāpanaṅ. Tattha appanāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamanto va appanaṅ pāpessati,⁷ tasmā paṭikkūlaṅ paṭikkūlan ti punappunaṅ āvajjitabbaṅ, samanāharitabbaṅ, takkāhataṅ vitakkāhataṅ kātabbaṅ. Evaṅ karontassa cattāro khandhā paṭikkūlārammaṇā honti, appanaṅ pāpunāti. Pubbhāgacittāni parikamma-upacārasankhātāni savitakkasavicārāniti sabbaṅ heṭṭhā vuttasadisam eva. Ekaṅ pana koṭṭhāsaṅ manasikarontassa ekam eva paṭhamajjhānaṅ nibbattati, pāṭiyekkaṅ manasikarontassa dvattiṅsa paṭhamajjhānāni nibbattanti. Hatthe gahita-paṇha⁸-vatthu pākaṭikam eva.*

So taṅ nimittan ti so bhikkhu taṅ kammaṭṭhānanimittaṅ.

Āsevatī ti sevati bhajati.

Bhāvetī ti vaḍḍheti.

Bahulīkaroti ti punappunaṅ karoti.

Svāvattḥitaṅ⁹ vavattḥapeti ti suvavattḥitaṅ karoti.

Bahiddhā kāye cittaṅ upasaṅharatī ti evaṅ katvā bahiddhā parassa kāye attano cittaṅ upasaṅharati, ṭhapeti,¹⁰ peseti.

Atthi'ssa kāye ti atthi assa kāye.

Ajjhattabahiddhā kāye cittaṅ upasaṅharatī ti kālena attano kālena paresaṅ kāye cittaṅ upanāmeti.¹¹

* *Vism.* p. 245 f..

¹ B.P.H. ukkuṭṭhi°. ² S.R. om. ³ H. °ṭhiyā. ⁴ P. āvij°.

⁵ S.R. kilantassa. ⁶ B.P. °ṭhiṭṭhāne. ⁷ S.R. pāpeti.

⁸ B.P. °paṇhā. ⁹ S.R. suvavato°. ¹⁰ H. gameti.

¹¹ P. upaṭṭhāpeti.

Auhi kāye ti idaṅ yasmā na ekantena attano kāyo, nāpi parass' eva kāyo adhippeto, tasmā vuttaṅ. Ettha pana attano jīvamānakasarīre paṭikkūlan ti parikammaṅ karontassa appaṇā pi upacāram pi jāyati. Parassa jīvamānakasarīre paṭikkūlan ti¹ manasikarontassa neva appaṇā jāyati, na upacāraṅ.

Nanu ca dasasu asubhesu ubhayam p' etaṅ jāyatīti? Āma jāyati. Tāni hi anupādinnakapakkhe ṭhitāni, tasmā tattha appaṇā pi upacāram pi jāyati. Idaṅ pana upādinnakapakkhe ṭhitaṅ; ten' ev' ettha ubhayam p' etaṅ na jāyati; asubhānupassanā-sankhātā pana vipassanā-bhāvanā hotīti veditabbā.

Imasmiṅ pabbe kiṅ kathitaṅ ti? Samathavipassanā kathitā. Idān' ettha evaṅ² sabbaṅ³ manasikārasādhāraṇaṅ pakkaṇṇaṅ veditabbāṅ. Etesaṅ hi :

Nimittato lakkhaṇato, dhātuto atha suññato,
khandhādito ca viññeyyo, kesādīnaṅ vinicchayo.

Tattha *nimittato* ti dvattiṅsākāre saṭṭhisataṅ nimittāni, yesaṅ vasena yogāvacarō dvattiṅsākāraṅ koṭṭhāsato pariggaṇhāti. Seyyathidaṅ? Kesassa⁴ vaṇṇanimittaṅ, saṅghānanimittaṅ, disānimittaṅ, okāsanimittaṅ, paricchedanimittaṅ ti pañca nimit-tāni honti. Lomādisu pi es' eva nayo.

Lakkhanato ti dvattiṅsākāre aṭṭhavīsati-sataṅ lakkhaṇāni honti, yesaṅ vasena yogāvacarō dvattiṅsākāraṅ lakkhaṇato manasikaroti. Seyyathidaṅ? Kesse thaddhattalakkhaṇaṅ,⁵ ābandhattalakkhaṇaṅ,⁶ uṇhattalakkhaṇaṅ, vitthambhanalak-khaṇaṅ ti cattāri lakkhaṇāni honti. Lomādisu pi es' eva nayo.

Dhātuto ti dvattiṅsākāre *Catudhātuko*⁷ *ayaṅ bhikkhu puriso** ti vuttāsu dhātūsu aṭṭhavīsati-sataṅ dhātuyo honti, yasaṅ vasena yogāvacarō dvattiṅsākāraṅ dhātuto pariggaṇhāti. Seyyathidaṅ? Kesse kakkhalatā paṭhavīdhātu, ābandhanatā āpodhātu, uṇhatā tejodhātu, vitthambhanatā vāyodhātūti catasso dhātuyo honti. Lomādisu pi es' eva nayo.

Suññato ti dvattiṅsākāre channavutī suññatā honti, yasaṅ

* *M. iii, 238, reading Chadhāturo.*

¹ S.R. *add parikammaṅ.* ² S.R. *etth' eva.* ³ S.R.H. *sabba.*

⁴ P.S.R. *kessesu.* ⁵ H. *thaddhalak°.* ⁶ H. *ābandhanalak°.*

⁷ B.P. °dhāturo; H. *catasso dhātuyo*; S.R. *chadhāturo.*

vasena yogāvacarō dvattiṅsākāraṅ suññato vipassati. Seyyathidaṅ? Kesā suññā attena vā attaniyena vā¹ niccena vā² dhuvena vā¹ sassatena vā¹ avipariṇāmadhammena vā ti kese tāva attasuññatā, attaniyasuññatā, niccabhāvasuññatā ti tisso suññatā honti. Lomādisu pi es' eva nayo.

Khandhādūto ti dvattiṅsākāre kesādisu khandhādivasena pariggayhamānesu kesā kati khandhā honti, kati āyatanāni, kati dhātuyo, kati saccāni, kati satipaṭṭhānānīti ādinā nayena p' ettha vinicchayo viññātabbo.

Evaṅ ajjhattādi-bhedato tividhena kāyānupassanaṅ vitthārato dassetvā idāni *kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno* ti ādini padāni bhājetvā dassetuṅ *anupassī* ti ādi āradhayaṅ. Tattha yāya anupassanāya kāyānupassī nāma hoti, taṅ dassetuṅ *Tattha katamā anupassanā?* *Yā paññā pajānanā* ti³ ādi vuttaṅ. *Ātāpī* ti ādisu pi es' eva nayo. Tattha *paññā, pajānanā* ti ādini heṭṭhā Cīttuppādakaṇḍavaṇṇanāyaṅ vuttanayen' eva veditabbāni.⁴ *Upeto* ti ādini sabbāni aññamaññavevacanāni. Api ca āsevanāvasena *upeto*, bhāvanāvasena suṭṭhu *upeto* ti *samupeto*. *Upāgato samupāgato, upapanno sampanno* ti imesu pi⁵ dvīsu dukesu ayam eva nayo. Bahulīkāravasena pana *samannāgato* ti evam ettha yojanā veditabbā. *Iminā ātāpena upeto* ti ādisu pi es' eva nayo.

Viharati ti pade tattha katamo vihāro ti pucchayaṅ akatvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya desento *iriyati* ti ādim āha. Tass' attho catunnaṅ iriyāpathānaṅ aññatarasamangībhāvato *iriyati*. Tehi iriyāpathacatukkehi kāyasakaṭavattanena *vattati*. Ekaṅ iriyāpathadukkhayaṅ aparena iriyāpathena bāhitvā⁶ ciraṭṭhitikabhāvena sarīrarakkhanato *pāleti*. Ekasmaṅ iriyāpathe asaṅṭhahitvā sabbiriyāpathavattanato *yapeti*.⁷ Tena tena iriyāpathena tathā tathā kāyassa yāpanato *yāpeti*. Cīrakālavattāpanato *carati*. Iriyāpathena iriyāpathaṅ vicchindītvā jīvitaharaṇato *viharati*.

Sv' eva kāyo loko ti yasmiṅ kāye kāyānupassī viharati, *sv' eva kāyo lujjanapalujjanaṭṭhena loko*. Yasmā pan' assa kāye pahīyamānaṅ abhijjhādomanassaṅ vedanādisu pi pahīyati eva, tasmā *pañca pi upādānakkhandhā loko* ti vuttaṅ.

¹ P. om.² B.P.H. om.³ Vbh. 194.⁴ Dhs. § 16.⁵ S.R. om.⁶ P. bādhitvā.⁷ P. yāpeti.

Santā ti ādisu pi nirodhavasena santatāya *santā*. Bhāva-nāya samitattā *samitā*. Vatthu-pariññāya appavatti-vūpa-samavasena *vūpasantā*. Nirodhasankhataṅ atthaṅ gatā ti *atthangatā*. Punappunaṅ nibbattiya paṭibāhitattā ativiya atthangatā ti *abbhatthangatā*. *Appitā* ti vināsītā. Appavattiyaṅ ṭhapitā ti pi attho. *Vyappitā*¹ ti suvināsītā. Ativiya appavattiyaṅ ṭhapitā ti pi attho. Yathā puna² na anvāsavanti, evaṅ sositattā *sositā*. Suṭṭhu sositā ti *visositā*, sukkhāpitā ti attho. Vigatantā³ katā ti *vyantikātā*. Ettha ca anupassanāya kammaṭṭhānavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṅ; ātāpena⁴ sammappadhānaṅ; sati-sampajaññena kammaṭṭhānapariharaṅūpāyo; satiya vā kāyānupassanāvasena paṭiladdho samatho; sampajaññena vipassanā; abhijjhā-domanassavinayena bhāvanā-phalaṅ vuttan ti veditabbaṅ.

Kāyānupassanāniddeśo.

Vedanānupassanāniddeśe pi heṭṭhā vutta-sadisaṅ vuttanayen' eva veditabbaṅ. *Sukhaṅ vedanaṅ vedayamāno*⁵ ti ādisu pana *sukhaṅ vedanaṅ* ti kāyikaṅ vā cetasikaṅ vā sukhaṅ vedanaṅ vedayamāno ahaṅ sukhaṅ vedanaṅ vedayamīti pajānātīti attho. Tattha kāmaṅ uttānaseyyakā pi dārakā thaññaṅ pivanādi-kāle sukhaṅ vedayamānā sukhaṅ vedanaṅ vedayamīti pajānanti, na pan' etaṅ evarūpaṅ jānanaṅ sandhāya vuttaṅ. Evarūpaṅ hi jānanaṅ sattupaladdhiṅ nappajahati, satta-saññaṅ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṅ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṅ sattupaladdhiṅ pajahati, satta-saññaṅ ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṅ c' eva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idaṅ hi ko vedayati, kassa vedanā, kiṅkāraṅ vedanā ti evaṅ sampajānavediyanaṅ⁶ sandhāya vuttaṅ.

Tattha ko vedayātīti? Na koci satto vā puggalo vā vedayati. Kassa vedanā ti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṅkāraṅ vedanā ti? Vatthu-ārammaṅ ca⁷ pan' eśā vedanā. Tasmā esa evaṅ pajānāti taṅ taṅ⁸ sukhādīnaṅ vatthuṅ ārammaṅ katvā vedanā va vedayati. Taṅ pana

¹ B. byattitā.

² S.R. om.

³ S.R. viantaṅ.

⁴ H. atāpena.

⁵ P.S.R. vediya° always; Vbh. 195.

⁶ H. °vedayamānaṅ.

⁷ P. va.

⁸ S.R. tattha.

vedanāpavattiṃ upādāya ahaṃ vedayāmīti vohāramat-
taṃ hotīti. Evaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā veda-
yātīti sallakkhento¹ esa sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajā-
nātīti vedītabbo; Cīttalapabbate aññataro therō viya:
Therō kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto² apa-
rāparaṃ parivattati. Tam eko daharo āha: katarāṃ vo³
bhante ṭhānaṃ rujatīti. Āvuso, pāṭiyekkaṃ rujanaṭṭhānaṃ⁴
nāma natthi, vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā va vedaya-
tīti. Evaṃ jānanakālatō paṭṭhāya adhvāsetuṃ vaṭṭati no
bhante ti. Adhvāsemi āvuso ti. Adhvāsanā bhante seyyo
ti. Therō adhvāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi. Mañcake
antāni rāsikatāni ahesuṃ. Therō daharassa dassesi: Vaṭṭat'
āvuso ettakā adhvāsanā ti. Daharo tuṃhī ahoṣi. Therō
viriyasamataṃ⁵ yojetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ
pāpūnitvā samasīsi hutvā parinibbāyi.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ *dukkhaṃ . . . pe . . . nirāmisāṃ*
adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno nirāmisāṃ adukkha-
masukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānātīti.

Iti Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭ-
ṭhānaṃ kathento vedanā-vasena kathesi. Duvidhaṃ hi
kammaṭṭhānaṃ: rūpakammaṭṭhānaṃ arūpakammaṭṭhānaṃ ca.
Rūpapariggaho arūpapariggaho ti pi etad eva vuccati. Tattha
Bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento sankhēpamanasikā-
ravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātu-vavat-
thānaṃ kathesi. Tad ubhayam pi Visuddhimagge sabbā-
kāratō dassitam eva. Arūpakammaṭṭhānaṃ⁶ kathento ye-
bhuyyena vedanāvasena kathesi. Tividho hi arūpakammaṭ-
ṭhāne abhiniveso phassavasena, vedanāvasena, cittavasenāti.
Kathaṃ? Ekaccassa⁷ hi sankhittena vā vitthārena vā
pariggahite rūpakammaṭṭhāne⁸ tasmīṃ ārammaṇe cittaceta-
sikānaṃ paṭhamābhini-pāto taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppaj-
jamāno phasso pākāto hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ
anubhavanti uppajjamānā vedanā pākāṭā hoti. Ekaccassa
taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā vijānantaṃ uppajjamānaṃ
viññānaṃ pākāṭaṃ hoti.

¹ B.H. °khanto.

² P.S.R. nittha°.

³ B.H. kho.

⁴ B.H. rujja°.

⁵ B.H.S.R. °samādhij; P. °samathaṃ.

⁶ P. *adds* pana.

⁷ R. ekassa.

⁸ S.R. *om.* rūpa.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, so pi na kevalaṇ phasso va uppajjati, tena saddhiṇ tad ev' ārammaṇaṇ anubhava-mānā vedanā pi uppajjati, sañjānamānā¹ saññā pi, cetaya-mānā cetanā pi, vijānamānaṇ¹ viññānam pi uppajjatīti phassapañcamake yeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, so pi na kevalaṇ vedanā va uppajjati, tāya saddhiṇ tad ev' ārammaṇaṇ phusamāno phasso pi uppajjati, sañjānamānā¹ saññā pi, cetayamānā cetanā pi, vijānamānaṇ¹ viññānam pi uppajjatīti phassapañcamake yeva pariggaṇhāti. Yassa viññānaṇ pākaṭaṇ hoti, so pi na kevalaṇ viññānam eva uppajjati, tena saddhiṇ tad ev' ārammaṇaṇ phusamāno phasso pi uppajjati, anubhavamānā vedanā pi, sañjānamānā¹ saññā pi, cetayamānā cetanā pi uppajjatīti phassapañcamake yeva pariggaṇhāti.

So ime phassapañcamakā dhammā kiṇ-nissitā ti upadhārento vatthu-nissitā² ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo. Yaṇ³ sandhāya vuttaṇ *Idaṇ ca pana me⁴ viññānaṇ ettha sītaṇ,⁵ ettha paṭibaddhaṇ** ti. So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evam ettha vatthu rūpaṇ, phassapañcamakā nāman ti nāma-rūpam eva passati. Rūpaṇ c' ettha rūpakkhandho, nāmaṇ cattāro arūpino khandhā ti pañcakkhandhamattaṇ hoti. Nāmarūpavinimuttā⁶ hi pañcakkhandhā pañcakkhandhavinimuttaṇ⁶ vā nāmarūpaṇ natthi. So ime pañcakkhandhā kiṇ-hetukā ti upaparikkhanto avijjādi-hetukā ti passati. Tato paccayo c' eva paccayuppannaṇ ca idaṇ, aṇño satto vā puggalo vā natthi, suddhasankhārapuñjamattam evāti sappaccayanāmarūpavasena tilakkhaṇaṇ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā aniccaṇ, dukkhaṇ, anattā ti sammāsanto vicarati. So ajja, ajjā ti paṭivedhaṇ ākankhamāno tathārūpe divase utusappāyaṇ puggalasappāyaṇ bhojanasappāyaṇ dhammasavaṇasappāyaṇ vā labhivā ekapallankena nisinno va vipassanaṇ matthakaṇ pāpetvā arahatte paṭiṭṭhāti.⁷ Evaṇ imesaṇ tiṇṇam pi janānaṇ yāva arahattā kammaṭṭhānaṇ kathitaṇ hoti.

Idha pana Bhagavā arūpakammaṭṭhānaṇ kathento vedanā-

* D. i, 76; M. ii, 17.

¹ B.H. °jānana°.

² B. vatthuṇ°.

³ P. Taṇ.

⁴ S.R. om.

⁵ S.R. nissitaṇ.

⁶ P.S.R. °nimmut°.

⁷ B.H. °ṭhasi.

vasena kathesi. Phassavasena vā¹ hi viññāṇavasena vā² kathīyamānaṃ na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanā-vasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattipākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānaṃ hi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ,³ satadhotasappaṇi khādāpayantaṃ viya, satapākatelaṃ makkhāpayamānaṃ⁴ viya, udakaghaṭasahasena parilāhaṃ nibbāpayamānaṃ⁴ viya, aho sukhaṃ, aho sukhaṃ ti vācaṃ nicchārayamānam eva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ, tattaphālaṃ⁵ pavesentaṃ⁶ viya, vilīnatambalohena āsiṅcantaṃ viya, sukkhatiṇavanappatimhi⁷ araṇṇe dāru-ukkākālaṃ pakkhipamānaṃ viya aho dukkhaṃ, aho dukkhaṃ ti vippalāpayamānam eva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārā avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātaṭṭhāpikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanā ti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Antarā piṭṭhipāsānaṃ āruhitvā⁸ palāyantassa migassa anupathaṃ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsānaṃ orabhāge⁹ aparabhāge¹⁰ pi padaṃ disvā majjhe apassanto pi ito ārūlho, ito orūlho, majjhe piṭṭhipāsāne iminā padesena gato bhavissatīti nayato jānāti. Evaṃ ārūlhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti. Orūlhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti. Ito ārūlho, ito orūlho,¹¹ majjhe eva¹² gato ti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātaṭṭhāpikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanā ti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti.

Evaṃ Bhagavā paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanā-vasena vinvattetvā¹³ dassesi. Na kevalaṃ ca idh' eva evaṃ dassesi, Dīghanikāyamhi Mahānidāne, Sakkapaṇṇhe, Mahāsatiṭṭhā-

¹ P.S.R. om. ² P. adds ca. ³ R. °damānaṃ. ⁴ P. °piya°.

⁵ P.R.S. tattakapālaṃ. ⁶ B.H. °santaṃ. ⁷ P.S. °vanaspatimhi.

⁸ S.R. āruhitvā. ⁹ P.R. add pi. ¹⁰ P. para°; S.R. pāra°.

¹¹ H. āruya. ¹² P.S.R. evaṃ. ¹³ °vattetvā (?).

ne,* Majjhimanikāyamhi Satipaṭṭhāne ca, Cūlatanḥāsankhaye, Mahātanḥāsankhaye, Cūlavedalle, Mahāvedalle, Raṭṭhapālasutte, Māgandhiyasutte, Dhātuviḥange, Āneñjasappāye; † Saṅyuttanikāyamhi Cūlanidānasutte, Rukkhopame, Parivimāṅsanāsutte, sakale Vedanā-Saṅyutte tiṭṭevaṅ anekesu suttesu paṭṭhamaṅ rūpakammaṭṭhānaṅ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṅ vedanā-vasena vinivattetvā¹ dassesi. Yathā ca tesu tesu, evaṅ imasmim pi Satipaṭṭhānaviḥange paṭṭhamaṅ rūpakammaṭṭhānaṅ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṅ vedanā-vasena vinivattetvā dassesi.

Tattha sukhaṅ vedanaṅ ti ādisu ayaṅ aparo² pi pajānana-pariyāyo: *sukhaṅ vedanaṅ vedayāmīti pajānāti* ti sukhave-danākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṅ vedanaṅ vedayamāno sukhaṅ vedanaṅ vedayāmīti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā³ vedanā, tassā idāni abhāvato imassā ca sukhāya ito paṭṭhamaṅ abhāvato vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā ti itiha tattha sampajāno hoti. Vuttam pi c'etaṅ Bhagavatā: *Yasmiṅ Aggivessana samaye sukhaṅ vedanaṅ vedeti,*⁴ *neva tasmiṅ samaye dukkhaṅ vedanaṅ vedeti, na adukkhamasukhaṅ vedanaṅ vedeti, sukhaṅ yeva tasmiṅ samaye vedanaṅ vedeti.*⁴ *Yasmiṅ⁵ Aggivessana samaye dukkhaṅ . . . pe . . . adukkhamasukhaṅ vedanaṅ vedeti, neva tasmiṅ samaye sukhaṅ vedanaṅ vedeti, na dukkhaṅ vedanaṅ vedeti, adukkhamasukhaṅ yeva tasmiṅ samaye vedanaṅ vedeti. Sukhā pi kho⁶ Aggivessana vedanā aniccā sankhatā paticcasaṃuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhā pi kho . . . pe . . . adukkhamasukhā pi kho Aggivessana vedanā aniccā sankhatā . . . pe . . . nirodhadhammā ti evaṅ passayaṅ Aggivessana sutavaṅ ariyasāvako sukhāya⁷ vedanāya nibbindati, dukkhāya pi vedanāya nibbindati, adukkhamasukhāya pi vedanāya nibbindati; nibbindayaṅ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṅ vimutt' amhīti⁸ nānaṅ hoti; khīnā jāti, vusitayaṅ brahmacariyaṅ, kataṅ karaṇīyaṅ, nāparaṅ iṭṭhattāyā ti pajānāti ti. §*

* D. ii, 55; 263; 290.

† M. i, 55; 251; 256; 299; 292; ii, 54; i, 501; iii, 257.

‡ S. iv, 204 f. § M. i, 500.

¹ °vattetvā (?). ² B.P. paro. ³ S.R. dukkha. ⁴ S.R. vediyati.

⁵ B.H. Parasmij. ⁶ S.R. om. ⁷ P.S.H. add pi. ⁸ P. vimuttam iti.

Sāmisay vā sukhan ti¹ ādisu sāmisā sukhā nāma pañca-kāmaguṇāmisa-nissitā cha gehasitasomanassavedanā. Nirāmisā sukhā nāma cha nekkhammanissita²-somanassavedanā. Sāmisā dukkhā nāma cha gehasitadomanassavedanā. Nirāmisā dukkhā nāma cha nekkhammanissita²-domanassavedanā.³ Sāmisā adukkhamasukhā nāma gehasita-upekkhāvedanā. Nirāmisā adukkhamasukhā nāma cha nekkhammanissita⁴-upekkhāvedanā. Tāsaṅ vibhāgo Uparipaññāse pāliyaṅ āgato yeva.

So taṅ nimittan ti so taṅ vedanānimittan. *Bahiddhā vedanāsū* ti parapuggalassa vedanāsu. *Sukhaṅ vedanaṅ vedayamānaṅ* ti parapuggalaṅ sukhavedanaṅ vedayamānaṅ. *Ajjhattabahiddhā* ti kālena attano kālena parassa vedanāsu cittaṅ upasaṅharati. Imasmiṅ vāre yasmā neva attā na paro niyamito, tasmā vedanāpariggahamattam eva dassetuṅ *Idha bhikkhu sukhaṅ vedanaṅ sukhā vedanā* ti ādi vuttaṅ. Sesam ettha uttānam⁵ eva. Imasmiṅ pana pabbe suddhavi-passanā va kathitā ti.

Vedanānupassanāniddeśo.

Cittānupassanāniddeśe pi heṭṭhā vutta-sadisaṅ vuttanayen' eva veditabbaṅ. *Sarāgaṅ vā cittaṅ* ti⁶ ādisu pana *sarāgaṅ* ti aṭṭhavidhaṅ lobhasahagataṅ.

Vītarāgaṅ ti lokiyakusalāvyākataṅ. Idaṅ pana yasmā sammāsanaṅ, na dhammasamodhānaṅ,⁷ tasmā idha ekapade pi lokuttaraṅ na labbhati. Yasmā pahānekaṭṭhavasena rāgādīhi saha vattanti, pahiyanti, tasmā dvīsu padesu nippariyāyena na labbhantīti na gahitāni. Sesāni cattāri akusala-cittāni neva purimapadaṅ, na pacchimapadaṅ bhajanti.

Sadosan ti duvidhaṅ domanassasahagataṅ.

Vītadosan ti lokiyakusalāvyākataṅ. Sesāni dasa akusala-cittāni neva purimapadaṅ, na pacchimapadaṅ bhajanti.

Samohaṅ ti vicikicchā-sahagataṅ c' eva uddhaccasahagataṅ cāti duvidhaṅ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati,

¹ *Vbh.* 196.

² S.R. °masita.

³ S.R. *om.* domanassa.

⁴ S.R. °masitā.

⁵ P. vut°.

⁶ *Vbh.* 197.

⁷ S.R. sammāsanadhamme samodhānaṅ.

tasmā sesāni pi idha vaṭṭanti eva. Imasmiṅ yeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādiṇṇānīti.

Vītamohan ti lokiyakusalāvyaḅataṅ.

Sankhittan ti thīnamiddhānupatitaṅ, etaṅ hi sankuṭita-cittaṅ nāma.

Vikkhittan ti uddhaccasahagataṅ, etaṅ hi pasaṭacittaṅ¹ nāma.

Mahaggatan ti rūpāvacaṅ arūpāvacaṅ ca.

Amahaggatan ti kāmāvacaṅ.

Sa-uttaran ti kāmāvacaṅ.

Anuttaran ti rūpāvacaṅ ca arūpāvacaṅ ca. Tatrāpi sa-uttaraṅ rūpāvacaṅ, anuttaraṅ arūpāvacaṅ² eva.

Samāhitan ti yassa appaṅsamādhī upacārasamādhī vā atthi.

Asamāhitan ti ubhayasamādhī-rahitaṅ.³

Vimuttan ti tadangavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṅ.⁴

Avimuttan ti ubhayavimuttirahitaṅ. Samuccheda-paṭi-passaddhi-nissaraṅavimuttīnaṅ pana idha okāso va natthi.

Sarāgam assa cittaṅ ti sarāgaṅ assa cittaṅ. Sesāṅ heṭṭhā vuttanayattā uttānattham⁵ eva. Imasmim pi pabbe suddha-vipassanā va kathitā ti.

Cittānupassanāniddeṣo.

Ettāvata yasmā kāyānupassanāya rūpakkhandhapariggaho va kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggaho va, cittānupassanāya viññānakkhandhapariggaho va, tasmā idāni sampayuttadhammasīsena saññā-sankhārakkhandhapariggaham pi kathetuṅ dhammānupassanaṅ dasento *kathaṅ ca bhikkhū* ti ādim āha. Tattha *santaṅ* ti⁶ abhinhasamudācāravaseṃa saṅvijjamānaṅ.

Asantaṅ ti asamudācāravaseṃa vā pahīnattā vā avijjamānaṅ.

Yathā cā ti yena kāraṅena kāmaccchandassa uppādo hoti.

Taṅ ca pajānāti ti taṅ ca kāraṅaṅ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Tattha subhanimitte ayoniso

¹ P.S.R. viṣaṭa°.

² B. anupā°.

³ P. °virahitaṅ.

⁴ B.P. vinimuttaṅ.

⁵ P. vut°.

⁶ Vbh. 199.

manasikārena kāmacchandassa uppādo hoti. Subhanimittaṅ nāma subham pi subhanimittaṅ, subhārammaṇaṅ pi subhanimittaṅ. Ayoniso manasikāro nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro, anicce niccan ti vā dukkhe sukhan ti vā anattani attā ti vā asubhe subhan ti vā manasikāro. Taṅ tattha bahulaṅ pavattayato kāmacchando uppajjati. Ten' āha Bhagavā: *Atthi bhikkhave subhanimittaṅ, tattha ayoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhīyyobhāvāya, vepullāyā* ti.*

Asubhanimitte pana yoniso manasikāren' assa pahānaṅ hoti. Asubhanimittaṅ nāma: asubham pi asubhanimittaṅ, asubhārammaṇam pi asubhanimittaṅ. Yoniso manasikāro nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, anicce aniccan ti vā dukkhe dukkhan ti vā anattani anattā ti vā asubhe asubhan ti vā manasikāro. Taṅ tattha bahulaṅ¹ pavattayato kāmacchando pahīyati. Ten' āha Bhagavā: *Atthi bhikkhave asubhanimittaṅ. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā kāmacchandassa anuppādāya,² uppannassa vā kāmacchandassa pahānāya, na bhīyyobhāvāya, na vepullāyā* ti.†

Api ca cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṅvattan-ti: asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathā ti. Dasavidhaṅ hi asubhanimittaṅ uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu pihitadvārassāpi, catunnaṅ pañcannaṅ ālopānaṅ okāse sati udakaṅ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññuno pi. Tena vuttaṅ:

Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṅ pive;

ālaṅ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno ti.‡

Asubhakammika-Tissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi³ kāmacchando pahīyati; ṭhānani-sajjādisu dasa asubhanissitasappāyakathāya pi pahīyati.

* S. v, 105.

† *Ibid.*

‡ *Thag.* ver. 983.

¹ S.R. om.

² B. anupā°.

³ B. sentassapi.

Tena vuttaṅ cha dhammā kāmaccchandassa pahānāya saṅvat-
tanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmac-
chandassa arahattamaggena āyatiṅ anuppādo hotīti pajā-
nāti.

Paṭighanimitte ayoniso manasikārena pana vyāpādassa
uppādo hoti. Tattha paṭigham pi paṭighanimittaṅ nāma,¹
paṭighārammaṇam pi paṭighanimittaṅ. Ayoniso manasikāro
sabbattha ekalakkhaṇo va. Taṅ tasmiṅ nimitte bahulaṅ
pavattayato vyāpāpo uppajjati. Ten' āha Bhagavā: *Atthi
bhikkhave paṭighanimittaṅ. Tattha ayoniso manasikāra-
bahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā vyāpādassa uppādāya,
uppannassa vā vyāpādassa bhīyyobhāvāya vepullāyā* ti.* Met-
tāya pana cetovimuttiyā yoniso manasikāren' assa pahānaṅ
hoti. Tattha mettā ti vutte appaṇā pi upacāro pi vaṭṭati.
Cetovimuttīti appaṇā va. Yoniso manasikāro vuttalakkhaṇo
va. Taṅ tattha bahulaṅ pavattayato vyāpādo pahīyati.
Ten' āha Bhagavā: *Atthi bhikkhave mettā cetovimutti. Tattha
yoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā
vyāpādassa anuppādāya, uppannassa vā vyāpādassa pahānāya,
na bhīyyobhāvāya, na vepullāyā* ti.*

Api ca cha dhammā vyāpādassa pahānāya saṅvattanti:
mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassa-
katā-paccavekkhanā, paṭisankhānabahulatā,² kalyāṇamittatā,
sappāyakathā ti. Odissakānodissaka-disāpharaṇānaṅ hi
aññataravasena mettaṅ uggaṇhantassāpi vyāpādo pahīyati,
odhiso anodhiso disāpharaṇavasena³ mettaṅ bhāventassāpi.
Tvaṅ etassa kuddho kiṅ karissasi? Kim assa silādini vinā-
setuṅ sakkhissasi? Nanu tvaṅ attano kammena āgantvā
attano kammen' eva gamissasi? Parassa kujjhanaṅ nāma⁴
vītaccikāngāra⁵-tatta-ayosālāka-gūthādini gahetvā parassa
paharitukāmatā-sadisāṅ hoti. Eso pi tava kuddho kiṅ
karissati? Kin te silādini vināsetuṅ sakkhissati? Esa
attano kammen' āgantvā attano kammen' eva gamissati.
Appaṭicchitaṅ⁶ pahēnakaṅ viya, paṭivātakhitta-rajomuṭṭhi

* S. v, 103.

¹ P. om.

² B.H. °bahulikatā.

³ H. disāya°.

⁴ S.R. pana.

⁵ B. vītaccita°.

⁶ P.S.R. Apa°; H. Asampaticchita.

viya ca etass' ev' esa kodho matthake patissatīti evaṇ attano ca parassa ca kammassakataṇ paccavekkhato pi, ubhaya-kammassakataṇ paccavekkhitvā paṭisankhāne ṭhitassāpi, Assaguttattherasadise mettābhāvanā-rate kalyāṇamitte sevantassāpi vyāpādo pahīyati; ṭhānanisajjādisu mettānissitasappāyakathāya pi pahīyati. Tena vuttaṇ cha dhammā vyāpādassa pahānāya saṇvattantī ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa vyāpādassa anāgāmimaggena āyatiṇ anuppādo hotīti pajānāti.

Aratī ti¹ ādisu ayoniso manasikārena thīnamiddhassa uppādo hoti.

Arati nāma ukkaṇṭhitatā.²

Tandī nāma kāyālasiyatā.

*Vijambhitā*³ nāma kāyavināmanā.

Bhattasammado nāma bhattamucchā bhattaparilāho.

Cetaso tinattaṇ nāma cittassa linākāro.

Imesu arati-ādisu ayoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato thīnamiddhaṇ uppajjati. Ten' āha Bhagavā: *Atthi bhikkhave arati tandī vijambhitā bhattasammado cetaso tinattaṇ. Tattha ayoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā thīnamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thīnamiddhassa bhīyyobhāvāya vepullāyā* ti.*

Ārambhadhātu-ādisu pana yoniso-manasikāren' assa⁴ pahānaṇ hoti. *Ārambhadhātu*⁵ nāma paṭhamārambhaviriyaṇ.⁵ *Nikkamadhātu* nāma kosajjato nikkhantattā tato balavataṇ. Parakkamadhātu nāma paraṇ paraṇ ṭhānaṇ akkamanato tato pi balavataṇ. Imasmiṇ tippabhede viriye yoniso-manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato thīnamiddhaṇ pahīyati. Ten' āha Bhagavā: *Atthi bhikkhave ārambhadhātu,*⁵ *nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā⁶ thīnamiddhassa anuppādāya, uppannassa vā⁶ thīnamiddhassa na bhīyyobhāvāya, na vepullāyā* ti.*

Api ca cha dhammā thīnamiddhassa pahānāya saṇvattantī:

* S. v, 105.

¹ P.S.R. Arati.

² B.H.S.R. °ṭhitā.

³ P.S.R. °bhikā.

⁴ S. °sikārassa.

⁵ H.S. °rabbha°.

⁶ S. om.

atibhojane nimittagāho, iriyāpathasamparivattanatā, āloka-
saññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyānamittatā, sappāya-
kathā ti. Āharahatthaka¹ - bhuttavamitaka - tatthavaṭṭaka-
alaṅsāta-ka-kāmaśakabhojanaṅ bhuñjītvā rattitṭhānadivā-
ṭhāne² nisinnassa hi samanadhammaṅ karoto thīnamiddhaṅ
mahāhatthi viya ottharantaṅ āgacchati. Catupañca-ālopa-
okāsaṅ pana ṭhapetvā pāniyaṅ pivitvā yāpanasīlassa bhik-
khuno taṅ na hotīti atibhojane nimittaṅ gaṇhantassāpi thīna-
middhaṅ pahīyati. Yasmiṅ iriyāpathe thīnamiddhaṅ okkam-
ati, tato aññaṅ parivattentassāpi³ rattiṅ candāloka-dīpāloka-
ukkāloke, divā suriyālokaṅ manasikarontassāpi, abbhokāse
vasantassāpi, Mahākassapattherasadise pahīnathīnamiddhe
kalyānamitte sevantassa pi thīnamiddhaṅ pahīyati. Thāna-
nisajjādisu dhutangānissitasappāyakathāya pi pahīyati. Tena
vuttaṅ: Cha dhammā thīnamiddhassa pahānāya saṅvattanti
ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thīnamiddhassa
arahattamaggena āyatiṅ anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayoniso-manasikārena uddhaccakuk-
kuccassa uppādo hoti. Avūpasamo nāma avūpasantākāro.
Uddhaccakukkuccam eva taṅ atthato. Tattha ayoniso-
manasikāraṅ bahulaṅ pavattayato uddhaccakukkuccaṅ up-
pajjati. Ten' āha Bhagavā⁴: *Atthi bhikkhave cetaso avūpasamo.*
Tattha ayoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppan-
nassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā
*uddhaccakukkuccassa bhīyyobhāvāya vepullāyā ti.** Samādhi-
sankhāte pana cetaso vūpasame yoniso manasikārena pan'
assa⁵ pahānaṅ hoti. Ten' āha Bhagavā⁴ *Atthi bhikkhave cetaso*
vūpasamo. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro
anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppan-
nassa vā uddhaccakukkuccassa na bhīyyobhāvāya, na vepul-
lāyā ti.†

Api ca cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṅ-
vattanti: bahussutatā, paripucchakatā, Vinaye pakataññutā,

* S. v, 103.

† Ibid. 106.

¹ B.H. Āhāra°.

² S.R. °vātthāne.

³ B. °vattan°.

⁴ S. om.

⁵ S. om. pan'.

vuddhasevitatā,¹ kalyānamittatā, sappāyakathā ti. Bāhusaccena² pi hi ekaṇ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā Nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṇ pahīyati; kappiyākappiyaparipucchā-bahulassāpi, Vinayapaññattiyaṇ cinnavasibhāvatāya pakataññuno pi, vuddhe¹ mahallakatthere upasankamantassāpi, Upālittherasadise Vinayadhare kalyānamitte sevantassa pi uddhaccakukkuccaṇ pahīyati. Thānanissajjādisu kappiyākappiyānissitasappāyakathāya pi pahīyati. Tena vuttaṇ: Cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṇvattantī ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkuccesse uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṇ anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāthānīyesu dhammesu ayoniso manasikārena vicikicchāya uppādo hoti. Vicikicchāthānīyā dhammā nāma punappunaṇ vicikicchāya kāraṇattā vicikicchā yeva.³ Tattha ayoniso manasikāraṇ bahulaṇ pavattayato vicikicchā uppajjati. Ten' āha Bhagavā *Atthi bhikkhave vicikicchāthānīyā dhammā. Tattha ayoniso manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhīyyobhāvāya vepullāyā* ti.* Kusalādidhammesu yoniso manasikārena pan' assā⁴ pahānaṇ hoti. Ten' āha Bhagavā *Atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā, sāvajjānavajjā dhammā, sevītabbāsevitabbā dhammā, hīnapaṇītā dhammā, kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya, uppannāya vā vicikicchāya na bhīyyobhāvāya, na vepullāyā* ti.†

Api ca cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṇvattanti: bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññūtā, adhimokkhabahulatā, kalyānamittatā, sappāyakathā ti. Bāhusaccena² pi hi ekaṇ vā . . . pe . . . pañca vā nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīni ratanāni ārabba paripucchā-bahulassāpi, vinaye cinnavasibhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsankhāta-

* S. v, 103.

† *Ibid.* 106.¹ B.H. vuḍḍh°.² B.H. Bāhussac°.³ S. va.⁴ H. °ssa.

adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalitthera-sadise kalyānamitte sevantassāpi vicikicchā pahitayi; ṭhānanisajjādisu tinnaṅ ratanānaṅ guṇanissita-sappāyakathāya pi pahiyati. Tena vuttaṅ: Cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṅvattanti ti. Imehi pana chahi dhammehi pahināya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṅ anuppādo hotīti pajānāti.

Nivaraṇapabbaṅ.

Bojjhangapabbe *santan* ti¹ paṭilābhavasena vijjamānaṅ.

Asantan ti appaṭilābhavasena avijjamānaṅ.

Yathā ca anuppannassā ti ādisu pana satisambojjhangassa tāva *Atthi bhikkhave satisambojjhangatṭhāniyā dhammā. Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā satisambojjhangassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhangassa bhīyyobhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattatī* ti* evaṅ uppādo hoti. Tattha satī yeva satisambojjhangatṭhāniyā dhammā; yoniso manasikāro vutta-lakkhaṇo yeva. Taṅ tattha bahulaṅ pavattayato² satisambojjhango uppajjati.

Api ca cattāro dhammā satisambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: satisampajaññaṅ, muṭṭhassati-puggalaparivajjanatā, upaṭṭhitassati-puggalasevanatā, tad adhimuttatā ti. Abhikkantādisu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññaena bhattanikkhattakākasadise muṭṭhassati-puggale parivajjane, Tissadattatthera-Abhayatthera-sadise upaṭṭhitassati-puggale sevanena, ṭhānanisajjādisu satisamuṭṭhāpanatthaṅ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhango uppajjati. Evaṅ catūhi kāraṇehi uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhangassa pana *Atthi bhikkhave kusalākusalā dhammā . . . pe . . . kaṇha-sukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhangassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhangassa bhīyyobhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattatī* tiṅ evaṅ uppādo hoti.

* S. v, 103 f.

† Ibid. 104.

¹ Vbh. 199 f.

² S. adds ca.

Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: paripucchakatā, vatthu-visadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanaṅ,¹ paññavantapuggalasevanā,¹ gambhiraññānacariyapaccavekkhanā, tad-adhimuttatā ti.

Tattha paripucchakatā ti khandha-dhātu-āyatana-indriya²-bala - bojjhanga - magganga - jhāna - samatha - vipassanānaṅ³ atthasannissita⁴-paripucchābahulatā.

Vatthuisadakiriyā ti ajjhattikabāhirānaṅ vatthūnaṅ visadabhāvakaṅ. Yadā hi 'ssa kesa-nakha-lomāni⁵ dighāni honti, sarīraṅ vā ussannadosaṅ ceva sedamalamakkhitaṅ ca, tadā ajjhattikaṅ vatthu avisadaṅ hoti aparisuddhaṅ. Yadā pana cīvaraṅ jīvaṅ kiliṭṭhaṅ duggandhaṅ hoti, senāsanaṅ vā uklāpaṅ, tadā bāhiraṅ vatthu avisadaṅ hoti, aparisuddhaṅ; tasmā kesādichedanena uddhaṅ-virecana-adhovirecanādihi sarīraṅ⁶ sallahukabhāvakaṅ ucchādana-nahāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṅ kātabbaṅ. Sūcikkamma-dhovana-rajana-paribhaṅḍakaraṅādihi bāhiraṅ vatthu visadaṅ⁷ kātabbaṅ. Etasmiṅ hi ajjhattikabāhiraṅ vatthumhi⁸ avisade uppannesu cittacetasikesu ñānaṃ pi avisadaṅ hoti aparisuddhaṅ; aparisuddhāni dīpakapallika-vaṭṭi-telāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhiraṅ vatthumhi⁹ uppannesu cittacetasikesu ñānaṃ pi visadaṅ hoti; parisuddhāni dīpakapallika-vaṭṭi-telāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṅ vatthu visadakiriyā dhammavicayasambojjhangassa uppādāya saṅvattati ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṅ indriyānaṅ samabhāvakaṅ. Sace hi 'ssa saddhindriyaṅ balavaṅ hoti, itarāni mandāni, tato viriyindriyaṅ paggahakiccaṅ, satindriyaṅ upaṭṭhānakiccaṅ, samādhindriyaṅ avikkhepakiccaṅ, paññindriyaṅ dassanakiccaṅ kātuṅ na sakkoti; tasmā taṅ dhammasabhāvapaccavekkhanaṅ vā, yathā vā¹⁰ manasikaroto balavaṅ¹¹ jātaṅ, tathā amanasikārena hāpetabbaṅ. Vakkalitheravatthu¹² c' ettha nidassanaṅ. Sace pana viriyin-

¹ S. °natā. ² H. °driyā. ³ S. °sanā. ⁴ S. °sitā. ⁵ H. °lomādīni.

⁶ S. sarīra. ⁷ H. sadaṅ. ⁸ S. °bāhire ca vatthumhi.

⁹ S. °bāhire°.

¹⁰ S. om.

¹¹ S. balava.

¹² Pss. of the Brethren, p. 197 f.

driyaṅ balavaṅ hoti, atha neva saddhindriyaṅ adhimokkha-
kiccaṅ kātuṅ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedāṅ; tasmā
taṅ passaddhādibhāvanāya¹ hāpetabbaṅ. Tatrāpi Soṇa-
theravattu dassetabbaṅ.² Evaṅ sesesu pi. Ekassa bala-
vabhāve sati itaresaṅ attano kicesu asamatthata veditabbā.
Visesato pan' ettha saddhā-paññānaṅ samādhi-viriyaṅ ca
samataṅ pasaṅsanti. Balavasaddho hi mandapañño mud-
dhappasanno³ hoti, avatthusmiṅ pasīdati. Balavapañño
mandasaddho kerāṭikapakkaṅ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito
viya rogo atekiccho hoti. Cittuppādamatten' eva kuṣaḷaṅ
hoti ti atidhāvitvā dānādini puññāni akaronto niraye uppaj-
jati. Ubhinnaṅ pana samatāya vatthusmiṅ yeva pasīdati.
Balavasamādhi⁴ pana mandaviriyaṅ samādhissa kosajjapak-
khattā kosajjaṅ adhibhavati. Balavaviriyaṅ mandasamā-
dhi⁴ viriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṅ adhibhavati.
Samādhi pana viriyena saṅyojito⁵ kosajje patituṅ na labbhati.
Viriyaṅ samādhinā saṅyojitaṅ⁵ uddhacce patituṅ na labbhati.
Tasmā tad⁶ ubhayam pi samaṅ kātubbaṅ. Ubhayasamatāya
hi appanā hoti. Api ca samādhikammikassa⁷ balavatī pi
saddhā vaṭṭati⁸; evaṅ so saddahanto okappento appaṇaṅ
pāpuṇissati. Samādhi-paññāsu pana samādhikammikassa
ekaggatā⁹ balavatī vaṭṭati¹⁰; evaṅ hi so appaṇaṅ pāpuṇāti.
Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati¹⁰; evaṅ hi so
lakkhaṇapaṭivedhaṅ pāpuṇāti. Ubhinnaṅ pana samatāya¹¹
appaṇā hoti yeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati.¹⁰
Sati hi cittaṅ uddhaccapakkhikānaṅ saddhāviriyaṅ paññānaṅ
vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā
kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā¹² loṇadhūpanaṅ viya sab-
bavyañjanesu sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakic-
cesu sabbattha icchitabbā. Ten' āha: *Sati ca pana sabbatthikā
vuttā Bhagavatā.** Kiṅ kārānā? Cittaṅ hi satipaṭisaraṅaṅ.

* Cf. S. v, 115.

¹ B. °dhāvibhāva°.

² *There were three: Pss. of the Brethren* 143; 202 (*Dhp. Comy.* iv, 101 f.); 275.

³ B. mudhap°.

⁴ B.H. °dhiṅ.

⁵ S.R. sampayojjo°.

⁶ S.R. pana.

⁷ S.R. add hi.

⁸ H. vattati.

⁹ S.R. add va.

¹⁰ S. om.

¹¹ S. adds pi.

¹² H. sa.

Ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati. Na vinā satiyā cittassa pag-gahaniggaho hoti ti.

Duppaññapuggalaparivajjanaṅ¹ nāma khandhādibhede anogālhapaññānaṅ dummedhapuggalānaṅ² ārakā parivajjanaṅ.

Paññavantaṅpuggalasevanā nāma samapaññāsa-lakkhaṇa-pariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā.

Gambhīraññācariyapaccavekkhanā nāma gambhīresu khandādisu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhanā.

Tad-adhimuttatā nāma ṭhānanisaṅgādisu dhammavicaya-sambojjhangasamuṭṭhāpanatthaṅ ninnapaṇapabbhāracittatā. Evaṅ uppanassa paṇ' assa² arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Viriyasambojjhangassa *Atthi bhikkhave ārambhadhātu*,³ *nikkamadhātu*, *parakkamadhātu*. *Tattha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppanassa vā viriyasambojjhangassa uppādāya, uppanassa vā viriyasambojjhangassa bhīyyobhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattati* ti* evaṅ uppādo hoti. Api ca ekādasa dhammā viriyasambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: apāyabhayapaccavekkhanatā,⁴ āni-saṅsadassāvitā, gamanaṅvidhipaccavekkhanatā,⁵ piṇḍapātāpacāyanatā,⁶ dāyajjamahattapaccavekkhanatā, Satthu-mahattapaccavekkhanatā, jāti-mahattapaccavekkhanatā, sabrahmacārī-mahattapaccavekkhanatā, kusītapuggalaparivajjanatā, āradhāviriyaṅpuggalasevanatā, tadadhimuttatā ti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato⁷ paṭṭhāya mahādukkhaṅ anubhavanakāle pi, tīracchānāyoniyaṅ jālakkhīpakuminādīhi⁸ gahitakāle pi, pājanakaṅṭakādippahārābhīvitunnassa⁹ pana sakaṭavahanādi-kāle pi, pettivīsāye anekāni pi vassasahassāni ekaṅ Buddhantaram pi khuppi-pāsāhi atūribhūtakāle¹⁰ pi, Kālakañjika-asuresu saṭṭhihattha-

* S. v, 104.

¹ S. °janā.

² S. om.

³ H. ārabha°.

⁴ S. °khanā.

⁵ B.H.S.R. °vīthipacca°.

⁶ H. °cāyanapaccavekkhanatā.

⁷ S.R. °karaṇato.

⁸ H. °khipana°; B.H. °kuminā°.

⁹ S.R. pācanakaṅṭakādippahārābhīvitunnassa. ¹⁰ B.H. atūribhūta°.

asītihatthappamānena aṭṭhicammamatten' eva attabhāvena vātātapādi-dukkhānubhavanakāle pi na sakkā viriyasambojjhangaṇ uppadetuṇ. Ayam eva te bhikkhu kālo viriyakaranāyā ti evaṇ apāyabhayaṇ paccavekkhantassa pi viriyasambojjhango uppajjati.

Na sakkā kusītena nava lokuttaradhammā laddhuṇ, āradhaviyien' eva sakkā; ayam ānisaṇso viriyassā ti evaṇ ānisaṇsadassāvino pi uppajjati.

Sabba-Buddha-Paccekabuddha-mahāsāvakeh' eva te¹ gata maggo gantabbo. So ca na sakkā kusītena gantun ti evaṇ gamanavidhiṇ² paccavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṇ piṇḍapātādihi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva nātakā, na dāsakammakarā, nāpi taṇ nissāya jīviṣṣāmā ti te paṇitāni piṇḍapātādīni denti; atha kho attano kārānaṇ³ mahapphalataṇ paccāsiṇsamānā denti. Satthārā pi ayaṇ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadalhibahulo sukhaṇ viharissatī ti na evañ ca⁴ sampassatā tuyhaṇ paccayā anuññātā, atha kho ayaṇ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṇ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī ti te paccayā anuññātā. So dāni tvaṇ kusīto viharanto na taṇ piṇḍapātaṇ apacāyissasi. Āradhaviyiyass' eva hi piṇḍapātāpacāyanaṇ nāma hotī ti evaṇ piṇḍapātāpacāyanaṇ paccavekkhantassāpi uppajjati; Mahāmittattherassa viya.

Thero kira Kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tassa ca go-caragāme ekā mahā-upāsikā therāṇ puttaṇ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṇ araññaṇ gacchantī dhītarāṇ āha: Amma, asukasmiṇ ṭhāne purāna-taṇḍulā, asukasmiṇ khīraṇ, asukasmiṇ sappi, asukasmiṇ phāṇitaṇ, tava bhātikassa Ayyamittassa āgatakāle bhattaṇ pacitvā khīra-sappi-phāṇitehi siddhiṇ dehi, tvañ ca bhuñjeyyāsīti.⁵ Tvaṇ pana kiṇ bhuñjissasi ammāti?⁶ Ahaṇ pana hiyyo pakkaṇ pārivāsikabhattaṇ kañjiyena bhuttamhī ti. Divā kiṇ bhuñjissasi ammā ti? Sāka-paṇṇaṇ⁷ pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāguṇ pacitvā ṭhapehi⁸ ammā ti. Thero cīvaraṇ pārupitvā pattaṇ nīharanto va taṇ saddaṇ sutvā attānaṇ ovadī: mahā-upāsikā kira kañji-

¹ H. om.

² B.H.S.R. °vīthiṇ.

³ H. pakārānaṇ.

⁴ S. om.

⁵ S. om. ti.

⁶ S. om. from Tvaṇ

⁷ B.H. °pakkaṇ.

⁸ H. thapehi.

yena pārivāsikabhattaṅ bhuñji, divā pi kaṇapaṇṇambilaṅyā-
guṅ bhuñjissati. Tuyhaṅ atthāya pana purāṇataṅḍulādini
ācikkhati. Taṅ nissāya kho pan' esā neva khettaṅ, na vat-
thuṅ, na bhattaṅ, na vatthaṅ paccāsiṅsati. Tisso pana sam-
pattiyo patthayamānā deti. Tvaṅ etissā tā sampattiyo dātuṅ
sakkhissasi, na sakkhissasīti? Ayaṅ kho pana piṇḍapāto
tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā bhuñjitun ti
pattaṅ thavikāya¹ pakkhipitvā gaṅṭhikaṅ muñcitvā nivatti-
tvā² Kassakaleṇam eva gantvā pattaṅ heṭṭhā-maṅce cīvaraṅ
cīvaravaṅse ṭhapetvā arahattaṅ apāpunitvā na nikkhamissā-
mī ti viriyaṅ adiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṅ appamatto
hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṅ vaḍḍhetvā purebhattam
eva arahattaṅ patvā vikasamānam iva padumaṅ mahākhīṇā-
savo sitaṅ karonto va nisīdi. Leṇadvāre rukkhamhi adhi-
vatthā devatā:

Namo te purisājañña, namo te purisuttama,
yassa te āsavā khīṇā, dakkhineyyo 'si mārisā ti

udānaṅ udānetvā: bhante, piṇḍāya pavitṭhānaṅ tumhādisā-
naṅ arahantānaṅ bhikkhaṅ datvā mahallakitthiyo dukkhā
muccissanti ti āha. Thero utṭhahitvā dvāraṅ vivaritvā kā-
laṅ olokento pāto yevāti ñatvā pattacīvaraṅ ādāya gāmaṅ
pāvisi. Dārikā pi bhattaṅ sampādetvā: idāni me bhātā āga-
missati, idāni āgamissati ti dvāraṅ vivaritvā olokayamānā
nisīdi. Sā there gharadvāraṅ sampatte pattaṅ gahetvā sap-
pihānitayojitassa khīrapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi.
Thero: sukhi³ hotū ti anumodanaṅ katvā pakkāmi.⁴ Sā pi
taṅ olokayamānā atṭhāsī. Therassa hi tadā ativiya parisud-
dho chavivaṅṇo ahosi, vipasannāni indriyāni, mukhaṅ
bandhanā muttatalapakkaṅ viya ativiya virocittha. Mahā-
upāsikā arañña āgantvā: kiṅ amma bhātiko te āgato ti pucchi.
Sā sabbaṅ taṅ pavattiṅ ārocesi. Upāsikā: ajja me puttassa
pabbajitakiccaṅ matthakaṅ pattaṅ ti ñatvā: abhiramati te
amma bhātā Buddhasāsane, na ukkaṅṭhatū ti āha.

Mahantaṅ kho pan' etaṅ Satthu dāyajjaṅ yad' idaṅ satta
ariyadhanāni nāma, taṅ na sakkā kusitena gahetuṅ. Yathā

¹ B. pattatthavi°.

² B.H. °tetvā.

³ S. sukhaṅ.

⁴ B.H. pakkami.

hi vippaññānaṃ puttaṃ mātāpitāro ayaṃ amhākaṃ aputto ti paribāhiraṃ karonti, so tesāṃ accayena dāyajjaṃ na labhati; evaṃ kusīto pi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āradhaviṛiyo va labhati ti dāyajjamahattaṃ paccavekkhato pi uppajjati.

Mahā kho pana te Satthā. Satthuno hi te mātukucchismiṃ¹ paṭisandhigahaṇakāle² pi abhinikkhamane pi abhisambo-dhiyam pi dhammacakkappavattana-yamakapāṭihāriya-devorohana-āyusankhāravossajjanesu pi parinibbānakāle pi dasasahassilokadhātu kampittha; yuttaṃ nu te evarūpassa Satthuno sāsane pabbajitvā kusītena bhavitun ti evaṃ Satthu-mahattaṃ paccavekkhato pi uppajjati.

Jātiyā pi tvaṃ idaṃ na lāmakajātiko 'si,³ asambhinnāya Mahāsammatapaveṇiyā āgate Okkākarājavaṇse jāto. Sīrisuddhodanamahārājassa⁴ ca Mahāmāyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa kaniṭṭho. Tayā nāma evarūpena Jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitun ti evaṃ jāti-mahattaṃ paccavekkhato pi uppajjati.

Sāriputta-Moggallānā⁵ c' eva asīti Mahāsāvaka ca viriyen' eva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhīṃsu, tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, na paṭipajjasi ti⁶ evaṃ sabrahmacārī-mahattaṃ paccavekkhato pi uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhita-ajagarasadiṣe viṣatṭha-kāyika-cetasikaviriye kusītapuggale parivajjentassāpi āradhaviṛiye pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānanisajjādisu viriyuppādanatthaṃ ninnaponaṃ pabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇ' assa⁶ arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Pītisambojjhangassa *Atthi bhikkhave pītisambojjhangatṭhānīyā dhammā. Tattha yoniso-manasikārabahulūkāro, ayam āhāro anuppannassa vā pītisambojjhangassa uppādayā, uppannassa vā pītisambojjhangassa bhīyyo bhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī* ti* evaṃ uppādo hoti. Tattha pīti yeva pītisambojjhangatṭhānīyā dhammā nāma. Tassā

* S. v, 104.

¹ S. °kucchi.

² B.H.S. °gaṇhana°.

³ S. om. 'si.

⁴ S.R. om. Sīri.

⁵ B.H. °galānā.

⁶ S. om.

uppādakamanasikāro yoniso-manasikāro nāma. Api ca ekādasa dhammā pītisambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: Buddhānussati, dhamma-saṅgha-sīla-cāga-devatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggala-sevanatā, pasādaniyasuttantapaccavekkhanatā, tad-adhimuttatā ti.

Buddhagūṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasāriraṇ pharamāno pītisambojjhango uppajjati. Dhamma-Saṅhagūṇe anussarantassāpi, dīgharattaṇ akhaṇḍaṇ¹ katvā rakkhitaṇ catupārisuddhisīlaṇ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlaṇ pañcasīlaṇ paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādisu paṇitaṇ bhojanaṇ sabrahmacārīnaṇ datvā evaṇ nāma adamhā ti cāgaṇ paccavekkhantassāpi, gihino pi evarūpe kāle sīlavantānaṇ dinnadānaṇ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā² devattaṇ pattā, tathārūpānaṇ guṇānaṇ attani atthitaṇ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhite kilese saṭṭhi pi sattati pi vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassana-bodhidassana-theradassanesu asakkaccakiriyāya saṅsūcitalūkhabhāve³ Buddhādisu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadise* lūkhapuggale parivajjentassāpi, Buddhādisu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayagūṇaparidīpake pasādaniyasuttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādisu pīti-uppādanatthaṇ ninnapona-pabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṇ uppannassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhangassa *Atthi bhikkhave kāyapassaddhi cittapassaddhi. Tatha yoniso-manasikārabahulīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhangassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhangassa bhīyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattati* tiṭ evaṇ uppādo hoti. Api ca satta dhammā passaddhisambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: paṇitabhojanasevanatā, utusukha-

* Mt. Gadrabhapiṭṭhe lūkharajo lūkhataro hutvā dissatīti atilūkhatāya taṇ-sadise. † S. v, 10.

¹ H. akkhaṇḍaṇ.

² S. om.

³ B. saṅsūcika°; S. sankucitasukhabhāve.

sevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhattapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāyapuggalasevanatā,¹ tadadhimuttatā ti. Paṇītaṅ hi siniddhaṅ sappāyabhojanaṅ bhuñjantassāpi sītuṅhesu utūsu ṭhānādisu ca iriyāpathesu sappāyaṅ utuñ ca iriyāpathañ ca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhamo va hoti, na taṅ sandhāy' etaṅ vuttaṅ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tass' eva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassāpi uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakataṅ² paccavekkhanā. Iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍu-daṇḍādihi paraṅ viheṭṭhayamāno va vicarati, evarūpaṅ sāraddhakāyaṅ puggalaṅ parivajjentassāpi, saṅyatapādapāṇiṅ passaddhakāyaṅ³ puggalaṅ sevantassāpi, ṭhānanisajjādisu passaddhi-uppādanatthāya ninnaponaṅpabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṅ uppannassa pan' assa arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhangassa *Atthi bhikkhave samathanimittaṅ avyaggaṇimittaṅ. Tattha yoniso-manasikārabahūlīkāro, ayam āhāro anuppannassa vā samādhisambojjhangassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhangassa bhīyyo bhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattatī* ti* evaṅ uppādo hoti. Tattha samatho va samathanimittaṅ. Avikkhepaṭṭhena⁴ ca avyaggaṇimittan ti. Api ca ekādasa dhammā samādhisambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: vatthuvisadakiriyatā, indriyasamattapaṭipādanatā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggahaṇatā,⁵ samaye cittassa niggahaṇatā,⁵ samaye sampahaṅsanatā, samaye ajjuhekkhanatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkha-paccavekkhanatā, tad-adhimuttatā ti.

Tattha vatthuvisadakiriyatā ca indriyasamattapaṭipādanatā ca vuttanāyen' eva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kaṣiṇanimittassa uggahaṇakusalatā.⁵ Samaye cittassa paggahaṇatā⁵ ti yasmiṅ samaye atisithila-

* S. v, 105; v.l. avyaggha°.

1 B.H.S. °saddhi°.

2 S. °katā.

3 B.H. passaddhi°.

4 H.S. °khepanat°.

5 S. °gaṅhana°.

viriyatādīhi linaṅ cittaṅ hoti, tasmiṅ samaye dhammavica-ya-viriya-pītisambojjhangassa¹ samuṭṭhāpanena tassa paggaṅhanaṅ.

Samaye cittassa niggahaṇatā ti yasmiṅ samaye accāradhāviriya-tādīhi uddhatacittaṅ² hoti, tasmiṅ samaye passadhi-samādhi-upekkhāsambojjhangassa¹ samuṭṭhāpanena tassa niggahaṅhanaṅ.

Samaye sampahaṅsanatā ti yasmiṅ samaye cittaṅ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirasādaṅ hoti, tasmiṅ samaye aṭṭha saṅvegatthu-paccavekkhaṇena saṅvejeti.

Aṭṭha saṅvegavatthūni nāma jāti-jarā-vyādhi-maraṇāni cattāri, apāyadukkaṅ pañcaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṅ dukkaṅ, anāgate vaṭṭamūlakaṅ dukkaṅ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṅ dukkaṅ ti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṅ janeti. Ayaṅ vuccati samaye sampahaṅsanatā ti.

Samaye ajjupekkhanatā nāma yasmiṅ samaye sammāpaṭipattiṅ āgamma alinaṅ anuddhataṅ³ anirassādaṅ⁴ āramaṇe samappavattaṅ samathavīthipaṭipannaṅ cittaṅ hoti, tadā 'yaṅ⁵ paggaha-niggaha-sampahaṅsanesu na vyāpāraṅ āpajjati, sārathī viya samappavattesu assesu. Ayaṅ vuccati samaye ajjupekkhanatā ti.

Asamāhitapuggalaparivajjanatā nāma upacāraṅ vā appaṇaṅ vā appattānaṅ vikkhittacittānaṅ puggalānaṅ āraḱa parivajjanaṅ.

Samāhitapuggalasevanatā nāma upacārena vā appaṇāya vā samāhitacittānaṅ sevanā, bhajanā, payirupāsana.

Tad-adhimuttatā nāma ṭhānanisajjādisu samādhi-uppādanatthaṅ yeva ninnapaṇapabbhāracittatā. Evaṅ hi paṭipajjanato⁶ esa⁷ uppajjati. Evaṅ uppanassa paṇ' assa arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhangassa *Atthi bhikkhave upekkhāsambojjhangatthāniyā dhammā. Tatha yoniso-manasikārabahutikāro, ayam āhāro anuppanassa vā upekkhāsambojjhangassa*

¹ S. °jhaṅga.

² B. uddhata°; S. uddhataṅ°; H. uddhataṅ°.

³ B.H. °dhaṭaṅ.

⁴ S. anassādaṅ.

⁵ S. tad' assa.

⁶ S. °jato.

⁷ S. eva.

uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhangassa bhīyyo-
bhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṅvattatī ti* evaṅ
uppādo hoti. Tattha upekkhā va upekkhāsambojjhangat-
ṭhāniyā dhammā nāma. Api ca pañca dhammā upekkhā-
sambojjhangassa uppādāya saṅvattanti: sattamajjhattatā,
sankhāramajjhattatā, sattasankhārakelāyana-puggalapariva-
janatā, sattasankhāramajjhattapuggalasevanatā, tad-adhi-
muttatā ti.

Tattha dvīh' ākārehi sattamajjhattataṅ samuṭṭhāpeti:
tvaṅ attano kammena āgantvā attano va kammena gamis-
sasi,¹ eso pi attano kammena āgantvā attano va kammena
gamissati,² tvaṅ kaṅ kelāyāsī? ti evaṅ kammassakatāpacca-
vekkhanena³ ca; paramatthato satto yeva natthi, so tvaṅ
kaṅ kelāyāsī? ti evaṅ nissattapaccavekkhanena ca. Dvīh'
ev' ākārehi sankhāramajjhattataṅ samuṭṭhāpeti: Idaṅ cī-
varaṅ anupubbena vaṇṇavikāraṇ c' eva jīṇabhāvaṇ ca
upagantvā pādapuñchanacolakaṅ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍ-
ḍaniyaṅ bhavissati, sace paṇ' assa sāmiko bhavēyya, nāssa
evaṅ vinassituṅ dadeyyā ti evaṅ assāmikabhāvapaccavek-
khanena⁴ ca; anaddhaniyaṅ idaṅ tāvakālikan ti evaṅ tāva-
kālikabhāvapaccavekkhanena ca. Yathā⁵ cīvare, evaṅ pat-
tādisu pi yojanā kātābbā.

Satta-sankhārakelāyanapuggalaparivajjanatā ti ettha yo
puggalo gihī vā attano va⁶ puttadhītādike, pabbajito vā attano
va⁶ antevāsika-samānupajjhāyakādike mamāyati. Sahatthen'
eva nesaṅ kesacchedana-sūcikkamma-cīvaradhovana-rajana-
pattapacanādīni karoti, muhuttam pi apassanto: asuko
sāmaṇero kuhiṅ? Asuko daharo⁷ kuhiṅ? ti bhantamigo
viya ito cito ca āloketi,⁸ aññena kesacchedanādīnaṅ⁹ atthāyā
muhuttaṅ tāva asukaṅ pesethā ti yāciyamāno pi: amhe pi
taṅ attano kammaṅ na kārema, tumhe naṅ gahetvā kila-
messathā¹⁰ ti na deti. Ayaṅ sattakelāyano nāma. Yo pana

* S. v, 105.

¹ B.H. °sati.

⁴ B.H. °paccakkhenena.

⁶ S.R. om.

⁹ S. °chedādīnaṅ.

² H. °sasi.

⁷ H. hadaro.

¹⁰ B.H. °missa°.

³ B.H. °katapac°.

⁵ H. adds ca.

⁸ S. oloketi.

cīvara-patta-thālaka-kattarayatṭhiādini¹ mamāyati, aññassa hatthena parāmasitum pi na deti, tāvakālikaṃ yācito pi: mayam pi imaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā ti vadati,² ayaṃ sankhāra-kelāyano nāma. Yo pana tesu dvīsu pi vatthūsu majjhatto udāsīno, ayaṃ satta-sankhāramajjhatto nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhango evarūpaṃ satta-sankhāra-kelāyanapuggalaṃ ārakā parivaj-jentassāpi satta-sankhāramajjhattapuggale sevantassāpi tṭhānanisajjādisu taduppādanatthaṃ ninnapona-pabbhāracittas-sāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa paṇ' assa² arahattamaggena bhāvanā pāripūri hotīti pajānātīti. Sesāṃ sabbattha uttānattham evāti.

Bojjhangapabbayaṃ.

Imesu pi² dvīsu pabbesu suddhavipassanā va kathitā. Iti ime cattāro satipaṭṭhānā pubbhāge nānācittesu labbhanti. Aññen' eva hi cittena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññena vedanaṃ, aññena cittaṃ, aññena dhamme pariggaṇhāti. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitte yeva labbhanti. Ādīto hi kāyaṃ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati kāyānupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma.³ Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vedanaṃ pariggaṇhitvā, cittaṃ pariggaṇhitvā, dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati dhammānupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati. Kāye pana subhan ti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya sukhan ti vipallāsappahānā vedanā-pariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Cितte niccan ti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu attā ti vipallāsappahānā dhamma-

¹ S. °ṭhikādīni.

² S. om.

³ S. adds kāyānupassanā.

pariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekā va maggasampayuttā sati catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṅ: lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitte yeva labbhantī ti.

Suttantabhājanīyaṅ.

Abhidhammabhājanīye¹ lokuttarasatipaṭṭhānavasena desanāya āradhattā yathā kāyādi-ārammaṇesu lokiyasatipaṭṭhānesu tanti ṭhapitā, evaṅ aṭṭhapetvā² sabbāni pi kāyānupassanādīnisatipaṭṭhānāni Dhammasaṅgaṇīyaṅ vibhattassa desanāyassa mukhamattam eva dassentenā niddiṭṭhāni. Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṅ? Kāyānupassanāya tāva sotāpattimagge jhānābhīnivese: suddhikaṭṭhapadā, suddhikasūñṇatā, suñṇatapaṭṭhapadā, suddhika-appaṇihitaṅ, appaṇihitaṭṭhapadā ti imesu pañcasu ṭhānesu³ dvinnaṅ dvinnaṅ catukkapañcakanayānaṅ vasena dasa nayā honti. Evaṅ sesesu pi ti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni, tāni catūhi adhipatīhi catugūṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve, sādhipatīni⁴ aṭṭhā ti sabbam pi nayasahasṅ hoti. Tathā vedanānupassanādisu suddhikasatipaṭṭhāne cāti sotāpattimagge pañcanayasahasāni. Yathā ca sotāpattimagge, evaṅ sesamaggesu pi ti kusale vīsati-sahasāni. Suñṇatappaṇihitānimitṭhādi-bhedesu pana tato tigūṇe vipāke saṭṭhi-nayasahasānīti evam eva sakiccasādhakānaṅ c' eva saṅsiddhikakiccānaṅ⁵ ca kusalavipākasatipaṭṭhānānaṅ niddesavasena duvidho, kāyānupassanādi-vasena ca suddhikavasena ca kusale pañcannaṅ, vipāke pañcannaṅ ti dasannaṅ niddesavārānaṅ vasena dasappabhedo, asītinayasahasapaṭimaṇḍito Abhidhammabhājanīyaniddeso.

Pañhapucchake⁶ pāli-anusāren' eva satipaṭṭhānānaṅ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbāni pi etāni appamānaṅ nibbānaṅ ārabha pavattito⁷ appamānārammaṇān' eva, na maggārammaṇāni. Sahajātahetuvasena pana maggahetukāni. Viriyaṅ vā vīmaṅsaṅ vā jeṭṭhakaṅ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni. Chanda-citta-

¹ Vbh. 202; S. adds pana.

² B.H. attha°.

³ Dhs. §§ 505-27.

⁴ B.H. °patīhi.

⁵ H. bahusaṅsid°.

⁶ Vbh. 205.

⁷ H. pavattanato.

jeṭṭhakāya maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhipatī-
nīti; phalakāle pi na vattabbān' eva. Atītādisu ekāramma-
nabhāvena¹ pi na vattabbāni. Nibbānassa pana bahiddhā-
dhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti evam etasmiṃ
pañhapucchake nibbattitalokuttarān' eva satipaṭṭhānāni
kathitāni. Sammāsambuddhena hi Suttantabhājanīyasmiṃ
yeva lokiyalokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā, Abhi-
dhammabhājanīya-Pañhapucchakesu pana lokuttarā yevāti.
Evam ayaṃ Satipaṭṭhānavibhango pi teparivaṭṭaṃ nīharitvā
bhājetvā dassito ti.

Satipaṭṭhānavibhanganiddeso.

¹ S. °bhāve.